EÖTVÖS

NOTARUL SATULUI

★★

EDITURA DE STAT PENTRU LITERATURĂ ŞI ARTA

CLASICII LITERATURII
UNIVERSALE

Notele întocmite de *Gh. Wolf*

Eötvös József
A falu jegyzője, II
Szépirodalmi Könyvkiadó, 1955

CLASICII LITERATURII UNIVERSALE

EÖTVÖS JÓZSEF

NOTARUL SATULUI

ROMAN

★ ★

În romîneşte de
GELU PĂTEANU-PERIAN

EDITURA DE STAT PENTRU LITERATURĂ ŞI ARTĂ

22

Există deosebiri și deosebiri. Oricît de variate mîncărurile cu care oamenii își hrănesc trupul, nu cred ca ele să întreacă în diversitate mijloacele cu care ne hrănim vanitatea. Gîndindu-te pe ce temei se cred unii ridicați deasupra mulțimii, te-ai putea minuna pe drept cuvînt, dacă nu ți-ai aminti că de pildă racii, melcii și alte făpturi asemănătoare — care ne pricinuiesc o repulsie oarecum firească — sînt considerate totuși adevărate trufandale, în ciuda faptului că, neîndoios, numai o foame cumplită l-a putut determina să se apropie de ele pe cel care le-a gustat prima dată. Fără îndoială însă că, în ce privește satisfacerea vanității omenești, țările civilizate cunosc încontinuu o astfel de foame, de vreme ce numărul doritorilor de distincții îl depășește întotdeauna cu mult pe cel al distincțiilor care se pot acorda. Astfel stînd lucrurile, natura ne-a făcut un mare bine alcătuind vanitatea în așa fel încît, aidoma stomacului, care nu este făcut pentru a se hrăni cu un singur fel de mîncare, să poată fi satisfăcută în cele mai deosebite moduri. Există oameni pe care, judecîndu-i după ceea ce mănîncă, i-am putea numi pur și simplu animale carnivore, după cum la fel i-am putea numi pe cei care, orbiți de vanitate, consideră că o distincție nu înseamnă nimic dacă

nu le aduce un anumit venit global sau anual. Alții, în schimb, sînt niște ierbivori nevinovați și nu consumă de obicei decît verdețuri; ființe serviabile, oameni cumsecade, ei merită să fie așezați în rînd cu cei pe care un biet titlu, sau o decorație oarecare, sau un simplu ropot de aplauze îi fac să se simtă în al nouălea cer. Dar deîndată ce-ar da nevoile peste ei, atît carnivorul cît și ierbivorul, adică atît ahtiatul după distincții bănoase cît și cel care se mulțumește cu un titlu pompos n-au să mai fie de loc simandicoși, ci au să se întindă la fel de îndîrjiți după tot ce vor putea înhăța, deoarece natura a asigurat vanității un mare avantaj asupra stomacului, acesta din urmă nemaifiind apt să digere după prea multă foame sau ghiftuială, ceea ce nu e cazul cîtuși de puțin în materie de vanitate.

Cît privește vanitatea, noi maghiarii merităm poate mai mult decît toți vecinii noștri numele de națiune civilizată; personal, nu cunosc țară în care să existe atîtea discuții și, hai să recunoaștem, atît de ieftine. Dacă n-am pomeni decît despre nenumăratele plăceri ce ți le poate oferi popularitatea — de la simpla atitudine aprobativă și pînă la uralele ce nu mai contenesc, sau pînă la retragerile cu torțe (despre care regretăm că, fiind prea rare, nu ajung să compenseze proasta luminație din orașele noastre) și încă ar fi de ajuns. Cîte gradații și cîte plăceri în fiecare din ele! Cîtă forță copleșitoare te îndeamnă la faptă sau măcar la vorbă! (In unele ținuturi, surugiii maghiari zic că le-au „vorbit" cailor, cînd îi snopesc în bătăi; or, în acest caz, de ce n-am putea proceda prin compensație, considerînd vorba „faptă" ?!) Și totuși, cît sînt de ieftine toate acestea, în ciuda folosului lor nemăsurat! Niciodată și nicăieri arma puternică a popularității nu a fost utilizată în măsura și cu destoinicia cu care e folosită în țara noastră. La alte neamuri popularitatea e considerată un mare lux, de care se pot bucura doar cei mai înzestrați de natură; la noi, ea a devenit ca pîinea cea de toate zilele. Ce-ar zice oare solii lui

Pyrrhus[1], atît de uimiți de splendoarea senatului roman, unde se credeau în adunarea unor regi, ce-ar zice ei văzînd că în țara noastră trăiește o adevărată mulțime de oameni populari, fiecare din ei întrecîndu-l pe celălalt — fără ca vreunul să fie primejduit vreodată a ajunge în situația lui Aristide[2] cel ostracizat pentru că lumea îl socotea mai virtuos decît toți ceilalți. Se știe că nu exagerez cu laudele aduse situației din țara noastră; ba mai mult, am spus în viață lucruri pentru care am ajuns în conflict cu vocea pămînteană a lui dumnezeu — adică a poporului — deși un bărbat binecrescut ar trebui să se mulțumească doar cu tălmăcirea acesteia. Totuși, în ochii mei, supremația Ungariei în acest domeniu este tot atît de evidentă ca aceea a Angliei în materie de țesături de bumbac: ea stă nu atît în calitatea mărfii, cît în prețul ei destul de scăzut.

Arătați-mi o țară în care popularitatea costă mai puțin. In altă parte, trebuie să-ți închini întreaga viață patriei, ba uneori chiar să mori. Trebuie să-ți dai trupul și sîngele ca să dobîndești în schimb un nume de răsunet. La noi, poți atinge această țintă propunînd să se scadă prețul cărnii de vită de la doisprezece creițari la zece. Dacă în Anglia oricine își poate însuși știința prin intermediul „bibliotecii de un penny", la noi oricine poate dobîndi gloria printr-un mijloc asemănător celui amintit mai sus. Așa stînd lucrurile, popularitatea, care, după cîte știm, în toate colțurile lumii lesne poate duce la aristocrație, la noi este una din cele mai democratice instituțiuni. La noi, opinia publică ridică în slavă atîția oameni încît nici unul din ei nu se mai poate simți îndreptățit să-i desconsidere pe ceilalți, dar cu toate acestea toți sînt men-

---

[1] Pyrrhus (cca 318—272 î.e.n.), rege al Epirului, cunoscut prin luptele pe care le-a purtat împotriva romanilor.

[2] Aristide (540—467), general și om de stat din Grecia antică, ostracizat din Atena în urma instigațiilor lui Themistocles. Legenda spune că un alegător, întrebat de ce dorește ostracizarea lui Aristide, ar fi răspuns: „M-am săturat că mereu i se spune «cel drept»".

ținuți între fericitele bariere ridicate în alte părți doar pentru aleși; or, știm prea bine cît de binevenite și cît de greu accesibile sînt aceste bariere. Scriptura poruncește ca femeia să dea ascultare bărbatului ei, dar mulți bărbați se dovedesc a fi eretici numai de dragul liniștei și păcii casnice; la fel e și cu oamenii populari: trăiesc sub papucul capricioasei amante numită popularitate, și-o fac de teama ca necredincioasa fără de care n-ar putea trăi să nu-și aleagă un alt idol.

Chiar dacă n-aș vorbi însă de popularitate (oricît ar fi ea de obișnuită la noi), patria noastră mai are totuși un mijloc de a satisface un număr nesfîrșit de ambiții, un mijloc de care nu dispune nici unul din popoarele Europei, și anume instituția juzilor tabulari. Nesecat izvor de onoruri și pildă vie a celor cinci pîini și șapte pești din evanghelie, în stare să hrănească mii de oameni și să se înmulțească mereu în loc de a se isprăvi, această miraculoasă invenție a minții omenești, cu ajutorul căreia poți urca de cincizeci și două de ori în șir una și aceeași treaptă, cu convingerea că te afli mai sus decît erai înainte, în afară de faptul că te poți alege și cu un titlu oarecare, asigură Ungariei, în domeniul onorurilor, o situație demnă de invidiat. Mai adăugați numeroasele delegații, compuse în majoritatea județelor noastre din cît mai mulți membri, țineți seama de toate cazinourile și asociațiile și gîndiți-vă că fiecare din ele are nevoie de cîte un comitet, iarăși cu cît mai mulți membri, fiecare din ei putîndu-se simți deosebit de onorat cu ocazia numirii sale, și nu veți putea tăgădui că în toată lumea asta nu se găsește un locșor unde cetățeanul să poată aspira la atîtea onoruri sau slujbe — ceea ce este, în fond, același lucru.

Poate vă veți întreba de ce am scris toate acestea. Ei bine, iată răspunsul: am făcut-o pentru a vă informa că, după ce slujise multă vreme județul, în calitate de vicecomite, bătrînul Kislaky fusese numit președinte al tribunalului statarial din plasa Tiszarét; or, dacă nu v-aș atrage atenția că, potrivit unui obicei

foarte răspîndit la noi, o dată trecut prin scaunul de vicecomite orice om jinduiește după o slujbă, n-ați putea pricepe ce l-a determinat pe blajinul bătrîn să accepte bucuros tocmai una atît de cumplită. Acceptase din simplul motiv că nu avea altceva de ales. Și-apoi, tribunalul statarial făcea parte din plăcutele instituții ungurești în care te poți lăuda că ai o funcție foarte importantă, fără a fi silit să osteneşti cîtuși de puțin din pricina ei.

A doua zi, în zori, vestea prinderii lui Viola ajunse la Kislak, deoarece Nyúzó îi ceruse vechilului, printr-o scrisoare oficială, să facă pregătirile trebuincioase pentru primirea membrilor tribunalului și pentru paza și executarea prizonierului. Iată pricina pentru care la Kislak totul era într-o neobișnuită fierbere. Vechilul, un bărbat pîntecos, altădată atît de puțin zelos încît adesea vecinii afirmau că e ținut la conac numai pentru a sluji drept pildă puturoșilor, se sculase cu noaptea-n cap, îmbrăcîndu-și cele mai frumoase straie împodobite cu nasturi de argint și, tot plimbîndu-se prin ogradă, se sfătuia cu unul din tinerii săi subalterni și cu bătrînul vătaf de curte, care, fiind meșter dulgher, se oferise să facă spînzurătoarea.

— Ai grijă și pregătește totul, ca oaspeții să se simtă cît mai bine — îi porunci vechilul subalternului — și mai ales nu uita de spînzurătoare, continuă întorcîndu-se către celălalt. Drege-o bine, să fie cît mai înaltă și mai rezistentă. Cu boierii s-a aranjat, zise el din nou către funcționarul său. Dumneata îngrijește-te numai de poterași și de slugi, să nu ducă lipsă nici ei. Iar tu vezi de bate un stîlp în pămînt, aici sub șopron, să avem de ce-l lega. Slugile să nu iasă azi la arat, că nu le strică oleacă de învățătură ; și să-mi țineți pregătit furtunul. Și continuă așa, pînă cînd osteneala îl sili să stea locului și să-și șteargă fruntea brobonită de sudoare, oftînd: Uf, că multă treabă are omul! Drept care amîndoi însoțitorii săi încuviințară din cap, oftînd și ei.

Vestea pricinuise însă și mai multă încurcătură la conac. Nu încape îndoială că vrednicul vechil își dădea toată osteneala ; era atît de sîrguincios, încît, văzîndu-l, te apucau părerile de rău la gîndul că nu se ține zilnic cîte o ședință a tribunalului statarial, cu care prilej dumnealui să poată deveni un element activ în societate. Totuși, conștient de importanța ce i se dăduse, vechilul se simțea cu desăvîrșire compensat pentru toată osteneala. Pentru el, ziua aceasta însemna începutul unei epoci noi de la care urma să-și numere zilele, întocmai cum le numărase pînă atunci de la ultima grindină ce se abătuse asupra moșiei. Toate acestea însă n-o linișteau cîtuși de puțin pe biata doamnă Kislaky ; auzind de la vechil că tribunalul se va întruni în casa ei și că Viola va fi spînzurat chiar pe moșia lor, nefericita doamnă începu să-și frîngă mîinile, disperată, ca și cînd o mare nenorocire s-ar fi abătut asupra casei ei.

— De ce vin tocmai la noi ? întrebă ea revoltată. Nu-i destul de mare județul ăsta ? Tocmai sub ochii mei trebuie să vă spînzurați tîlharii ?

— Uitați, doamnă, că cinstitul dumneavoastră soț, pe vremuri prea merituos vicecomite al județului, a fost numit președinte al tribunalului statarial, răspunse vechilul, care n-ar fi renunțat pentru nimic în lume la onoarea ce i se făcea moșiei. Ce-i drept, tribunalul s-ar fi putut întruni și-n altă parte, dar bunacuviință cere să vină ceilalți la casa președintelui lor, lucru care nu văd de ce l-ar stînjeni pe boierul nostru. Vedeți dar că nu-i vorba decît de o cinste care vi se face și...

— Mulțumesc de așa cinste, îl întrerupse stăpîna. Dacă mi-l spînzură aici, eu una nu mai îndrăznesc să ies din casă.

— Greșiți, observă pîntecosul. Dimpotrivă : securitatea publică nu are decît de cîștigat printr-o astfel de pildă. Mai cunosc un caz asemănător, întîmplat acum cîțiva ani în județul vecin. Doi ani în șir furturile și incendiile s-au ținut lanț ; pînă la urmă, au

fost spînzurați doi oameni, cu toate că nici unul nu avusese de-a face cu lotrii și erau cu desăvîrșire nevinovați, dar din clipa aceea au încetat fărădelegile. Dacă de data asta va fi spînzurat unul, vom trăi liniștiți ca-n sînul lui Avram.

— Bine, dar nu știu să ne fi făcut vreun rău haiducii, se împotrivi doamna Kislaky.

— Da — răspunse vechilul — dar dacă ați cunoaște socoteala făcută de sămădău, ați vedea ce-au mîncat la el ! Curat jaf, zău așa.

— Mai bine-mi mîncau recolta pe-un an întreg, decît să trebuiască să văd tot anul un om spînzurat pe pămînturile mele. Și, zicînd acestea, blajina stăpînă a casei ieși să pregătească totul pentru buna primire a oaspeților. Vechilul, uimit foarte de neînțelesul capriciu al stăpînei sale, mai speriată de un haiduc spînzurat decît de unul viu, repetă toate ordinele date mai înainte și, cu pipa între dinți, începu să se plimbe în lungul cerdacului său, în așteptarea robului sau a onoratului scaun de judecată, fiindu-i indiferent care din ei va sosi întîi. Între timp, aproape tot satul se adunase la poarta conacului, să vadă cele ce aveau să urmeze.

Între Szent-Vilmos și Kislak nu e mai mult de-o leghe ungurească, așa că dintre toate personajele dramei, primele sosite fură Nyúzó cu prinsul, însoțiți de jurat, care se grăbise să se alăture șefului său deîndată ce primise vestea celor întîmplate. Ceva mai tîrziu sosi și Macskaházy, după ce trecuse mai întîi pe la Tiszarét și, în sfîrșit, în două calești, stăpînul casei și judecătorii, care veneau din Porvár.

In prima caleașcă se afla Kislaky cu baronul Sóskuty ; în a doua, judele tabular Zátonyi cu procurorul Völgyesy, acesta din urmă părînd a ocupa și în trăsură (ca și în slujbă) doar un loc onorific, alături de vecinul revărsat peste tot și peste toate. La început voise să vină și primprocurorul, pe de o parte pentru că era unul din rarii magistrați înclinați să prefere

cauzele civile, cum ar fi de pildă comasările [1] și urbariul, în care au datoria să ia apărarea poporului contribuabil, motiv ce-i determină să-și decline însărcinarea, lăsîndu-se supliniți, mai ales în procese penale, de subalternii lor, iar pe de altă parte pentru că tribunalul avea neapărată nevoie de un grefier, slujbă care nu-i convenea procurorului nostru, de unde și hotărîrea de a-l trimite în locul său pe tînărul Völgyesy. De curînd numit în slujbă, Völgyesy acceptă cu plăcere, mai ales că se simțea îndeajuns de pregătit ca să-și permită să dea celorlalți, la nevoie, anumite sugestii juridice. Printre numeroasele argumente aduse în favoarea majorității există unul destul de rar pomenit, dar nu lipsit de importanță și anume: cînd, într-o cauză oarecare, hotărăsc mai mulți inși cu drepturi egale, această majoritate urmează aproape întotdeauna părerile unuia dintre dînșii, pe cînd acolo unde hotărîrea trebuie luată de un singur om, acesta recurge adesea la mai mulți sfetnici. Iată pentru ce găsești în general foarte puțină unitate în păreri tocmai acolo unde te-ai aștepta la mai multă. Cunoscînd situația de la noi, trebuie să admiți, mai cu seamă cînd e vorba de tribunale, că elementele majoritare fiind deosebit de înzestrate cu amintita însușire, rezolvarea cît mai practică a tuturor problemelor nu cunoaște altă piedică decît faptul că, în loc de sfetnici, aceste majorități își aleg uneori favoriți, pe care-i schimbă destul de des, lucru nu rar în materie de favoritism.

Judecat după înfățișare, Völgyesy n-avea nimic menit să facă impresie bună. Mic de statură și slăbuț, puțin cocoșat și cu fața de o paloare bolnăvicioasă, ciupită de vărsat, Völgyesy se număra printre tinerii care — dacă nu au avere — nu pot avea nici măcar pretenția să fie considerați „băieți drăguți". Totuși, datorită culturii sale și mai ales modestiei cu care prefera să-și ascundă știința în loc să facă paradă de ea, Völgyesy se număra printre puținii oameni pe care

[1] Unirea — pe bază de schimb — a unor loturi de pămînt fărîmițate.

toată lumea îi laudă, de unde nimeni nu observă la ei vreo însușire demnă de invidiat. La Porvár aproape toată lumea era de părere că Völgyesy e *totuși* un om simpatic — prin acest „totuși" făcîndu-se aluzie la cocoașa lui — iar bătrînul Kislaky, poate și mai speriat decît nevastă-sa la vestea prinderii lui Viola și a convocării tribunalului pe care trebuia să-l prezideze, se arătă la fel de bucuros ca baronul și judele cel gras, cînd auzi că îl vor avea drept grefier pe tînărul procuror. Primul era bucuros din pricina cunoștințelor juridice remarcabile ale grefierului; al doilea, din pricină că-l știa capabil să tacă ceasuri întregi, iar al treilea, pentru că îl știa priceput în ale stosului.

Nyúzó și Macskaházy îi așteptau pe cerdacul casei lui Kislaky. Văzîndu-i pe membrii tribunalului, avocatul își freca mîinile, mulțumit nevoie mare, încredințat de la prima vedere că nu are a se teme din partea nimănui de prea multă filantropie.

La rîndul ei, stăpîna casei, auzind uruitul caleștilor, ieși în cerdac și-și pofti oaspeții la dejun cu cea mai mare bunăvoință posibilă. Cum însă Macskaházy făcu observația foarte îndreptățită că erau aproape ceasurile unsprezece și că ziua, scurtă, impunea tribunalului toată graba, dacă ținea să isprăvească ședința în aceeași zi, se renunță la dejun.

— Nu văd totuși cum i-am putea da de capăt azi, observă Kislaky, timid.

— Cum să nu, *domine spectabilis*! făcu judele cel pîntecos. Binevoiește a ține seamă că scaunul de judecată trebuie să rămînă întrunit pînă în momentul execuției delicventului, or, la mine mîine-i ziua semănatului și a scosului cartofilor, ceea ce înseamnă că trebuie să fiu acasă neapărat.

— Cred și eu! aprobă Sóskuty. Ce s-o mai lungim fără rost? Trebuie să dăm numaidecît sentința, că de-aia sîntem tribunal statarial; asta-i îndatorirea noastră de căpetenie. Delicventul e aici, noi de asemenea sîntem aici, toți cinci, iar dumnealui — adăugă el, întorcîndu-se către Völgyesy — cu obișnuita-i des-

toinicie, are să aștearnă pe hîrtie toată sentința în mai puțin de-un sfert de ceas și gata. Doamne ferește să vă deranjăm prea multă vreme, urmă el, făcînd o politicoasă reverență către stăpîna casei.

— Nici un deranj, zise aceasta, binevoitoare ca întotdeauna. Doar n-aveți de gînd să-l spînzurați pe bietul om ?!

— Cum să nu, conița mea ! se amestecă judele rîzînd. E ca și spînzurat. Sînt la a cincisprezecea judecată statarială și pot să vă asigur că toate s-au terminat cu spînzurătoarea. In tot județul nu găsiți unul mai versat ca mine.

Abia trecuse un ceas de cînd nevasta și copiii lui Viola fuseseră la doamna Kislaky, deoarece, în urma poruncii primpretorului, nimeni nu avea voie să stea de vorbă cu inculpatul înainte de sosirea tribunalului. Stăpîna casei, bună ca pîinea caldă, dăduse poruncă să se pregătească o cameră pentru nenorociți și, impresionată de rugămințile Zsuzsiei, îi făgăduise să facă tot ce-i va sta în putință ca să scape viața lui Viola. Siguranța cu care vorbea Zátonyi o descurajă însă dintr-o dată, așa că se mulțumi să observe că poate Viola e mai puțin vinovat de cum se crede.

— Tot ce se poate, coniță, răspunse Sóskuty cu obișnuita-i amabilitate. Nouă însă ni-e totuna dacă e mai mult sau mai puțin vinovat. Important e dacă cel adus în fața noastră e sau nu haiduc. Nu ne privește dacă a ucis o sută de oameni sau nici unul, dacă a furat un milion sau zece creițari ; ne interesează doar dacă e haiduc și dacă era înarmat și se apăra cînd a fost prins. Dacă se confirmă, se cheamă că va fi spînzurat !

— Dar bine, înălțimea-ta — zise doamna Kislaky cu mai multă căldură — nu puteți spînzura un om pentru cîțiva gologani !

— De ce nu ?! se amestecă judele tabular, plin de ifose. Chiar pentru cîțiva bănuți dacă e un caz statarial. Eu însumi am asistat nu odată la judecăți cînd cel pe care l-am spînzurat n-ar fi luat poate nici trei săptămîni

de închisoare dacă ajungea în fața tribunalului ordinar — și cu toate acestea a terminat în streang.

— Nu sînt decît o femeie slabă și neștiutoare, zise stăpîna casei, tot mai însufletită. Dar să fi fost acolo, nu se întîmpla una ca asta.

— Sînt convins, interveni Sáskay, care, din principiu și din obișnuință, nu scăpa niciodată prilejul să le spună femeilor lucruri măgulitoare. Domnia-voastră, coniță, sînteți de o indulgență și de o bunătate îngerească ; dar, mă rog, noi sîntem bărbați și asta e cu totul altceva : pe noi nu ne prinde o asemenea îngăduință. Onorata isprăvnicie ne-a trimis aici ca să dăm oamenilor un exemplu, or, noi trebuie să fim demni de încrederea ce ni s-a acordat.

— Dați-mi voie, interveni Macskaházy, care dădea de mult semne de nerăbdare. E cazul să începem o dată, că vremea trece.

— Ai dreptate, aprobă Kislaky, de lîngă sobă, unde își încălzise mîinile în tot timpul scenei, uitîndu-se încurcat cînd la nevastă-sa, cînd la confrații săi juzi tabulari. Trebuie să mai ascultăm și martorii și...

— Cu martorii n-o să avem multă bătaie de cap, căci totul e clar, zise Nyúzó. Dacă doriți, totul e pregătit în casa vechilului ; pînă la ora mesei putem isprăvi și de două ori.

— Mai ales că Viola merita să fie spînzurat de zece ori pînă acum, nu o dată, își dădu cu părerea Macskaházy, îndreptîndu-se spre ușă.

— Asta se va vedea din mărturii, se auzi o plăcută voce bărbătească, la care toți se întoarseră către Völgyesy. Nimeni nu poate fi condamnat înainte de a fi ascultat.

— Nu-mi prea place omul ăsta, îi șopti Macskaházy lui Nyúzó, întorcîndu-se la auzul acestor cuvinte.

Auzindu-i vocea înzestrată cu toată frumusețea de care natura îi lipsise fizicul, doamna Kislaky, care pînă atunci nu-l prea băgase în seamă pe tînărul cel mititel, îi aruncă o privire prietenoasă,

— Ai dreptate, aprobă ea. Să nu judecăm pe nimeni înainte de a-l fi ascultat. Domnia-ta vei fi de bună seamă mai îngăduitor cu nenorocitul acesta.

— Nu sînt jude tabular și n-am drept de vot în tribunal, îi răspunse tînărul și, înclinîndu-se, ieși după ceilalți.

Doamna Kislaky rămase singură cu soțul ei, care mai întîrzie cîteva minute în odaie.

— Gîndește-te, Bálint, că dacă nu veți fi cu toții de acord, nu se poate da sentință de moarte, zise femeia emoționată, luînd mîna soțului ei. Dacă-l ucideți, o să-l aveți cu toții pe conștiință.

— Ce vrei, draga mea, parcă depinde de mine ? răspunse bărbatul oftînd. Eu unul nu doresc pieirea nimănui, dar...

— Știu, dragul meu, zise femeia. Tu fă-ți datoria, dar gîndește-te că luîndu-i viața unui om nu i-o mai poți reda. Fii îngăduitor.

— Dacă se poate, draga mea, îți făgăduiesc că voi fi.

— Încă ceva, mai zise buna femeie, în timp ce soțul ei ieșea. Dacă poți și dacă nu-i împotriva îndatoririlor tale, îngăduie-i femeii și copiilor bietului om să meargă la el, ca să mai poată sta împreună măcar aceste cîteva ceasuri.

— Îndată ce tribunalul va îngădui, zise bătrînul abia stăpînindu-și lacrimile; apoi porni după ceilalți, spre casa vechilului, nu fără a ofta și a blestema ceasul în care acceptase să prezideze.

Dincolo, totul era pregătit din vreme pentru primirea scaunului de judecată. În fața porții, slugile și cîțiva țărani înarmați cu furci respingeau poporul ce se înghesuia, format în mare parte din femei, cum se întîmplă de obicei în astfel de împrejurări. În șură, plugurile și grapele fuseseră îngrămădite într-un colț; în cealaltă parte, legat la stîlp și înconjurat de dărăbani și poterași, Viola își aștepta sentința. În cerdac stăteau Cifra și Üveges Jancsi, chemați ca martori și, în alt capăt, bătrîna Lipták și fierarul din Tiszarét,

veniți să depună mărturie de bună voie. Curînd vechilul introduse, cu multe plecăciuni, pe membrii tribunalului în încăperea pregătită pentru judecată. Cînd ușa se închise în urma lor, mulțimea amuți dintr-o dată.

— Dumnezeu să-l ajute, șopti lelea Lipták la urechea fierarului. Dar eu n-am nici o nădejde.

— Nici eu, făcu celălalt. Îmi pare rău că nu-i spînzură în locul lui pe ăia doi de colo. Văzîndu-i în clipa aceea pe Cifra și pe ovrei, nu prea puteai face altceva decît să împărtășești părerea fierarului. Cel puțin Cifra, care se gîndea poate de cîte ori fusese gata-gata să aibă același sfîrșit cu Viola, stătea cu privirile atît de neliniștite și cu pălăria trasă adînc pe ochi, încît nu-ți inspira cîtuși de puțin înfățișarea unui martor de bună credință.

— Mi-ar plăcea să știu cine are să-l spînzure, zise o babă către vecina ei care nu putea răzbate nici un pas printre paznicii înarmați cu furci. De-ar fi măcar îndemînatic, să nu sufere prea mult, nenorocitul. Se zice că dacă gîdele nu-și pricepe meseria poți trăi o zi întreagă în streang.

— Așa e, făcu cealaltă, îmbrîncită de un argat din locul mai bun cîștigat între timp cu multă trudă. Cred că are să-l spînzure vreun țigan. Poate țiganul vicecomitetului, uite, ăla de colo. Tiii, ce căutătură are! Să știi că el o fi gîdele! Te-apucă groaza cînd te uiți la el!

— Nu mai vorbi prostii, Verus! o întrerupse un bătrîn, aflat lîngă ele. Peti e prieten bun cu Viola. Și-acuma, tot el i-a adus copiii de la Tiszarét. Și-apoi, n-ați văzut cît de prietenos vorbea adineauri cu muierea? Dacă ar fi gîde, nevasta lui Viola n-ar sta de vorbă cu el. Nici tu n-ai fi vorbit cu el pe vremea cînd mai trăia bărbat-tu, fie-i țărîna ușoară. Tu n-ai avut nevoie de gîde: ți l-ai băgat singură în groapă!

— Ci cum poți grăi prăpăstii d-astea, omule? făcu văduva în gura mare. Doar i-am adus și doftor, cînd a bolit ultima dată.

— Bine, zise cealaltă femeie. Dar atunci cine are să-l spînzure ?

— Trebuie să fie un țigan, se amestecă în vorbă nevasta vătășelului de primărie, care nu putuse pătrunde în casă, în ciuda tuturor intervențiilor bărbatului ei. Zicea János, poterașul — cel de-i frate mezin cu cuscrul cumnatei mele — că gîdele trebuie să fie neapărat țigan. Dacă nu se găsește vreunul să se ofere de bună voie, e silit careva, pe plată.

— Poate nu-l mai spînzură, zise baba.

— Bine ar fi ! răspunse bărbatul. Că dacă-l spînzură-n hotarul nostru, un an întreg are să bată vîntul.

— Poate-l iartă, își dădu cu părerea o nevastă tinerică, plinuță, care ascultase cu băgare de seamă toată convorbirea, tot oftînd din greu, căci mulțimea o înghesuia din toate părțile.

— Să-l ierte ? i-o întoarse bătrînul. Să-l ierte ? Poți aștepta mult și bine așa ceva o dată ce ăia dinăuntru s-au adunat la sfat. E statariu, fă !

— Ce-i aia statariu ? întrebă femeia.

— Ce să fie ? Păi statariu nu-i altceva decît că domnii se adună în sfat și-apoi spînzură pe cineva. E o treabă care așa trebuie să fie.

— Dar dacă nu se găsește cine să-l spînzure ? continuă femeia, curioasă.

— Măi, că proastă mai ești ! răspunse bătrînul. Numai un nebun care să vrea să se lase spînzurat e greu de găsit, dar cine a mai pomenit să nu se găsească un om care să spînzure pe altul ?

— Bine, bine, dar dacă s-ar întîmpla totuși ? se încăpățînă nevasta cea mititică.

— Știu eu ?... L-ar spînzura domnii cu mîna lor, ori poate s-ar spînzura ei singuri, în ușa casei, de supărare că nu pot să spînzure pe alții.

Cam aceleași discuții se auzeau și în fața porții. Mulțimea de gură-cască urmărea cu mare atenție fiecare mișcare, căci — fie ei la țară sau la oraș — oamenii nu se simt niciodată mai mulțumiți decît atunci cînd pot să-și petreacă timpul în fața unui zid

după care se întîmplă ceva. Tot ce se întîmpla în casă și în preajma ei — chemarea martorilor sau a acuzatului în fața judecății — prilejuia nenumărate întrebări și multă forfotă: „L-ați văzut pe Viola? Ce palid e! Și i-au tuns pletele!" etc. Intre timp, tribunalul își începuse ședința.

Juzii tabulari depuseseră jurămîntul, după obicei; apoi se citi regulamentul tribunalelor statariale iar Nyúzó, care se afla printre juzi, își prezentă raportul scris. Völgyesy dădu citire din doscă-n doscă, încet și, spre surprinderea tuturor, cît se poate de răspicat, voluminosului regulament. În timpul plicticoasei lecturi, Nyúzó se întoarse să stea de vorbă cu vecinul său, dar tînărul procuror îi atrase atenția că citirea regulamentului se face tocmai spre a fi ascultat, observație care-l înfurie pe Nyúzó. Cu acest prilej Zátonyi, aplecîndu-se spre Sóskuty, ținu să remarce imediat cu părere de rău că, precum se vede, tînărul nu prea are experiență, căci altminteri ar ști că nu îndeplinește decît o simplă formalitate, pe care orice grefier descurcăreț ar termina-o în cîteva minute, citind doar începutul fiecărui paragraf. Cînd tînărul isprăvi de citit, primpretorul vru să trimită îndată după inculpat, dar, spre consternarea și mînia întregului tribunal, Völgyesy făcu neașteptata observație că, judecînd după raportul prezentat de Nyúzó, cazul lui Viola nu intră în competența tribunalului statarial.

— Cum nu-i de competență? făcu Nyúzó, uimit. Mie mi-o spui asta, domnule Völgyesy? Tocmai mie, cel mai vîrstnic primpretor din județ? Ei, asta-i prea din cale-afară!

— Greșiți, respectabile domn, dacă vreți să descoperiți cea mai mică intenție de jignire în vorbele mele, zise Völgyesy calm. Dar...

— Intenție de jignire? îl întrerupse Nyúzó. Nicidecum intenție! E limpede că e o jignire în toată regula! Asta-i! Priviți, onorat tribunal, adăugă el întorcîndu-se spre ceilalți și luînd regulamentul de pe masă. Iată ce scrie la punctul opt din paragraful

șase: „Este obligatoriu a se raporta tribunalului care se întrunește, descrierea amănunțită a faptelor, menționîndu-se acuzația adusă inculpatului, numele și pronumele acestuia și vîrsta lui, nu în cifre ci în litere"... etc. etc. Or, raportul meu cuprinde atît descrierea amănunțită a faptelor, cît și acuzația, și numele și pronumele și vîrsta inculpatului și încă nu în cifre, ci în litere — te rog să constați, domnule prezident! Adică eu n-aș fi în stare să întocmesc un raport amănunțit?! Eu n-aș fi în stare să scriu vîrsta cuiva în litere? Asta-i jignire, domnilor, jignire în toată puterea cuvîntului! Eu unul prefer să plec, decît să fiu insultat în halul ăsta!

Ce-i drept, intervenția președintelui și a juzilor tabulari potoli puțin nervii merituosului funcționar, dar dacă izbucnirea lui avusese drept scop intimidarea lui Völgyesy — considerat întotdeauna cel mai timid tînăr din județ — socoteala se dovedi a nu fi bună.

Luînd din nou cuvîntul, tînărul procuror observă, cît se poate de liniștit, că e departe de a se îndoi de capacitatea stilistică a domnului Nyúzó, dar din descrierea prezentată — incontestabil autentică — nu rezultă că inculpatul a fost arestat în condițiile urmăririi continue, deși aceasta constituie o cerință fundamentală pentru orice caz statarial.

— Auziți! Nu-i urmărire continuă! exclamă Nyúzó abia stăpînindu-și mînia. S-a pus un premiu pe capul lui, e urmărit de mai bine de un an în tot județul, și dumnealui contestă urmărirea continuă!

— Adevărat, *domine spectabilis*! interveni Zátonyi zîmbind. A adus într-adevăr un argument prea puțin inspirat, dar, deh, așa-i tinerețea!... Să fie adus prizonierul.

— Și totuși, țin să-l mai repet, continuă Völgyesy fără să-și piardă calmul. Din acest raport nu rezultă urmărirea permanentă. Ultima faptă săvîrșită de Viola a fost spargerea de la notarul din Tiszarét, or de la această infracțiune urmărirea nu a fost continuă.

— Păi, dacă nu-i caz de statariu, să deferim prizonierul tribunalului ordinar... zise Kislaky, bucuros de orice prilej care l-ar fi scăpat de neplăcuta-i însărcinare.

— Pentru dumnezeu, respectabile, nu te lăsa indus în eroare! Ar fi un scandal nemaipomenit, să-l deferim pe Viola tribunalului ordinar. Pun rămășag că, dacă s-ar întîmpla una ca asta, județul și-ar pierde îndată dreptul de statariu; și, chiar așa, de ce l-ar mai avea, dacă nu știe să se folosească de el?

— Mi se pare că onoratul domn grefier uită că tribunalele statariale s-au instituit special împotriva răufăcătorilor și a haiducilor, zise Macskaházy, tăios ca întotdeauna. Or, competența nu mai poate fi pusă în discuție, din clipa în care un răufăcător opune rezistență armată urmăritorilor.

— N-am uitat! răspunse Völgyesy. Dar cum rezultă din raport că Viola e într-adevăr răufăcător?

— Ei cum, cum rezultă?! se minună Zátonyi. Păi, nu scrie negru pe alb, în raport, că Viola e un răufăcător și un bandit cunoscut de toată lumea?!

— Dați-mi voie, îi întrerupse Sóskuty, care, în timpul discuției, își comunicase observațiile numai lui Kislaky, în șoaptă. Am să-i explic eu îndată, căci e tînăr încă și nu i se poate lua în nume de rău dacă e lipsit de experiență. Treburile astea nu se învață din cărți! Mă rog, instrucțiunile arată o întreagă categorie de oameni care trebuiesc considerați răufăcători, dar astea nu-s lucruri practice. În Ungaria, bandit e cel căruia îi zice lumea bandit. *Vox populi vox dei*[1]. Dacă unul din ăștia opune rezistență cînd vor să-l prindă, intră în statariu și e spînzurat.

— Pentru simplul fapt că s-a opus? făcu Völgyesy tăios.

— Da! răspunse Sóskuty cu emfază. Căci nimeni nu are voie să i se împotrivească stăpînirii, în afară de nobili, în anumite cazuri, adăugă el.

---

[1] Vocea poporului e vocea lui dumnezeu (în lb. latină).

— N-am venit aici să discutăm, conchise în sfîrșit Zátonyi pierzîndu-și răbdarea. Tot n-are vot domnul Völgyesy. Să punem la vot chestiunea!

— Bine, dar totuși... zise Kislaky.

— Dacă vă spun! *Luce meridiana clarius:* e mai limpede ca lumina zilei! exclamă Zátonyi. Clar și legal, chestiunea nu poate fi decît de competența noastră. S-o punem la vot.

Juzii tabulari votară, iar președintele declară oftînd că, potrivit opiniei majorității, cazul e de competența tribunalului statarial. Apoi se dădu poruncă să fie chemați martorii.

Cititorii cunosc relațiile dintre ovrei și Cifra, așa că nu vor fi mirați dacă mărturiile lor se asemănau de minune. Recunosc, îmi pare rău că spunînd aceasta nu pot stîrni uimire, căci s-ar cădea s-o pot face, ca romancier ce sînt...

— *Duo testes omni exceptione majores!* [1] Doi martori cinstiți, zise Zátonyi după ce martorii se retrăseseră. Nu mai încape nici o îndoială, adăugă el oferind tabac de prizat.

— Așa e, oftă Kislaky. Au depus sub jurămînt. Cînd a-nceput ovreiul cu blestemele lui, m-au trecut fiorii. E cu neputință să fi mințit.

Regretăm că din pricina spațiului restrîns nu putem reproduce tiradele lui Sóskuty decît în rezumat. Domnia-sa făcu un frumos expozeu asupra sfințeniei jurămîntului. Apoi menționă că de cînd soția lui răposase întru domnul după trei consulturi medicale întrunite pentru tămăduirea ei (toate trei unanime în părerea că o vor pune pe picioare în urma unui tratament cît se poate de simplu), el nu mai văzuse o armonie atît de perfectă ca cea dintre mărturiile cu pricina.

Bucuros nevoie mare, primpretorul scuipă pe jos și îndrăzni să afirme că niciodată în cursul lungii sale cariere judecătorești nu văzuse martori atît de buni.

---

[1] Doi martori mai presus de orice critică (în lb. latină).

— Fie-mi îngăduit, respectabile, să mă îndoiesc puțin de această afirmație, zise Völgyesy care, văzînd că, în afară de Kislaky, toți membrii tribunalului erau hotărîți să dea sentința încă înainte de a-l fi ascultat pe acuzat, se decise să încerce totul pentru a-l salva pe Viola. Tocmai neobișnuita asemănare a mărturiilor mă face să cred că trebuie să fim mai prevăzători. Mai ales cînd știu ce fel de oameni sînt, fără să vreau mă gîndesc că erau înțeleși dinainte.

— Ei, amice, asta-i prea de tot! se împotrivi Zátonyi clătinînd din cap. I-auzi, să găsești nod în papură numai pentru că se potrivesc declarațiile! Nemaipomenit!

— Să vorbești de înțelegere, cînd mărturiile se potrivesc cu atîta desăvîrșire! oftă Sóskuty. Pînă la ultimul cuvîntel se potrivesc, pînă la literă, și zice că-s înțeleși dinainte. Formidabil! Zi-i avocat și pace!

— Dacă prin ultimele cuvinte voiați să mă jigniți, pot să asigur pe înălțimea-voastră că nu și-a atins scopul, răspunse tînărul procuror privindu-l țintă pe baron. Tonul lui îl făcu pe acesta să tacă, deși se pregătea tocmai să-i șoptească ceva vecinului său. Titlul de avocat — continuă tînărul — poate fi cel mai frumos sau cel mai odios, după cum purtătorul lui și-a priceput sau nu adevărata chemare. Dar, ca să revin la obiect, în privința martorilor țin să atrag încă o dată atenția onoratului tribunal că perfecta identitate dintre mărturiile acestor două persoane, care sînt cel puțin dubioase, îmi dă convingerea că martorii s-au înțeles dinainte.

— Ești într-adevăr convins, domnule Völgyesy?! întrebă Kislaky neliniștit. Dacă-i așa, ar fi mai bine să...

— Cum să fie convins!? făcu Macskaházy silindu-se să zîmbească. Dar așa sîntem noi, avocații: cu cît e mai deznădăjduită cauza pe care o apărăm, cu atît ne place mai mult să-i încurcăm pe judecători.

— Onoratul domn Macskaházy se înșeală, răspunse Völgyesy. Obiectul discuției noastre e atît de important, încît numai o ființă deplorabilă s-ar putea simți îndemnată în aceste clipe să facă paradă de inteligența sa. Dar să spună însuși onoratul... Cifra este un bandit și un răufăcător cunoscut în tot județul și...

— Vă rog — îl întrerupse Nyúzó — îl cheamă Szentvilmosi János, căci nu se cade să se întrebuințeze porecla cuiva în fața onoratului tribunal. Îl cheamă Szentvilmosi János și în prezent e om cinstit; pot să afirm oficial că de cînd a ieșit din temnița isprăvniciei, a devenit un om foarte de treabă, s-a despărțit de ortacii lui Viola, ba și-a cîștigat chiar importante merite în prinderea răufăcătorului aflat azi în fața noastră.

— Prea bine, continuă Völgyesy din ce în ce mai însuflețit în pledoaria sa. Să admitem. Dar să vedem ce afirmă acest Cifra sau Szentvilmosi János sau cum i-o mai fi zicînd; să vedem ce afirmă omul care azi e cinstit, cînd o viață întreagă a fost bandit și a înfundat temnița isprăvniciei? Afirmă, în primul rînd, că Viola i-a comunicat dinainte intenția de a-l jefui pe notar. Nu mai e nevoie de vreo cercetare ca să ne dăm seama de un fapt uimitor: cum i-a putut comunica, dacă martorul, despre care spuneți că s-a făcut om de treabă, a ieșit din cîrdășia inculpatului?! Dar, mă rog, dacă Szentvilmosi János a aflat dinainte de spargere, de ce n-a zădărnicit-o?

— Adevărat! Te-nșeli, amice Nyúzó, zise Kislaky. Ăsta nu poate fi un om cinstit.

Nyúzó se scărpină după ureche, încurcat, iar Völgyesy continuă:

— Al doilea: martorul spune că apropiindu-se de satul Tiszarét în noaptea spargerii, a auzit un foc de armă și l-a văzut pe Viola trecînd în fugă pe lîngă el, cu pușca în mînă. Cum putea să vină martorul la Tiszarét, devreme ce — după cum el însuși afirmă — se pregătea de alegeri, cu ceilalți nobili din Szent-Vilmos?! Cum nu l-a văzut nimeni la Tiszarét? Și

cum s-a făcut că, după cîte mi-a răspuns el la întrebare, nici n-a mai intrat în sat, de care era atît de aproape și în care fără îndoială trebuie să fi avut treabă... altminteri n-ar fi plecat noaptea din Porvár.

— Suspect, foarte suspect! zise Kislaky, în timp ce Zátonyi, luînd o priză de tabac, observă că — dacă așa stau lucrurile — n-ar strica poate să i se pună cătușe și lui Cifra.

— Dar în cazul acesta cum rămînem cu cei doi martori de bună-credință? întrebă Völgyesy triumfător.

— Ai dreptate, răspunse judele tabular fără a se pierde cu firea. Trebuie să amînăm afacerea cu Cifra, căci în clipa de față avem nevoie de mărturia lui.

— Dar n-o să condamnăm la moarte un om pe temeiul unei astfel de mărturii?! exclamă Völgyesy abia stăpînindu-și repulsia.

— Dumneata n-ai vot, respectabile, făcu Zátonyi sec. Om vedea noi ce-om face. De-acu să trimitem după inculpat, continuă el întorcîndu-se către Kislaky.

— Dar, dați-mi voie, onorat tribunal, interveni din nou Völgyesy fără a se descuraja, deși vedea că străduaniile sale sînt zadarnice. Chiar dacă nu ținem seamă de calitatea martorilor, chiar dacă luăm de bune mărturiile acestor doi oameni din care unul e un individ dubios, ieșit din temnița isprăvniciei, iar celălalt un necunoscut, binevoiți a accepta că acești doi oameni nu dovedesc aceleași lucruri și ca atare nu pot fi luați drept doi martori ai aceluiași fapt.

— Doi oameni nu-s doi martori? grăi Zátonyi. Cine-a mai auzit una ca asta?!

Sóskuty începu să socotească pe degete, demonstrînd că doi face într-adevăr doi și nicidecum mai puțin; însuși Kislaky nu mai știa ce să creadă, deși Völgyesy se străduia din răsputeri să facă dovada că devreme ce ovreiul și Cifra vorbiseră de lucruri cu totul deosebite — primul despre spargerea propriuzisă, iar al doilea despre cele întîmplate înainte și

după — fiecare faptă a fost susținută doar de cîte un martor.

Dar pentru că Sóskuty demonstră poate pentru a zecea oară — pe degete — că doi ori doi fac patru, iar doi ori unu fac doi și nu unu, raționamentul său avu un efect irezistibil în capetele de matematicieni ale juzilor noștri tabulari, așa că toți cei de față rămaseră convinși că tînărul avocat rostise un sofism cît toate zilele, prin care i-ar fi putut induce în eroare pe judecători, dacă n-ar fi fost vorba de o societate înzestrată cu o inteligență superioară, cum era a lor.

Văzînd făgașul pe care o luaseră dezbaterile, Macskaházy se apucă să-l laude cît putea pe tînărul său coleg, susținînd că acesta ar fi în stare să-l scoată alb ca neaua pînă și pe diavol, cu șiretlicurile sale avocățești. Datorită acestei manevre abile, Kislaky — influențat pînă atunci de cuvintele lui Völgyesy — începu să-și piardă încrederea în tînăr; or, era tocmai ceea ce urmărea Macskaházy, căci de ceilalți juzi era sigur.

Völgyesy își dădu seama de situație și tăcu, oftînd, iar tribunalul se pregătea să cheme inculpatul, cînd dărăbanul de la ușă raportă că mai sînt doi martori care cer să fie ascultați. Președintele încuviință și bătrîna Lipták fu introdusă.

Fără să mai spună că îl văzuse pe Viola în ziua furtului la Tiszarét, bătrîna mărturisi că haiducul îi datora lui Tengelyi atîta recunoștință, încît ar fi cu neputință să fie bănuit de spargere, mai ales că Viola — pe care ea îl cunoștea de mult și cu a cărui nevastă se înrudea — îi spusese cu două săptămîni înainte să atragă atenția notarului că cineva vrea să-i fure hîrtiile.

— Da' mă rog, de cine zicea că vrea să i le fure? întrebă Nyúzó ironic.

— Nu mi-a pomenit vreun nume, dar zicea că sînt fețe sus-puse.

Macskaházy se sili să zîmbească.

— Palavre! făcu el disprețuitor.

— E adevărat cum vă văd și cum mă vedeți, cucoane, zise bătrîna, ridicînd mîinile. Pot să jur că e așa și n-aș minți pentru toate comorile pămîntului.

— Dar notarului i-ai comunicat ce-a zis Viola? întrebă iar primpretorul.

Femeia părea încurcată.

— Hai, curaj, femeie, o îndemnă Kislaky binevoitor. Nu-ți fie frică.

— De, cucoane, zise lelea Lipták. Am să spun adevărul, că n-aș putea minți nici să vreau! Nu i-am spus lui Tengelyi; nu i-am spus, pentru că vorbisem cu Viola chiar în casa dumisale și-mi era teamă că dacă află că Viola i-a pus piciorul în ogradă, se mînie foc și-o scoate din casă pe biata Zsuzsi.

Macskaházy și Nyúzó își făceau semne, zîmbind.

— Mai ai ceva de spus? întrebă acesta din urmă. Apoi femeia fu lăsată să plece.

Audiat, fierarul declară că auzise împușcătura și alergase la casa notarului. Văzîndu-l pe ucigaș tocmai cînd sărea poarta, cu pușca în mînă, se luase după el, și-l recunoscu pe Cifra. Putea să jure pe viața lui că nu era Viola, ci Cifra.

I se dădu drumul și lui și, după ce ambele mărturii se consemnară pe scurt, în scris, cei doi martori fură introduși încă o dată în sală, să le semneze. Pe urmă tribunalul porunci să fie adus inculpatul.

— Ultimele două mărturii sînt bune doar de aprins pipa cu ele, precum vede onoratul tribunal, zise Nyúzó în timp ce-l așteptau pe Viola. Babornița e rudă apropiată cu acuzatul, așa că nu poate depune în favoarea lui. Cît despre fierarul din Tiszarét, se îmbată în fiecare seară; or, în asemenea stare putea foarte ușor să-l confunde pe Cifra cu Viola.

— Adevărat, zise Kislaky.

— In tot cazul și mărturiile acestea merită să fie luate cît de cît în considerație, cel puțin ca să putem aprecia adevărul cuprins în afirmația lui Cifra, adică a domnului Szentvilmosi, cum îi place să-i spună domnul primpretor, remarcă Völgyesy. Se cunosc sute

de cazuri în care autorul unei mîrșăvii a depus, ca martor, împotriva altcuiva.

— Și asta-i adevărat, făcu președintele.

— Am o propunere, interveni Zátonyi, luminat subit de o idee strălucită. Să-i spînzurăm pe amîndoi!

— Ce-ți veni, *amice?!* se împotrivi Sóskuty în timp ce Kislaky și Völgyesy se întorceau uimiți spre jude. Păi, celălalt nu-i un caz statarial!

— Las' că-l facem noi! replică Zátonyi, pesemne îndrăgostit de teribila sa inspirație. Mai știu eu un caz! Un răufăcător se afla deja sub spînzurătoare, cînd își recunoscu un ortac care tocmai trecea pe-acolo; îi spune pretorului, pretorul trimite după om, nemernicul începe să fugă dar cum e ajuns din urmă, se apără. Oamenii îl aduc înapoi și mi ți-l spînzură lîngă celălalt cît ai zice pește. Iar cînd pretorul s-a întors la scaunul de judecată, ne-a raportat că a spînzurat doi în loc de unul.

Zátonyi rîdea. Völgyesy ridică privirile spre cer.

— Imi închipui însă că s-a stîrnit pe urmă un scandal! zise Sóskuty. N-aș vrea să fiu în pielea primpretorului dumitale!

— Nu zic... a ieșit, ce-i drept, un pic de tămbălău, căci la noi orice bandit își găsește un binevoitor, zise judele zîmbind mereu. L-au înjurat pe pretor și mi se pare că era gata-gata să-l scoată la pensie dacă nu-și dădea demisia, dar încolo nu i s-a întîmplat nimic, iar banditul tot a ajuns sub spînzurătoare.

— Asta-i curată crimă! zise Völgyesy. Ce oroare!

— *Amice* — zise Zátonyi aruncîndu-i tînărului avocat o privire compătimitoare — n-ai experiență și pace! Știu eu istorii mult mai tari, despre lucruri întîmplate la judecăți statariale. De altfel nu vreau să-mi impun părerea, dar vă spui curat: mare păcat că nu-i spînzurăm pe amîndoi. Uite că vine inculpatul.

Ușa se deschise și intră Viola, flancat de paznici.

Intrarea arestatului impresionă vizibil întregul tribunal. Kislaky se simți copleșit de sentimentul de milă obișnuit oricărui om de treabă în fața nenorocirii al-

tuia, chiar cînd e cu desăvîrșire convins că victima își merită soarta. După cele văzute și auzite, Völgyesy, care nu mai îndrăznea să spere într-o sentință mai puțin aspră, se cutremură la gîndul că peste cîteva ceasuri omul întreg și sănătos din fața lui nu va mai fi printre cei vii, și aceasta nu pentru că așa ar fi vrut dumnezeu ci pentru că așa au vrut semenii bietului om, printre care nu se afla nici unul înclinat să lase ca grăuntele de virtute, existent fără îndoială și în sufletul condamnatului, să se dezvolte. Macskaházy își rotea privirile prin odaie, cuprins de o vădită neliniște pricinuită de zăngănitul lanțurilor prizonierului, iar figura lui Sóskuty — care nu-l mai văzuse niciodată pe haiduc — exprima cel puțin atîta curiozitate cîtă mulțumire răutăcioasă se citea pe fața lui Nyúzó în clipa cînd cel ce urma să fie condamnat apăru în fața lor. Numai Zátonyi își oferea tabacul, liniștit ca și cînd toată istoria asta nu l-ar fi interesat cîtuși de puțin.

— Va să zică picași în capcană, pînă la urmă, pramatie! întrerupse Nyúzó tăcerea, întorcîndu-se către prizonier. Ei, pe cine o să-l spînzurăm așadar?!

Explozia aceasta neașteptată îl făcu pe președinte să-și întoarcă privirile stupefiat la primpretor, dar Nyúzó continuă rîzînd: — Dumneata nici nu știi, respectabile, ce relații există între noi doi. Viola și cu mine sîntem vechi cunoștințe. Nu-i așa, Viola? adăugă el sarcastic, întorcîndu-se către prizonier. De mult vrea fiecare din noi să pună mîna pe celălalt, iar Viola s-a jurat că mă spînzură îndată ce are să pună mîna pe mine. Așa-i?

— Nu-i adevărat, cucoane, zise haiducul, iar vocea lui adîncă și bărbătească părea o muzică pe lîngă cîrîiala primpretorului. Toată lumea știe că am avut de ce-ți jura răzbunare, cucoane, că numai dumneata ești de vină dacă n-oi muri om cinstit. Dar n-a fost vorba de spînzurătoare.

— Las' că știm noi, făcu primpretorul în bătaie de joc. Acu' faci pe mironosița, dar dacă puneai mîna pe

mine, îți țineai făgăduiala, fără doar și poate. Vezi, cînd am auzit că mi-ai sortit streangul, m-am jurat și eu să-ți fac la fel și să te spînzur dacă mi-i cădea în mînă. Iac-așa! Rămășag! Ei, cine l-a cîștigat?

— Știu prea bine că s-a isprăvit cu mine, zise Viola țintindu-l pe primpretor cu privirea ochilor săi negri. Pe mine nu mă mai scapă nimeni, eu sînt al morții de-acum, dar dumneata, cucoane, nu faci bine că-ți bați joc de-un om năpăstuit.

În tot timpul scenei, Völgyesy se stăpînise numai cu mare greutate. Dar deodată, cu vocea gîtuită de emoție, și vorbind pe latinește, ca haiducul să nu poată pricepe, atrase atenția tribunalului că, deoarece între acuzat și unul din judecători există dușmănie și ură de moarte, judele trebuie înlocuit. Observația lui nu avu însă alt efect decît o admonestație adresată lui Nyúzó de către președinte — într-o latinească destul de pocită — pentru ca acesta să înceteze cu glumele nelalocul lor. Apoi începu numaidecît audierea inculpatului.

Viola răspundea calm și simplu la toate întrebările; pînă la urmă, plictisit parcă de procedura prea complicată, se întoarse către președinte, zicînd:

— La ce bun atîtea întrebări? Păcat să vă pierdeți vremea cu mine; tot mi-a spus domnul primpretor de la bun început că aveți să mă spînzurați. De ce să mai sporovăiesc atîta despre viața mea? Recunosc orice... mi-e totuna. Credeți-mă, boierilor, că de n-aș avea nevastă și copii, n-aș mai fi așteptat ziua de azi, ci mă spînzuram singur de vreun copac din pădure.

— Cum să recunoști, cînd nici nu știi cu ce ești învinuit? zise Völgyesy impresionat. Iată, te afli în fața unor judecători drepți. Vorbește ca și cînd te-ai spovedi. Nu te feri și spune adevărul. Scaunul de judecată n-a rostit încă nici o hotărîre.

— Îți mulțumesc pentru bunăvoință, cucoane — zise prizonierul — dar pe mine nu mă mai poate scăpa nimeni. Sînt haiduc, am fost prins cu arma în mînă, de-acu' tot în spînzurătoare am să sfîrșesc și-i mai

bine mai devreme decît mai tîrziu. Nu mă mai chinuiți cu întrebările.

— Dacă omul se încăpățînează și nu vrea să mărturisească nimic, nu poate fi silit, zise Macskaházy, liniștit de o asemenea întorsătură a lucrurilor. Regulamentul spune clar că în astfel de cazuri se interzice orice interogatoriu fortuit. Vom da citire întrebărilor, iar dacă nu ne va răspunde, vom considera că a recunoscut acuzațiile.

— Da, dar mai întîi omul acesta trebuie să afle că soarta lui nu depinde numai de voia domnului primpretor Nyúzó. Trebuie să i se arate că onoratul tribunal e gata să-i asculte apărarea și că, în hotărîrea pe care o va lua, se va face ecoul adevărului și numai al adevărului, și nicidecum al altor considerente, ca mînia sau ura, și-atunci învinuitul nu se va mai încăpățîna, poate, să tacă. Vezi — continuă el întorcîndu-se către Viola — viața dumitale e în mîna domnilor acestora, iar ei nu au a-i da socoteală de ea decît lui dumnezeu. Gîndește-te că dacă nu vorbești, nu mai ai altă scăpare pe lume: gîndește-te la nevastă, la copii și arată totul deschis! N-ai nimic de spus, ca să te aperi?

Kislaky începu să lăcrimeze; Macskaházy se încruntă la Völgyesy; Zátonyi începu să caște.

— Nu mă apăr, răspunse prizonierul.

— Gîndește-te bine, insistă Völgyesy aproape rugîndu-l. Vezi, onoratul tribunal va ține seama de fiecare cuvînt al dumitale. Dă-ți seama că domnii aceștia au o sarcină destul de grea și că nu vor moartea nimănui. Sînt încredințat că domniile lor au să judece după dreptate. Dacă ai cu ce te apăra, apără-te!

— Conform paragrafului șase, aliniatul zece din instrucțiuni, nu e permis să se stoarcă acuzatului mărturisirea prin promisiuni, se amestecă Zátonyi, arborînd o înfățișare de atotcunoscător. Mă simt dator să vă atrag atenția, domnule grefier!

Fără să se sinchisească de aceste cuvinte, Völgyesy îl mai rugă o dată pe prizonier să spună tot ce

știe întru apărarea sa, iar Kislaky repetă această rugăminte.

— Dumnezeu să vă răsplătească, boierilor, că vreți să mă ajutați, dar vedeți bine că degeaba vă străduiți, zise haiducul, vizibil mișcat de compasiunea lui Völgyesy. Nu că n-aș avea cu ce mă dezvinovăți. Dimpotrivă, în fața lui dumnezeu, unde toate sînt știute, mă aștept să am parte de-o judecată îndurătoare. Aici pe pămînt, însă, nu e scăpare pentru mine. Iacă, boierule — adăugă el după o scurtă pauză — dacă oi spune că am fost și eu cîndva un om cinstit și că pot dovedi asta cu tot satul Tiszarét, ce are să-mi folosească? Dacă oi spune că nu de bună voie, ci silit m-am dat pe haiducie? Dacă oi spune că niciodată n-am păgubit pe vreun sărac și că nici pe boieri nu i-am jefuit decît de atîta cu cît să-mi pot trage zilele? Dacă oi spune că n-am făcut niciodată vreun rău, nimănui, decît numai cînd eram silit să mă apăr — dacă le-oi spune toate astea, are să-mi fie pedeapsa mai ușoară? Mie mi se pun la socoteală și faptele ortacilor mei, căci eu îs haiduc...

— Toate acestea pot înrîuri în mare măsură judecata, zise Völgyesy. Ziceai că nu de bună voie te-ai făcut haiduc. Spune, cum a fost?

— Întreabă-l, cucoane, pe primpretor, răspunse Viola țintindu-l pe Nyúzó cu o privire care-l făcu pe acesta să plece ochii. Are să spună dumnealui de ce m-am făcut haiduc. Apoi, cu vocea tremurată de emoție, inculpatul istorisi povestea primei sale crime.

— E adevărul curat, oftă Kislaky. Venisem a doua zi la Tiszarét și însuși domnul vicecomite mi-a povestit totul.

— *Nihil ad rem*[1], observă Zátonyi.

Nu voi mai insista arătînd ce-a simțit Völgyesy după această replică.

— Dar ce folos de toate astea? continuă prizonierul. Obrajii săi palizi se îmbujoraseră în timp ce vor-

[1] Nu e la obiect (în lb. latină).

bea și, fără să vrea, strînsese pumnii. Ce folos dacă vă istorisesc toate mîrșăviile săvîrșite împotriva mea, la amintirea cărora mă cuprinde turbarea! Oare am să fiu mai puțin haiduc sau am să ajung mai tîrziu în streang dacă vi le-am spus?! Trebuia să îndur bătaia și să sărut mîna călăilor, ori trebuia să-mi las nevasta singură în chinurile facerii, cînd avea chef cucoana să-i mîn trăsura la Porvár? Cum am cutezat eu, un țăran prost, să-mi iubesc nevasta, cum am cutezat să mă împotrivesc cînd primpretorul a poruncit să fiu bătut?! Vai de capul meu! Am crezut că — deși sînt țăran — am și eu dreptul să rămîn lîngă nevasta bolnavă, devreme ce îmi făcusem corvoada legiuită. Nu știam că săracul e un cîine pe care poate să-l bată și să-l prigonească oricine. Poftim, boierilor, spînzurați-mă!

— Nici o grijă, că te vom spînzura! făcu mînios Zátonyi, care, oricît de nesimțitor, pricepuse totuși destul de bine tîlcul ultimelor cuvinte ale prinsului, după amărăciunea cu care le rostise. Se va face, căci meriți de două ori moartea, pentru împotrivirea ta nesăbuită de care, pesemne, nici acum nu-ți pare rău.

— Vezi, cucoane, zise Viola din nou calm, întorcîndu-se către Völgyesy. Ți-am spus eu, cucoane, că față de oameni nu mai am cu ce mă dezvinovăți. Dar mai am o rugăminte, onorat tribunal.

Macskaházy își frămînta mîinile, vizibil neliniștit. Prizonierul continuă:

— Cînd am ieșit din coliba cuprinsă de pîrjol — unde se împușcase Rácz și nu mai puteam rămîne nici eu — am luat cu mine niște hîrtii... Erau cele furate în ajun de la notarul din Tiszarét.

— Va să zică recunoști că l-ai jefuit? se repezi Zátonyi.

— Nu recunosc. Dumnezeu mi-e martor că n-am nici o vină în jaful acesta, răspunse haiducul ridicînd mîinile spre cer. Dar, n-are a face. Am spus doar că hîrtiile erau la mine și că am ieșit cu ele din colibă. Dacă asta-i o dovadă împotriva mea, dacă asta-i o

dovadă că eu le-am furat, fie! N-am spus decît că le-am scos cu mine.

— Palavre! mormăi Nyúzó.

— Nu-s palavre, cucoane. E adevărul adevărat! răspunse prizonierul privindu-l țintă. Cînd am ieșit din coliba ce ardea, eram orbit de fum. Ieșisem fără armă și n-aveam în mînă decît hîrtiile. Am simțit limpede că cineva mi le scoate din mînă. Pot să jur că a fost așa! Peste o clipă, am căzut la pămînt, leșinat, iar cînd m-am trezit eram legat și în stăpînirea poterașilor și țăranilor care mă tîrau spre Szent-Vilmos. I-am întrebat imediat de hîrtii. Erau ale domnului Tengelyi, iar eu mă dădusem prins numai ca să nu piară în foc o dată cu mine, căci notarul are mare lipsă de ele. Dar oamenii îmi spuneau într-una că, atunci cînd am ieșit, nu se afla în apropierea mea decît primpretorul și cu domnul Macskaházy, iar domnul primpretor tăgăduiește din capul locului că aș fi avut hîrtii la mine. Vă rog cu toată supunerea ca onoratul tribunal să-i poruncească domnului primpretor să predea hîrtiile.

— Să mă ia dracu dacă am văzut o singură hîrțoagă măcar! declară Nyúzó mînios.

— Cucoane, sînt în mîna dumitale și poți face cu mine ce vrei, mă poți spînzura cînd ți-o plăcea, dar nu tăgădui treaba cu hîrtiile, zise Viola emoționat. Îi datorez multă recunoștință domnului Tengelyi, căci s-a milostivit de nevasta și copiii mei cînd erau la cea mai mare ananghie. Am vrut să-i mulțămesc, găsindu-i hîrtiile acelea, care au atîta preț pentru dumnealui. Am înfruntat primejdia unei morți rușinoase...

— Nemernicule! țipă Nyúzó sărind în picioare. Cum îndrăznești să mă învinuiești!? Asta-i curată ticăloșie! Cer satisfacție onoratului tribunal!

— Mă aflu în mîinile onoratului tribunal, zise prizonierul cuprins de mînie. Bateți-mă, schingiuiți-mă, mi-e totuna, numai hîrtiile să le dați înapoi.

— Să știi că e o conspirație la mijloc, șușoti Macskaházy la urechea lui Zátonyi. Tengelyi zice că

i s-au furat actele cu care putea să arate că e nobil. Cine știe ce legături are cu omul acesta!?

— Cred și eu, făcu celălalt dînd din cap.

— Doar n-oi fi vrînd să spui că eu am furat actele?! țipă Nyúzó și mai furios.

— N-am zis decît că am ieșit cu hîrtiile și că cineva mi le-a smuls din mînă, iar onoratul tribunal poate să-i întrebe pe toți cei care erau acolo, răspunse Viola. Nimeni nu se afla în apropierea mea, decît numai primpretorul și domnul Macskaházy; sînt gata să jur! Încă azi am să pășesc în fața celui de sus, dar așa să am parte de mila lui după cum vă spun adevărul.

— Ciudat, foarte ciudat, mormăi Kislaky.

— Nădăjduiesc că onoratul tribunal nu va îngădui ca, în prezența sa, un membru al corpului judecătoresc public să fie acuzat de furt de către un răufăcător! zise Nyúzó trîntindu-și scaunul.

— Asta-i culmea! exclamă în sfîrșit Zátonyi, cuprins de o nobilă mînie și încruntîndu-se la prizonier. Dacă nu-ți retragi îndată cuvintele și dacă nu ceri iertare onoratului tribunal, ai să primești cincizeci de bețe, și-ai să vezi cum întorci vorba cît ai bate din palme!

Viola răspunse calm că se află în puterea lor, dar că nu poate decît să repete pînă la ultima suflare ceea ce spusese. Zátonyi era pe cale să-și îndeplinească făgăduința, bineînțeles sprijinită și de ceilalți, dacă Völgyesy nu i-ar fi amintit, vorbind latinește, că în același paragraf șase, aliniat zece, pe care îl citase adineaori chiar judele, amenințările și bătaia sînt tot atît de interzise ca și făgăduințele de grațiere.

Sóskuty obiectă că, interpretîndu-se astfel instrucțiunile, se creează situații absurde, și prin urmare acuzatul i-ar putea ocărî pe toți membrii tribunalului, ba i-ar putea chiar bate, fără să se aleagă decît cu știreangul. Prizonierul n-ar fi scăpat poate de noua schingiuire, dacă Völgyesy n-ar fi declarat cu toată seriozitatea că, în ciuda oricărei hotărîri a tribuna-

lului, se va plînge nu numai isprăvniciei, ci chiar celor mai înalte foruri competente, în cazul că în cursul interogatoriului inculpatul va suferi o vătămare cît de mică. Drept care Sóskuty se mulțumi să mormăie ceva despre obrăznicia tineretului, iar Zátonyi despre mizerabilii de denunțători, dar chestiunea nu avu urmări.

În timp ce se desfășura această convorbire într-o limbă necunoscută lui, Viola stătea calm; doar expresia feței sale trăda interesul cu care urmărea fiecare mișcare a celor angajați în discuție. Macskaházy se sfătuia în șoaptă cu Nyúzó.

— Onoratul tribunal va binevoi, cred, să-mi îngăduie cîteva întrebări, pe care vreau să le pun acuzatului, din moment ce acesta mă învinuiește și pe mine, zise în sfîrșit Macskaházy, cu obișnuitu-i zîmbet mieros datorită căruia tot județul spunea că e cinstea întruchipată (deși în alte țări, unde cuvîntul „cinste" nu se utilizează în formule de politețe, oamenii ar fi avut poate cu totul alte păreri). Zici că eram și eu acolo, bre, cînd ai ieșit din colibă. M-ai văzut, bre?

— Nu, zise Viola. Eram atît de orbit de fumul și de flăcările din colibă, încît, o vreme, n-am mai văzut nimic. Dar toți dărăbanii și țăranii zic că dumneavoastră erați acolo, iar eu am simțit că cineva îmi smulge hîrtiile din mînă.

— Va să zică era fum mare în colibă?! continuă Macskaházy cu întrebările.

— Era un fum îngrozitor, cucoane. Abia ne vedeam unii pe alții cu toate că flăcările făceau din cînd în cînd o lumină orbitoare.

— Și cum ai scos afară hîrtiile?

— Erau lîngă mine, pe cojoc. Le-am luat și am ieșit. Erau înfășurate într-o basma albastră.

— Omul nu minte, zise Macskaházy zîmbind către judecători. Ori, cel puțin e convins că nu minte. Ținea într-adevăr ceva în mînă, cînd a ieșit în goană din colibă. Nefiind sigur, în prima clipă, dacă nu e vreo armă cu care vrea să se apere, i-am smuls din mînă

acel obiect și-abia atunci m-am dumirit că e o basma inofensivă, în care era într-adevăr înfășurat ceva. Dar — adăugă el rîzînd, în timp ce se întorcea spre prizonier — dacă crezi că ai scos din colibă niște hîrtii, te-nșeli, biet nenorocit! Te rog, domnule primpretor, adu obiectul ce i s-a luat haiducului în momentul cînd a fost prins.

Nyúzó ieși.

— In basma nu erau decît hîrtiile, zise haiducul pe a cărui față se întipări, de la primele cuvinte ale lui Macskaházy, o mare bucurie, iar mai tîrziu o vizibilă neliniște. Dar este de nedescris surprinderea și furia care răscoli întreaga ființă a lui Viola cînd Nyúzó se întoarse, punînd pe masă năframa din care Sóskuty și Zátonyi scoaseră, rîzînd, doar cîteva schimburi curate. Era basmaua lui, aceeași în care înfășurase hîrtiile lui Tengelyi spre a le apăra de vreo stricăciune. Cum va face dovada că actele au fost scoase dintr-însa? Dacă Nyúzó și Macskaházy s-ar fi încăpățînat să susțină că nu-i luaseră nimic, poate că s-ar fi găsit totuși vreunul din cei de față să depună mărturie că l-a văzut ieșind cu ceva din colibă. Așa însă, cum mai putea dovedi josnicia celor doi? El, haiducul, împotriva a doi din judecătorii săi!?

— Onoratul tribunal poate constata că bietul om n-a avut de gînd să amăgească justiția, zise Macskaházy, prefăcîndu-se cuprins de compătimire față de prizonier. Eu unul sînt înclinat să cred — și mi se pare chiar foarte verosimil — că actele lui Tengelyi se aflau asupra lui. Probabil voia într-adevăr să le scoată din colibă, după cum el însuși spunea adineaori, dar cum fumul și flăcările îl orbiseră cu totul, în loc de hîrtii și-a luat schimburile. E foarte firesc.

— Bineînțeles, interveni Sóskuty. Nici eu nu știu ce aș fi făcut în asemenea împrejurări. Poate mai binevoiți a vă aminti de incendiul de la perceptorul din județul vecin. Bietul om s-a speriat atît de rău, încît nu și-a salvat decît o pereche de cizme, în timp ce casa de bani a fost mistuită de flăcări. Cînd s-au

făcut cercetările, în loc de bancnote, lada de fier nu mai conținea decît un morman de cenușă.

— Onorat tribunal! zise în sfîrșit Viola.

— Declarațiile inculpatului nu trebuie să vă mire, îl întrerupse Macskaházy, mieros. Aș îndrăzni să jur că e convins de adevărul afirmațiilor sale. Nu trebuie pedepsit, căci suferă de ceea ce noi, cunoscătorii legilor, numim *ignorantia invincibilis*[1].

— Da, da, remarcă Sóskuty. Unul din remediile juridice.

— Onorat tribunal! zise din nou inculpatul, vizibil emoționat. Eu nu sînt decît un biet răufăcător gata judecat, iar domnul primpretor și domnul Macskaházy sînt boieri mari. Cată dar să mă înfățișez lui dumnezeu încă azi; la ce bun aș minți dar? Blestemat să fiu pe veci și să-mi pedepsească dumnezeu copiii pînă-ntr-a zecea semințe dacă în basmaua asta n-au fost hîrtiile cu pricina!

— Am prevenit onoratul tribunal că omul acesta e interesat, făcu Macskaházy mieros. Nici torturat n-ar spune altceva. E foarte firesc. Te-ai înșelat, bre, adăugă el întorcîndu-se către prizonier. Fii pe pace: te-ai înșelat. Că de, gîndește-te, omule, de ce să nu fi vrut noi — respectabilul domn primpretor și cu mine — să arătăm onoratului tribunal actele lui Tengelyi, dacă într-adevăr le-ai fi scos din colibă? De ce să nu le fi arătat, cum am arătat și basmaua cu schimburile?

— Da — făcu Sóskuty — de ce să nu le fi arătat domniile lor? Nici măcar nu putem presupune așa ceva!

Viola tăcu o vreme, pe gînduri, cu privirile ațintite în pămînt. În cele din urmă înălță capul și ceru să fie trimiși afară dărăbanii; apoi, observînd neliniștea lui Sóskuty și a lui Zátonyi, adăugă:

— Sînt legat, iar dumneavoastră, boieri, șase la număr. N-aveți de ce vă teme.

---

[1] Ignoranță de neînvins (în lb. latină).

Dărăbanii fură trimiși afară.

Atunci, privindu-l țintă pe Macskaházy, Viola zise:

— Domniile-voastre aveți să vă mirați cu toții — în afară de domnul Macskaházy — de cele ce am să vă spun acum. N-aș fi vrut să vorbesc de lucrurile astea și am cerut să iasă dărăbanii tocmai ca să nu audă nimeni, în afară de onoratul tribunal, mărturia mea, căci nevasta și copiii mei locuiesc în Tiszarét și, poate, după moartea mea, boierul are să aibă milă de ei. M-ați întrebat ce l-ar putea îndemna pe domnul Macskaházy să tăinuiască hîrtiile domnului Tengelyi. Iacă, eu vă răspund că pesemne tocmai boierul Macskaházy știe mai bine care-i pricina. De altfel, trebuie să fi fost o pricină de seamă, devreme ce a pus la cale furtul hîrtiilor, căci furtul acesta la porunca dumnealui s-a săvîrșit.

Macskaházy păli.

— Frumoasă ticăloșie, n-am ce zice! făcu el cu vocea sugrumată, dar zîmbind încă. Sînt curios, însă, ce dovezi va aduce prizonierul împotriva unui om cinstit?

— Eu zic să nu-l ascultăm, repetă Sóskuty, îngrijorat de soarta mesei sale, după ce își consultase de mai multe ori ceasornicul.

Völgyesy îi făcu semn lui Viola să vorbească. Întrerupt de mai multe ori de către Zátonyi și Sóskuty, care nu se mai puteau abține, mai cu seamă cînd auziră pomenindu-se numele stimatei doamne vicecomite, haiducul istorisi toată întîmplarea cu spargerea, așa cum o cunosc și cititorii mei: din clipa cînd auzise, în grădină, convorbirea dintre Macskaházy și doamna Réty și pînă cînd îl trîntise la pămînt pe geamgiu, în casa lui Tengelyi, și-i luase actele furate. Povestirea sa era cu desăvîrșire adevărată, cu excepția cîtorva amănunte, căci nu voia să pricinuiască nimănui necazuri și de aceea se feri să spună că — urmărit fiind — se ascunsese în casa notarului, ajutat de bătrîna Lipták și nu mărturisi nici că de la Peti

aflase despre spargerea pusă la cale de geamgiu și de Cifra.

Macskaházy ascultase istorisirea aceasta lungă calm și zîmbind dispreţuitor; apoi ceru îngăduința de a pune cîteva întrebări inculpatului.

— Nu că eu însumi, sau mai ales înălțimea-sa doamna Réty am avea nevoie de apărare, îndeosebi față de un asemenea acuzator — zise el cu dispreț — ci pentru ca omul acesta să-și poată da seama că minciunile lui nu au nici un temei. Cînd ai auzit, chipurile, convorbirea mea cu înălțimea-sa doamna Réty, i-ai spus cuiva de ea? continuă el, aspru, întorcîndu-se către Viola.

— Nu.

— Gîndește-te bine, bre, urmă avocatul, batjocoritor. Nu i-ai spus nimănui, măcar așa, în treacăt, că cineva vrea să fure hîrtiile notarului? Nu strică să-ți cunoaștem și ortacii. De pildă, nu i-ai pomenit ceva țiganului Peti sau babei Lipták?

Viola, care știa prea bine ce-i așteaptă pe prietenii săi dacă se află că ținuseră tot timpul legătura cu el, tăgădui.

— Dar cînd erai urmărit, în Tiszarét, unde te-ai ascuns, ai? continuă Macskaházy cu întrebările.

Viola răspunse că nu fusese la Tiszarét în timpul urmăririi.

Avocatul porunci să intre lelea Lipták și ceru să i se citească depoziția, din care rezulta că Viola voise, tocmai cu ajutorul ei, să-l înștiințeze pe Tengelyi că urma să fie jefuit; apoi o întrebă pe bătrînă dacă nu-și retrage mărturia. Femeia își întări spusele, arătînd că e gata să jure.

— Viola a mărturisit că a vorbit cu dumneata în timp ce stătuse ascuns în casa notarului, cînd era urmărit la Tiszarét. De fapt, nici nu avea cum să-ți fi spus altă dată, se adresă Macskaházy bătrînei.

Femeia, convinsă că Viola făcuse într-adevăr această mărturisire, încuviință, arătînd însă că Tengelyi nu știa nimic de prezența urmăritului în casa lui.

Macskaházy îi porunci femeii să iasă; apoi se întoarse triumfător către tribunal și întrebă:

— Ați auzit vreodată minciună mai sfruntată? Unul zice că n-a destăinuit nimănui intenția de furt cu care mă acuză pe mine; celălalt afirmă că i s-a spus din vreme, anume ca să-l prevină pe Tengelyi, dar că totuși n-a făcut-o, și nici măcar nu motivează de ce n-a făcut-o. Inculpatul susține că n-a fost la Tiszarét în timp ce era urmărit; martorul său declară că tocmai acolo și tocmai atunci au vorbit despre chestiunea amintită. Ascultă bre, adăugă el întorcîndu-se, ironic, către Viola. Dacă vei mai avea vreodată în viață prilejul să spui o minciună, s-o rumegi mai bine. Dar să continuăm. Cine ți-a spus că geamgiul și Cifra au de gînd să-l jefuiască pe notar?

— Nu pot să spun! răspunse Viola, hotărît să nu-și dea de gol cel mai credincios prieten nici în ruptul capului.

— Mare păcat! continuă avocatul. Tare mi-ar plăcea să știu ce pasăre măiastră îți aduce vești de felul ăsta, că doar nu te-i fi înțeles cu diavolul?!

— Îți spui, cucoane, răspunse Viola neliniștit. Eu n-am zis decît atît: știam că vor să-l calce hoții.

— Da, mă rog, de unde știai?

— Ovreiul și Cifra au stat de s-au înțeles într-un han de lîngă Porvár.

— Și i-ai auzit tu însuți?

— Nu. Mi-a spus altcineva.

— Ba ți-o fi șoptit la ureche diavolul, că ești dat dracului! făcu Macskaházy zîmbind. Dar dacă știai atît de bine că are să se întîmple un jaf, de ce n-ai înștiințat numaidecît stăpînirea?

— Știi prea bine, cucoane, că s-a pus preț pe capul meu.

— Da, pe capul tău... Adevărat, răspunse Macskaházy. Dar celălalt, cel de ți-a adus vestea, nu se putea duce la isprăvnicie? Ori, dacă nici lui nu-i place să dea ochi cu stăpînirea, de ce nu i-a spus chiar lui

Tengelyi sau lui Vándory, despre care se spune că a suferit pagube și el de pe urma furtului.

— Nu știu, răspunse cel întrebat. Poate că nu l-o fi găsit pe domnul Tengelyi și știa că eu am să pot împiedica jaful. De aceea mi-o fi spus numai mie...

— Extraordinar! exclamă Macskaházy cu aceeași ironie. Cineva, voind să împiedice un furt, cere ajutorul unui hoț! Și vrei să spui că te-ai dus de unul singur să zădărnicești hoția? De ce nu te-a însoțit vreun ortac, sau omul care ți-a dat de știre?

— Pentru că nu era nevoie, răspunse Viola.

— Totuși, din moment ce știați că au să fie doi hoți, e ciudat că te-ai dus singur, zise avocatul. Că de, acum, de pildă, ți-ar fi de mare folos mărturia unui ortac. La urma urmei v-ați dus doar să zădărniciți o fărădelege, așa că ne poți spune liniștit numele celuilalt; poate că isprăvnicia are să-i dea și ceva răsplată.

— Am fost singur, zise Viola pierzîndu-și din ce în ce mai mult nădejdea, mai ales cînd vedea bucuria răutăcioasă întipărită pe fața lui Nyúzó și mulțumirea cu care Zátonyi și baronul îi făceau semne de încuviințare destoinicului interogator.

— Bine, erai singur, continuă Macskaházy. Pe cine ai văzut la locul fărădelegii?

— Numai pe ovrei l-am văzut, căci stătea afară, răspunse Viola. Încolo n-am văzut pe nimeni.

— Nu l-ai văzut pe Cifra?

— Nu. Ovreiul era singur.

— Dar ovreiul zice că tu ai săvîrșit jaful. Are să jure împotriva ta, făcu Macskaházy.

— Nu-mi pasă, răspunse arestatul. Eu nu-mi schimb vorbele.

— N-ai nimic de adăugat?

— N-am.

— Cred că inculpatul poate fi scos din sală! zise avocatul întorcîndu-se către președinte; acesta dădu ordinul, dărăbanii fură chemați înăuntru și Viola ieși, escortat de ei.

Din o sută de discuții mai mult sau mai puțin zgomotoase ce se poartă zilnic pe lumea asta, în fața unui public mai mult sau mai puțin numeros, abia una e susținută în interesul dreptății. Parte din oameni e preocupată doar de a obține asentimentul majorității. Azi oamenii nu jinduiesc la pomul cunoașterii. Cei mai mulți sînt satisfăcuți dacă-i pot face pe alții să creadă că au gustat dintr-însul, deși știu că nici nu s-au apropiat măcar vreodată de el. O, e atît de plăcut să poți spune : totuși eu am avut dreptate ! Nici descoperirea adevărului nu-ți poate oferi o plăcere mai mare. Această predispoziție firească îl face pe filozof să accepte mai degrabă cele mai năstrușnice concluzii ale teoriei sale, numai să nu trebuiască să admită că teoria sa e greșită. Un celebru colecționar de antichități din vechea Romă afirma că lucrurile cumpărate de el cu bani grei sînt de aur, deși de o mie de ori s-a convins că nu erau decît niște imitații. Nicăieri această predispoziție nu se manifestă mai intens și mai dăunător decît în procedura noastră penală. Dacă ați avut ocazia să cunoașteți niște specialiști în astfel de probleme, fără îndoială că ați constatat cît de mînioase sînt chiar cele mai pașnice persoane cînd nu reușesc să descopere pe făptașul vreunei crime. După cîte știm, Macskaházy mai avea și alte motive pentru care dorea ca tribunalul să-l găsească vinovat pe Viola ; astfel dar e cît se poate de firească bucuria ce-l cuprinse văzînd efectul făcut asupra judecătorilor de interogatoriul său.

Contradicțiile dintre mărturia lui Viola și a bătrînei Lipták, neverosimila acuzație adusă de inculpat lui Macskaházy și mai ales doamnei Réty, care se bucura de atîta stimă, îi convinseră pe cei de față că — vorba lui Nyúzó — totul nu era decît o minciună sfruntată. Nici chiar Völgyesy, în ciuda bunăvoinței și dorinței sale de a-l ajuta pe inculpat, nu se încumetă să dea crezare spuselor haiducului.

Dacă ovreiul și Cifra erau într-adevăr înțeleși să-l jefuiască pe notar, și dacă fuseseră atît de neprevă-

zători încît convorbirea lor avusese un martor, lucru destul de greu de crezut cel puțin în privința lui Cifra, un om trecut prin ciur și prin dîrmon, cine putea crede că, vrînd să zădărnicească furtul, acel martor ar fi cerut tocmai ajutorul lui Viola, vechiul ortac al lui Cifra ? Cine putea crede că — simțindu-se vinovați — ovreiul și Cifra ar mai fi avut curajul să se înfățișeze ca martori, mai ales cînd cel din urmă nici nu fusese chemat măcar ? Și-apoi, nu susținuse oare chiar Viola că numai ovreiul săvîrșise spargerea și că nu-l văzuse pe Cifra la locul faptei ? Pe de altă parte, fierarul jură că l-a văzut și l-a urmărit pe Cifra. E clar așadar că acest martor minte cu bună știință, sau, în cel mai bun caz, a greșit cînd, pe întuneric, l-a luat drept Cifra pe omul după care fugise.

— Chestiunea e limpede ca bună ziua, declară Zátonyi după ce toate amănuntele fuseseră expuse în repetate rînduri de către membrii tribunalului. Acuzatul nu tăgăduiește nimic. Îi punem pe oameni să-și semneze la repezeală depozițiile, facem oleacă de confruntare și sentința se poate pronunța imediat. Sînt aproape ceasurile două ; cată să-i lăsăm condamnatului trei ceasuri, să se pregătească de moarte ; or, pe la cinci, se întunecă. Trebuie să ne grăbim dacă vrem să isprăvim azi.

— N-aș crede să fie cu putință, interveni președintele, care, pe măsură ce se apropia clipa pronunțării sentinței, părea tot mai neliniștit.

— Cum să nu — îi răspunse Zátonyi — dar să ne grăbim, căci eu mai trebuie să ajung acasă neapărat astăzi : e vorba de culesul cartofilor și-apoi, mai vreau să trimit și plugurile pe ogoare.

— Da, da, să ne grăbim, îi ținu partea și Sóskuty, neliniștit pesemne mai mult pentru că depășiseră ora mesei, decît că se apropia ceasul pronunțării sentinței. Să n-o facem pe angelica noastră anfitrioană să aștepte.

— Chestiunea nu se poate încheia azi ! se amestecă și Völgyesy. Depoziția arestatului e foarte lungă și voi

avea nevoie de cel puțin două ceasuri ca s-o pot întocmi în bună regulă din notițele mele.

— Nu-i necesar, zise Nyúzó. L-am interogat pe Viola, în prezența juratului meu, îndată după ce mi-a căzut în mînă. Precum știe onoratul tribunal, acuzatul nu a schimbat și nu a retras nici una din afirmațiile sale, și chiar dacă n-am un stil frumos ca al dumitale, respectabile, actul e destul de bun pentru a fi depus la dosar, după ce-l va semna inculpatul.

De obicei în ședințele prelungite pînă după ora mesei, cînd toate gurile se pregătesc să îndeplinească o chemare chiar mai plăcută decît oratoria, juzii noștri tabulari se arată a fi foarte îngăduitori. Așa se face că propunerea fu acceptată în unanimitate și numai Völgyesy scutură din cap, remarcînd că, deși nu și-a retractat și nici nu și-a modificat delarațiile anterioare, inculpatul a făcut în schimb multe adăugiri care nu figurează în prima depoziție, motiv pentru care el se simte dator să le consemneze și pe acestea.

— Ce să consemnezi? întrebă Sóskuty stupefiat. Să consemnezi că furtul hîrtiilor notarului a fost pus la cale de respectabilul Macskaházy și de înălțimea-sa doamna vicecomitesă?

— Să consemnez tot ce-a declarat acuzatul în fața tribunalului, răspunse Völgyesy calm.

— Nemaipomenit! exclamă Nyúzó.

— Domnia-ta îți cunoști îndatoririle de jude, zise avocatul. Eu mi le cunosc pe ale mele. Dumneata ai să-ți rostești sentința după cum îți dictează conștiința, iar eu, care nu am drept la vot, voi consemna tot ce cred că ține de obiect.

— *Sed rogo, domine spectabilis* [1], zise Zátonyi, care se sperie atît de rău încît ridică o mînă spre cer, cu priza de tabac între degete, în timp ce mîna cealaltă îi încremenise pe tabacheră. Ce-ți veni așa, deodată?!

— Nu-mi fac decît datoria, răspunse Völgyesy calm. Iar datoria mea de grefier e să nu omit nici un amă-

[1] Dar vă rog, cinstite domn (în lb. latină).

nunt ce mi se pare important în cauza ce mi s-a încredințat.

— Bine, dar o seamă de lucruri nu țin cîtuși de puțin de obiect! interveni Sóskuty. Dacă acuzatul ne-ar ține o cuvîntare sau dacă ne-ar recomanda un leac împotriva bătăturilor, dumneata te-ai apuca să consemnezi așa ceva?

— Eu unul sînt de părere că declarațiile inculpatului sînt importante, răspunse grefierul.

— Dar, stimate prieten — făcu baronul străduindu-se să pară cît mai politicos — binevoiește a te gîndi că domnul Zátonyi trebuie să se întoarcă acasă încă azi, ca să-și poată culege cartofii. Unde mai pui că e de-a dreptul cu neputință să scrii toate palavrele banditului, cuvînt cu cuvînt. Și-apoi, să nu uităm că stăpîna casei ne așteaptă cam de multișor; însăși politețea ne impune să ne grăbim.

— Cartofii domnului Zátonyi mai pot aștepta o zi cînd e în joc viața unui om! Iar în ce mă privește — cel puțin în astfel de ocazii — nu-mi prea pasă de regulile politeței.

— Se vede, mormăi Zátonyi.

— Ce încăpățînare! oftă baronul.

— Păi, dacă-i așa, sînt de părere că ar trebui totuși să amînăm pe mîine pronunțarea sentinței, interveni Kislaky sfios. Pînă atunci respectabilul isprăvește cu mărturiile, iar domnul Zátonyi...

— Cu neputință, răspunse acesta. Nimeni nu-și îndeplinește îndatoririle față de nobilul județ cu mai multă rîvnă decît mine. Nu există judecată penală la care să nu iau parte și eu. Dar n-o să-mi neglijez gospodăria chiar în halul ăsta din pricina unor mofturi!

— Ferească dumnezeu! zise bătrînul Kislaky binevoitor. Dar dacă domnul grefier declară că se vede obligat să consemneze toată depoziția acuzatului!? Or, e limpede că nu poate isprăvi într-o jumătate de ceas.

— Eh, fleacuri! făcu Zátonyi, mînios. Am luat parte pînă acum la cincisprezece statarii și crede-mă, res-

pectabile, că au fost cîteva cazuri asupra cărora tribunalul ordinar ar fi putut discuta cu lunile — și tot le-am dat gata într-o zi. Tocmai cu ăsta să mă poticnesc ? În viața mea n-am auzit pretenții ca ale grefierului. Instrucțiunile spun clar că arestatul trebuie să-și semneze depoziția în care i se va cuprinde numele, vîrsta, crima făptuită și felul în care a fost prins. Dar nicăieri nu scrie că trebuie consemnate toate măgăriile pe care le-a debitat în fața tribunalului. Și-apoi, să-mi spună mie domnul Völgyesy ce l-a determinat să noteze totul, măcar un singur motiv, căci nădăjduiesc că după interogatoriul luat acuzatului de domnul Macskaházy n-o să considere răspunsurile haiducului drept adevăruri !

— Motivul e autenticitatea actelor, răspunse Völgyesy. Dar chiar dacă n-ar fi așa, știți prea bine că s-a intentat un proces pentru dovedirea stării nobiliare, proces îndreptat împotriva notarului din Tiszarét. Or, mărturia lui Viola poate avea o importanță capitală, cel puțin prin faptul că recunoaște furtul actelor lui Tengelyi.

— Se pare că anumite persoane țin neapărat ca în actele procesului să se pomenească numele meu și mai ales al doamnei Réty și încă în împrejurări defăimătoare, făcu Macskaházy tăios. Dacă majoritatea onoratului tribunal ține la aceasta, eu nu mă împotrivesc, mai ales că în felul acesta înălțimea-sa va avea prilejul să-și cunoască prietenii ; nimeni nu se îndoiește, cred, că nu e nevoie să se pomenească toate afirmațiile inculpatului.

— Doamne ferește ! zise baronul. În actele acestea nu trebuie să se consemneze nici un cuvînt care i-ar putea fi cît de cît neplăcut doamnei, și...

— Fiecare cu părerea lui, îl întrerupse Macskaházy. Onoratul tribunal își poate da seama cîtă plăcere poate să ne facă — doamnei baroane și mie — consemnarea calomniilor lui Viola în acest proces și trecerea lor, pe această cale, prin mîna tuturor autorităților superioare, mai ales dacă haiducul își primește binemeri-

tata pedeapsă iar nouă nu ni se dă posibilitatea să facem dovada că acuzațiile sînt neîntemeiate. Cine rîde la urmă, rîde mai bine, zice proverbul. Oricine își va putea da seama cît de simțită și de onorabilă e atitudinea domnului Völgyesy, care se folosește de prilejul acesta spre a se răzbuna după ce, în alegeri, se număra printre adversarii domnului Réty.

Oricît de avan l-ar ocărî pe dumnezeu și pe toți sfinții lui, italienii nu înjură niciodată de sfîntul care le patronează orașul natal; ar fi însă mai puțin riscant să-l blasfemiezi pe sfîntul Anton în piața Padovei, decît pe un vicecomite atotputernic, proaspăt ales, în propriul lui județ. E foarte firesc așadar că, după ce Macskaházy atrase atenția cît de jignită s-ar simți familia Réty dacă părțile referitoare la înalta doamnă ar fi consemnate în mărturia lui Viola, toți cei de față se simțiră cuprinși de o sfîntă groază.

— Curată josnicie! exclamă Nyúzó.

— Cîtă vreme mai sînt aici, nici o minciună murdară de-a nemernicului nu se va consemna în acte! urla Zátonyi bătînd cu pumnul în masă.

Sóskuty clătina din cap și se lamenta, arătînd că n-a mai văzut atîta dezbinare în județ, ca unii să se folosească pînă și de procedura judecătorească numai să se răzbune împotriva adversarilor lor politici.

Pînă și bătrînul Kislaky, voind să evite, de dragul fiului său, orice conflict cu vicecomitele, se sperie la gîndul că sub președinția lui s-ar putea întîmpla lucruri nu prea plăcute pentru Réty și mai ales pentru înalta lui doamnă, situație în care iubitul său Kálmán putea să piardă și fărîmița de speranță care-i mai rămînea în privința căsătoriei cu Etelka, după ce — în ziua alegerilor — se încumetase să ia apărarea lui Tengelyi.

— Sînt încredințat că domnul Völgyesy nu s-a gîndit la asta, zise el împăciuitor. Nici prin gînd nu i-a trecut să-l jignească pe stimatul nostru vicecomite. Pur și simplu nu și-a dat seama că transcriind în amănunt toată depoziția inculpatului va face o treabă

neplăcută pentru întreaga familie. Dacă hîrtiile ar rămîne la noi, în arhiva isprăvniciei — adăugă el, întorcîndu-se către Völgyesy — ar fi altceva, dar așa, cum stă chestiunea în realitate, nici stimatul nostru grefier nu poate pretinde să terfelim onoarea uneia din cele mai de seamă familii din județ, mai ales că, așa cum a arătat domnul Macskaházy, prin executarea arestatului, persoanele calomniate își pierd principalul obiect al disculpării lor.

— Cine-l împiedică pe domnul Macskaházy să-și păstreze obiectul necesar apărării? întrebă Völgyesy, ai cărui obraji, palizi de obicei, erau acum neobișnuit de îmbujorați.

Ceilalți se priviră stupefiați, iar Völgyesy continuă:

— Conform instrucțiunilor noastre, un singur vot favorabil este de ajuns ca să-l scape de moarte pe acuzat. Dacă domnul Macskaházy consideră că mărturisirea făcută în fața noastră ar fi compromițătoare pentru domnia-sa ori pentru doamna Réty și dacă crede, așa cum cred și eu, că pentru a se dovedi lipsa de temei a acestor calomnii e suficient ca Viola să rămînă în viață, dovedindu-se — prin cercetările ulterioare — că a mințit, sau dacă domnul Macskaházy crede, ca și mine, că mai tîrziu inculpatul și-ar retrage singur afirmațiile, de ce n-ar acorda tocmai domnia-sa, sau oricare dintre cei în drept, acest vot de grație?

— Adevărat! exclamă Kislaky înveselit la gîndul că în felul acesta s-ar putea împăca și capra și varza, adică ar scăpa și inculpatul și ar rămîne și în relații bune cu familia Réty. Uite, numai de dragul de a face dovada respectului ce-l port domnului vicecomite, eu aș fi gata să...

— *Per amorem! Domine spectabilis!*[1] făcu Zátonyi uitîndu-și din nou tabacherea deschisă, de uimit ce era. Să nu-l spînzurăm pe banditul ăsta?!

— Ingrozitor! zise Sóskuty ridicînd ochii la cer. Punem mîna pe cel mai mare haiduc, onorabilul domn

[1] Pentru dragostea (lui dumnezeu), cinstite domn! (în lb. latină).

Nyúzó îl arestează primejduindu-și viața — faptă prin care-și cîștigă pentru totdeauna gloria — ni-l aduce legat, iar noi, statariul, să-i dăm drumul!? Unde o să ajungem în felul acesta? Și încă ceva...

— Eu unul — îl întrerupse Nyúzó — n-am înnebunit să mai umblu de-a surda de dragul nu știu cui, să-mi primejduiesc din nou viața, dacă unui astfel de răufăcător i se mai dă drumul.

— Să nu-l spînzuri pe unul ca ăsta? strigă Zátonyi. La cincisprezece statarii am luat parte, dar nicăieri nu mi s-a cerut, ca aici, să mă prostituez! Asta-i curată încurajare a răufăcătorilor.

— Cred și eu — țipă Sóskuty — se cheamă că e o veritabilă recompensă a jafului; un exemplu înfiorător!

— În felul acesta dracu mai poate menține ordinea publică! răcni primpretorul, iar în jurul mesei se stîrni o hărmălaie de voci din care nu se mai distingeau decît frînturi de vorbă, ca: *scandalum publicum*[1]... nemaipomenit... *fautores criminum*[2]... rușine!... pînă cînd în sfîrșit, cu mare greutate Völgyesy reuși să restabilească liniștea, explicînd judecătorilor că nu propusese achitarea inculpatului, ci numai trecerea cazului la tribunalul ordinar.

— Cred și eu! răspunse Zátonyi mînios. Parcă n-am ști noi cum judecă tribunalele ordinare! De trei cazuri îmi amintesc, în care statariul și-a deferit inculpatul unui tribunal ordinar. N-am fost eu de față, că dacă eram, știu sigur că nu s-ar fi întîmplat asemenea scandaluri! Și care a fost rezultatul? Unul a fost condamnat la trei luni, celălalt la un an, iar al treilea achitat, cu toate că aș putea pune rămășag pe zece florini că ultimul era lotru! Ori poate credeți că o să fim atît de proști? Nu, domnii mei! Nu i s-a acordat drept de statariu nobilului județ ca să nu se folosească de el!

---

[1] Scandal public (în lb. latină).

[2] Părtași la fărădelege (în lb. latină).

— Părerea mea e că nobilul județ nu a fost investit cu puterea tribunalului statarial pentru a-și găsi merite spînzurînd anual un anumit număr de oameni, zise Völgyesy aruncîndu-i o privire dispreţuitoare.

— Instrucţiunile spun negru pe alb că *pedeapsa nu poate fi decît streangul,* zise Sóskuty care studiase pînă atunci instrucţiunile. Aşadar e limpede că ni se cere să-i spînzurăm pe răufăcători. Mai mult, avem datoria s-o facem...

— Daţi-mi voie, îl întrerupse Macskaházy. Propunerea ca inculpatul să fie achitat sau să fie trimis în faţa tribunalului ordinar a fost făcută, cel puţin în ce-l priveşte pe onoratul nostru preşedinte, de hatîrul înaltei doamne Réty şi, într-o anumită măsură, şi de hatîrul meu. Ştiind aceasta şi avînd norocul să mă ocup de treburile înălţimii-sale şi să-i cunosc caracterul distins, cred că am dreptul să declar, în numele domniei-sale, că nobila doamnă ar fi profund mîhnită să ştie că onoratul tribunal a evitat să facă dreptate numai din respectul şi consideraţia ce-o are faţă de înălţimea-sa.

— Iată o declaraţie plină de noblețe, zise Sóskuty privind triumfător în jurul său.

— În ce mă priveşte — adăugă Macskaházy făcînd o adîncă plecăciune — ştiu prea bine că depoziţia banditului ar fi o armă tăioasă împotriva mea şi că interesele mele ar fi mai bine asigurate tocmai dacă inculpatul ar rămîne în viaţă, ca să pot face şi mai temeinic dovada că toate afirmaţiile sale sînt mincinoase. Totuşi, cum îmi cunosc datoria, mi-e cu neputinţă să sacrific interesul obştesc pentru interesele mele personale. Şi-apoi, cine nu pricepe ce consecinţe ar avea îngăduinţa noastră ? ! N-am face decît să dăm un exemplu de felul cum — apucîndu-se să calomnieze în mod ordinar pe cineva — chiar un răufăcător de teapa lui Viola se poate sustrage rigorilor tribunalului statarial.

Auzind o asemenea nobilă declaraţie, Sóskuty se ridică şi-l îmbrăţişă pe avocat.

Zătonyi, care o viață întreagă făcuse pe imparțialul, ori de cîte ori i se oferise un prilej onest, cu alte cuvinte cînd imparțialitatea lui nu supăra pe nimeni, se grăbi să arate că, chiar dacă n-ar fi fost nobila declarație, el s-ar fi pronunțat cu toată severitatea, știut fiind că prima datorie a oricărui judecător este de a fi cu desăvîrșire imparțial.

Cum Kislaky nu știa ce să facă, Macskaházy îi aminti că n-a mai rămas de rezolvat decît o singură problemă și anume: dacă inculpatul trebuie să semneze depoziția făcută în fața primpretorului, sau trebuie întocmită o depoziție nouă, ceea ce ar însemna că pronunțarea sentinței trebuie amînată pentru a doua zi.

— Trebuie legalizată prima depoziție, săriră ceilalți într-un glas. Singur Kislaky mai încercă să susțină că, după umila sa părere, ar fi poate totuși mai bine să se modifice formularea depoziției inculpatului, așa cum dorise domnul Völgyesy. Auzind însă aceasta, domnul Zátonyi atrase atenția că instrucțiunile venite de sus pretind unanimitate de voturi numai în pronunțarea sentinței de moarte, dar că în chestiunea depoziției majoritatea se pronunțase deja.

— In cazul acesta onoratul tribunal va binevoi să mă desărcineze din misiunea de grefier, zise Völgyesy. Căci, din parte-mi, declar că nu voi încheia procesul-verbal decît în felul arătat de mine.

Declarația tînărului îl mîhni vizibil pe Kislaky: bătrînul se foi foarte contrariat în scaunul său prezidențial. Însuși Zátonyi rămase perplex, iar baronul sări în picioare și, repezindu-se la Völgyesy, îl luă de mînă, rugîndu-l pe „multstimatul său prieten" să nu se supere că majoritatea nu i-a acceptat punctul de vedere.

— La urma urmei, oameni sîntem și chiar cel mai destoinic dintre noi poate greși, zise el mieros. Apreciem cu toții bunele dumitale intenții și excepționala dumitale capacitate, dar nimeni nu se poate opune majorității. Binevoiești a te gîndi că fiecare din noi

trebuie să i se supună majorității, iar mai tîrziu vei recunoaște și domnia ta că... etc., etc.

Poate din pricina guturaiului cu care se alesese pe drum, sau poate pentru că depășiseră ora mesei, baronul se arătă pînă atunci foarte scump la vorbă. Prilejul acesta îi dădu însă aripi să-și desfășoare deodată tot talentul oratoric, dar fără vreun rezultat, căci — ascultîndu-i cu răbdare toate argumentele — Völgyesy se mulțumi să-i răspundă asigurîndu-l că nimeni nu se supune mai bucuros majorității ca el, dar că există chestiuni în care un om cinstit nu poate ține seamă decît de convingerile sale, iar cazul de față se numără tocmai printre acestea. Răspunsul său încurcă și mai mult tribunalul, care ar fi acceptat poate cererea grefierului dacă Macskaházy n-ar fi făcut o propunere salvatoare, arătînd că nimeni nu trebuie silit să procedeze împotriva convingerilor sale, și că în instrucțiuni nu scrie că, în afară de cei cinci juzi tabulari, ar mai fi necesar și un grefier, astfel că, dacă se simte nevoia, el acceptă cu dragă inimă să facă pe grefierul, mai ales că nu mai are decît să semneze mărturiile și să formuleze o scurtă sentință.

— Se acceptă! Primim cu cea mai mare plăcere! strigă Zátonyi. Are să vadă onoratul domn Völgyesy — recent intrat în slujba județului — ce roade va culege, dacă nu vrea să-și îndeplinească datoria întocmai după dorința majorității. Are să vadă unde are să ajungă cu așa-zisele sale convingeri.

— Domnul Völgyesy a forțat lucrurile fără îndoială numai pentru a-l scăpa pe răufăcător de o binemeritată pedeapsă, zise Macskaházy, străduindu-se să fie cît mai mieros, în ciuda faptului că vocea sa pițigăiată îl făcea să pară mai degrabă sarcastic. Admit că scopul poate fi frumos și nobil și e lesne de înțeles, în veacul nostru filantropic, mai ales cînd e vorba de un domn atît de tînăr. Dar noi, cei mai vîrstnici, am săvîrși o greșeală de neiertat dacă ne-am lăsa opriți să facem dreptate. Așa cum v-am spus, mă ofer să fac pe grefierul, dar poate că acum — văzînd că prin demisie

nu și-a putut atinge ținta — domnul Völgyesy va vrea să-și reia însărcinarea; de la un condei excelent ca...

Völgyesy trecea drept un om rece. De copil, nu se putuse împărtăși de bucuriile zgomotoase ale celor de seama lui, astfel că — obișnuit cu viața singuratică — tînărul renunțase din ce în ce mai mult la societatea oamenilor, mai ales că o dată cu vîrsta simțea tot mai dureros nenorocirea care îl lovise, prin faptul că natura l-a hărăzit cu un fizic slut. „Sînt ghebos, obișnuia el să-și spună. Ce să caut eu printre oameni, din partea cărora nu mă pot aștepta decît la dispreț sau la milă? Ferește-te de cei însemnați de natură, spune proverbul; mai bine păziți-vă de oameni voi, cei ce purtați blestemul vreunei metehne trupești, căci nu vă vor compătimi pentru slutenia voastră și nu vor răspunde la sentimentele voastre. Să răspundă sentimentelor mele! continua el în gînd și, uneori, zîmbea amar. Da, dacă m-aș învîrti mai mult printre oameni și — neavînd inima atrofiată ca nemernicul meu trup — aș întîlni o ființă față de care să simt o atracție irezistibilă, o făptură căreia să-i dau viața mea în schimbul unui cuvînt și mîntuirea sufletului în schimbul unui zîmbet, n-aș fi oare și mai caraghios? Eu, piticul, eu, cocoșatul, îngenuncheat în fața unei femei frumoase, pentru a-i cerși dragostea! Nimeni n-a văzut vreodată caraghioslîc mai mare! De ce să am idei mărețe și sentimente înălțătoare? Dacă aș lua cuvîntul, însuflețit de ideea dreptății, n-aș putea decît să dăunez cauzei; cele mai sfinte lucruri devin caraghioase cînd le pledează un infirm, un cocoșat; nu există cuvînt sau faptă oricît de nobilă care să nu stîrnească un zîmbet de milă din partea oamenilor, cînd ar auzi că pornesc de la mine; nu, eu n-am ce căuta între oameni!" Bineînțeles că gîndurile acestea făcură din Völgyesy un om închis. Or, cînd ai o rană, poți fi sigur că mulți o vor atinge și-ți vor răscoli durerea; iată de ce un singur cuvînt scăpat fără voie, sau, adesea, tocmai străduința de a evita cu tot dinadinsul

orice i-ar fi putut aminti de infirmitatea sa făceau ca tînărul avocat să se simtă întotdeauna stînjenit în societate. Avea în toată ținuta sa o anumită notă forțată, o anumită sfiiciune, care îi eclipsa calitățile — mai ales intelectuale — astfel că, pentru a-l aprecia la adevărata lui valoare, trebuia să-l cunoști mai de aproape, lucru foarte anevoios din pricina caracterului său. „Bietul Völgyesy e cel mai modest om din lume", se spunea despre el pretutindeni în județul Taksony, dar cum la noi, ca de altfel aproape peste tot, banul și omul se judecă după aspectul exterior și nu după valoare, prea puțini căutau la el altceva, în afară de cunoscuta-i modestie.

Dar tocmai pentru că toți îl judecau cu multă superficialitate, tribunalul rămase nespus de uimit, văzînd cît de aprig se arăta de data asta. Sóskuty și Zátonyi, ba pînă și bătrînul Kislaky se priviră nu o dată stupefiați. Völgyesy, aflat la prima sa misiune oficială și în fața primului prilej cînd putea să-i fie cuiva de folos și totodată să lupte pentru a-și impune convingerile, era atît de absorbit de conștiința datoriei, încît uită de toate. Cum în general era împotriva pedepsei cu moartea, cu atît mai mult o dezaproba cînd sentința — irevocabilă — era legată de anumite formalități ce nu-l scuteau pe judecător de posibilitatea unor erori. Völgyesy nu putea pricepe cum se poate ca tribunalul statarial să pronunțe numai sentințe de moarte, cînd, pe de altă parte, erau neglijate toate formalitățile considerate indispensabile în cazul unor pedepse mult mai mărunte. De fapt, acceptase bucuros însărcinarea, convins fiind că, în calitate de grefier al tribunalului, va găsi o modalitate de a înlătura sentința capitală. Era prima dată cînd se putea considera folositor și util ; gîndul acesta îi răscoli toată ambiția. Firește că cititorii mei — cel puțin cei versați în chestiuni publice — lesne vor înțelege că, în fața atîtor juzi tabulari, strădania unui procuror onorific nu putea duce la nici un rezultat. Într-o țară în care dreptul de a vorbi atîrnă de naștere, e firesc ca chiar la cei înzestrați cu

acest drept să se țină seamă nu de ceea ce spune omul, ci de poziția sa socială, așa că supărarea lui Völgyesy nu era decît o dovadă a lipsei sale de experiență. Pînă atunci nu-și dăduse încă seama că dacă în luminatul nostru secol nu e bine să te naști ghebos, tot atît de puțin bine e să te naști cu sufletul drept, deoarece oamenii al căror suflet nu-și cîștigă, prin educație, strîmbătățile trebuincioase în viață, sînt condamnați a rămîne într-o permanentă minoritate; or, învățătura aceasta îl durea pe tînărul nostru. De aceea e cît se poate de explicabil că, observînd ironia prost ascunsă sub zîmbetul dulceag al lui Macskaházy, tînărul nostru nu-și mai putu stăpîni mînia și, sculîndu-se de pe scaun, îi dete actele, declarînd că nimic nu l-ar putea convinge să participe la o procedură pe care el o consideră pur și simplu o crimă comisă de judecători.

Păcat că nu sînt poet epic, căci niciodată nu mi s-ar fi putut oferi un prilej mai bun întru dovedirea chemării mele decît cel de acum, cînd aș fi putut descrie reacția stîrnită de cuvintele lui Völgyesy. Homer își începe *Iliada* zugrăvind mînia lui Achile, dar, mă rog, ce e un Achile în comparație cu cinci juzi tabulari?! Și unde să găsești cuvinte pentru a reda furia manifestată — după cîte se știe — nu printr-un fleac de spadă trasă din teacă, ci printr-o avalanșă de cuvinte!?

— Asta-i curată crimă! țipă Nyúzó.

— Infamie! izbucni Zátonyi.

— Să ne ceară iertare! urla Macskaházy.

Sóskuty sporovăia atît de repede, încît nu se putea înțelege nimic; însuși Kislaky spori vacarmul cu cîteva cuvinte care, judecînd după obrajii săi îmbujorați, trebuie să fi fost pline de mînie.

— Respectabili domni juzi tabulari! zise în sfîrșit Völgyesy, cînd ajunse să ia cuvîntul, după cîteva încercări zadarnice. N-am vrut să jignesc pe nimeni. Îngăduiți-mi să vă explic.

— Să ne explici? Ce să ne explici? țipă Zátonyi și mai furios. Să ne explici că onoratul tribunal e alcătuit din ucigași? Dar, dă-mi voie, știi că nu mai ai dreptul la cuvînt? Cel ce defăimează pe judecători e un infam! Dumneata ești un infam!

— Da — se amestecă baronul — îl declarăm infam.

— Pe cale statarială? făcu Völgyesy cu un zîmbet amar.

— Pe cale statarială, sau cum o fi, ce-mi pasă mie!? continuă Sóskuty. Cel ce vorbește în felul acesta despre judecători sau despre tribunal e un infam; scrie, cu siguranță, și în *Corpus juris*, și bine face că scrie! Auzi îndrăzneală, să defăimezi justiția noastră!

— *Est ad horripilationem*[1]*!* strigă Zátonyi, iar protestele acestea generale, stîrnite de încercarea fostului lor grefier și exprimate de toți cei de față ba pe ungurește, ba pe latinește, dar neapărat cu voce tare, acoperiră glasul lui Völgyesy. Oamenii noștri de știință sînt de părere că sistemul juridic maghiar a fost importat din Franța, pe vremea domniei casei de Anjou[2]. Acceptîndu-i, mi se pare foarte plauzibil ca și piftia să fi ajuns cunoscută în patria noastră tot din timpul domniei lor. Cel puțin așa s-ar crede după nume: „kocsonya" — „cochonade". Poate tocmai aceste două binefaceri naționale au făcut ca unuia din domnitorii de neam străin să i se acorde atributul de „cel mare", atribut de care nu l-am găsit vrednic pe Matei Corvinul al nostru...

Völgyesy luase cuvîntul împotriva uneia din cele două binefaceri împămîntenite și atît de populare în țara noastră, așa că el însuși era vinovat de mînia cu care i se răspundea. Pare-se însă că amenințările cu infamia nu prea avură efect, căci grefierul se uita liniștit la oamenii din fața lui, așteptînd să poată lua din nou cuvîntul.

---

[1] E îngrozitor (în lb. latină).

[2] Referire la faptul că în secolul al XIV-lea o ramură a casei franco-italiene de Anjou a domnit și în Ungaria (Carol Robert, Ludovic cel Mare).

— Dacă poftiți, n-aveți decît să mă declarați pe cale statarială infam — zise el calm — dar nu de dragul celor care, pe cît se pare, nu doresc decît executarea acuzatului, ci datorită profundei stime ce-o port președintelui nostru...

— *Captatio benevolentiae*[1]! îl întrerupse Zátonyi. Onoratul nostru președinte nu are nevoie de stima unor astfel de oameni...

— Atrag atenția onoratului tribunal... — continuă Völgyesy.

— Onoratul tribunal nu are nevoie să i se atragă atenția, se amestecă din nou baronul.

— ...asupra răspunderii grave ce are să cadă asupra fiecăruia din cei prezenți în cazul că această procedură se va duce pînă la tristul ei sfîrșit.

— Cuum? Să fie trași la răspundere judecătorii? Nemaipomenit! exclamă Sóskuty.

Zátonyi, luînd o priză de tabac, își exprimă părerea că Völgyesy vrea doar să-i sperie.

— Să auzim! Să auzim! grăi Kislaky foarte atent.

Cu instrucțiunile în mînă, Völgyesy atrase atenția tribunalului că procedura tribunalului statarial poate fi legală numai în cazul că ea respectă întocmai prescripțiunile legale. Or, conform acestora, cazul de față nu intră în competența sa.

— Frumoasă ignoranță! făcu Zátonyi disprețuitor. Dar, în vremile de azi, nu-i ceva neobișnuit la tineret. Niciodată n-a existat un arestat mai potrivit competenței statariale decît Viola.

— Da, dar celelalte circumstanțe? întrebă tînărul avocat.

— Formidabilă ignoranță! exclamă judele tabular ridicînd vocea. Păi, n-a opus rezistență cînd a fost prins? Sau poate a furat hîrtiile lui Tengelyi pentru a se hrăni cu ele? De, dumneata, ai fi în stare să motivezi și așa! Sau poate n-a împlinit încă douăzeci de ani? Sau nu-i în toate mințile? Sau poate căpete-

---

[1] Cîștigarea bunăvoinței (în lb. latină).

niile și ortacii din ceata lui au fost judecați de un tribunal ordinar? În timp ce vorbea, Zátonyi privea în jurul său satisfăcut, părînd că se aplaudă singur cu tabachera pe care o bătea în palmă la fiecare întrebare.

Völgyesy se mulțumi să remarce că tribunalul nu va putea lămuri chestiunea nici în trei zile.

— Trei zile? răspunse Zátonyi rîzînd. În trei zile dăm gata douăzeci de bandiți ca ăsta! De altfel, dacă nu ne încurcai cu sîcîiala dumitale impertinentă, de mult ne-am fi isprăvit treburile.

— Se pare că ați binevoit a uita declarațiile inculpatului, care cuprind anumite acuzații...

— Asta nu ține de obiect, îl întrerupse Sóskuty. În acte nu scrie nimic de ele și eu am să le uit.

— Domnule baron! exclamă Völgyesy înmărmurit.

— Înălțimea-sa are perfectă dreptate, interveni Zátonyi. Palavrele și prostiile acuzatului nu au nimic cu *„species facti"* și deci e inutil să le notăm în procesul-verbal. Cine-ar mai prididi cu atîta lucru, dacă s-ar apuca să noteze toate balivernele cu care se apără inculpații!

— Dar completarea actelor? întrebă Völgyesy întărîtat.

— E o formalitate, răspunse judele tabular. Paragraful șase, punctul cinci din instrucțiuni spune clar: *tribunalul statarial judecă nefiind silit să țină seama de formalitățile obișnuite în procedura tribunalelor ordinare.*

— Da, avem dreptul să judecăm după bunul nostru plac, împotriva formelor legale, repetă baronul cu multă demnitate.

— Nu încape îndoială că domniile voastre îl pot spînzura pe acuzat! exclamă Völgyesy, pierzîndu-și în sfîrșit cumpătul. Dar e tot atît de neîndoios că, pentru mine, ceea ce faceți domniile voastre nu se numește procedură juridică, ci samavolnicie.

— Ce?! țipară trei voci deodată.

— Tribunalul nu e compus din oameni corespunzători prescripțiilor regulamentului.

— Ei, asta-i prea de tot! țipă Zátonyi sărind în picioare. Da ce, nu sîntem noi oare juzi tabulari? Nu am jurat la începutul ședinței că ne vom rosti sentința în conformitate cu instrucțiunile venite de sus?

— Și nu sîntem oameni în toată firea, cu judecată sănătoasă, cunoscători ai legilor? continuă baronul.

— Afară cu el! Afară! urla Nyúzó.

— Să-i intentăm acțiune! striga Sóskuty.

Trecu o bună bucată de timp pînă ce — în zarva stîrnită — Völgyesy putu să se facă înțeles arătînd că, după părerea sa, judecătorul trebuie să fie absolut nepărtinitor.

— Fleacuri! strigă Zátonyi. Nici pomeneală de așa ceva în instrucțiuni!

— Așa e! Dar, chiar dacă ar fi, cine ne poate acuza că sîntem părtinitori!? In afară de domnia-ta, care, din fericire, nu ai drept de vot, a mai ridicat cineva măcar un cuvînt în apărarea acuzatului?

— Chiar așa, onorabile, tare sînt curios să știu cum vei face dovada că sîntem părtinitori?! întrebă Macskaházy tăios, privindu-l insistent pe tînărul avocat.

— Pot să vă satisfac curiozitatea, îi răspunse acesta calm, cel puțin în aparență. In ce vă privește pe domnia-voastră, singura modalitate de a vă justifica pe deplin e ca inculpatul să rămînă în viață. Or, devreme ce domnia-voastră nu vreți să vă asigurați această posibilitate, se pare că aveți tot interesul să distrugeți acuzația o dată cu acuzatorul. Cît despre domnul primpretor, nu mai încape nici o îndoială: deși așezat în scaunul de jude, domnul Nyúzó s-a purtat ca un călău cu omul pe care trebuia să-l judece.

— Infamie! Fărădelege! Impertinență! Afară cu el! Acțiune! se auzea din toate părțile.

— Dacă sentința se poate da numai prin vot unanim — strigă Völgyesy — iar dintre cele cinci voturi unul aparține cuiva care probabil are tot interesul ca

inculpatul să fie condamnat, iar altul unuia care declară deschis, în fața tribunalului, că între primul și inculpat există o dușmănie personală, sentința nu mai poate fi pronunțată legal.

Vocea lui Völgyesy se pierdu în vacarmul stîrnit.

— Voi face tot ce-mi stă în putință să dau publicității această crimă strigătoare la cer! exclamă el cuprins de exasperare. Pînă la guvern am să mă duc cu plîngerea mea, și-am să cer cea mai exemplară pedeapsă pentru această josnică fărădelege!

— Denunțător becisnic! Nu cunoaște legile din 1805! Mizerabilul! și alte exclamații asemănătoare, dintre care se distingea mai ales vocea primpretorului, îl convinseră pe Völgyesy că totul e zadarnic. Tînărul voi să iasă, dar Nyúzó sări la el, apucîndu-l de guler.

— Afară, cocoșatule! urlă el furios.

— Ai să-mi dai socoteală pentru asta! zise Völgyesy și după ce își puse pălăria ieși roșu de mînie.

Zarva nu rămase neobservată de oamenii adunați afară, în fața ușii. Șușoteala dintre dărăbani, poterași, martori și slugile casei încetase și toată lumea asculta cearta din ce în ce mai aprigă din dosul ușii. Cum mulți cred că de obicei dreptatea e însoțită de înjurături, o bună parte din ascultători era deci convinsă că niciodată un tribunal întrunit pentru judecată nu fusese alcătuit din judecători mai drepți. Se părea însă că lelea Lipták era de altă părere. Din apropierea ușii, unde se afla, bătrîna auzise fiecare cuvînt. Din cînd în cînd se întorcea spre fierar: — Să știi că domnii se sfădesc rău de tot. Vai de bietul Viola că a trebuit să încapă tocmai acum pe mîna lor! Ceilalți ascultau cu o vădită plăcere gălăgia care transformase judecata într-o adevărată ședință publică. Se știe că publicitatea e cea mai bună garanție a libertăților cetățenești. Ținută la soare, cea mai puternică otravă, cianura, își pierde tăria; la fel și lucrurile cele mai primejdioase devin aproape întotdeauna inofensive dacă sînt scoase la lumină. N-aș crede însă că mulțimea adunată pe cerdacul casei vechilului se gîndea

la acest lucru. Bucuria întipărită pe toate fețele la auzul celor rostite înăuntru era pricinuită, cred, numai de plăcerea pe care o simți cînd constați că cineva exprimă lucruri care ți-au stat multă vreme pe inimă.

Dar Viola era străin de frămîntarea celorlalți. Stătea între paznici, rezemat de marginea cerdacului, cufundat în contemplarea unui grup de la care nu-și mai lua ochii. La poartă stătea nevastă-sa, cu mezinul în brațe; celălalt, băiatul, stătea lîngă ea. Haiducul nu-i mai vedea decît pe ei.

Biata femeie venise la poartă îndată ce începuse judecata și ceruse să i se dea drumul în curte, dar pentru că paza nu-i îngădui, încercă în fel și chip — uitînd că nu e cu putință — să intre cu forța.

Zadarnic se zbătu însă, căci respectînd porunca primpretorului, poterașii o îmbrînceau mereu înapoi. Văzînd că toate strădaniile ei sînt de prisos și că nu poate intra în curte cu toate că o parte din martorii disperării ei cereau de asemenea să i se îngăduie, Zsuzsi se opri lîngă unul din paznici, un țăran înarmat cu furcă. Viola văzuse totul: brutalitatea cu care fuseseră respinși nevasta și copilul lui, durerea zugrăvită pe fața acestei ființe dragi și strădaniile ei de a-și înăbuși plînsul. Și-ar fi dat viața să-și poată îmbrățișa femeia; și-ar fi dat viața, ca să-i poată simți bătăile inimii pe pieptul său. Se aflau doar la cîțiva pași, și totuși atît de departe.

Era ceva nespus de dureros în înfățișarea celor doi oameni. Pînă și paznicii — oameni prea puțin sensibili — se simțeau emoționați și pe mulți îi cuprinse mila văzîndu-i pe cei doi nenorociți pe care distanța nu-i împiedica să se privească lung, străini de tot ce-i înconjura.

Cînd Völgyesy deschise ușa și ieși în cerdac, părăsind ședința, Viola se întoarse către el, crezînd că e chemat să i se citească sentința. Aștepta cu înfrigurare clipa aceea, căci, după spusele paznicilor, pe urmă putea să stea cu nevasta.

— S-a isprăvit? îl întrebă pe Völgyesy.

— Încă nu, îi răspunse acesta, încet.

— Și totuși pleci, boierule?

— N-am drept de vot, zise procurorul oftînd. Nu-ți pot fi de nici un folos.

— Am știut, oftă Viola cu o fluturare de zîmbet amar pe față. Dumnezeu să te binecuvînteze, boierule, că ți-ai dat atîta osteneală pentru un nevoiaș ca mine. Dar dacă vrei să-ți faci pomană, poruncește să-i dea drumul nevestei încoace. Stă colo la poartă, nenorocita, cu copiii, și-o îmbrîncesc toți și nu-i îngăduie să vină la mine. N-au inimă oamenii ăștia! Nu doresc decît s-o am aici, alături, nimic altceva. Sînt legat și înconjurat de paznici; în cîteva ceasuri am să fiu mort. Ce-i strică nobilei isprăvnicii dacă pe o biată femeie are s-o doară inima ceva mai puțin?!

— Are să fie pe voia dumitale, răspunse Völgyesy profund impresionat. Apoi dădu drumul în curte femeii și copiilor și plecă, adîncit în gînduri.

Nu voi mai descrie scena la care au fost martori toți cei adunați în cerdac, cînd nefericita și copiii se apropiară de omul legat în lanțuri. Nenorociții nu scoaseră nici un cuvînt, dar toată lumea începu să lăcrimeze, cînd băiețașul sărută plîngînd mîna rănită de lanțuri a tatălui său, în timp ce femeia i-o strîngea, tremurînd, pe cealaltă. Pe fața palidă a arestatului începură să se prelingă lacrimi grele.

Între timp, înăuntru, nobila indignare a juzilor tabulari se potolise. Macskaházy preluă actele, ocupîndu-se de orînduirea lor; Nyúzó ocăra obrăznicia lui Völgyesy, mormăind înfundat, iar ceilalți discutau în șoaptă, destul de bine dispuși, tot felul de nimicuri. Excepție făcea doar Kislaky: de cînd cu plecarea lui Völgyesy, bătrînul era din ce în ce mai neliniștit.

Nu mai lipsea decît semnătura de pe depoziția acuzatului. Îl chemară pe Viola înăuntru. Cînd i se citi depoziția, haiducul le atrase atenția că nu se pomenește nimic de mărturiile făcute de el în legătură cu hîrtiile lui Tengelyi. Macskaházy îi răspunse însă că

nu l-au chemat decît să-l întrebe dacă recunoaște adevărul celor cuprinse în mărturisirea sa și că toate celelalte afirmații nu țin de obiect și se vor consemna aparte, așa că omul semnă fără să se mai opună.

Procesul se încheie așadar. Nu mai lipsea decît sentința și Zátonyi se apucă să ofere tabac, oftînd și declarînd că niciodată nu avusese atîta bătaie de cap la vreun statariu. Baronul își consultă ceasul pentru a douăzecea oară, făcînd atent tribunalul că trecuse de trei, că îl durea capul de foame și că trebuie să se grăbească.

Macskaházy rezumă încă o dată faptele elucidate în proces, încheindu-și expunerea cu afirmația că în cazul de față nu mai poate încăpea îndoială asupra pronunțării sentinței de moarte, iar Nyúzó repetă, cu alte cuvinte, același lucru. Zátonyi afirmă, rîzînd, că nici măcar o muiere din cele mai sensibile nu s-ar pronunța altfel în procesul de față, iar baronul declară — cu o plecăciune politicoasă — că e cu totul de acord cu părerea atît de bine argumentată a stimaților săi confrați judecători. Numai Kislaky mai rămînea să se pronunțe. Era de ajuns să-l vezi pe bietul bătrîn cum se foia pe scaun, întorcîndu-se pe rînd spre toți judecătorii și oftînd, cu mîinile ridicate spre cer, la fiecare vot; era de ajuns să-i vezi obrajii rumeni pălind — poate prima dată de ani de zile — și hîrtia tremurîndu-i între degete, cînd îi veni rîndul, și era imposibil să nu-ți fie milă de el.

Imaginați-vă că v-ați fi aflat în situația lui. Kislaky era un om bun și cinstit, unul din fericiții înzestrați cu o fire blajină și cu destulă bunăstare ca să nu fie siliți să lupte nici împotriva destinului și nici a oamenilor, fericiți muritori care n-au avut niciodată prilejul să-și oțelească voința prin lupte, sau să simtă ce înseamnă amărăciunea. Nevastă-sa îl iubea și, cum el era lipsit de voință, îl influența în orice privință. Fiul său, prietenii și slugile îl iubeau și el, la rîndul său, le răspundea cu aceeași dragoste. Nu-i făcuse rău nimănui niciodată și îmbătrînise fără să fi cu-

noscut partea întunecoasă a vieții, fără să fi fost silit să ia vreo hotărîre pe care inima sa bună să n-o accepte. Și-acum, pe neașteptate, i se cerea — tocmai lui, cel care cunoștea cît prețuiește viața, tocmai lui, care nu era în stare să lovească nici măcar un cîine — i se cerea să rostească sentința de moarte a unui om!! Ceilalți semnaseră, dar un singur vot împotrivă era de ajuns ca să salveze viața acuzatului și nu numai pentru moment, ci probabil definitiv, căci era exclus ca Viola — chiar condamnat la moarte — să nu se poată bizui pe grațiere, după ce fusese o dată supus chinului de a-și vedea moartea cu ochii. În mîna lui Kislaky se afla viața unui om. Un singur cuvînt, și omul scăpa; un singur cuvînt, și omul începea pe mîna călăului. Totul depindea de el. Pe de altă parte trebuia să țină seamă de datoria lui de judecător, trebuia să se gîndească la interesul obștesc, la menținerea ordinei publice, pe care — aidoma atîtor naivi cinstiți din țara noastră — n-o credea asigurată decît prin cele mai aspre măsuri. Președintele ședea tăcut, în jilțul lui, și nu se putea decide.

— Vă rog — zise Sóskuty consultîndu-și din nou ceasul — n-o mai putem face pe stimata doamnă să aștepte!

— Adevărat, zise Kislaky, trezit din toropeala gîndurilor. E tîrziu. Să amînăm pronunțarea pe mîine. Oricum, execuția tot nu mai poate avea loc azi.

— De ce nu? întrebă Zátonyi, uimit. Eu unul trebuie să mă întorc acasă neapărat încă azi, altminteri nu pot începe mîine aratul.

— Dar trebuie să-i acordăm prizonierului cel puțin trei ore, se împotrivi președintele. Or, la cinci e întuneric beznă și nu-l putem executa pe întuneric.

— Are dreptate onoratul nostru președinte, se amestecă Sóskuty. Astă-seară facem un stos, că tot am rămas eu în pierdere data trecută. Dar nu pricep de ce n-am putea pronunța hotărîrea azi, ca să avem mai puțină treabă mîine dimineață.

— Pentru că... pentru că... sentința de moarte nu mai depinde decît de mine, zise Kislaky neliniștit. Iar eu, vă spun drept, nu mă pot hotărî.

— *Domine spectabilis!* făcu Zátonyi mirat. La vîrsta dumitale și după atîția ani de slujbă la isprăvnicie să nu poți lua o hotărîre! Am luat parte la cincisprezece statarii și-ntotdeauna m-am hotărît chiar din prima clipă. Noroc că te afli între prieteni, că ți-ar ieși vorbe!

Ceilalți se priveau consternați, iar Nyúzó abia se putea stăpîni să nu-și manifeste fățiș dispretul față de o asemenea slăbiciune. Kislaky persista însă în nehotărîrea sa și, fără să dea nici verdictul de achitare, nici cel de condamnare, se ruga mereu să se amîne ședința pentru a doua zi.

După plecarea lui Völgyesy, Macskaházy crezuse că și-a atins ținta. Acum însă, îl cuprinse din nou neliniștea. Își cunoștea omul și știa că dacă Kislaky pleacă acasă înainte de pronunțarea sentinței, nu va putea rezista insistențelor nevestei și băiatului și nici argumentelor lui Völgyesy. Tocmai de aceea era hotărît să facă tot ce-i sta în putere pentru ca sentința de moarte — a cărei executare o dorea ca nimeni altul — să se pronunțe fără zăbavă.

— Din partea noastră e totuna, zise el străduindu-se să pară cît mai calm. Dacă domnia-ta dorește să nu ne pronunțăm decît mîine, fie. Eu unul voiam să isprăvim odată, ca să ușurăm situația inculpatului. După pronunțarea sentinței, e liber să stea de vorbă cu nevasta și copiii, se poate pregăti de moarte mai pe-ndelete și-și poate aranja tot ce mai are de aranjat. Dar, bineînțeles, acestea rămîn considerente absolut secundare, dacă domnia-ta socotești că nu merită să ținem seama de ele.

Observînd efectul acestor cuvinte, Zátonyi adăugă că Viola e ce-i drept un mare bandit și ar merita din plin să-și aștepte zece zile-n șir sentința, dar că, la urma urmei, omul tot om e și că, alăturîndu-se spuselor domnului Macskaházy, face și el apel la cunos-

cutul spirit umanitar al onoratului tribunal, de vreme ce, judecînd drept, nu încape nici o îndoială asupra justeței verdictului, mai ales că a salva viața lui Viola însemna a comite o veritabilă crimă socială.

Macskaházy își exprimă convingerea că multpreastimatul președinte nu putea avea asemenea intenții și aminti că niciodată nu se lăsase furat de asemenea slăbiciuni, știut fiind că nimeni nu poate fi mai convins decît domnul Kislaky de faptul că sentința judecătorului nu poate fi influențată de simpatiile sale personale; tocmai din această pricină — chiar călcîndu-și peste inimă — președintele va avea destul spirit de abnegație ca să nu dezmintă niciodată încrederea pe care i-o acordase tot județul. Sóskuty ținu apoi o lungă disertație asupra spiritului umanitar, demonstrînd că tocmai iubirea aproapelui pretinde ca Viola să fie numaidecît condamnat la moarte. Invocă faptul că e necesar să se dea un exemplu și aminti maxima care spune că iertînd un răufăcător îi pedepsești pe oamenii cinstiți. Luînd cuvîntul, cîțiva subliniară nu mai știu cîte din argumentele de mii de ori repetate în sprijinul pedepsei capitale — argumente care n-au convins niciodată vreun om înzestrat cu destulă inimă ca să îndrăznească a se îndoi de ceea ce vede zilnic în jurul său. Nyúzó istorisi o seamă de fărădelegi, care mai de care mai înfiorătoare, comise, chipurile, de către Viola și ortacii săi, fărădelegi ce fără doar și poate se vor repeta dacă oamenii nu se vor mai teme de tribunalul statarial. Pînă la urmă bietul bătrîn, asaltat din toate părțile, lipsit de un aliat care să-i împărtășească gîndurile ascunse, incapabil să răstoarne niște argumente pe care o viață întreagă le considerase invincibile și pe care și de astă dată sentimentele sale le contraziceau doar cu mare greutate, oftă adînc și rosti multașteptata sentință.

— Dumnezeu mi-e martor — zise el ridicînd privirile spre cer — că aș fi dat orice numai să-l pot salva pe omul acesta, dar trebuie să-mi fac datoria.

Macskaházy se apucă numaidecît să redacteze sentința. În timpul acesta, ceilalți se străduiau în fel și chip să-și înveselească președintele, apăsat de tot greul răspunderii ce și-o asumase pronunțînd hotărîrea.

În clipa aceea se deschise ușa și — urmată de doi dărăbani care încercau zadarnic s-o rețină — nevasta lui Viola se năpusti în sală, ținînd de mînă băiețașul.

Ajungînd în cerdac, biata femeie îi dăduse bătrînei Lipták pruncul din brațe și, pentru că paznicii, cuprinși de milă, îi făcuseră loc, stătuse o vreme liniștită lîngă bărbatul ei. Dar liniștea ce se lăsase în sala judecătorilor după plecarea lui Völgyesy și după ce prizonierul își semnase depoziția, șușotitul paznicilor de lîngă ea, care își dădeau cu părerea că pesemne s-a trecut la întocmirea sentinței, îi strecuraseră în suflet o îngrijorare cumplită. „De-aș putea intra, zicea ea din cînd în cînd. Nu se poate să nu-l ierte, dacă îi rog!" și se uita țintă la ușa dincolo de care se hotăra viața sau moartea bărbatului ei. Pînă la urmă, nemaiputînd îndura încordarea, se duse lîngă lelea Lipták, care ședea lîngă ușă și, într-un moment cînd n-o observă nimeni, năvăli în sală cu copil cu tot, înainte de a o fi putut opri cineva.

— Îndurare! strigă nefericita îngenunchind la picioarele lui Kislaky. Îndurare, boierilor! Nu-mi ucideți bărbatul!

Mișcat de această scenă, Kislaky voi s-o ridice de jos.

— Nu, nu! se împotrivi Zsuzsi plîngînd cu hohote. Lăsați-ne să stăm aici, îngenuncheați, și eu și copilul. Sărută mîna boierului, fătul meu, că dumnealui hotărăște soarta lui taică-tău! zise ea trăgîndu-l alături pe micuțul Pista. Dumnealui e un boier bun, dumnealui are să ne facă numai bine.

— Nu-l ucideți pe tata! plîngea Pista.

— Ce-i obrăznicia asta?! țipă Nyúzó. Onoratul tribunal nu-i ucigaș!

— Nu, doamne ferește, zise femeia cu blîndețe. Nu ascultați vorbele unui copil fără minte, dacă a zis să

nu-i ucideți tatăl. Nu știe ce vorbește, că-i un biet copil de țăran, fără creștere. Nici eu nu mai știu ce vorbesc.

— Biată femeie! oftă Kislaky. Eu, ca judecător, am îndatoriri grele și nu pot face ce vreau...

— Nu vă cer să-l iertați de pedeapsă, înălțimea-ta! zise Szuzsi rămînînd îngenuncheată. Pedepsiți-l cu toată asprimea, pedepsiți-l cum vreți, dar nu-l omorîți... doamne, iar am spus vorba asta nenorocită! Iertați-mă! Pedepsiți-l pe Viola cu pușcăria, sau chiar pe viață, dacă trebuie, numai să rămînă în viață. Poate v-o fi spus că nu-i pasă de moarte; vorbește și el, așa. Nu-l credeți, vă rog nu-l credeți, căci a spus-o înainte de a-și vedea copiii. Acum, după ce și-a sărutat din nou feciorul, n-ar mai vorbi așa! Și pruncul i-a rîs atît de frumos! O, de l-ați vedea, de i-ați auzi măcar glăsciorul, cînd îi răspunde lui taică-său! Nu cred că Viola își dorește moartea!

— La ce-o fi bună văicăreala asta muierească? strigă Nyúzó. Aș vrea să știu cine i-a dat drumul înăuntru ăsteia? Ieși afară! Bărbatu-tău are să moară și, dacă nu-i place, cu atît mai bine!

— Am spus oare că nu-i place? oftă femeia, căreia cuvintele acestea îi dădură o altă idee. Doamne, am aruncat și eu, acolo, niște vorbe!? Dimpotrivă, Viola nu-și dorește decît moartea; credeți-mă, moartea nu-i o pedeapsă pentru el! Dacă vreți să-l pedepsiți, băgați-l la pușcărie. De-o sută de ori mi-a spus: mai bine să mor, decît să mă închidă!

Kislaky o privea pe nenorocită, îndurerat, cu lacrimi în ochi. Sóskuty își consulta ceasornicul, nerăbdător.

— Așa-i, boierule, că trebuie băgat la pușcărie? continuă femeia văzînd emoția lui Kislaky. Ce-i pasă lui de moarte? O clipă și gata! Dar noi?! Am doi copii; ăsta de-aici și unul afară, la lelea Lipták. Ce ne facem noi, dacă-l spînzurați pe tatăl copiilor?

Zátonyi declară că pentru copii e totuna, fie că-l spînzură, fie că stă douăzeci de ani la ocnă.

— Nu, nu, zise Zsuzsi. O fi totuna pentru înălțimile voastre, dar nu și pentru copii. Bărbatu-meu are să se poarte bine; eu am să mă duc pe jos pînă la Viena, am să stau în genunchi în fața regelui pînă-mi iartă bărbatul și dacă nu l-o ierta, m-oi putea duce din cînd în cînd la pușcărie să-i arăt copiii, să vadă că au crescut. Am să-i pot duce merinde și schimburi... O, închideți-l în pușcărie și-am să mă cred în rai. Moartea e un lucru îngrozitor!

— Ba e îngrozitor că-i trei și jumătate! oftă Sóskuty.

— Lasă-ne-n pace, femeie! se zborși Zátonyi luînd o priză de tabac. Lasă-ne, că tot e prea tîrziu: sentința-i dată.

— Sentința! Sentința de moarte! țipă Zsuzsi îngrozită, sărind în picioare.

— Uite-o! făcu Nyúzó ironic, arătîndu-i o hîrtie pe care Macskaházy tocmai presăra cretă.

— Nu-i bună, e greșită, zise femeia, cu voce gîtuită. Eu vă spui că nu-i bună, căci pentru Viola moartea nu înseamnă o pedeapsă; ea numai pentru noi e o nenorocire!

— S-a făcut, și basta! zise Zátonyi. Nu ne mai bate la cap cu bocetele tale zadarnice.

— Pe-onoarea mea, acuș se face fără un sfert, adăugă baronul. În felul ăsta, nici pînă mîine nu isprăvim.

— Fie-vă milă, boierilor! se ruga Zsuzsi din ce în ce mai îngrozită. Ce-i o hîrtie?! Puteți lua alta, să scrieți altceva — și-i dăruiți bărbatului meu viața.

— Oho, parcă nu ne-am ostenit de-ajuns, începu să glumească Nyúzó. De dragul tău, domnul Macskaházy are să scrie-ndată alta.

— Nu de dragul meu, ci pentru o viață de om.

— Nenorocito, zise Kislaky ștergîndu-și lacrimile. Nu-i voie să schimbăm sentința.

— Nu-i voie! exclamă Zsuzsi ridicînd privirile spre cer.

— E cu neputință ! răspunse Zátonyi calm, iar biata femeie scoase un țipăt și se prăbuși.

O scoaseră afară. Apoi, de față cu Viola, se dădu citire sentinței. Haiducul o ascultă cu o liniște desăvîrșită, după care membrii tribunalului plecară la conac.

— Slavă domnului, am isprăvit-o și pe asta, îi zise Sóskuty, încet, lui Zátonyi.

— Am isprăvit-o destul de greu, îi răspunse celălalt. N-am mai văzut de cînd sînt un asemenea tribunal statarial !

— Păi, ce vrei, dacă președintele-i un slăbănog ! remarcă Sóskuty.

— Cred și eu ! Cînd un președinte se lasă înduioșat de mofturile unei muieri, se cheamă că-i un laș, se amestecă Nyúzó, sosit între timp lîngă ei. Naiba știe cum mai isprăveam azi dacă nu-l forțam niței !

— A trecut de patru. Aș jura că toată mîncarea s-a prăpădit, oftă Sóskuty. Și unde mai găsești friptură mai bună ca cea de-aici ?

In timp ce juzii tabulari se distrau discutînd despre mîncăruri, Kislaky se îndrepta spre conac, singur și adîncit în gînduri. Sufletul său era stăpînit de un sentiment nou și necunoscut pentru el : îl mustra conștiința. „Doamne — își zicea el — mi-am luat pe cuget moartea acestui om ; niciodată nu voi mai avea parte de liniște ! De ce l-am condamnat la moarte ?"

De ce există legi de a căror necesitate rațiunea nu se poate convinge ; de ce există legi a căror înfăptuire umple de groază inimile oamenilor buni !?

23

Părăsind tribunalul și întorcîndu-se la conac, Völgyesy îl găsi pe Kálmán stînd de vorbă și plimbîndu-se prin curte cu bătrînul János, servitorul lui

Ákos. Kálmán ținea în mînă o scrisoare desfăcută și se afla mereu cu un pas-doi înaintea celuilalt. Părea emoționat, căci se oprea mereu și pornea apoi mai departe, neliniștit, sau se întorcea spre servitor să-l întrebe ceva. Bătrînul husar avea o înfățișare gravă și își răsucea din cînd în cînd mustața; se vedea cît de colo că vestea adusă de el nu era din cele mai bune. În celălalt capăt al curții, un grăjdar plimba doi cai; după sudoarea care-i acoperea, îți puteai da seama că pentru oamenii sosiți cu acești cai timpul prețuia mai mult decît bidiviii.

În clipele acelea, Völgyesy era prea enervat ca să dorească societatea cuiva și, văzînd că tînărul Kislaky nu l-a observat, se îndreptă spre casă. Kálmán, avertizat însă de însoțitorul său, se repezi în urma procurorului și-l apucă de braț.

— S-a isprăvit? întrebă el, nerăbdător.

Völgyesy se opri, mirat de vocea pătimașă cu care i se pusese întrebarea.

— În măsura în care poți considera isprăvit un lucru de al cărui sfîrșit ești sigur, s-a isprăvit, zise Völgyesy. Mai mult: sentința era rostită încă înainte de a ne fi întrunit. Încolo, domniile lor mai sînt în ședință.

— Dar cum se face atunci că te găsesc aici? întrebă Kálmán, uimit. Credeam că faci parte din tribunal.

— Da, dar fără drept de vot, răspunse celălalt cu amărăciune. Am plecat însă, pentru că... dar nu e locul să vorbim despre asta. Dacă vrei să afli toată întîmplarea, haidem la tine. Acolo putem vorbi în voie. De altfel, am să-ți cer și eu ceva.

— János, du-te pînă atunci și stai cu slujitorul meu, îi zise Kálmán husarului. Spune să-ți dea un pahar de vin; calul are să ți-l îngrijească omul meu.

— Nu se poate, cucoane, făcu bătrînul dînd din cap. Întîi calul, și mai pe urmă omul. Întîi grăunțele și-apoi vinul, că așa-i obiceiul la husari. Și-apoi nu vezi,

cucoane, c-am venit călare pe Rîndunica domnișorului Ákos ? Așa un cal nu-l lași pe mîna unui străin.

— Cum vrei, răspunse Kálmán zîmbind. Dar dacă ai isprăvit cu calul, urcă numaidecît la mine, că avem ceva de vorbit.

Zicînd acestea, Kálmán îl luă pe Völgyesy în odaia lui, iar János își mai plimbă calul cît îl plimbă ; pe urmă îl duse în grajd, încredințîndu-l grăjdarului, care îi scoase șeaua și se apucă să-l frece cu șomoiogul, în vreme ce husarul îi comunica vizitiului o seamă de reguli interesante privind cel mai bun sistem de a îngriji caii, dînd exemplu pe neuitatul său șarg, împușcat chiar sub el în bătălia de la Lipsca.

— Pentru dumnezeu, ce s-a întîmplat ? De ce ai ieșit din ședință ? întrebă Kálmán de îndată ce intrară în odaie.

— Pentru că n-am vrut să fiu părtaș la o crimă, răspunse Völgyesy plimbîndu-se nervos prin cameră. N-am vrut să devin unealtă, nici măcar involuntară, în săvîrșirea unei fapte pornite din răzbunare și din interese mîrșave, urmărind scopuri murdare, sub masca sfintei justiții.

— Ești nervos, constată Kálmán, uimit de pasiunea cu care Völgyesy, omul de obicei atît de calm, rostise aceste cuvinte. Nu se pot întîmpla astfel de lucruri de față cu tata !

— Așa am crezut și eu — răspunse Völgyesy — căci nimeni nu-l respectă mai mult ca mine. Tatăl tău e un om bun ca pîinea caldă și, după felul cum s-a purtat azi, la fel aș vorbi, chiar dacă nu l-aș cunoaște mai demult. Dar — iartă-mă că sînt atît de sincer — tatăl tău e un om slab. Or, această slăbiciune zădărnicește toate pornirile sale nobile. Crede-mă, prietene, că răspunderea pentru relele întîmplate în lumea asta o poartă nu numai nemernicii care le-au scornit, ci și oamenii cinstiți pe care slăbiciunea i-a făcut să tolereze josniciile celor nemernici. Puterea răilor stă în slăbiciunea celor buni. Ei își propovăduiesc minciunile în gura mare, iar noi nu îndrăznim

să ridicăm cuvîntul pentru apărarea adevărului; nemernicii se îndreaptă mîndri spre ţinta lor, noi le ieşim din cale umili; ei nu aleg mijloacele prin care să-şi realizeze mîrşavele năzuinţe, noi sîntem laşi şi ne temem de luptă, mulţumindu-ne să ridicăm cel mult cuvîntul — dar de cele mai multe ori o facem cu grija de a nu jigni pe cineva — şi, după ce s-a întîmplat mîrşăvia pe care o puteam zădărnici, ne spălăm pe mîini ca Pilat, mulţumiţi că n-am contribuit la ea nici măcar cu un cuvîntel. Dacă îţi lipseşte curajul de a-ţi apăra convingerile, bunătatea e ca o trestie bătută de vînturi... Bătută de vînturi, bătută de furtună, ea se pleacă şi suspină, dar tristeţea ei nu va opri niciodată năvala elementului potrivnic.

— Ai perfectă dreptate, zise Kálmán oftînd. Mă tem într-adevăr că toate acestea i se potrivesc uneori şi tatii. Dar, spune-mi, te rog, ce s-a întîmplat?

Völgyesy îi istorisi pe scurt toată întîmplarea, amintind despre jignirea ce i-o adusese Nyúzó, pe care intenţiona să-l tragă la răspundere, cerîndu-i satisfacţie îndată ce tribunalul îşi va încheia lucrările. Kálmán îl asculta foarte neliniştit.

— Nu se poate! exclamă el în cele din urmă sărind în picioare. Să condamni la moarte un om, în astfel de împrejurări!? Nu crede una ca asta! Tata nu se va învoi niciodată!

— Ba se va învoi, zise Völgyesy cu amărăciune, dar calm. Are să-l doară inima şi poate îşi va reproşa slăbiciunea o viaţă întreagă, dar te asigur că se va învoi sau, poate că pînă acum, s-a şi învoit. Din clipa în care se va hotărî să nu se pomenească în proces acele părţi din depoziţia lui Viola care privesc actele lui Tengelyi, nu mai încape îndoială asupra sentinţei, deoarece cazul lui Viola, lipsit de amintita depoziţie, se încadrează în competenţa tribunalului statarial. Singurul argument ce s-ar putea aduce împotriva sentinţei de moarte consta în faptul că o serie de circumstanţe sînt încă nelămurite. Dar de vreme ce nu se mai cere elucidarea lor, moartea acuzatului e sigură, mai ales

cînd — așa cum se pare — o parte din judecători au tot interesul să-l condamne.

— Ce oroare! exclamă Kálmán plimbîndu-se prin odaie. Și uite, citește scrisoarea asta de la Tiszarét! Trebuie să-l salvez, chiar dacă ar avea o sută de condamnări.

— Scrisoare? De la vicecomite? întrebă celălalt.

— Nu. Știi că Ákos e rănit la brațul drept, așa că a scris-o Etelka. Citește și tu, adăugă el dîndu-i scrisoarea și îmbujorîndu-se cînd pomeni de Etelka.

Scrisoarea avea următorul conținut:

„Actele furate de la Tengelyi sînt foarte importante. Avem motive să credem că fericirea lui Ákos și poate a întregii noastre familii atîrnă de aceste acte, aflate acum în mîna unui nemernic. Furtul nu a fost comis de Viola. Tot ce, probabil, a mărturisit în legătură cu furtul e adevărat. In toată chestiunea aceasta Viola a dat dovadă de mai multă noblețe decît oricine; ar fi îngrozitor să fie ucis pe nedrept. Unii vor face tot posibilul să fie condamnat, căci dacă Viola nu mai e în viață, nimeni nu poate dovedi nimic cu privire la actele lui Tengelyi. Salvează-l! E prima rugăminte pe care ți-o adresez. Purtarea dumitale nobilă pe care-ai avut-o față de Tengelyi în ziua alegerilor mă îndrituiește să sper că rugămintea mea nu va fi zadarnică. Ákos și cu mine îți vom fi veșnic recunoscători pentru fapta dumitale nobilă.

Etelka.“

— Vezi, trebuie să-l salvez... Chiar cu prețul vieții mele, cu prețul mîntuirii sufletului meu, și tot trebuie să-l salvez! exclamă Kálmán înfierbîntat, plimbîndu-se prin odaie.

— Aici e o mare ticăloșie la mijloc, făcu Völgyesy îngîndurat. Scrisoarea vine să-mi întărească toate bănuielile stîrnite în timpul ședinței.

— Dar ce putem face? întrebă celălalt din ce în

ce mai neliniștit. Mă duc la tribunal și-i spun lui Macskaházy că e un nemernic, că el e hoțul, că...

— Liniștește-te, prietene, zise Völgyesy apucîndu-l de mînă, căci Kálmán o și luase către ușă. Ia-o binișor. Trebuie să evităm orice scandal. Judecînd după toate cîte le-am auzit în această problemă, chiar Macskaházy nu e decît o unealtă și mi-e teamă că în afacerea asta sînt interesate persoane pe care nici ție, nici Etelkăi sau lui Ákos nu v-ar conveni să le vedeți amestecate într-un proces penal.

— Poate că totuși ar fi bine să mă duc!... se împotrivi Kálmán, simțind că observația era întemeiată. În definitiv, e de ajuns un singur vot salvator.

În clipa aceea intră János, aducînd vestea că boierii vin spre conac și că Viola fusese condamnat la moarte.

Kálmán se lovi cu pumnul în frunte, disperat.

— Blestem! strigă el. Tocmai azi a trebuit să lipsesc. Știam că păstorul nostru e prieten cu Viola și m-am lăsat înduplecat de Ákos, în nădejdea că omul va putea scoate hîrtiile de la Viola. M-am întors acasă încă de aseară. Păstorul îmi spusese că nu l-a văzut pe Viola, așa că în zori am încălecat din nou și-am plecat în pustă, să-l caut pe celălalt păstor de la herghelie. Cînd am plecat, nu știa încă nimeni că Viola a fost prins și că va fi adus încoace. Pusta e la trei ceasuri bune de-aici, și n-am primit scrisoarea asta decît după ce mi-am odihnit calul și am pornit înapoi spre casă.

— Adevărat, căci n-aveam de unde ști că ai ieșit în pustă, cucoane, zise János. Toată dimineața mi-am purtat calul de colo-colo, pînă să aflu de la un păstor unde te-ai dus.

— Nu ești dumneata de vină, János, zise Kálmán. Blestemată fatalitate! Sînt sigur că Viola n-ar fi pățit nimic dacă eram acasă. Dar acum, după ce a fost condamnat...

— Și-apoi, ce-i dacă a fost? făcu János răsucindu-și mustața.

— Știi și tu ce scrie în scrisoarea asta ! zise Kálmán. Cum să-l mai scap acum, după ce a fost condamnat ?

— Dacă vrei să-l scapi pe Viola, cucoane, de dragul domnișoarei Etelka... Vreau să zic de hatîrul domnișorului Ákos..., se corectă János observînd că prietenul stăpînului său a roșit.

— Dacă vreau ? Mi-aș da și viața să-l pot salva !

— Ei, atunci această mică sentință nu-i o nenorocire prea mare ! Eheei, boierule, n-ar mai ajunge frînghia dacă ar fi să-i spînzure pe toți osîndiții din țara ungurească !

— Nu uita că e vorba de statariu, interveni Völgyesy. Asta-i cu totul altă treabă, dar...

— Aveți dreptate, îi răspunse János, apoi continuă în șoaptă, către Kálmán : Nu se spun treburi de-astea de față cu străinii, cucoane.

— Față de domnul Völgyesy poți vorbi liniștit, îi răspunse Kálmán cu voce tare. Dumnealui știe totul. Iar dacă știi cum să-l scăpăm de la moarte pe bietul Viola, domnul Völgyesy are să facă tot ce-i va sta în putință să ne ajute.

— Așa mai merge, făcu János zîmbind. Altminteri, boierilor nu le place să te amesteci cînd dumnealor i-au hărăzit cuiva o funie. Că se supără și cînd e grațiat cineva, darmite dacă-i vorba de unul ca mine !?

— Dar cum vrei să-l scapi pe Viola ? întrebă Völgyesy cu interes.

— Încă nu știu, răspunse János. Trebuie să mergem întîi în recunoaștere și-apoi vom vedea cum facem. Azi nu-l mai spînzură pe Viola și m-aș face de rîs să nu-l pot scăpa cît îi noaptea de lungă ! Cuconul Kálmán e la casa dumisale ; vin e în pivniță berechet, bani așijderea, cheia o avem, scară încă s-o găsi și n-a lipsi nici funia și calul ! Eheei — adăugă el rîzînd — n-ați auzit istoria lui Trenk [1] ?

---

[1] F. Trenk (1726—1794), ofițer austriac, autorul unei cărți în care își povestește numeroasele călătorii și aventuri.

— Tii, moșule, de-ai putea face treaba asta! exclamă Kálmán îmbrățișîndu-l fericit. Ia tot ce-ți trebuie; nu te uita cît iei. Și dac-o fi la o adică, poți da vina pe mine.

— Bine, bine, făcu János mîngîindu-și mustața. Nu-s chiar atît de prost pe cît mă cred unii. Cu atîția ani de slujbă la-mpăratul, tot mai învață omul cîte ceva! Dar am auzit clopoțelul. Poftiți la masă, boieri, altminteri au să bage de seamă ceilalți că punem la cale ceva. Eu am să dau o raită prin curte și-om mai vorbi după mîncare.

— Am să-ți fiu recunoscător cîte zile oi avea de trăit! îi mulțumi Kálmán și plecă împreună cu Völgyesy.

— Bine, bine, mormăi bătrînul husar. Ce nevoie mai am de recunoștință, după atîția ani de slujbă la împăratul, după ce am cîștigat bătălia de la Aspern și am ocupat Parisul, ce nevoie cînd am un stăpîn ca al meu și cînd nu sînt nevoit să mă îngrijesc singur de pîinea cea de toate zilele, la bătrînețe. Ei, dar domnișorului Kálmán i-ar plăcea să-i fie recunoscătoare duduca noastră — își zise el ieșind din odaie — și nu-mi pare rău, că-i băiat de treabă și stăpînește calul aproape tot atît de bine ca domnișorul meu, cu toate că pe Ákos eu l-am învățat. Kálmán și Etelka ar fi o pereche frumoasă, și dumnealui i-ar sta bine în casa noastră. Apoi porni spre locuința vechilului, unde îl întîmpină Peti.

Cunoscînd antecedentele, lesne vă puteți imagina că la masa de la conac nu prea era mare veselie. Kálmán și Völgyesy ședeau la locurile lor, adînciți în gînduri. Amfitrioana nu îmbia pe nimeni să se servească și nu se scuza pentru mîncările prea puțin gustoase, cu toate că friptura, ținută la foc trei ceasuri peste măsura cuvenită, era arsă de-a binelea. Bătrînul Kislaky observase că nevastă-sa e schimbată și-i prinse privirea plină de reproș — prima din viața lor — așa că ședea tăcut și indispus. Ce-i drept, Nyúzó și Kenyházy, așezați alături după vechiul lor obicei, se

străduiau din răsputeri să compenseze pe dinlăuntru lipsa bunei dispoziții dinafară, sorbind cantități enorme din lichidul despre care scriptura spune că e făcut să înveselească inima omului. Totuși degeaba goleau respectabilii domni pahar după pahar, că unul devenea din ce în ce mai posac iar celălalt căsca de zor.

Cînd în sfîrșit masa mult prelungită se isprăvi, toți răsuflară ușurați. Cel mai bucuros era însă Kálmán, care, la ultimele feluri, abia își mai putea ascunde nerăbdarea. Deîndată ce oaspeții se ridicară de la masă, ieși împreună cu Völgyesy.

— Ei, cum stăm, moș János? întrebă Kálmán văzîndu-l pe bătrînul husar care-și fuma pipa în cerdac.

— Bine, cucoane! îi răspunse sluga. Să mergem în odaia dumitale. Acolo vă spun tot.

— Crezi că-l putem scăpa pe bietul Viola? întrebă Kálmán după ce intrară.

— Fără-ndoială, îl liniști János. Căci dacă comandantul vrea să-ți dea drumul în cetatea lui — sau, mai bine zis, dacă temnicerul — căci acum dumneavoastră sînteți temnicerii, boierilor — vrea să-ți dea drumul, apoi se cheamă că nu te mai doare nimic.

— Dar cum? Cum? Spune odată!

— Cum?! Iac-așa, zise husarul aproape în șoaptă. Părintele de la Tiszarét, care-i aici, cînd a văzut că Viola e legat la stîlp, în curte, pe o noapte rece ca asta, cu o mînă de paie ce-i ține de culcuș de o parte și cu nevasta și copiii de cealaltă, tremurînd de frig, săracii — măcar că sînt frumușei amîndoi și cel mai mic mă tot trage de mustață și-mi zîmbește, de nu te mai saturi uitîndu-te... Ei, cum v-am spus, cînd a văzut părintele o blăstămăție ca asta, a și sărit și a zis că nu se poate, că ăsta-i chin curat și că în porunca regească scrie că nu-i voie să se țină prinsul afară, noaptea, pe frig. „Măi, isteață poruncă", îmi ziceam eu, că o cam pusesem de mămăligă, tot întrebîndu-mă cum l-am scăpa de sub șopronul cel deschis, mai ales că măgarii ăia așezaseră lîngă el patru lămpașuri,

să-i poată vedea fiece mișcare. Bun înțeles, n-am suflat nimănui o vorbuliță, ci i-am spus doar vechilului — era și el acolo — că ar fi mai bine să-l asculte pe părintele, deoarece tot e mai sigur să ții un prizonier încuiat, sub lacăt.

— La ce ne folosesc toate astea? întrebă Kálmán nerăbdător. Cu ce mi-e mai ușor dacă-l închide pe Viola?

— Mult mai ușor, boierule! răspunse János zîmbind. Cînd ești singur faci ce vrei. Cînd nu te vede nimeni, multe poți duce la bun sfîrșit. Adesea un om are mai multă minte decît o sută și poți face minuni și de unul singur, numai să-ți poți pune puterile la încercare. Dar cînd ești privit și văzut din două părți deodată, îți pierzi curajul, chiar de-ai fi cel mai puternic om. Ajunge să faci o mișcare, că zece deodată se năpustesc la tine și tot curajul nu-ți slujește decît să te faci de rîs cu el. Să mi-l vîre o dată pe Viola în magazia cu pleavă, numai pînă mîine — vechilul zicea că n-are unde să-l pună în altă parte — și-am și făcut treaba!

— Dar cum? îl iscodi Völgyesy pierzîndu-și răbdarea de atîta vorbărie.

— Cum? ascultați! zise husarul și mai încet. Magazia cu pleavă e în capătul de dincolo al casei vechilului. Știți poate că e o ușă care dă, din grînarul lipit lîngă casa lui, de-a dreptul în pod la el?

— Așa e! răspunse Kálmán plin de interes. Spune mai departe.

— Va să zică: o ușă a grînarului dă în podul vechilului. Să fi fost grînarul meu, nu-i făceam ușa aia, dar de, domnul socotește că îi e mai la-ndemînă... și nouă așijderea.

— Mai departe! Spune mai departe! se impacientă Kálmán.

— Cheia grînarului e la coana mare. Faci rost dumneata de ea, nu-i așa, conașule? continuă János liniștit.

— Fac!

— Altceva nu ne trebuie. La noapte, cînd or dormi toți ai casei, intrăm în grînar. De-acolo ne urcăm în podul vechilului și-apoi deasupra magaziei, care-i lipită de casă și cu podul numai din scînduri. Peti știe tot șartul. Desfacem ușurel două scînduri, vîrîm o scară în magazie, Viola urcă la noi și ieșim toți pe unde am venit. Afară îl așteaptă calul adus de păstorul dumitale, boierule — că s-a dus Peti să-i spuie — și gata treaba!

Kálmán nu mai putea de bucurie, iar Völgyesy recunoscu pe loc că era cel mai bun plan din cîte se puteau ticlui în asemenea împrejurări, dar adăugă că reușita lui atîrnă de atîtea amănunte, încît orice bucurie era pretimpurie.

— Dacă Viola e în magazie, iar cheia grînarului în mîna mea, garantez de toate cele, zise János. Magazia nu are fereastră, să stea vreun dărăban la ea, iar după ce Viola a rămas singur, putem face ce-om vrea.

— Dar cu paznicii cum rămînem? întrebă Völgyesy. Unde mai pui că ne poate auzi vechilul și ne scoală casa-n cap!?

— De paznici am eu grijă, răspunse husarul cu dispreț. Comisarul zace bolnav, iar dacă matale, cucoane Kálmán, i-ai îmbăta pe primpretor și pe jurat să nu mai poată face inspecție, că nu-i greu, și, ca gazdă miloasă ce te afli, ai porunci să li se dea vin străjilor, să nu le fie frig, poate zbiera vechilul cît poftește. Dar nu vă faceți gînduri cu vechilul că, o dată ce se află în pat, nu se mai scoală el cu una cu două. Numai de cheie să facem rost și... să nu-i puie dracu să-l închidă pe Viola în altă parte, că-i de rău.

— Dacă nu-ți trebuie decît atît, n-ai nici o grijă! se lumină Kálmán. Apoi, luîndu-l pe Völgyesy, se întoarse grăbit în sufragerie.

„Băiat bun Kálmán ăsta, își zise bătrînul husar îndreptîndu-se agale spre casa vechilului. Mare păcat să dăm duduca după altul. Ei, dar ce te faci dacă ea nu-l iubește?! Nu se poate! se consola el singur. Nimeni

nu șade mai frumos pe cal. Unde mai găsești un asemenea băiat pentru duduca noastră ?"

Înăuntru, în afară de vechii oaspeți, tinerii noștri îl zăriră și pe Vándory. Preotul comunicase membrilor tribunalului rugămintea sa și tocmai combătea pe Zátonyi și pe baron, care se împotriveau ; cel dintîi afirma că în popor e răspîndit crezul că răufăcătorul judecat de statariu trebuie ținut afară ; al doilea demonstra că nu e cuviincios să se mai facă atîta deranj la casa boierului. Cererea preotului își găsi însă un sprijin atît de puternic în părinții lui Kálmán și mai ales în stăpîna casei, încît intervenția celor doi tineri nu mai fu necesară.

— Ce-i drept nu văd de ce ar trebui închis prizonierul, zise Macskaházy, mieros. Instrucțiunile sînt clare : e vorba în ele de o vreme geroasă. Or, cred că Viola e obișnuit cu vîntul rece de afară.

— La urma urmei, dacă răcește la gît, îl lecuim noi mîine, zise Nyúzó în bătaie de joc.

— Nu glumi, oftă Macskaházy băgînd de seamă că toată lumea rămase neplăcut impresionată de cuvintele lui Nyúzó. Nu glumi cînd știi că chestiunea e cît se poate de serioasă. După cum spuneam, nu văd de ce ar trebui închis condamnatul, mai ales cînd neglijăm instrucțiunile. Dar dacă prin aceasta îi putem prilejui onoratei noastre amfitrioane o mulțumire cît de mică, eu nu mă opun cererii domnului Vándory, dar numai cu condiția ca prizonierul să fie dus la loc sigur. Ferestrele încăperii să aibă gratii, ușa să se poată închide și să se pună oameni de pază.

— Dacă doriți, pot încuia haiducul într-o încăpere fără ferestre, se amestecă vechilul, intrat în urma lui Vándory.

— Da, da, în pivniță, făcu Zátonyi. Așa m-am gîndit și eu. Acolo-i mai bine.

Vándory oftă.

— Nu, nu, se împotrivi vechilul. Avem vin în pivniță, acolo nu pot da drumul nimănui, căci trebuie să am grijă de averea boierului, devreme ce mi-a încre-

dințat-o. Am să-l încui în magazia cu pleavă. Ușa are lacăt și încăperea n-are nici o fereastră, iar dacă se pune o singură strajă în fața ușii, Viola e la loc sigur ca-n cetatea de la Munkács.

Vándory și mai ales doamna Kislaky se împotriviră și acestui plan, pe motiv că încăperea nu putea fi încălzită, dar întrucît nici măcar Kálmán nu dădu importanță acestui argument, căzură de acord ca prizonierul să fie închis în magazie. Nyúzó, juratul său și Macskaházy, vrînd să vadă cu ochii lor dacă locul era destul de sigur, îl însoțiră pe Vándory la casa vechilului, spre a fi de față la mutarea condamnatului.

— Bagă de seamă! îl făcu atent Völgyesy pe Kálmán în timp ce-i urmau la o oarecare depărtare pe ceilalți. Cînd te-ai pronunțat în favoarea magaziei, Macskaházy ți-a aruncat o privire foarte bănuitoare.

— Ai dreptate, făcu celălalt bătîndu-se cu palma peste frunte. Cum mi se cere puțină șiretenie, un dram de minte, cum fac o boroboață. Dar lasă că o dreg eu: am să înșir atîtea argumente împotriva magaziei, încît...

— Și asta ar fi o greșeală, îl întrerupse Völgyesy zîmbind. Lasă-i în pace. Iar dacă magazia e cea mai proastă încăpere din casa voastră, poți fi sigur că acolo au să-l închidă pe Viola.

Pronosticul lui Völgyesy se adeveri. Prudent, Macskaházy întrebă dacă zidurile sînt destul de rezistente. Vechilul îi răspunse, foarte demn, că respectabilul domn Kislaky nu are obiceiul să dureze case din tină. Încăperea fu mobilată cu o masă, o laviță și un maldăr de paie și se așezară două străji în fața ușii. Apoi, spre deplina mulțumire a tuturor celor de față, Viola rămase în magazia rece împreună cu Vándory, care, neputînd să-l ajute altfel, se străduia să-i îndulcească măcar ultimele clipe cu cîteva cuvinte de mîngîiere.

Între timp, pretextînd o durere de cap, bătrînul Kislaky se retrăsese cu nevastă-sa în camera lui. Într-o altă odaie — tot măsurînd-o în lung și-n lat — Zátonyi și baronul vorbeau despre caraghioasa slă-

biciune a amfitrionului, despre filantropia prostească a lui Vándory și despre obrăznicia lui Völgyesy, aruncînd mereu priviri pofticioase spre masa pe care se zăreau cărțile de stos. Îi așteptau pe Macskaházy și pe Nyúzó, ca să poată începe jocul. În vremea asta, stăpînul casei ședea, cu fruntea proptită în palmă, lîngă șemineul din odaia lui. Cuprins de gînduri, uitase că pipa i s-a stins de mult.

— Trézsi, draga mea, sînt un om tare nenorocit, zise în sfîrșit bătrînul întorcîndu-se spre nevastă-sa care, ca niciodată, ședea cu mîinile-n sîn, plimbîndu-și privirile gînditoare de la bărbatul ei la focul din cămin și iar înapoi.

Doamna Kislaky oftă, dar nu spuse nimic. Avea impresia că viața lor senină fusese deodată adumbrită de un nor întunecat: în casa lor se afla un om — chiar dacă un răufăcător — pe care Kislaky ar fi putut să-l scape de la moarte.

— Nu-i așa, Trézsi, că n-ai să mă mai iubești ca înainte și nici Kálmán n-are să mă mai iubească? continuă bătrînul, trist. De cîte ori mă veți vedea, aveți să vă ziceți: iacă, moșneagul ăsta putea să-l scape cu zile, dar n-a făcut-o.

Doamna Kislaky îi adresă cîteva cuvinte blajine, dar bărbatul clătină din cap, întristat.

— Nu, nu, Trézsi, draga mea, știu bine că l-aș fi putut salva... Și uite, are să moară totuși. Îl am pe conștiință.

Femeia avea inimă bună și i se făcu milă de el, văzîndu-l mîhnit, așa că în loc să-i facă reproșuri, cum avusese de gînd, încercă să-l liniștească, asigurîndu-l că răspunderea — dacă judecătorii sînt într-adevăr răspunzători de sentința lor — apasă în egală măsură asupra tuturor și-i aminti că mai luase parte la procese penale, și, firește, întotdeauna rostise sentința după porunca legilor și a conștiinței sale.

— E altceva, cu totul altceva! răspunse Kislaky mîhnit. La judecățile obișnuite votezi cum îți poruncește inima, dar lucrurile se întîmplă după cum le ho-

tărăște majoritatea. Nu există cazuri în care viața inculpatului să depindă de cuvîntul unui singur om. Sentința e supusă hotărîrii tablei regești și apoi e înfățișată maiestății-sale, iar pînă la urmă, chiar dacă răufăcătorul primește cea mai grea pedeapsă, nimeni nu are a-și reproșa că el ar fi pricinuit moartea vinovatului. Dar aici ?! Cînd mă gîndesc că ar fi fost de ajuns votul meu pentru achitare, sau era destul să se pronunțe trecerea învinuitului în competența tribunalului ordinar, cînd mă gîndesc că eu am hotărît moartea lui, că eu cu mîinile mele îl predau călăului pe nenorocitul de Viola! E îngrozitor! Are dreptul un om să facă una ca asta ? Iar dacă a făcut-o, merită el să-i mai dăruiască cineva măcar un dram de dragoste ?!

— Bine, dar, pentru numele lui dumnezeu, dacă iei lucrurile așa, atunci de ce te-ai pronunțat pentru condamnare ? îl întrebă doamna Kislaky aproape plîngînd.

— De ce ? zise stăpînul casei și, ridicîndu-se din jilț, începu să se plimbe prin odaie. Pentru că sînt un laș și un nemernic. Pentru că n-am mai avut putere să rezist, cînd toți îmi spuneau că mă fac de ris dacă nu-l osîndesc pe haiduc. Pentru că Macskaházy și ceilalți mă băteau la cap să nu mai anexăm la dosar declarațiile făcute de Viola, că Réty are să se supere și mai rău pe mine și m-am gîndit imediat că n-au s-o mai dea pe Etelka lui Kálmán al nostru. A plecat și Völgyesy... m-a lăsat singur... Parcă toate s-au pornit împotriva mea.

— Nu cred ca Réty să fie în stare de o asemenea mîrșăvie, zise femeia, îngîndurată.

— Nici eu, răspunse Kislaky. Totul pornește de la josnicia lui Macskaházy... și eu îmi pierd din pricina lui bunul nume de om cinstit și liniștea sufletului !

— Liniștește-te, făcu nevastă-sa luîndu-i mîna. Nimeni nu se va lega de onoarea numelui tău.

— Cum să nu. Poate Völgyesy are dreptate. Cînd mă gîndesc acum, după ce m-am liniștit, mi se pare

și mie că procesul-verbal nu s-a întocmit cum trebuie. Cine o să fie socotit vinovat? Eu, președintele. Dar, fie, n-are lumea decît să spună că-s un prost sau orice, nu-mi pasă. Dar cînd am să ies din casă și am să-l văd spînzurat la marginea satului pe nenorocitul pe care l-aș fi putut scăpa și cînd am să-mi aduc aminte de nevasta și de copiii lui, cum stăteau în genunchi la picioarele mele și mă rugau să-i cruț viața... Liniștea mea e pierdută pentru totdeauna.

— Ba nu, interveni Kálmán, care intrase neobservat și auzise ultimele cuvinte. Dacă dumneata n-ai nimic împotrivă, tată, Viola are să fie liber încă azi și sîngele său nu va împovăra sufletul nimănui.

Cei doi bătrîni se întoarseră uimiți.

— Nu glumi, băiete, zise bătrînul Kislaky. Vorbești prăpăstii! Așa ceva nu e cu putință.

— Poate că după lege nu e, făcu tînărul, bine dispus. Dar se presupune că, după lege, doi martori nu pot minți ca unul, și judecătorul nu are dreptul să fie părtinitor sau să se înșele. Slavă domnului că mai există însă și alte posibilități.

— În cazurile statariale nu mai are nimeni drept de apel, oftă tatăl.

— Cum să nu! se împotrivi tînărul. Există dreptul de apel de care se bucură toate lucrurile din lume : viitorul.

— Nu pricep, făcu bătrînul uimit.

— Eu am înțeles, zise doamna Kislaky, fără să-și ia ochii de la figura zîmbitoare a iubitului ei fiu. Vrei să-l faci scăpat, nu-i așa, dragul mamii?

— Da, mamă. E apelul nostru. Dacă scapă, îl judecă alt judecător, sau — cînd îi va bate ceasul — dumnezeu, ceea ce înseamnă că sentința dată azi va fi cercetată de alt judecător. Legal, chestiunea nu e posibilă, dar precum mulți învață atît de bine legile țării, pentru examene, încît le uită pe cele ale inimii, eu le țin minte pe acestea din urmă și nu-mi pasă cîtuși de puțin dacă lumea va spune că Viola a fost salvat pe cale ilegală... Eu unul mă mulțumesc să simt că am făcut bine ceea ce am făcut.

Doamna Kislaky își adora fiul; vă puteți imagina așadar ce fel de sentimente treziră într-însa aceste cuvinte rostite cu zîmbetul pe față și multă căldură.

— Ai dreptate, se lumină ea. Ce lege crudă! Să spînzuri un om aici, lîngă satul nostru! Dumnezeu are să te binecuvînteze dacă îl scapi.

Auzind că Viola poate fi salvat, bătrînul Kislaky se simți cuprins de o mare bucurie. Zîmbi. În curînd însă fața lui trădă din nou nehotărîrea care punea stăpînire pe sufletu-i cinstit ori de cîte ori trebuia să hotărască într-o problemă oarecare.

— Da, dar nu văd cum... — bîigui el.

— Lasă că știe el! îl întrerupse nevastă-sa. De la primele cuvinte ale lui Kálmán am fost convinsă că mintea lui tînără și ageră a scornit vreun mijloc...

— De data asta te-ai înșelat, mamă, zise Kálmán rîzînd. Mintea tînără și ageră care a scornit mijlocul a fost a lui moș János și a bătrînului țigan Peti, dar planul e bine ticluit. Și Kálmán le istorisi planul lui János, pus în aplicare chiar din momentul închiderii lui Viola în magazie.

— Acum înțeleg de ce nu voiai să-l pună pe Viola într-o odaie mai ca lumea! exclamă doamna Kislaky. Nu pricepeam nici în ruptul capului...

— Altfel de ce să mă fi împotrivit? răspunse Kálmán. Dar ca să ne ducem planul la bun sfîrșit avem nevoie de două lucruri: de cheia pivniței și de cea a grînarului. Căci în Ungaria — mai ales cînd e vorba de probleme legale — nu faci nimic fără astea două. De data asta, mamă, trebuie să mi le încredințezi mie.

— Cu dragă inimă! zise femeia recîștigîndu-și toată buna dispoziție. Apoi scoase dintr-un sertar două chei mari și le dădu lui Kálmán. Nu precupeți nimic. Lasă-i să ne golească toată pivnița, dă-le dărăbanilor vin de Tokaj, dacă e nevoie, numai să-l scapi pe nenorocitul acela.

În vremea asta bătrînul Kislaky măsura odaia în lung și-n lat, vizibil neliniștit.

— Ce-i cu tine, dragul meu? îl întrebă nevasta, drăgăstoasă, punîndu-i mîna pe umăr.

— Mă gîndesc la situația îngrijorătoare în care m-a tîrît propria mea slăbiciune, zise bătrînul oprindu-se. Puteam să-l salvez pe bietul Viola... Să-l salvez pe cale legală și-acum, ca să-mi repare greșeala, Kálman se vîră într-un veritabil delict. Poate că-și dă cu piciorul norocului și cu toate acestea nu-i pot spune să nu facă.

— Nu-ți mai bate capul cu tot soiul de gînduri, zise Kálmán. Cum să dau cu piciorul norocului, cînd nu fac decît să-l ajut pe un biet nenorocit?

— Dacă Réty află că tu l-ai scăpat pe Viola..., răspunse tatăl. Știi cît e de îndrăcită nevasta lui. Cine știe dacă are să-ți ierte vreodată povestea aceea de la alegeri, darmite una ca asta.

— Nu e nici un pericol, zise Kálmán liniștit. Nu aștept nimic nici din partea lui Réty, nici a măritei sale doamne și, în ce o privește pe Etelka, rîndurile acestea îți vor destăinui ce gîndește ea, și-i dădu tatălui său scrisoarea adusă de János.

— E un înger! exclamă doamna Kislaky citind scrisoarea împreună cu bărbatul ei. Ai dreptate, dragul mamii, trebuie să-l salvezi pe Viola.

— Sînt primele rînduri pe care mi le trimite Etelka, zise Kálmán plin de însuflețire. O crimă să-mi ceară, și tot aș fi în stare s-o fac de dragul ei, dar una ca asta?!

— Eu nu vreau să te împiedic, doamne ferește! zise bătrînul înapoindu-i scrisoarea. Țelul tău e sfînt și nobil. Dar totuși, legile noastre îl califică drept crimă. Dacă dai greș? Dacă se află? Mi-e teamă.

— Să dau greș?! răspunse Kálmán bine dispus. Nu cred! Dar ce-mi trebuie mai mult, pentru reușită, decît să-i îmbăt pe dărăbani și să-i pot ține în casă pe Nyúzó și pe juratul său... noaptea și pe un frig ca ăsta! Ușa care dă din grînar în podul vechilului e încuiată pe partea dinspre noi; nu-i nici o greutate, devreme ce cheile pivniței și grînarului sînt la mine!

— Și dacă totuși s-ar afla? zise tatăl încă neliniștit. Dacă te trezești cu un proces penal?

— Proces penal? Păi dumneata nu știi, tată, că acțiunile penale sînt intentate numai în urma hotărîrii adunării generale? zise Kálmán rizînd. Și-apoi, de ce să ne temem? Cheile pivniței și a grînarului sînt la mine! le ridică pe amîndouă, cu un aer triumfător, apoi le vîrî în buzunar și ieși.

— Ce băiat bun! zise doamna Kislaky urmărindu-l cu o privire plină de dragoste. Nu mă mir că Etelka e îndrăgostită de el.

— Bun! oftă Kislaky așezîndu-se lîngă șemineu. Numai de n-ar afla nimeni. E frumoasă fapta lui, nu zic, dar e o infracțiune!

— Nu-ți mai face gînduri negre.

— Cînd mă gîndesc că toate acestea s-ar fi putut evita, dacă rosteam o sentință de achitare!

— La ce să-ți mai bați capul cu ce-a fost? Viola are să scape și te vei putea liniști.

— Totuși e îngrozitoare o asemenea lege! Să ajungă omul cinstit în situația de a nu mai avea o clipă de liniște în viață pentru că i s-a supus, oftă bătrînul.

Și cinstiții soți Kislaky stătură tăcuți în jilțurile lor, pînă ce — aducîndu-și aminte că trebuie să pregătească cina — doamna ieși, iar Kislaky își aprinse pipa și se duse la masa de joc, unde oaspeții de mult uitaseră de amfitrion și de pretinsa-i durere de cap din pricina căreia se retrăsese...

24

Se spune că nimic nu e mai greu decît să-i faci pe oameni să judece. S-ar putea să fie adevărat. Căci de cînd pămîntul se învîrtește și e populat cu oameni, cîți oare n-au încercat s-o facă! Și cîți n-au trebuit să

se dea bătuți, recunoscînd zădărnicia ostenelii lor! E greu să-i faci pe oameni să judece, dar există împrejurări în care nu e mai puțin greu să-i faci să nu mai judece. În seara aceea, Kálmán ajunse să-și blesteme de o sută de ori destinul care părea că nu vrea să-i îngăduie să-l îmbete pe Nyúzó — ca să nu mai vorbim de Macskaházy. Avocatul se număra printre nefericiții care veșnic sînt treji. Cu el, Kálmán nu făcu nici o încercare. Ceilalți, inclusiv baronul, satisfăcură dorința tinerei lor gazde, aproape involuntar, fără să se lase prea mult îndemnați. Dar — aidoma stîncii de pe care șuvoaiele ploii se scurg fără a lăsa vreo urmă, aidoma insulei pe care zadarnic o asaltează valurile mării — primpretorul rezista la cele mai bune vinuri albe și roșii. Cum Nyúzó bea de obicei vinuri ușoare, Kálmán se folosi de cheia pivniței pentru a schimba vinurile albe și roșii, bune dar mai slăbuțe, cu care își servea gazda musafirii, cu cele mai tari licori de Eger și Tokaj. Primpretorul nu era omul care să-și cunoască măsura — cum s-ar zice — și chiar cititorii mei au avut prilejul să-l surprindă la Garacs în starea în care ar fi vrut să-l vadă acum și Kálmán. Dar prezența lui Völgyesy, pe care îl ura, avertismentele lui Macskaházy și mai ales nobila ambiție de a nu-și compromite reputația de cel mai rezistent băutor din județul Taksony, avură darul să neutralizeze atît de desăvîrșit efectele vinului, încît nici după tururile sale de forță nu se arătară semnele beției.

— Vrei să mă îmbeți, nu-i așa? zise Nyúzó întorcîndu-se către Kálmán, după ce golise un pahar de vin roșu și se strîmba ca și cînd ar fi înghițit o doctorie amară. Lasă-te de nebuniile de soiul ăsta. Încă nu s-a găsit omul care să mă vadă beat!

— Ba te-am văzut eu, frățioare, zise juratul zîmbind prietenos. Și erai beat, nu glumă!

— Eu?! exclamă Nyúzó.

Zátonyi stătea cu coatele pe masă, pierdut în contemplarea lui Macskaházy care făcea cărțile. Auzind discuția aprinsă a celorlalți, întoarse capul spre ei,

remarcînd că judecata statarială din ziua aceea fusese într-adevăr extraordinară.

— A șaisprezecea din viața mea și la fiecare am făcut ispravă!

— Nu schimbați vorba! Să revenim la obiect! declară Nyúzó mînios. Aș vrea să-l întreb pe juratul ăsta al meu...

— Ce? Nu ține de obiect ce-am spus eu? îl întrerupse Zátonyi, cu toată vioiciunea îngăduită de limba sa mult îngreuiată. Oare nu ne aflăm în exercitarea atribuțiilor statariale? Tribunalul trebuie să rămînă întrunit pînă după executarea sentinței.

— Fleacuri! Să revenim la obiect, răspunse celălalt, dînd din cap furios. Aș vrea să-l întreb pe Kenyházy...

— Fleacuri? îl întrerupse judele tabular, trîntind pe masă cărțile, după ce tocmai le ridicase. Cînd îți spun eu... ăăă... ce-am vrut să pun?... A, da, astea nu-s fleacuri și te rog să-ți ceri iertare, *domine spectabilis*. Nu uita cu cine vorbești și unde te afli! Ține seama de sfințenia locului, domnule. Nu uita că sîntem tribunal statarial.

Nyúzó se foia din ce în ce mai nervos. Văzîndu-l, Kálmán începu să spere că, poate așa, o ceartă în lege va rezolva mai mult decît toate vinurile de Tokaj, așa că se grăbi să-i facă semne de aprobare lui Zátonyi. Stîrnit, acesta continuă, fudul: — Da, da! Să fim serioși! Să nu ne batem joc! Pînă cînd banditul nu-i executat, rămînem constituiți în tribunal statarial. Așa prevăd și instrucțiunile. Statariu sîntem la masă, statariu la cărți, statariu la...

— Nu mai țipa așa, respectabile! urla primpretorul astupîndu-și urechile.

— Ba țip dacă vreau! continuă Zátonyi și mai întărîtat. Aș vrea să văd cine mă poate împiedica!? Sînt jude tabular în județul Taksony și am aceleași drepturi ca oricare alt jude! E a treia oară cînd mi-am pus candidatura de vicecomite.

În timpul discuției baronul își studiase cărțile, pregătindu-se de o mare bătălie, așa că era nerăbdător și-și tot îndemna partenerii să joace, dar zadarnic. Multe pricini de discuție au oamenii, dar nici una nu e mai aprigă, mai amarnică și mai gălăgioasă decît atunci cînd se pune întrebarea: cine anume e mai treaz? Mulți oameni — care în viața lor n-au băut un păhărel măcar — au ajuns la păruială cu cel mai bun prieten numai și numai pentru a dovedi tuturor că nu sînt beți. Cum să ne așteptăm dar ca Nyúzó sau Kenyházy să se liniștească așa de iute, mai ales cînd Kálmán nu pierdea nici un prilej să-i întărîte cît mai mult, ca să nu mai vorbim de faptul că primpretorul avu impresia că surprinde un zîmbet ironic al lui Völgyesy, zîmbet pe care nu-l putea atribui decît faptului că dușmanul său de moarte nu crede că el, Nyúzó Pál, ar fi în stare să golească, fără să se îmbete, cîte trei pahare după fiecare pahar băut de Kenyházy.

— Ia mai las-o-ncolo, că prea-i de tot, prietene! zise Kálmán. Așa ceva nu-i cu putință!

— Nu crezi? țipă Nyúzó.

— De loc! Pun rămășag pe ce vrei.

— Bine: pui două vaci cu lapte și eu ogarul meu.

— Fie, deși ogarul nu face parale. Dar, tot pierzi rămășagul, așa că...

— S-a făcut. Dați paharele încoace.

Kálmán cu greu își putea ascunde bucuria. Macskaházy se străduia din răsputeri să zădărnicească prinsoarea, dar Kenyházy bău, rîzînd, primul pahar. Ținîndu-se de cuvînt, Nyúzó dădu pe gît trei la rînd. Apoi jocul continuă, ceva mai zgomotos.

În timp ce Kálmán se ocupa în felul acesta de boieri, János „lucra" cu tot atîta succes printre dărăbani și străji, astfel că — în afară de un țăran din Kislak și de un dărăban bătrîn, fost oștean și el — după ceasurile opt nu mai găseai prin toată curtea făptură despre care chiar cel mai mare lingușitor să fi putut afirma că e trează.

În fața ușii magaziei fuseseră postați, drept străji, tocmai acești doi oameni mai treji. Înăuntru domnea o liniște deplină. Vándory pregătise condamnatul să primească moartea creștinește, apoi plecase. După el venise Zsuzsi și de atunci — dacă se plecau spre ușă, să asculte — paznicii nu auzeau decît șușotitul celor doi nenorociți care-și luau adio, deoarece primpretorul poruncise ca după ceasurile nouă nimeni să nu mai stea cu prizonierul.

Viola nu auzea nici o zarvă pe afară și asta îl neliniștea. În viața lui, de multe ori se gîndise la moarte, cu care avea să se întîlnească acum. Cum soarta lui fusese pecetluită încă din clipa cînd fusese prins în pădurea de la Szent-Vilmos, el nu se mai apărase și nu se rugase de judecătorii săi, poate nu atît din mîndrie cît mai degrabă pentru că știa că s-ar osteni degeaba. La urma urmelor, a muri nu înseamnă decît a-ți pierde viața; or, viața nu-i dăduse bucurii și, pierzînd-o, n-avea ce deplînge. Poate că nevasta și copiii — a căror dragoste era singurul său bun pămîntesc — aveau să fie mai fericiți, sau măcar mai liniștiți, după ce, în sfîrșit, nenorocirea care veșnic îi urmărea, făcînd din viața lor un adevărat chin, avea să se sfîrșească. Ce putea face el pentru soția lui, pentru femeia lipsită de bucuriile căminului și silită, din pricina lui, să ajungă o biată cerșetoare!? Ce putea face pentru copiii săi, stigmatizați pe toată viața cu numele tatălui lor, copii cărora nu le poate dori și nu le poate cere altceva decît să nu-i urmeze niciodată exemplul? — „Dacă n-am să mai fiu — își zicea el — nimeni nu va mai vorbi despre Viola. Cine știe, poate nevastă-mea are să uite făptura blestemată din pricina căreia n-a avut parte, o viață întreagă, decît de rușine. Copiii mei au să-și schimbe numele și au să-și caute norocul aiurea. Toate au să se îndrepte iarăși. Mai bine să mori azi, decît mîine..." Viola își aștepta soarta liniștit, ca omul lovit de o năpastă de mult știută, cu al cărei gînd a avut răgaz să se obișnuiască. Nepăsarea în fața morții nu e un fenomen atît de rar, la

poporul nostru, pe cît s-ar crede. În vremea celor mai răi imperatori romani o mulțime de oameni renunțau la viață cu un uimitor curaj, fie de bună voie, fie la porunca tiranului. Cauza nu trebuie căutată în presupusa influență a stoicilor, ci mai degrabă în convingerea de ordin practic că pierzînd viața n-ai pierdut prea mult. Cu aceeași ușurință se desparte și poporul nostru de o viață în care de cele mai multe ori cîștigul unei zile nu face cît osteneala ei. Revenindu-și după pronunțarea sentinței, nevasta lui Viola era mai liniștită decît te-ai fi putut aștepta cunoscînd cît fusese de disperată mai înainte. Primejdia care planase atîta vreme deasupra capetelor lor, devenise acum un fapt împlinit; nu mai aveau de ce se teme în viață, căci, o dată cu ultima nădejde, piere și neliniștea.

Veștile bune primite de la bătrînul János tulburară liniștea celor doi soți. De fapt, veteranul își propusese să nu-i comunice lui Viola, decît în ultimul moment, planul ticluit pentru salvarea lui. Cînd Kálmán îi spusese că nu mai vrea să-i lase pe bieții oameni în prada deznădejdii, husarul sărise ars: — Doamne ferește! Ai strica totul, cucoană. Dacă află că îi scăpăm bărbatul, femeia nu se mai poate stăpîni; oamenii au să bage de seamă și-atunci s-a isprăvit! Mai bine-i lăsăm așa pînă-n ultima clipă. Altfel îi ia vreunul la ochi și se dau de gol.

Judecata lui János părea atît de înțeleaptă, încît Kálmán acceptă fără împotrivire. Mai tîrziu însă, chiar bătrînul husar își dădu seama cît e de primejdios să încredințezi o taină cuiva, mai cu seamă dacă este un „măgar bătrîn", cum singur recunoștea mai tîrziu, povestind lucrurile. Într-adevăr, găsind-o pe nevasta lui Viola singură, se înduioșă de disperarea mută zugrăvită pe fața ei și-i destăinui totul. Văzînd zîmbetul fericit al femeii, bătrînul era atît de bucuros încît uită că felul în care îl privea Zsuzsi ar fi putut trezi bănuielile celui care i-ar fi surprins în clipa aceea. Ce să-i faci! Oricît am vorbi noi de planuri și de calcule, viața nu e un simplu joc de șah. Nici cel mai cumpă-

tat jucător nu se poate feri de pasiunile trezite de oricare joc de noroc, tocmai pentru că știe că victoria sa nu depinde numai de priceperea sa ci în mare măsură de bunul plac al destinului sau al întîmplării. În viață, figurinele cu ajutorul cărora ne ducem la îndeplinire planurile nu sînt doar niște păpuși de lemn fără simțire, ci ființe sensibile, asemănătoare nouă, supuse suferinței și bucuriilor, ca și noi, de care sînt legate prin sute de sentimente și pasiuni... Astfel stînd lucrurile, cine oare își poate respecta întotdeauna planurile? Cînd bătrînul husar păși în odaia în care se afla nevasta lui Viola cu copiii și văzu obrajii palizi ai femeii ce-și legăna copilul adormit în brațe, rămase pe loc, nehotărît. Biata ființă era atît de copleșită de gînduri încît nici nu-l auzi intrînd. Cu drăgălășenia irezistibilă a copiilor, micuțul Pista îl întîmpină cu ochii roșii de plîns și, luîndu-l de mînă, îl atrase către mamă-sa rugîndu-l s-o mîngîie. Pruncul din brațele femeii — trezit de zgomot — zîmbi la maică-sa, făcînd-o să lăcrimeze. În cîteva clipe, János uită tot ce-și propusese și cînd Zsuzsi își strînse copilul la piept, zicînd: — Bietul de el, nu știe că în curînd va fi orfan... — bătrînul prinse a se șterge la ochi cu dosul palmei sale aspre și nu se putu stăpîni să nu-i spună că pruncul n-are să fie orfan, cum n-are să fie nici ea văduvă... Dar îndată, zărind privirile uimite ale femeii, își dădu seama că-l luase gura pe dinainte.

O dată pornit, însă, nu mai avea cum să-și păstreze taina, așa că îl trimise afară pe micuțul Pista și-i povesti femeii toate pregătirile făcute.

— Vezi dar — adăugă el vesel — că ne-am îngrijit de toate celea. Peste cîteva ceasuri, cînd boierii și străjile au să sforăie, căci au băut zdravăn, omul tău are să fie liber. Are să încalece un cal bun, și-apoi n-au decît să-i bată urma cît or pofti! Nu trebuie să-și piardă omul nădejdea. Adică stai, că nu ți-am spus cum trebuie! o drese el. Fă bine și arată-te cît mai amărîtă și deznădăjduită. Văicărește-te și bocește cît

poți, că altminteri au să simtă domnii. Mare prost mai sînt! N-ar fi trebuit să-ți spun nimic. Dacă nu știi să te prefaci, s-a isprăvit!

Zsuzsi îi puse cîteva întrebări, în șoaptă, dorind să afle toate amănuntele planului.

— Dă-mi copilul oleacă, zise bătrînul după ce îi povesti totul. Să mă mai uit și eu la el, să-l salt nițel pe genunchi. Măi-măi, frumos e! exclamă el zîmbind, în timp ce lua pruncul cu mare grijă. În viața mea n-am văzut prunc mai frumos... și uite cum rîde, istețul de el, parcă l-aș fi plimbat cine știe cît! Cum să lași să pățească taică-său ceva rău!? Eheei, Zsuzsi, să am eu un prunc ca ăsta!...

— Ai mei au să te iubească întocmai ca pe un tată, zise femeia și în privirile ei, ațintite asupra lui János, citeai fericirea mamei căreia îi lauzi copilul și cea mai adîncă recunoștință.

— Da, ca pe un tată! făcu bătrînul oftînd. Totuși, altfel trebuie să fie cînd le ești tată cu adevărat. Vezi, Zsuzsi, de multe ori m-am întrebat eu, de ce nu mi-a hărăzit și mie dumnezeu copii!? Ai să-mi spui că n-am avut nevastă. Da, dar de ce n-am avut? Acum aș fi putut avea nepoți, dacă n-ar fi trebuit să plec la război. Crede-mă că mi-aș da bucuros decorațiile pe cîte un copil cum sînt ai tăi... Ba le-aș da amîndouă, pe unul singur! Știe dumnezeu, poate nu mi-a fost dat să am copii tocmai pentru că mi-ar fi deopotrivă de dragi și-ai altuia. Cînd sînt mici, toți copiii sînt la fel de frumoși și nu-i nici o deosebire între ei: sînt vioi și zglobii ca niște peștișori; da mai tîrziu, o parte din ei se fac broaște.

Tot vorbind așa, János îl zări pe micuțul Pista, care se întorcea, însoțit de Vándory, s-o cheme pe Zsuzsi la tatăl său. În grabă, husarul îi mai atrase atenția o dată femeii să nu se dea cumva de gol, apoi plecă îngrijorat, gîndindu-se la toate primejdiile ce s-ar ivi dacă Zsuzsi n-ar ști să păstreze taina.

Bătrînul însă își făcea griji degeaba. Vestea cea bună adusă femeii — și pe care aceasta i-o împărtăși

lui Viola deîndată ce rămaseră singuri — însemnă pentru amîndoi un chinuitor prilej de frămîntări. Așa e firea omului... Copacul desfrunzit înfruntă liniștit bătaia celui mai puternic vînt, și abia dacă-și clintește puțin ramurile uscate, pe cînd trunchiurile înverzite se înmlădie tremurînd la cea mai ușoară adiere... Văzîndu-l pe Viola în acele clipe măsurate, cînd scăparea lui părea atît de ușor de înfăptuit, și necunoscînd pricina emoției sale, fără să vrei erai îndemnat să crezi că bărbatul acesta atît de dîrz, fusese în sfîrșit cuprins de frica morții. Și nu e de mirare. Căci nu aceeași forță ascunsă care ne face pe toți să ținem instinctiv la viață, oricît de chinuite ne-ar fi zilele, nu aceeași forță pulsa oare în fiecare fibră a lui?! Nu era lîngă el femeia iubită? Prezența ei nu-i amintea oare că sărmanii lui copii mai au nevoie de el? De mult se gîndea Viola să-și schimbe felul de viață. Acum i se oferea un prilej sigur. Fratele mezin al păstorului lui Kislaky primise hîrtie la mînă, dezlegare din slujba de păstor, de la fostul său stăpîn, iar isprăvnicia îi dăduse zapis de călătorie într-un județ mai îndepărtat, unde îl rostuise frate-său la o cireadă. Omul se pregătise de drum, cu nevasta și cu cei trei copii, dar — tocmai cînd să plece — murise. Hîrtiile se aflau la bătrînul István, care își pusese în gînd să-l facă păstor pe Viola, în locul fratelui său mort. Acolo, la douăzeci de poște de locurile unde trăise pînă atunci, într-o colibă singuratică din pustă, într-un loc unde nu-l cunoștea nimeni, nu i se deschidea oare o viață nouă și-un alt noroc?... Dar dacă îi va trece prin cap cuiva că între podul vechilului și grînar se află o ușă? Dacă au să așeze străji în fața grînarului? Dacă se trezesc străjile auzind zgomotul cînd se vor scoate scîndurile podului? Iată o sută de prilejuri în care, în loc de fericirea pe care-o aștepta, Viola se putea alege cu o moarte hidă, nenorocirea nevestei și a copiilor săi!

Iată în ce stare îl găsi Nyúzó, pe la ceasurile zece, cînd intră în magazie, după ce poruncise ca juratul

său, beat mort, să fie dus în odaia lui. Primpretorul pornise în inspecție cu pași cam nesiguri, ce-i drept, dar plin de ifose, însoțit de Macskaházy și de vechil. Schimbarea prin care trecuse Viola era mult prea evidentă ca să poată scăpa atenției lui Macskaházy sau a vechilului. După ce Nyúzó făcu ocolul încăperii, pipăind cu mare atenție pereții și răscolind paiele cu bastonul, vechilul îi suflă la ureche că haiducul i se pare cu totul descurajat.

— Descurajat ?! făcu Nyúzó rîzînd. Ei, Viola, unde ți-a pierit curajul ?... De ce ești atît de blînd acum, că altădată tare te mai înfoiai în pene !

— Boierule — răspunse haiducul mușcîndu-și buzele — pasul pentru care trebuie să mă pregătesc, nu-i lucru de nimica ! Și-apoi, omul mai are și oleacă de inimă. Îmi las în voia sorții nevasta și copiii ; cine știe ce s-o alege de ei, săracii...

— A... Zsuzsi, nevastă-ta !... Nu-ți face gînduri negre — zîmbi Nyúzó — că am eu grijă de ea.

Lui Viola îi năvăli sîngele în cap, dar se stăpîni și tăcu.

— Și copiii ? Nu-ți bate capul din pricina lor, că dacă-or crește, au să ajungă și ei unde-ai ajuns tu ! continuă primpretorul bine dispus. Dar ce mai atîta flecăreală ? se întrerupse el plin de emfază. Tu, Zsuzsi, ia-ți tălpășița, că ați avut destulă vreme să bociți ; iar tu, pregătește-te pentru dimineața de mîine.

În clipa aceea atît prizonierul cît și femeia simțiră și mai dureros chinuitoarea nesiguranță în care se aflau. Viola o îmbrățișă tremurînd, dar nefericita nu se putea dezlipi de el : îl îmbrățișase cu disperare și-l strîngea la piept cu patimă.

— Hait, v-am spus că ați avut destulă vreme de bocit ! strigă Nyúzó enervat, izbind cu bastonul într-un scaun. Ieși odată afară, femeie ! Cum Zsuzsi nu-i dădu însă ascultare, o apucă de un colț al maramei ; femeia se despărți de bărbatul ei, fără să se mai împotrivească, și primpretorul o scoase pe ușă,

urmat de Macskaházy și de vechil. Nyúzó se mai opri o clipă să privească, zîmbind, obrajii palizi și tremurul buzelor prizonierului, încredințat că băgase spaima în haiduc.

— Ce zici, Viola? izbucni el în cele din urmă rîzînd. Cine mi-l spînzură mîine pe celălalt? Amîndoi am făgăduit, nu-i așa?... Uite, eu mă țin de cuvînt. Apoi ieși, încuind ușa.

Am mai arătat că la ușa temniței improvizate fuseseră așezate cele două străji mai treze. Dar deoarece pînă și romancierul trebuie să se supună limitelor înguste ale realității, trebuie să mărturisesc că, după tot vinul băut de cei doi oameni la îndemnurile lui János, starea în care se aflau nu mai avu darul să-l mulțumească pe Macskaházy. De aceea avocatul începu să i se plîngă, oftînd, vechilului, că datorită exageratei ospitalități a stăpînului său, toată casa e beată. Tocmai atunci ieșea și Nyúzó de la prizonier.

— Cine-i beat? țipă el mînios, întorcîndu-se către Macskaházy. Te rog să nu mă jignești! Aici nimeni nu-i beat, nu poate fi beat, dacă-ți spun eu! Am terminat!

— Nu-ți da în petic, îi șopti Macskaházy la ureche. Cine vorbește de tine?! Spuneam de oamenii ăștia: uite, sînt beți turtă!

— Adevărat! țipă Nyúzó. V-ați îmbătat cu toții, nemernicilor! Am să vă spînzur pe toți! Băgați de seamă, că dacă haiducul îmi fuge, unul din voi îi ia locul! Ce rușine, să vă îmbătați, să beți pînă vă pierdeți mințile ca niște vite!

Bineînțeles, străjile se jurau că nici picătură de vin nu văzuseră și că prizonierul nu poate fugi chiar de-ar fi dracul gol, dar Macskaházy găsi că e mult mai sigur să ia cu el cheia lacătului de la ușă. Cum însă lui Nyúzó i se păru că pretenția avocatului însemna o încălcare directă a atribuțiilor sale, se arătă foarte puțin dispus s-o tolereze, gîndindu-se că Macskaházy vrea cheia pentru că nu mai are încredere nici în starea în care se afla el. Tocmai de aceea, vîrî cheia în

propriul său buzunar și, înjurînd cumplit împotriva josnicului viciu al beției, porni la culcare.

Liniștea coborî din nou peste Kislak. După atîta osteneală, judecătorii se retraseră la culcare. Îndată după plecarea primpretorului, străjile puse la poartă și în jurul casei se culcară, înălțînd strașnice sforăituri întru lauda vinului din Kislak. Vechilul își trase tichia de noapte peste urechi și se vîrî sub plapumă, felicitîndu-se pentru destoinicia de care se făcuse vrednic în acea zi... Chinuită de toți diavolii nesiguranței, nevasta lui Viola își veghea copiii, lîngă pat; pentru prima dată în viața ei, pacea angelică a somnului lor n-o mai liniștea. Kálmán se plimba grăbit și nervos prin odaia sa, așteptînd cu nerăbdare clipa în care putea purcede la înfăptuirea planului său, iar bătrînul Kislaky — pentru prima dată de mulți ani încoace — se frămînta oftînd în așternut, fără să poată adormi. Totuși, împrejurimile conacului erau cufundate în tăcere; doar cîinii, care răspundeau din cînd în cînd fraților lor din sat, mai tulburau liniștea apăsătoare a conacului.

În cămăruța prizonierului era de asemenea liniște. Străjile din fața ușii, după ce-și reveniră din spaima în care-i vîrîse Nyúzó, începură să caște, așteptînd să le vină schimbul.

Noaptea se lăsase neagră ca păcura și rece. Toată ziua, norii acoperiseră cerul iar acum coborîseră jos de tot, învăluind pămîntul într-o perdea de negură îmbibată de umezeală. Cu toate că — ajutați de János — amîndouă străjile își încălziseră bine stomacurile, umezeala pătrundea prin straiele lor, începînd să învingă lichidele mai nobile și mai lăuntrice; dărăbanul, veteran din armată, suporta vicisitudinile sorții fără să crîcnească, dar ortacul său se plîngea de frig, jurîndu-se că are să înghețe dacă nu-i mai vine o dată schimbul.

Bucuros de o noapte atît de întunecoasă încît abia vedeai la doi pași și mulțumit de străjile de afară, care dormeau buștean, János se duse să se întîlnească

cu Peti, la gardul grădinii, unde acesta îl aștepta cu calul lui Viola. Bătrînul țigan adusese un drug de fier și niște clești, adică tot ce trebuia pentru desfăcutul scîndurilor podului. Îl înștiință totodată că încă înainte de miezul nopții István, păstorul, are să vină cu căruța în dosul jirezilor s-o ia pe Zsuzsi cu copiii. Ideea era a lui Peti, care socotise că nevasta și copiii lui Viola nu pot fi lăsați la cheremul primpretorului. Păstorul, la rîndul său, găsi că lucrul cel mai bun e să-i ducă de-a dreptul la destinație, urmînd ca Viola s-o ia pe același drum, călare.

Veștile îl făcură pe bătrînul János să-și răsucească mustața, mulțumit. Apoi, după ce priponi de gard iapa haiducului — nu însă înainte de a mîngîia-o pe coamă — și-l trimise pe Peti să se ascundă lîngă grînar, se întoarse la străjile din fața magaziei, dar, spre marea sa surprindere, îi găsi pe toți treji.

— Nu-s încă ceasurile zece? întrebă unul recunoscîndu-l pe János. Ostenit, omul se așezase pe jos și, ca să se poată înveli mai bine în cojoc, își pusese pușca alături.

— Zău că e mai bine să faci șase corvezi la rînd, continuă el oftînd. Nici un oștean n-ar putea sta atîta! Uite, fîrtatul meu a fost la război, da zice că niciodată n-a stat de strajă atîta amar de vreme.

— Ce să-i faci, zise celălalt. Porunca-i poruncă.

— Poruncă, poruncă, oftă din nou cel dintîi. Ușor le e boierilor să deie porunci. Du-te, hai înapoi, stăi aici, rabdă de frig, rabdă foame!... că ei se culcă sătui. Măcar de mîncare să ne dea, ori o gură de rachie... Zău că o să înghețăm aici!

— Ia stați oleacă, făcu János. Azi, cînd am venit, domnișorul Kálmán a poruncit să-mi deie vinars. E sus în odaie, aproape o sticlă întreagă; am să vă aduc din ăla.

János plecă și, înștiințîndu-l pe Kálmán, se întoarse cu o sticlă aproape plină de șliboviță și cu o bucată de pîine.

— Ei... — zise el, trăgînd o duşcă din sticlă şi trecîndu-i-o mai întîi dărăbanului iar pe urmă celeilalte străji — cum să nu meargă lucrurile prost cînd în toată casa nu-i un om să ştie porunci ca lumea!? De-ar fi făcut primpretorul cătănia, sau oricare dintre boierii ăştia, n-ar trebui să staţi aici... S-ar fi îngrijit să vă schimbe şi-acum v-aţi putea hodini. Dar aşa...

— Tragem nădejde că tot au să ne schimbe pînă la urmă! făcu paznicul cel tînăr speriat de perspectiva unei nopţi întregi petrecute afară.

— Fericiţi cei ce cred, zise János rîzînd. Aş vrea să ştiu, cu cine v-ar putea schimba, cînd ceilalţi dorm duşi?

— Mai dă-mi o dată sticla aia, că nu mi-a tăiat frigul, făcu paznicul dînd din cap nerăbdător, în timp ce ortacul său, rezemat de ţeava armei, ofta de zor.

Inainte de a-i fi întins sticla mult dorită, János se prefăcu că bea, aşa că dărăbanul se simţi îndemnat să-i urmeze pilda. Apoi bătrînul husar se puse pe taclale cu dînşii, explicîndu-le cît era de neîndoios că nimeni nu va veni să-i schimbe.

In vremea asta sticla trecea din mînă în mînă, pînă cînd una din străji începu să caşte, căutînd să se scuze faţă de ceilalţi că nu mai poate şi că se va culca; la rîndul său, deşi nu uitase de poruncă, dărăbanul se văzu silit să recunoască de asemenea că nu ştie dacă va putea rămîne treaz pînă dimineaţa.

— Ştiţi ce? le propuse János, prietenos. Am fost şi eu ostean şi-am făcut de strajă berechet la viaţa mea. Mie nu mi-e somn de loc. Aş zice să vă duceţi colo sub şopron, să trageţi un pui de somn pe paiele uscate şi dacă oi simţi că mă prinde toropeala, vin să vă scol. Pînă atunci, vă faceţi somnul, iar mîine, cînd o veni primpretorul, vă găseşte treji în lege.

Ţăranul primi îndată. Dărăbanul însă, în care mai rămăseseră oarecari urme ale disciplinei militare, stătu ce stătu la îndoială, pînă cînd în cele din urmă se învoi şi el. Peste puţin timp János auzi de sub

șopron storăiturile celor doi, ceea ce îl făcu să creadă că nimic nu mai sta în calea înfăptuirii planului său.

Bătrînul husar puse jos puşca primită de la dărăban şi se furişă cu mare băgare de seamă pînă la şopron. După ce se încredinţă că amîndouă străjile dormeau buştean, se duse grăbit la grînar, unde Peti şi Kálmán îl aşteptau cu nerăbdare.

János îşi scoase cizmele (ţiganul nu avea de făcut o asemenea operaţie) şi după ce aprinseră un felinar, cei doi se urcară pe scări în grabă dar fără zgomot pînă în podul grînarului. În acest timp Kálmán, rămas în uşă, îi urmărea din priviri şi, înfăşurat în manta, trăgea cu urechea, emoţionat, să surprindă orice mişcare ce le-ar fi putut răsturna planurile în ultima clipă.

Nu trecuse multă vreme, cînd, pe neaşteptate, auzi zgomot de paşi. Zvonul venea dinspre conac, unde dormeau membrii tribunalului. Kálmán, trăgîndu-se către cealaltă parte a grînarului, începu să înjure în gînd că nu-l putuse îmbăta de ajuns pe Nyúzó. Curînd însă îşi dădu seama că arătarea care se apropia încet, cu un ciomag într-o mînă şi cu lămpaşul în cealaltă, era Macskaházy. În primele clipe, cuprins de nesiguranţă, Kálmán rămase înmărmurit, neştiind ce să facă ; puţin a lipsit ca, la un moment dat, sîrguinciosul avocat să se afle foarte aproape de primejdia de a fi doborît la pămînt, dacă tînărul nu şi-ar fi dat seama că treaba nu s-ar fi putut face fără zgomot şi că stîrnind zarva, cu atît mai puţini erau sorţii de izbîndă pentru Viola.

Macskaházy, cu lămpaşul în mînă, se apropia tot mai mult de magazie. Cînd ajunse acolo şi văzu că prizonierul nu e păzit, îl cuprinse o furie de nedescris. „Ştiam eu că se pune la cale o fărădelege! îşi zise el. Kálmán l-a îmbătat pe Nyúzó, a îmbătat toate străjile şi toate slugile! Vor să-l facă fugit pe haiduc ; e limpede! N-au reuşit la judecată şi-acum au recurs la violenţă. Trebuie să mă întorc. Am să scol cîţiva oameni şi, dacă-i nevoie, fac chiar eu de

strajă, pînă dimineață... Viola trebuie să moară! Dacă ajunge în fața unui tribunal ordinar, mă poate vîrî în belele pînă-n gît și, cum am mulți dușmani, cine știe ce urmări mai poate avea treaba asta!?"

Avocatul se întorsese să plece, cînd un zgomot venit din magazie îi atrase atenția. I se părea că trosnise ceva. Lipi urechea de ușă și auzi limpede cum cineva scotea de la locul ei o scîndură a podului. Apoi urmă imediat bufnitura unui obiect greu în magazie. — Au intrat prin pod! țipă el. Blestematilor! Nu-i nimeni pe-aici? Ia stați, nemernicilor, că mai sînt și eu pe-aici! Și, cu toate că foarte manierat, Macskaházy își ieși din fire în așa hal, încît ar fi fost chiar în stare să intre la prizonier, dacă cheia nu s-ar fi aflat la Nyúzó. Kálmán și cei din magazie auziră strigătele lui Macskaházy tocmai cînd dădeau drumul scării prin spărtura din pod. Paznicii din șopron se treziră și ei, dar cum erau prea buimaci habar n-aveau pe ce lume se află. Cu atît mai mare fu groaza bietului vechil, care în ultima vreme trecuse prin toate gradațiile spaimei de moarte, ca și cum pe el l-ar fi condamnat tribunalul.

După cum am mai arătat, niciodată vechilul nu se pregătise de culcare cu mai multă mîndrie decît în seara aceea. Membrii tribunalului — și mai ales baronul, care, oricum, era aproape un magnat — stătuseră toată ziua de vorbă cu el; îndeplinise, cît a fost ziulica de mare, o sarcină de importanță județeană, ba s-ar putea spune chiar națională și făcuse totul cu o uimitoare inventivitate și cu foarte mult simț practic. Toate acestea urmau să aibă de bună seamă un mare răsunet și — în ciuda faptului că merituosul bărbat nu obișnuia să se desconsidere niciodată — i se părea că de data asta valora de două ori mai mult ca altă dată. Da, vechilul se simțea cît se poate de mulțumit de el însuși. „Eheei! își zicea el, minunîndu-se. Iată ce treburi mi s-au dat să duc la îndeplinire! De-acum, ducă-se dracului de agricultură! Nu-s eu făcut să supraveghez căratul gu-

noiului, aratul, semănatul, îmblătitul! Jurist trebuia să mă fac, că și dumnezeu m-a făcut pentru așa ceva!" Se gîndise multă vreme ce-ar fi putut ajunge dacă ar fi studiat dreptul... Vicecomite, sau — mai știi? — poate jude la tribunalul suprem, ispravnic, președinte al sfatului zlătăriei domnești, sau magnat. Ce nu poate ajunge un cunoscător al legilor, în Ungaria? Ajutată de vinul tare, pe care-l băuse în rînd cu ceilalți, la masă, imaginația sa nu mai cunoștea vreo piedică. Grăsunul se zvîrcolea atît de neliniștit în patul său, ca și cînd dintr-o dată tot greul acestor slujbe ar fi apăsat pe umerii săi.

Se știe însă că tocmai acest soi de visare este cel mai bun antidot al somnului. Faptul că visele noastre conștiente — stîrnite în noi de dragoste ori de ambiții — le alungă pe celelalte, mai molcome, venite fără să le chemi, pare a dovedi justețea principiilor homeopatiei. În tot cazul cele dintîi ne ostenesc tot atît de mult pe cît ne reconfortează celelalte și oricît închidea ochii străduindu-se cu tot dinadinsul să caște, vechilul nostru nu putea adormi, lucru neplăcut pînă și unui oarecare, darmite unui vechil neobișnuit cu insomniile. Altădată, seara, nefericitul era în stare să adoarmă o societate întreagă cu trăncănelile lui. Acum însă, cu toate că, fiind vorba de el însuși, se străduia cît putea să scape de la ananghie și să adoarmă, toată știința sa dăduse greș. Începu să numere. Zadarnic însă, căci — tot numărînd — își aminti de socotelile sale oficiale și, cu cît se cufunda mai adînc în operațiunile de scădere și de adunare, cu atît i se părea că nu le mai dă de capăt și de potriveală. Vechilul deschise ochii și roti privirea prin odaie. La lumina mică a lumînării, totul îmbrăca forme înspăimîntătoare. Răboajele din anii trecuți, atîrnate de grindă, după datina vechilor plugari, lăsau niște umbre mari, ca niște ciomege uriașe îndreptate spre el; în lumina slabă și nesigură, toate păreau că îl amenință. Stinse lumînarea, cutremurîndu-se, dar ce folos? Locul răboajelor fu luat îndată

de amintirea unui șir întreg de povești cu jafuri sîngeroase. Cel mai temut bandit din județ, condamnat la moarte, se afla în casa lor și... cine știe cîți haiduci o fi avînd în ceata lui? Ce-ar fi, dacă toată ceata ar năvăli peste conac, să-și scape căpetenia? Ce s-ar alege de el, de bietul vechil, cînd tocmai el s-a îngrijit mai abitir de paza haiducului, tocmai el i-a comandat dulgherului spînzurătoarea și nu o dată declarase, în ogradă, de față cu toată mulțimea, că Viola trebuie spînzurat, lucru de care haiducii au și aflat de bună seamă pînă acum?! Or, de doi ani încoace, de cînd se teme de un atac de apoplexie, nu obișnuia el să doarmă cu ușile descuiate? N-ar putea intra haiducii la el în odaie fără nici o greutate, de vreme ce dărăbanul care dormea de obicei în tindă fusese trimis și el de strajă în ziua aceea? De frică, vechilul simți cum îi trec toate nădușelile. În clipa aceea i se păru că deasupra lui, în pod, se aud pași. Îngrozit, se ridică în capul oaselor. Îi țiuiau urechile, dar auzi totuși limpede zgomotul de pași și, imediat după aceea, trosnet de scînduri. Nu mai încăpea îndoială... „Dumnezeule mare!" zise el în șoaptă și, fără să vrea, împreună mîinile pentru rugăciune. Ce să facă? Să încuie oare ușa?... Îi țiuiau urechile, i se părea că aude fîșîitul aripilor unei păsări uriașe, inima îi bătea cumplit, simțea în coșul pieptului o strîngere care îi înăbușea răsuflarea iar fruntea îi era brobonită de o sudoare rece și tot trupul îi tremura ca varga: erau primele simptome ale apoplexiei. „Dacă încui ușa și nu-mi poate sări nimeni în ajutor, sînt pierdut!" își zise el vîrîndu-se mai adînc sub plapumă. Pe de altă parte, piriitul devenea din ce în ce mai tare și, în liniștea nopții, i se părea că dintr-o clipă în alta se sparge tot în podul odăii vecine. Mai știi cîți haiduci or fi fiind? Mai știi cît va avea de suferit de pe urma cruzimii lor dacă nu încuie ușa, spre a avea răgaz să strige după ajutor măcar pînă vor sparge ușa?! Dar dacă se va apuca

să strige, cu siguranță că nu va scăpa cu viață. Și-apoi îl tortura și gîndul că, sculîndu-se, în odaia rece, așa nădușit cum era, apoplexia putea să-l pălească chiar de la primul pas. Nenorocitul bolborosea rugăciuni și suspina; făcu zece jurăminte unul după altul, zicîndu-și că niciodată nu va mai dormi singur, că încă de a doua zi se va însura cu jupînească, că nu va mai bea vin seara; dar toate acestea nu-i puteau ajuta cu nimic pe cîtă vreme deocamdată era expus unor îngrozitoare primejdii, care îi vîrau frica în oase și-l paralizau. Deodată auzi strigătele lui Macskaházy, dar cum era mort de spaimă nu-i recunoscu vocea. În fața primejdiei uită toate raționamentele ce și le făcuse și, punîndu-și plapuma pe umeri, țîșni din pat și o porni spre ușă. Imaginați-vă însă groaza care îl cuprinse cînd auzi că ușa tindei se deschide și că cineva se îndreaptă grăbit spre odaia lui. Scăpă plapuma jos și se repezi să apuce cheia, dar chiar în clipa aceea ușa se deschise și se trezi față-n față cu o mogîldeață îmbrăcată în cojoc.

Există clipe dincolo de care spaima se preschimbă în disperare, transformînd pe fricos în erou; clipa aceasta sosise și pentru vechil. Inconștient, turbat ca omul care își apără viața, fără cruțare, ca cel ce nu se așteaptă să fie cruțat, el îl înșfăcă pe necunoscut și, în clipa următoare, Macskaházy se zbătea pe jos și urla după ajutor.

— Banditule! răcnea vechilul încleștîndu-și degetele mîinii stîngi în beregata adversarului și cărîndu-i la pumni în cap și în umeri cu dreapta.

— Ai înnebunit!? țipa avocatul, apărîndu-se cu pumnii și cu ghearele, pînă ce — stîrniți de larma aceasta îngrozitoare — sosiră cîțiva oameni cu felinare și-i despărțiră pe cei doi luptători plini de vînătăi și de sînge, care se recunoscură foarte uimiți.

— Cum?... Dumneata ai vrut să mă jefuiești, cucoane?! rămase vechilul înmărmurit.

— A-nnebunit vechilul! urla Macskaházy. E clar că a înnebunit! Să-l încuiem aici în odaie! Dar haidem repede, că fuge prizonierul!

Urmîndu-i sfatul, oamenii îl încuiară pe vechilul care gîfîia ostenit și lăsîndu-l în plata domnului se năpustiră după Macskaházy, la magazie, în timp ce bondocul, stupefiat de obrăznicia avocatului și tremurînd de spaimă, de mînie și de efortul făcut, stătea înlemnit în mijlocul odăii, cu tichia de noapte, albă, în cap. Pînă la urmă, răzbit de frig, își reaminti de apoplexie și se vîrî în pat, minunîndu-se cît de vicleni și de răi pot fi oamenii.

Punînd la socoteală timpul petrecut de Macskaházy în brațele sau mai bine zis între ghearele vechilului, nimic mai firesc ca avocatul, după ce puse să spargă ușa, să nu-l mai găsească pe prizonier în magazie. Viola era în pod încă de pe cînd el țipa în fața ușii. Din pod, haiducul ajunse la Kálmán cît ai clipi și, mulțumindu-i în cîteva cuvinte, se văzu din nou liber. Kálmán închise grînarul și se repezi să-i dea de veste Zsuzsiei și s-o scoată, cu copii cu tot, pe poarta din spate a grădinii. Abia ajunseră în grădină, cînd auziră un tropot care se îndepărta, semn că prizonierul se afla în siguranță. Femeia sărută mîna lui Kálmán și plecă în mare grabă. Tînărul, fericit ca omul după o faptă bună, se înapoie la casa vechilului, de unde se auzea o zarvă din ce în ce mai mare.

Nu voi mai descrie gălăgia și forfota de acolo, căci cititorii mei cunosc persoanele și starea în care ajunseseră cu ajutorul pivnițelor din Kislak. E de ajuns să vă spun că toată casa — boieri, slugi, poterași și țărani veniți din sat să afle care e pricina gălăgiei — forfoteau pretutindeni într-o babilonie de nedescris, purtînd lumînări și felinare. După ce aruncau o privire în magazie, oamenii se apucau să comenteze că fără doar și poate prizonierul trebuie să fi fugit prin pod, lucru de care nu se mai îndoia nimeni. Fiecare dădea sfaturi și porunci dar nimeni nu găsea că trebuie să pornească chiar el în urmă-

rirea fugarului, așa că, drept unică răsplată a sîrguinței sale, Macskaházy se alese doar cu nasul însîngerat și dinții rupți.

Începeau să mijească zorile, cînd fiecare din cei de față constată stupefiat că nimeni nu fusese trimis în urmărirea fugarului. Cum însă nu prea era verosimil ca haiducul să se întoarcă de bună voie, oamenii începură să se gîndească la noaptea nedormită și, dornici de odihnă, după atîta osteneală, se întoarseră la culcușurile lor. Excepție făcea doar Kenyházy, pe care nu-l puteau trezi nici zarva, nici repetatele zgîlțîieli ale dărăbanului său și nici înjurăturile lui Nyúzó: *nec ardor civium, nec frons instantis tyranni* [1].

Intrînd cu Kálmán în odaia sa, bătrînul Kislaky își îmbrățișă feciorul.

— De-acum fie-ce-o fi! zise el, mișcat. Dumnezeu să te binecuvînteze pentru că m-ai scăpat de veșnica mustrare de conștiință. Eu unul știu că n-am să mai fiu jude statarial, cîte zile oi mai avea!

Kálmán îi strînse mîna emoționat, apoi se retrase în odaia sa. Liniștea coborî din nou peste casa boierului și a vechilului.

25

Nimic mai neplăcut pe lumea asta decît situația omului căruia îi place să muncească, dar e silit de vreo boală sau de alte împrejurări să-și întrerupă activitatea. Chinurile acestea le simți mai ales în tinerețe, cînd ești mai convins de importanța ta și cînd ți se pare că lumea, sau măcar cercurile din care faci parte nu pot merge mai departe fără tine. În această situație se aflase Ákos tot timpul cînd se petreceau cele descrise în capitolele anterioare și nu

[1] Nici mînia cetățenilor, nici amenințările tiranului (în lb. latină).

prea cred că interdicțiile severe ale medicului și ale lui Vándory l-ar fi putut ține în casă, dacă Etelka nu venea la Tiszarét cu tatăl ei și nu-l convingea că Vilma — pe care se grăbise s-o vadă deîndată — îl ruga să-i dovedească dragostea lui, urmînd sfaturile medicului.

După cum vă spuneam, vicecomitele sosise la Tiszarét curînd după soția sa. Cum Réty era un om destul de bine crescut, îndată ce isprăvi alegerile, în care își impuse voința pînă la cea mai măruntă candidatură, se interesă de Ákos, foarte îngrijorat, deși știa că rana nu era cîtuși de puțin primejdioasă. — Un tată, tot tată rămîne, zicea el către cei ce căutau să-l liniștească, în fruntea cărora, mai fecund decît toți se arătă a fi baronul Sóskuty, un adevărat șuvoi de fraze și argumente. Ákos e unicul meu fiu. Nu că nu mi-aș iubi la fel de mult și fiica... Toată lumea știe cît mi-e de dragă și ea... dar Ákos e singurul meu fiu și, cine știe, poate nu mi s-a spus adevărul și rana nu e chiar atît de ușoară. Am auzit de mai multe ori, de la mult stimatul nostru medic-șef (care era de față), că adesea rănile de la mîini pot pricinui tetanosul sau chiar moartea... și dacă l-aș pierde pe bietul meu Ákos... — De cîte ori ajungea la aceste cuvinte, vicecomitele scotea un oftat adînc și începea să se șteargă la ochi. Ce emoționantă era durerea lui! La cîteva ceasuri după prima ștafetă de la Tiszarét sosi și a doua, prin care, în ciuda faptului că Ákos nu dorea să se afle nimic, chelarul, gîndindu-se că știrea tot va fi ajuns pînă la Porvár, îl înștiința pe vicecomite că, după părerea lui Serer și a lui Vándory, rana era o nimica toată. Primind această știre, Réty se grăbi să declare că va rămîne în Porvár pînă a doua zi dimineața și acceptă invitația de a lua parte la prînzul oferit de ispravnic. Totuși, cum tatăl părea din ce în ce mai neliniștit și mai îngrijorat, băgînd de seamă, însuși ispravnicul îi propuse să părăsească recepția și să plece îndată acasă, spre a se convinge singur de starea în care se

afla fiul său. Réty acceptă, asigurîndu-l de veşnica sa recunoştinţă şi plecă în grabă spre casă, însoţit de fiica sa şi de medicul-şef care — cu acest prilej — dădu dovadă de multă conştiinciozitate profesională, ridicîndu-se de la masă încă înainte de a se fi servit îngheţata. După plecarea lor, oaspeţii nu mai discutară la masă decît despre neţărmurita dragoste de tată a vicecomitelui. Că Réty, sosind acasă, îşi găsi fiul în afară de orice primejdie, cum de altfel, între noi fie zis, nu se îndoise nici o clipă, e un lucru pe care cititorii îl ştiu prea bine, iar dacă medicul-şef, constatînd starea bolnavului, i-a prescris numaidecît limonadă, în locul sucului de migdale recomandat de Serer, e iarăşi ceva foarte explicabil pentru oricine a chemat vreodată doi medici la căpătîiul unui bolnav, şi n-aş fi insistat dacă nu m-aş gîndi că printre cititorii mei vor fi fiind şi cîţiva sănătoşi. După consultul medical şi după o cină copioasă, toată lumea de la conacul din Tiszarét se culcă devreme, mai ales că, după osteneala din dimineaţa acelei zile, amfitrionul avea mare nevoie de odihnă.

Accidentul lui Ákos impresionase cel mai mult pe Etelka, nu numai pentru că nimeni din ai casei nu-l iubea mai mult decît ea, dar şi pentru că, legată de Vilma printr-o sinceră prietenie, fata se simţea răspunzătoare şi îşi făcea fel de fel de reproşuri pentru cele întîmplate, deoarece ea o convinsese pe Vilma să accepte vizita lui Ákos. După ce îi ură noapte bună fratelui său, Etelka se retrase în odaia ei şi o trimise pe cameristă la culcare. Apoi, rămînînd singură, începu să se plimbe neliniştită prin odaie. Dar, cu cît se gîndea mai mult la cele întîmplate, cu atît era mai îngrijorată. Îşi cunoştea prea bine mama vitregă şi ştia că ea nu-şi va da asentimentul pentru căsătoria lui Ákos cu Vilma. Or, fără voia mamei, era greu de presupus ca tatăl să-şi dea consimţămîntul. Din contră, era sigur că şi el avea să facă tot ce îi stătea în putere ca să zădărnicească intenţiile fiului său. Ce putea face Ákos? Cedînd, sau

chiar amînînd îndeplinirea făgăduinței nu însemna oare să-și piardă onoarea? După cele întîmplate, liniștea și pacea din sînul familiei aveau să se destrame... iar Etelka era o ființă mult prea bună și nobilă ca să n-o doară gîndul că poate numai peste cîteva zile tatăl și fiul se vor despărți ca doi dușmani.

Dintre toate întîmplările acestei zile nenorocoase, una singură îi pricinuia bucurie și anume felul în care se purtase Kálmán cu Tengelyi. Etelka știa cît o iubește Kálmán. Crescuseră aproape împreună din cea mai fragedă copilărie și se aveau ca frații, mai ales că distanța mică pînă la Kislak le oferise sute de prilejuri de a se cunoaște mai bine, așa că Etelka nu putuse rămîne indiferentă față de prietenul lui Ákos. Chiar dacă n-am ține seama de înfățișarea sa demnă de admirație, care, în ciuda afirmațiilor multora, cîntărește foarte mult în ochii femeilor, Kálmán era înzestrat și cu un caracter ce putea stîrni interesul celor mai pretențioase femei. Figura lui exprima multă sinceritate și fiecare vorbă a sa trăda mult curaj și simț al onoarei. Datorită acestor însușiri trecea drept un om interesant, mai ales în ochii unei fete obișnuite să nu se umilească devenind o simplă marionetă și avînd deci pretenția ca bărbatul să nu fie, la rîndul lui, o păpușă împopoțonată, ci un bărbat în toată puterea cuvîntului... De altfel Etelka îi mărturisi nu o dată lui Ákos că, în afară de el, pe nimeni nu iubește mai mult decît pe Kálmán. Sentimentele Etelkăi erau însă mai degrabă molcome decît pasionale, și cum nu se lăsa ușor stăpînită de ele, cunoștea deopotrivă calitățile și defectele adoratorului ei. Kálmán, în schimb, era pătimaș și slab, și adesea se lăsa stăpînit de orice impresii; pe lîngă aceasta, era înzestrat și cu vanitate, un defect general de altfel, dar pe care — poate tocmai din această pricină — toți îl judecăm cu atîta asprime. Slăbiciunile acestea nu scăpară neobservate de Etelka și cînd Ákos încerca uneori să ia apărarea prietenului său, fata îi arăta că, pînă cînd nu va vedea semnele

îndreptării, nu-și va încredința viitorul unui bărbat stăpînit de asemenea defecte. -

...În afară de cochetele înfumurate, nici o fată nu rămîne indiferentă cînd își dă seama că cineva o iubește într-adevăr. Zeul amorului are ochii legați; așa se explică de ce reușesc îndrăgostiții să trezească cele mai puternice ecouri în inima iubitei tocmai cînd sînt orbiți de pasiune și nu-și mai dau seama ce fac. Voind s-o cucerești pe Etelka, trebuia să-i înduplecî însă nu numai inima, ci și rațiunea; iată ce nu reușise încă tînărul Kálmán. Totuși purtarea sa față de Tengelyi, la alegeri, îl ridicase pe un piedestal mult mai înalt în ochii adoratei sale. Atitudinea lui fusese, oricum, plină de noblețe... Cunoștea dușmănia dintre Tengelyi și familia Réty și, în situația lui, își dădea seama că fiecare cuvînt rostit în apărarea notarului ridica un nou zid între el și Etelka; da, pentru o asemenea faptă se cerea să ai într-adevăr spirit de abnegație, să fii într-adevăr virtuos, adică, în ultimă analiză, să-ți poți înfrînge egoismul. Etelka își dădea seama nu numai de dragostea lui Kálmán ci și de aceste lucruri; dacă în clipele acelea i-ai fi putut vedea inima, ai fi constatat probabil că, măcar în ce privește această inimă, tînărul se apropiase de țința sa cel puțin în măsura în care era convins că îndrăzneala lui îl îndepărtase... Gîndindu-se la el, Etelka nu fusese niciodată mai îngăduitoare față de defectele lui.

Multă vreme gîndurile acestea n-o lăsară pe Etelka să adoarmă. Într-un tîrziu, cînd să adoarmă, o trezi un uruit de trăsură, spulberîndu-i crîmpeiele de vise tulburi, în care alegeri, haiduci, fratele ei plin de sînge și Kálmán îi apăruseră într-un ciudat amestec. Se ridică în capul oaselor. Afară se auzeau pași grăbiți. Cineva urcă scara și parcurse culoarul în toată lungimea lui; apoi se auzi zgomotul unei uși și zvonul de pași încetă. Era Maoskaházy, întors cu actele la Tiszarét, după arestarea lui Viola. Vă mai amintiți, poate, că odaia avocatului se învecina cu a

Etelkăi, despărțită numai printr-un perete subțire... Era tocmai odaia în care, la ultima conferință dinainte de alegeri, se retrăsese camerista cu notarul din Szent-Vilmos, și poate n-ați uitat că tinerii, cînd își dăduseră seama că avocatul fusese toată vremea alături, se speriaseră la gîndul că Macskaházy auzise totul. Tot astfel, de data aceasta, din odaia învecinată, Etelka auzea, în liniștea nopții, fiecare mișcare. „De unde o fi venind ăsta atît de tîrziu?" se întrebă ea, dar nu dădu prea multă importanță amănuntului. Tocmai cînd să adoarmă însă din nou, atenția îi fu atrasă de cuvintele lui Macskaházy.

Între timp pare-se că avocatul aprinsese lumînarea și — judecînd după fîșîitul care se auzea — se apucase să cerceteze niște hîrtii.

— Iată-le, mormăi el pe înfundate, în jumătăți de cuvinte. Sînt toate diplomele nobiliare ale lui Tengelyi... Ei, mai poftește și-ți dovedește obîrșia, îngîmfatule!... Uite și actele la care doamna a jinduit atîta! Hait, la sertar cu ele! Aș vrea să văd cine ar fi în stare să mi le stoarcă fără să plătească bine. Macskaházy încuie ceva în scrin, apoi începu să se plimbe prin odaie, frecîndu-și palmele mulțumit. După puțin timp se auziră din nou pași pe sală. Ușa odăii de alături se deschise din nou și se auzi glasul strident al lui Macskaházy: — Totul e în regulă, doamnă. L-am prins pe Viola. S-a apărat cu disperare, dar i-am aprins coliba și l-am afumat ca pe albine. Toate hîrtiile au încăput pe mîna mea.

— Unde-s?... Dar vorbește mai încet! făcu cealaltă voce. Etelka o recunoscu îndată: era a mamei vitrege.

— Le-am aruncat în foc imediat! răspunse avocatul. Cel puțin n-au să ne mai pricinuiască necazuri. Erau toate la un loc: actele lui Tengelyi și scrisorile lui Vándory, după care ați jinduit atîta!

— Vorbește mai încet, pentru numele lui dumnezeu! îl întrerupse doamna Réty. Etelka s-a întors

așezată cu tatăl ei și, dacă n-a adormit încă, aude totul.

Macskaházy, care nu știa de întoarcerea vicecomitelui și a fiicei sale, coborî vocea și continuă să vorbească în șoaptă, așa că Etelka nu mai auzi nimic. După plecarea doamnei Réty, fata nu mai avu liniște pînă dimineață, cînd se duse în grabă la Ákos și-i destăinui tot ce auzise în noaptea aceea. Cînd auzi întîmplarea, Ákos o rugă să-i scrie imediat lui Kálmán, iar bătrînul János încălecă și plecă glonț la Kislak.

Am găsit necesar să istorisesc toate acestea pentru ca cititorii să poată pricepe mai bine de ce erau atît de neliniștiți cei doi frați, în dimineața întoarcerii lui János de la Kislak. Viola era salvat... dar, cum să se descurce mai departe? După cele aflate, nu mai încăpea îndoială că hîrtiile lui Vándory fuseseră furate din porunca părinților, sau cel puțin a mamei lor vitrege. Să fi fost oare adevărat ce spunea Kálmán mai deunăzi? Actele se refereau într-adevăr la nefericitul frate al tatălui, la unchiul plecat încă de tînăr din casa părintească? Să fi fost adevărat că Vándory cunoștea această taină a familiei? Și dacă era așa, la ce-i folosea tot misterul? De ce nu vorbise niciodată, sau măcar cînd se afla la strîmtoare? Se putea oare presupune că dacă această nefericită rudă a familiei mai era în viață și dacă cineva intenționa s-o frustreze de drepturile sale, Vándory era în stare să dea o mînă de ajutor în săvîrșirea unei asemenea mîrșăvii?... Dar dacă nu era vorba de asta, atunci ce hîrtii putea avea bunul pastor? De ce se zbătea mama lor vitregă să le știe distruse? Ce o putuse determina să săvîrșească o adevărată crimă numai să le obțină?... Totul era un mare mister. Oricum o succeau, nimic nu se limpezea. Ce trebuiau oare să facă?

Actele, printre care se aflau diplomele nobiliare ale lui Tengelyi, nu fuseseră distruse. Etelka auzise lămurit că Macskaházy le închisese în sertar... și

tocmai pentru că o mințise pe doamna Réty, afirmînd că actele au ars, nu încăpea îndoială că vrea să le păstreze și să le folosească în alt scop. Cum să pună mîna Ákos pe actele acestea, dintre care o bună parte îl interesa îndeaproape!? Să-i ceară socoteala fățiș lui Macskaházy?... Și dacă avocatul va tăgădui? Oare o astfel de intervenție nu putea pricinui mai degrabă distrugerea actelor? Dar cum să-l silească pe Macskaházy să renunțe la prada sa, dacă nu-l strînge pe față cu ușa și cum să ia atitudine fățișă dacă răufăcătorul nu e decît o unealtă a părinților săi? Și iarăși, dacă tace, — oare avocatul, știindu-se în posesia actelor, n-are să comită sute de mîrșăvii a căror răspundere va apăsa într-o oarecare măsură și asupra celui ce le-ar fi putut zădărnici? Există momente cînd îți blestemi mintea, datorită căreia pricepi toată dificultatea situației, și-ți vine să invidiezi animalele care, instinctiv, parcurg liniștite drumul hărăzit lor de natură. Există momente cînd simți că pretinsul liber arbitru nu-i decît nefericita însușire de a te putea îndoi, însușire dată exclusiv omului.

— Ce să ne facem? întrebă în sfîrșit Ákos ridicîndu-se de pe sofa și apucîndu-se să măsoare odaia în lung și-n lat, după ce enumerase, una după alta, toate aceste posibilități. Să tolerăm ca un bandit să-l despoaie pe Tengelyi, sub ochii noștri, de toate drepturile sale și să stăm cu mîinile-n sîn, asistînd la o mîrșăvie pe care eventual am putea-o zădărnici? Sau să luăm atitudine fățișă, noi, copiii lui Réty, împotriva propriilor noștri părinți?... Ce grozăvie!...

— Deocamdată să nu facem nimic, zise Etelka. Cînd nu știi cum să acționezi, rezerva e întotdeauna soluția cea mai bună. Un timp oarecare Macskaházy nu va distruge hîrtiile și nici nu le va putea întrebuința la vreo mîrșăvie fără ca noi să prindem de veste. Pînă atunci să fim cu ochii-n patru la tot ce se întîmplă în jurul nostru. Deși nu obișnuiesc să e împotriva principiilor mele, am să trag cu urechea.

La urma urmei sînt femeie și de data aceasta vreau să-mi satisfac curiozitatea. Dacă, mai tîrziu, observăm ceva, sau ne vine vreo idee bună, n-avem decît să luăm numaidecît o hotărîre.

— Drumul cel mai bun e drumul drept, se împotrivi Ákos. Ți-ai găsit cine să pîndească și să spioneze! Oamenii ăștia au să ne tragă pe sfoară de zeci de ori și poți fi sigură că nu vei mai auzi nimic, chiar dacă ai sta ani de zile cu urechea lipită de peretele odăii lui Macskaházy. Cel mai bun lucru ar fi să vorbesc cu tata.

— Dacă ții ca actele să fie distruse chiar azi, recunosc, e cea mai bună soluție! zise Etelka. Fie că — doamne ferește — tata știe de fapta mamei noastre vitrege și a lui Macskaházy, fie că nu știe, un lucru e cert: din clipa în care cineva află că am descoperit o parte a tainei, actele vor dispărea pentru totdeauna.

— Ai dreptate, zise fratele ei trîntindu-se într-un jilț. Trebuie să așteptăm cu răbdare și să ne prefacem cît putem.

— Bagă de seamă, aud pașii tatii pe sală, zise Etelka ridicîndu-se de pe sofa, gata să plece. Probabil îți va vorbi de Vilma... Stăpînește-te și fii calm.

Apoi tînăra își luă rămas bun și ieși, după ce sărută mîna tatălui, cu care se întîlnise în ușă.

Niciodată între tată și fiu nu existaseră relații călduroase și pline de acea încredere desăvîrșită care determină fericirea vieții de familie. Oricîtă apropiere ar exista între doi oameni, ei nu vor fi niciodată legați dacă nu nutresc aceleași dorințe; înrudirea de sînge nu poate ține loc firelor cu care idealurile comune unesc două ființe în deplinătatea lor. Să nu credeți însă că vicecomitele și băiatul său trăiau într-o veșnică neînțelegere sau chiar dușmănie, din păcate atît de frecvente între părinții și fiii din familiile noastre nobiliare! Dimpotrivă, Réty își manifesta vizibil dragostea pentru băiat, iar Ákos nu uita

niciodată de respectul ce-l datora tatălui, și poate nici unul din ei nu bănuia că dacă trăiau în pace, era nu pentru că s-ar fi înțeles perfect, ci din lipsa oricărei preocupări comune care să fi putut da naștere unor controverse sau ciocniri. Atît în viața spiritului cît și în cea a materiei, distanța este o noțiune pe care n-o poți percepe decît prin experiență. Pînă a nu măsura depărtarea dintre el și obiectele înconjurătoare, copilul își închipuie că toate îi sînt la fel de apropiate; la fel, Réty și fiul său nu bănuiau, probabil, cîtă distanță se afla între ei, căci unul își urma planurile de mărire, iar celălalt nu asculta decît îndemnurile inimii. Totuși, strîngîndu-i mîna, acum cînd venise să-i vorbească de Vilma, vicecomitele se simțea foarte stingherit: se vedea cît de colo că, în clipa aceea, bănuia care sînt adevăratele raporturi dintre el și fiul său.

După obișnuitele întrebări în legătură cu sănătatea — inutile de altfel, căci Ákos arăta foarte bine — șezură amîndoi tăcuți, o vreme. Într-un tîrziu însă, făcînd un efort, vicecomitele începu să vorbească.

— Dragul meu, ar trebui să-ți fac reproșuri pentru ultima ta aventură. Gîndește-te ce simte un tată într-o astfel de situație, zise el cu un zîmbet silit, obișnuit la el în toate împrejurările în care nu știa ce expresie e mai potrivită momentului.

— Îmi pare bine că a venit vorba despre asta, dragă tată, răspunse Ákos și tremurul vocii sale îi trăda emoția. Trebuie să punem la punct anumite lucruri cît mai de grabă. Mai bine acum decît mai tîrziu.

— Totuși nu trebuie să ne pripim, îl întrerupse vicecomitele, neplăcut surprins de felul în care Ákos interpreta convorbirea. Ești nervos... Mai bine să vorbim despre altceva. Poate nu te simți încă destul de restabilit.

— Nu, tată! răspunse Ákos repede. E în joc onoarea fiului dumitale și deci nu poate fi vorba de amînare. Știi că o iubesc pe Vilma... Vicecomitele

începu să zîmbească; Ákos observă și roși. N-ai grijă, n-am de gînd să-ți descriu acest sentiment; mi se pare că tot n-aș găsi înțelegere. Dar dumneata cunoști, tată, imprudența pe care am făcut-o silit de încăpățînarea lui Tengelyi de a nu mă accepta în casa lui.

— In anumite privințe Tengelyi a fost întotdeauna un om cu scaun la cap, îl întrerupse Réty.

— Fie! N-am să discut nici chestiunea aceasta, continuă Ákos tot mai înfierbîntat. N-am să discut cît ești de rațional, pretinzînd unui om imposibilul. N-am să discut cît e de potrivit să lupți împotriva unor sentimente care, neputînd fi înnăbușite, se vor putea cel mult tăinui. Toate acestea nu țin de obiectul discuției noastre. Dumneata știi, tată, ce s-a întîmplat și știi că, în ciuda nevinovăției sale, reputația Vilmei a avut de suferit. Știi că îi datorez o satisfacție și...

— Dragul meu — îl întrerupse vicecomitele, clătinînd din cap — nu te apuca să exagerezi lucrurile! Onoarea Vilmei! Eu nu pricep ce fel de rău i s-a făcut! Trebuie să recunosc că istoria asta n-a făcut cine știe ce cinste casei lui Tengelyi și mai ales mamei Vilmei. Dar, în ce o privește pe fată, ce vrei? Are șaptesprezece ani!

Cuvintele și mai ales felul în care au fost spuse jigneau cele mai intime sentimente ale lui Ákos. După tonul schimbat cu care tînărul îi răspunse tatălui său, vicecomitele își dădu seama că făcuse o mare greșeală.

— Să lăsăm ironiile, tată, zise Ákos, grav. Mai bine să vorbim liniștiți. Cele întîmplate au zdruncinat reputația Vilmei. Chiar dacă m-aș fi îndoit de aceasta cît de puțin, din felul în care a vorbit mama despre ea, chiar în odaia asta, m-aș fi putut lămuri pe deplin. In această situație, greșeala mea nu se mai poate repara decît într-un singur fel. Alegerea mea era făcută mai demult, dar acum sînt hotărît să

nu mai amîn lucrurile. Vreau să mă căsătoresc cu Vilma și cer asentimentul dumitale.

Réty simțea o aversiune specială față de întrebările la care se putea răspunde doar printr-un simplu „da" sau „nu". Mai ales în această problemă importantă, merituosul bărbat se simți foarte încurcat de cuvintele fiului său. Se mulțumi așadar să îngaime ceva despre primejdiile unei hotărîri pripite și despre importanța acestui pas, care nu îngăduie să se ia o hotărîre imediată.

— Pentru mine e cea mai importantă problemă, răspunse Ákos. Pot să te asigur că a trecut un an de cînd m-am decis. In afară de aceasta, gîndește-te și dumneata că, după cele întîmplate, Vilma nu mai poate ieși în lume, fără să se simtă dezonorată, decît cînd va fi logodnica mea. Or, nu vreau să mai prelungesc nici măcar cu o zi situația neplăcută în care am pus toată familia ei.

— Dragul meu — făcu Réty cu toată duioșia de care se simțea în stare — eu unul apreciez cît se poate de mult gentilețea ta și te poți bizui pe tot ajutorul meu, cînd va veni vorba de reparațiile necesare în urma greșelii tale tinerești...

— Accepți deci?!... exclamă Ákos strîngînd mîna tatălui său cu toată afecțiunea.

— Accept tot ce e necesar ca familia Iengelyi să nu aibă de suferit de pe urma ușurinței tale. Dumnezeu ne-a învrednicit să avem avere. Dacă crezi că e necesar, o vom înzestra pe Vilma și îi vom găsi și o partidă bună, iar...

Ákos își retrase mîna, sărind în picioare.

— Tată! exclamă el, îmbujorat. Uiți că o iubesc pe Vilma? Uiți că nimeni nu mi-e atît de drag ca ea, și că, la rîndu-i, ea mă iubește la fel de mult? Nu-ți dai seama că prefer să renunț la orice, decît s-o văd în brațele altuia!? — Vicecomitele își netezea părul, neștiind ce să răspundă. — Da — continuă Ákos — să nu crezi că-ți cer vreun ajutor material. Moștenirea din partea mamei, aflată

de-acum în stăpînirea mea, îmi ajunge ca să-mi pot întreține nevasta. Fă ce vrei cu averea dumitale, tată. Eu nu-ți cer decît asentimentul... Nu mă refuza!

Cum vicecomitele nu era un om insensibil, cuvintele fiului său avură un puternic răsunet într-însul, dar omul ajunsese la vîrsta la care interesele se cristalizează în anumite principii, principii devenite tot atît de puternice în comparație cu sentimentele pe cît fuseseră de slabe în tinerețe. Pe de altă parte, influența doamnei Réty era prea puternică și n-o mai putea neglija, așa că singurul răspuns ce-l putea da se limita la generalitățile de care oamenii incapabili de sentimente profunde obișnuiesc să se folosească împotriva pasiunilor noastre. De obicei, argumentele acestea se limitează la a nega sentimentele noastre sau la cîteva din sutele de variante ale afirmației că inima omului e schimbătoare și că vremea îi lecuiește orice rană. Ce-i drept, afirmația nu e lipsită de adevăr. Inima, ca orice boală, își găsește leacul. Atît doar că, biata de ea, de cele mai multe ori se vindecă numai o dată cu moartea, așa că la ce să te mai bucuri cînd, o dată cu rana, inima și-a pierdut și simțirea?!

Ákos nu se lăsă înduplecat și nu voi să știe nici măcar de o amînare, deși tatăl său declarase solemn că, dacă acceptă să întreprindă o călătorie de un an și în acest timp dragostea lui nu se va spulbera, e gata să admită căsătoria.

— Dar, te rog, gîndește-te ce faci, dragul meu! zise în sfîrșit vicecomitele, plimbîndu-se enervat prin odaie. Gîndește-te că de dragul unei pasiuni îți sacrifici viitorul. Nimeni nu știe mai bine decît tine cît te iubesc. Niciodată nu m-am împotrivit, cu un cuvînt măcar, dorințelor tale. Principiile tale politice diferă de ale mele; fie! Eu îți respect convingerile și mă încred în timpul care te va călăuzi pe alte căi, ca pe mulți alții. Dorința mea cea mai fierbinte a fost să te văd însurat cu o femeie de seama ta... și, cu toate că știu mai multe care, după părerea mea, ar fi

potrivite... nu te-am lăsat oare să-ți decizi singur soarta? Nu te-ai bucurat de atîta libertate cîtă n-a avut poate niciodată un fiu ai cărui părinți sînt în viață?... E singura dată cînd te rog să mă asculți! Gîndește-te că te pregătești să faci un pas irevocabil.

— M-am gîndit la toate și sînt decis, răspunse Ákos calm. Vilma e singura ființă din lume care mă poate face fericit.

— Cunoști tu oare lumea? Sau poți prevedea, măcar, dorințele care îți vor stăpîni inima după ce-ți vei irosi tinerețea? continuă vicecomitele, insistent. La vîrsta ta omul e modest: tot ce-și dorește e un acoperiș de paie și dragostea iubitei. Imaginația tinerilor înlocuiește toate celelalte lipsuri... Se spune că sălbaticii dau aur pe oglinjoare sau pe mărgele de sticlă; așa e și omul tînăr, în stare să-și dea toată averea pe cîteva bucurii efemere, numai și numai pentru că aceste plăceri trecătoare i se par o comoară de nesecat. Crede-mă însă că inima are necesități pe care la douăzeci și patru de ani încă nu le cunoști. Ele se nasc abia mai tîrziu, dar din fericire trebuie cu necesitate să le satisfaci. Un bărbat în toată firea își dorește distincții și onoruri tot așa cum tînărul și-a dorit odinioară dragostea; chiar dacă îți pui toate nădejdile de fericire într-o iubire, pînă la urmă ea nu te mai satisface și ajungi să-ți cauți consolarea în stima sau măcar în adulația mulțimii.

Ákos dădu din cap zîmbind.

— Nu da din cap, continuă Réty. Îți va sosi și ție vremea de care-ți vorbesc, cum ne-a sosit tuturor. Ești înzestrat cu un caracter nobil și știu prea bine că ești străin de orice simțăminte egoiste, că nu ești avid după cîștig, dar la urma urmei om ești și tu și nimeni nu se poate împotrivi firii. Atît trupește cît și sufletește, oamenii se deosebesc prin nenumărate trăsături particulare și aceeași însușire poate fi atractivă la unul după cum la altul poate să repugne; dar, pe lîngă ele, există și cîteva trăsături esențiale,

pe care le regăsești în fel de fel de forme, însă pretutindeni. Chiar cel mai urît obraz are nas, gură și urechi; la fel și cu principalele înclinări care alcătuiesc firea omului: deși în alte combinații, le vei regăsi totuși pretutindeni. Crede-mă, căci îți sînt tată: are să vină vremea cînd se va trezi și în sufletul tău dorința onorurilor. Vor veni zile cînd gîndul că posibilitățile și talentul tău zac în colb are să-ți umple sufletul de amărăciune. Zile cînd ai să constați că oamenii de vîrsta ta, inferiori ție din toate punctele de vedere, s-au înălțat mult deasupra ta... și ai să-ți blestemi atunci nesocotința de a te fi expulzat singur de pe acest drum.

— Chiar dacă ar fi așa, chiar dacă pînă la urmă diavolul ambiției ar învia și-n mine, cine-mi garantează că l-aș putea satisface în ciuda faptului că i-aș urma toate sfaturile?! se împotrivi Ákos, pe care cuvintele tatălui său nu-l convinseseră, deși avură un puternic efect asupra lui, mai cu seamă că își dădea seama cît de pătimaș fuseseră rostite. Și-apoi, oare s-a astîmpărat cineva de setea aceasta mare a lui Tantal [1], spre care au năzuit atîția? Cine a tînjit vreodată după onoruri, fără să fi ajuns — mai tîrziu, la sfîrșitul vieții — să coboare în mormînt, nesatisfăcut, cînd și-a dat seama de inutilitatea și de nimicnicia a tot ce cîștigase?

— Afirmația poate fi adevărată dacă ne referim la cei ce și-au propus țeluri irealizabile, răspunse vicecomitele.

— Dar dacă m-aș număra și eu printre aceștia? îl întrerupse Ákos. Pînă acum n-am fost ros de ambiții, dar presimt că dacă voi avea vreodată pasiunea lor, scopul pe care mi-l voi propune va fi unul dintre cele inaccesibile multor milioane de oameni. Să fiu „marele om" al unui județ, să-mi zică „ilustre domn" sau „măria-ta" cîțiva oameni care mă cunosc, să mă înalț

[1] Potrivit legendei antice, Tantalus, regele Lydiei, punînd la îndoială puterile zeilor, a fost zvîrlit de aceștia în Infern și osîndit să fie veșnic chinuit de sete și foame.

mîndru ca trestia crescută din mocirlă, să colcăie în jurul meu putreziciunea căreia îi datorez înălțarea mea, să mă clatin și să mă plec mereu, ca să nu-mi trădez slăbiciunea tocmai prin încercarea de a rezista... nu, nu asta e ținta după care aș putea tînji vreodată. Or, există oare și alta?

— De ce n-ar exista?! afirmă vicecomitele înviorat și bucuros de făgașul pe care apucaseră, deși simțea că vorbele amare ale fiului său sînt o aluzie la situația lui. Un tînăr cum ești tu poate deveni orice. Recunosc că în țara noastră drumul spre situațiile sus-puse nu e prea plăcut. În situația ta, nu poți evita slujba la isprăvnicie. Dar nu ești oare tînăr? Nu ți-e deschisă calea pentru a-ți face începutul acolo unde pentru alții se află ținta finală? Peste trei ani nu mai candidez și-ți predau locul meu. Cunoști situația mea și știi că pot să mă țin de cuvînt. Nu e necesar să-ți renegi principiile; dimpotrivă, candidînd în opoziție e sigur că vei fi ales în locul meu, iar o dată ce te-ai văzut în scaunul de vicecomite poți deveni orice poftești, chiar și președinte al curții, dacă vrei.

— Tată, tată!... făcu Ákos fără să-și poată stăpîni un zîmbet la auzul strălucitelor planuri ale tatălui său. Dacă, să zicem, cariera pe care mi-ai înfățișat-o m-ar atrage, dacă după cîțiva ani de drum bătătorit aș avea într-adevăr chef să părăsesc vechiul drum, văzînd că nu mai pot merge înainte, cu alte cuvinte că nu pot obține o slujbă mai înaltă și aș intra și eu în rîndul celor care, asemenea lui Mahomet, dacă au văzut că poruncind muntelui să vină la ei și muntele nu se urnește, se duc singuri la el, ei bine, spune-mi te rog întrucît ar însemna Vilma o piedică pentru mine?

— Uiți poate unde trăiești, dragul meu? întrebă vicecomitele privindu-l uimit pe Ákos. Nu știi că fără legături familiale influente nu poți face nici o treabă în județul ăsta? Meritele personale... sînt un zero menit să-ți înzecească valoarea, dacă poți așeza în

fața lui cifra care se numește situație socială... Fără ea meritele nu înseamnă nimic. Crezi că puteam ajunge vreodată vicecomite dacă mă căsătoream cu o fată din popor, în loc s-o iau pe răposata maică-ta sau pe soția mea de-acum?

— Ce-mi trebuie nevastă nobilă dacă am această calitate?

— De, dacă aleasa ta n-ar fi tocmai Vilma, fiica unui notar de țară! exclamă Réty înfierbîntat de discuție și dîndu-și pe față gîndurile cele mai ascunse. Dacă vrei, însoară-te cu o fată din popor. Ia o fiică de comerciant bogat, de bancher, de ovrei încreștinat, dacă îți convine. Mie nu-mi pasă de prejudecăți și știu prea bine că nimeni nu ne-a văzut încă sîngele din vine — dar însoară-te cu o fată bogată și, departe de a fi compromisă, situația ta nu va avea decît de cîștigat. Astăzi arborele genealogic nu mai are decît valoarea unuia prin care-ți dovedești moștenirile; orice țărănoi abia înnobilat de două generații se uită cu dispreț la un nobil de obîrșie străveche, dacă acesta trece pe jos pe lîngă caleașca lui. Tu însă ai nevoie de avere, dacă vrei să ajungi ceva. Aș da oricît să pot schimba lucrurile, dar nu se poate: averea mea vă revine amîndurora. Dacă îți iei nevastă săracă, vei avea doar jumătate din cît am eu azi și...

— Să lăsăm baltă discuția asta, tată. E neplăcută pentru amîndoi și nu-mi poate schimba intențiile, îl întrerupse Ákos. Hotărîrea mea e luată. Dacă ar fi vorba numai de inimă, aș avea poate destulă putere să-mi sacrific fericirea pentru a nu-mi mîhni tatăl. Dar pentru că e vorba de onoarea mea și de viitorul Vilmei, hotărîrea mea nu poate fi schimbată. Nu-mi refuza asentimentul dumitale, nu mă pune în situația tristă de a fi silit să fac cel mai însemnat pas din viața mea fără învoirea dumitale.

— Gîndește-te, dragul meu, cît ne-am ostenit — răposatul tău bunic și cu mine — să ridicăm familia noastră la situația de azi! se tînguí Réty. Vrei să sa-

crifici, de dragul pasiunii tale, strădaniile unei jumătăți de veac? Gîndește-te că îmi strici pentru totdeauna liniștea casei. Soția mea nu se va putea împrieteni niciodată cu Vilma. Maică-ta e-n stare mai degrabă să ne părăsească decît să-și dea asentimentul la căsătoria asta nenorocită. Gîndește-te la sora ta! Strici și viitorul ei. Cine crezi că va mai fi dispus să se încuscrească cu un notar comunal?

Vicecomitele ar mai fi invocat probabil multe motive, conjurîndu-și fiul să țină seama de ele, dacă în clipa aceea nu s-ar fi deschis ușa și nu ar fi intrat în odaie doamna Réty, schimbînd tot cursul discuției.

Fără îndoială că argumentele lui Réty l-ar fi convins pe Ákos tot atît de puțin pe cît s-ar fi lăsat tatăl convins că, fără să fii cîtuși de puțin beat, poți prefera pe fata unui notar rural sărac situației de vicecomite în Taksony. Ákos ținea însă la tatăl său, iar acesta îi vorbise cu multă căldură, așa că avertismentele părintelui avură totuși un oarecare răsunet în inima fiului. După ce însă, intrînd în odaie, mama sa vitregă își atribui, ca de obicei, rolul oratorului, tonul ei poruncitor îl înfurie atît de mult pe Ákos încît fiecare cuvînt rostit de el trăda disprețul pe care-l simțea față de femeia aceasta, mai cu seamă că o știa complice a unor răufăcători.

— Ei, ai vorbit cu Ákos? întrebă doamna cu voce tăioasă întorcîndu-se către soțul ei. Și ce-a zis, mă rog?

— Am vorbit, răspunse soțul ei încurcat. Ákos zice că... vreau să spun că în momentul de față... adică...

— Nu va renunța la Vilma! îl întrerupse Ákos, calm. Nici acum și nici de-acum încolo.

— Vom vedea noi! făcu doamna Réty săgetîndu-l cu o privire întunecată. Dacă dumneata crezi, tinere, că ne vom învoi vreodată...

— În ce vă privește, doamnă, nu m-am așteptat niciodată la asentimentul dumneavoastră, răspunse

Ákos pe un ton care vădea toată enervarea lui. De altfel...

— Nici taică-tău nu va încuviința ! îl întrerupse femeia, fierbînd de mînie. Aș putea să jur că soțul meu nu ți-a spus niciodată altceva.

— Aveți dreptate, doamnă, continuă Ákos din ce în ce mai pornit. Totuși, pînă acum tata mă iubea. N-aș crede că hotărîrea lui e definitivă.

— Hotărîrea tatălui tău e definitivă, replică doamna Réty și mai agresivă. Nu-i așa ? întrebă ea întorcîndu-se spre soțul ei ; și, văzînd că vicecomitele încuviințează din cap, de mai multe ori la rînd, urmă : Niciodată ! Niciodată ! Nici el, nici eu nu vom încuviința această nebunie !

— În cazul acesta voi fi silit să-mi fac datoria fără consimțămîntul tatii, căci mă consider un om cinstit, răspunse tînărul aruncîndu-i mamei sale vitrege o privire rece și disprețuitoare. Mă văd silit să părăsesc această casă, ocupată atît de desăvîrșit de alții, precum se vede, încît n-a mai rămas loc și pentru mine.

— Și mă rog, unde vrei să te duci, tinere, după ce nu vom mai avea onoarea ? întrebă doamna Réty ironică. Te pomenești că ai să te retragi pe domeniile logodnicei dumitale !? adăugă ea cu un rîs forțat.

— Nu va fi nevoie, răspunse Ákos palid ca un mort și abia stăpînindu-și furia. Moștenirea de la mama îmi ajunge ca să am din ce trăi. Dacă ar mai trăi, n-aș fi silit azi să părăsesc în felul acesta casa tatălui meu !

— Șarpe nerecunoscător și josnic ! țipă doamna Réty nemaiputîndu-se opri. Îmi reproșezi că-ți sînt mamă vitregă ! M-am născut baroană de Andorházy și n-aveam nevoie să mă mărit cu un nobil de rînd ! Pentru mine n-a fost de fel o cinste ! Vouă v-am făcut cinste ! Iar pe moșiile maică-ti să nu te bazezi, copil netrebnic ! Nu ai încă douăzeci și patru de ani, iar taică-tău n-are să-ți dea nimic !

— Vă rog să nu uitați că peste două luni împlinesc vîrsta majoratului, răspunse calm Ákos.

— Nu și nu! Îți spun eu că nu! Căsătoria asta nu se va înfăptui niciodată! țipă femeia scoasă din minți. N-am să tolerez o asemenea rușine! Dacă nu se poate altfel, tatăl tău are să te dezmoștenească, are să te blesteme, nemernic ce ești! Nu voi tolera să pătezi numele pe care-l port și eu!

Ákos era roșu de furie. Voia să vorbească, dar mînia îl gîtuise.

— N-am să suport, drept noră, pe fata unui notar comunal fără nume, fără avere, fără noblețe, o ființă demnă de tot disprețul meu!

— Doamnă! exclamă Ákos.

— Da! E o ființă imorală. O tîrfă care ți s-a dat înainte de cununie!

La aceste cuvinte, rostite de doamna Réty în culmea furiei, mînia lui Ákos izbucni, revărsîndu-se ca un torent. Înnebunit, tînărul se năpusti asupra mamei sale vitrege. Cu greu putu opri tatăl brațul ridicat să lovească.

— Cum ai îndrăznit să rostești cuvîntul acesta, nemernico!? urlă Ákos. Complice de răufăcători, hoață, rușinea casei noastre! O vorbă să spun și ți-ai găsi locul care ți se cuvine, alături de criminali!

Văzînd-o pe doamna Réty în clipele acelea, albă ca varul, cuprinsă de tremur, cu privirile pironite în pămînt, ți s-ar fi făcut milă. Vicecomitele nu știa nimic din cele întîmplate, așa că purtarea fiului său i se părea cea mai grosolană nerecunoștință comisă vreodată față de un tată — și nu știu cum ar fi reacționat dacă n-ar fi intrat chiar atunci Vándory, punînd capăt acestei scene penibile.

Abia intră preotul, că doamna Réty își luă bărbatul de mînă și ieși. Ákos, slăbit de boală, se trînti pe sofa, plîngînd.

Nu trecuse bine un sfert de ceas, tocmai deajuns să-i istorisească lui Vándory, pe scurt, toată întîmplarea, cînd feciorul îi aduse o scrisoare de la tatăl

său, care îl înștiința că va trebui să plece din casă îndată ce starea sănătății lui îi va permite. Cu toate că bătrînul pastor făgădui să aplaneze totul, Ákos nu mai voia să rămînă nici un ceas. Își luă rămas bun de la Etelka, buna soră care venise degrabă la el, speriată de cele întîmplate, și plecă imediat, cu Vándory, la casa acestuia.

26

Cîte nu se vorbesc despre rănile inimii, pricinuite de dragoste! Ar fi deci o nedreptate să nu pomenim și despre puterea tămăduitoare a iubirii! Avem obiceiul să uităm că sentimentul din care pot izvorî atîtea chinuri e făcut în același timp să ne întărească în fața altor încercări din viață... Năpădindu-te cu dureri noi și necunoscute pînă atunci, dragostea te scutește de altele... Nimeni nu și-a dat seama mai bine decît Ákos cît poate fi de tămăduitoare dragostea. Alungat din casa părintească, frustrat de perspectivele sale strălucite — la care nu poți renunța decît cu multă durere — tînărul se simțea, mulțumită dragostei, cel mai fericit muritor de pe pămînt.

După ce își conduse oaspetele pînă acasă, Vándory se repezi imediat la Tengelyi. Notarul fusese plecat la un prieten din alt sat, să-i istorisească ultimele evenimente și să-i ceară un sfat. Se întorsese noaptea tîrziu, în ajun, și se pregătea să plece la Kislak, unde voia să vorbească cu Viola, dar ajungînd acasă află că prizonierul fugise. Vă puteți imagina simțămintele lui cînd se văzu din nou lipsit de nădejdea de a afla ceva sigur despre actele sale, mai cu seamă că cele auzite la Kislak îi întăreau bănuielile nutrite împotriva familiei Réty. Vándory îl încurajă însă, plin de blîndețe, așa că, de bine de rău, Tengelyi se mai liniști

puțin. După o jumătate de oră — timp în care preotul îi istorisi cum fusese izgonit Ákos de acasă — notarul făgădui că nu se va mai împotrivi alegerii fiicei sale. Vándory îl îmbrățișă fericit, se întoarse în grabă la Ákos și reveni cu el.

Nu se știe în ce măsură schimbarea hotărîrii lui Tengelyi era pricinuită de intervenția lui Vándory sau de convingerea că — după cele întîmplate — viitorul Vilmei nu mai putea fi asigurat decît prin căsătoria fetei cu Ákos. Poate însă că, la urma urmelor, argumentul suprem era însăși fata, îndurerată și cu privirile pline de o irezistibilă rugăminte mută... Nu știu. Atîta știu că, sosind cu Vándory la casa notarului, Ákos fu primit cu o călduroasă strîngere de mînă. Tînărul încercă să se scuze pentru cele întîmplate, invocînd dragostea sa fără margini și obținu iertarea mult mai repede decît s-ar fi așteptat din partea unui om sever ca Tengelyi.

— La urma urmei, ce poți să faci? Se iubesc. Pare că însuși destinul a vrut să fie așa! exclamă el, revenind în odaie după ce îl condusese pe Ákos la Vilma. (Descrierea sentimentelor cu care fata îl primi pe tînăr o las pe seama frumoaselor mele cititoare, căci fiecare dintre ele le va fi simțit sau are să le simtă vreodată.)

— De cînd ți-am spus eu, dar n-ai vrut să mă crezi! răspunse Vándory zîmbind. Tinerii sînt făcuți parcă unul pentru altul.

— Cel puțin dacă ai avea dreptate! Eu unul eram de altă părere, zise Tengelyi grav. Renunțînd la libertate, trebuie să obții în schimb măcar egalitatea, ca să poți fi fericit. Dragostea ostenește ușor, dacă trebuie să urce sau să coboare mereu spre obiectul ei. Eu i-am dorit fetei mele alt soț, unul care să fie de-o seamă cu ea, în brațele căruia să nu trebuiască să-și amintească niciodată cît e de penibil să accepți, chiar și din partea celui pe care îl iubești, anumite lucruri, cînd nu ești în stare să-i răspunzi cu aceeași măsură. Dar văd că soarta a hotărît altminteri. Nădăjduiesc

însă că îmi va dezmînți și temerile, precum mi-a zădărnicit dorințele. Ákos e un om cinstit și poate are să-l ajute pe bietul meu fiu, furat și de titlul nobiliar, după ce mai e și sărac... Vilma nu-și mai poate salva reputația decît căsătorindu-se cu tînărul Réty... Îți închipui cît are s-o bîrfească nevasta vicecomitelui!... Nu, ar fi cu neputință să mai împiedic această căsătorie, oricît ar fi ea de contrară principiilor mele.

— Nu te supăra, prietene, dar principiile tale sînt cu totul greșite, făcu Vándory clătinînd din cap. E o prostie să respecți pe cineva pentru că are avere. Dar e oare mai puțin greșit să nedreptățești pe cineva numai și numai pentru că e bogat?!... Prețul oamenilor stă în ei înșiși.

— Fără îndoială — îl întrerupse Tengelyi — dar oare stejarul sădit într-o seră îngustă are să-și poată înălța trunchiul pe măsura celui din pădure?... Pomul crescut în umbră, într-un loc unde căldura soarelui nu-l poate atinge, nu va fi oare lipsit de rod?... Nu la fel se întîmplă și cu oamenii? Germenii sădiți într-înșii de natură se dezvoltă sau pier în funcție de situația în care se află acești oameni, nu?... Crede-mă, prietene, că îți vorbesc din experiență. Judecînd oamenii, e de preferat să le scazi valoarea din totalul însușirilor, decît s-o adaugi acestora. În felul acesta te vei înșela mai puțin. De altfel există excepții și nădăjduiesc că Ákos se numără printre ele. Expresia senină a feței notarului dovedea că e convins de ceea ce spune. Omul era fericit să-și vadă fiica — înfrumusețată de dragoste și de fericire — alături de Ákos.

Nu de mult, dragostea tulburase liniștea casei notarului; acum ea își revărsa bucuriile peste toată familia... O călduroasă strîngere de mînă o făcuse pe Erzsébet să priceapă că soțul ei o iertase. Buna femeie privea înlăcrimată cînd la cei doi tineri fericiți, cînd la bărbatul a cărui mulțumire prețuia mai mult, în ochii ei, decît toate comorile pămîntului.

În schimb, la conacul din Tiszarét domnea neliniștea.

Îndată după scena ai cărei martori am fost, doamna Réty îi destăinui soțului ei totul, iar Macskaházy îi istorisi discuțiile de la tribunal. Vicecomitele se plimba prin odaia lui copleșit de gînduri. În vremea asta, pe sofaua din dormitorul ei, doamna Réty își pritocea mînia și amărăciunile.

„Pentru asta am făcut tot ce-am făcut? Pentru asta mi-am riscat liniștea sufletească, onoarea, existența chiar? Pentru ca un copilandru nerecunoscător să mă înfrunte în felul acesta, în propria mea casă?! își zicea ea. De ce m-am zbătut atîta, de ce m-am dat pe mîna josnicului de Macskaházy de care mi-e silă? Nu pentru prestigiul familiei am făcut oare totul? Nu pentru ca să-i sporesc averea tocmai acestui tînăr nemernic?! Nu pentru a-i lărgi și mai mult perspectivele de viitor?!... Femeia plîngea de furie și de deznădejde. Nefericita de mine! Ce-a fost viața mea? Un șir de lupte fără sfîrșit, în care mi-am sacrificat veșnic sentimentele pentru niște țeluri pe care nu le-am putut atinge. Iubeam, dar cel iubit de mine nu avea altă avere decît dragostea mea, iar eu știam că-mi doresc mai mult decît fericirea liniștită din brațele iubitului meu! L-am luat dar pe Réty. Credeam că datorită averii și însușirilor sale mă voi putea înălța pînă la o situație care să mă încînte... Și-acum? Iată-mă „înaltă doamnă", nevastă de vicecomite. Așa am să mor! Bărbatu-meu nu are destulă energie ca să mă pot aștepta la mai mult din partea lui. Am renunțat la visele mele de mărire și-am început să-mi încropesc planurile pe altă temelie. Îmi ziceam că poate copiii lui Réty se vor putea ridica pînă la treapta pe care tatăl lor, prea slab, n-o poate ocupa. Ce-am eu cu copiii ăștia? Nu sînt sînge din sîngele meu, nu sînt copiii mei, dar, la urma urmei, purtăm același nume... și, oricît m-ar urî, mă interesează și pe mine situația lor. O dată cu ei mă înalț și eu. Viața mea a intrat pe făgașuri noi. Toate străduaniile mele țînteau înspre acest nou plan... și-acum totul s-a năruit, toate planurile, toate calculele atîtor ani îndelungați, totul, totul, pentru simplul motiv că

Ákos o iubește pe Vilma... El, în fața căruia stătea deschisă o lume întreagă; el care a renunțat la toate pentru o fiică de notar!... Și nu pot nici măcar să mă răzbun!"

Doamna Réty se trudea să găsească un mijloc pentru a-l împiedica pe Ákos să-și ducă hotărîrea la bun sfîrșit, dar zadarnic! Era copleșită de sentimentul neputinței și de convingerea că notarul, pe care îl ura pentru că nu-l putea disprețui, are să iasă învingător...

Cum ședea pe sofa, chinuită de gîndurile acestea, deodată ușa se deschise și intră Macskaházy. Intorcîndu-se spre el, doamna Réty îl întrebă cum se simte soțul ei.

— Domnul vicecomite e foc și pară, zise avocatul lăsîndu-se alene pe sofa, lîngă stăpînă. Purtarea, cu totul neobișnuită, o uimi nespus de mult pe doamna Réty, deoarece altădată Macskaházy obișnuia să se așeze numai în urma unor insistente invitații, și la o distanță apreciabilă. Nu vă puteți imagina, doamnă, cît de îngrijorat e soțul dumneavoastră. Mi-a făcut reproșuri și mie... Dar, nu mă mir: e un fapt grav... In situația domniei-sale...

Incepea să se însereze. Odaia era învăluită în umbre tulburi. Vocea lui Macskaházy și toată atitudinea lui aveau ceva neliniștitor pentru doamna Réty.

— Azi ești într-o dispoziție foarte ciudată, îl întrerupse ea. Am impresia că te simți foarte bine dispus și nu pricep de ce.

— Eu pricep, dragă doamnă, făcu avocatul, vesel. Oare nu ești îndreptățit să fii vesel cînd, după multe osteneli, te vezi în sfîrșit la țintă?

— Da, dar ne-am atins oare ținta? răspunse doamna Réty oftînd. Viola e liber din nou și toate bănuielile cad asupra noastră.

— Fleacuri! se împotrivi Macskaházy din ce în ce mai bine dispus. Ce rău ne-ar putea face Viola dacă e liber?! Oare nu e condamnat la moarte? Nu știe că, oriunde s-ar înfățișa pentru a ne acuza, ar fi spînzurat a doua zi? Credeți, doamnă, că haiducul are să

se înfățișeze la vreun tribunal numai ca să spună despre înălțimea-voastră și despre umila mea persoană o seamă de lucruri pe care nu le va crede nimeni ? Cît despre bănuielile lui Viola, n-au temei și nu face să ne batem capul cu ele ! Cu cît ne-ar acuza mai grav, cu atît i s-ar da mai puțină crezare.

— Dacă l-ai fi auzit azi pe Ákos, n-ai mai vorbi așa ! Cred că are informații precise, își exprimă teama doamna Réty.

— Fleacuri ! o liniști avocatul. Vă spun că-s fleacuri. Ákos și informații precise ! Dar de unde, mă rog ? O fi auzit de cele întîmplate la tribunal și, furios, a aruncat și el o vorbă... ca dumneavoastră cînd îi ziceți „zgripțuroaică bătrînă" vreunei babe care n-a curățat podelele cum trebuie, dar fără să credeți că baba încalecă într-adevăr pe-o coadă de mătură, spre a zbura la sabatul vrăjitoarelor... Buna reputație e aidoma capitalului : o dată ce ai apucat s-o ai, trăiești mai departe din dobîndă ; ba, dacă ești destoinic, obții credite de trei ori mai mari decît capitalul, numai și numai pentru că lumea te crede bogat.

— Constat că azi ești foarte bine dispus și vezi totul în culori trandafirii, remarcă doamna Réty, mirată de capriciul avocatului, altădată gata să facă din țînțar armăsar.

— De ce n-aș fi ? îi răspunse Macskaházy pe un ton cît se poate de confident. Toată viața mi-am închinat-o familiei dumneavoastră ; m-am expus, în ultimul timp, unor primejdii serioase și-acum iată-mă ajuns să văd clipa răsplății. Cum nu m-aș bucura ? Sînt un om sărac !

— Nu pricep ce vrei să spui, zise doamna Réty privindu-l țintă.

— Ei nu pricepeți, scumpă doamnă ! răspunse avocatul mai în glumă, mai în serios, luîndu-i mîna. Cum puteți glumi în halul acesta, pe socoteala bietului dumneavoastră slujitor ? ! Nu mi-ați făgăduit oare, în schimbul actelor lui Vándory, *propter fidelia ser-*

vitia[1], o moșioară ?... Chestiunea asta am discutat-o acum cîteva zile, înainte de ultima conferință electorală, ținută aici, în casa dumneavoastră. Trebuie să vă amintiți : eram în grădină...

— Știu, știu, îl întrerupse doamna Réty.

— Mai țineți minte ce mi-ați spus atunci ? continuă avocatul... Dragul meu Macskaházy, în ziua în care vei pune mîna pe blestematele alea de hîrtii, ne ducem împreună la consistoriu... O, doamnă, eu îmi amintesc prea bine. Vă sînt veșnic recunoscător pentru aceste cuvinte. Ele sînt înscrise cu litere de aur în inima mea...

— De ce-mi amintești de făgăduința mea ? Te îndoiești poate ?... îl întrerupse stăpîna, indispusă.

— Doamne ferește ! făcu Macskaházy strîngîndu-i din nou mîna. Dimpotrivă ! Sînt convins că vă veți ține de cuvînt... Tocmai de asta am venit : să vă întreb în ce fel doriți să formulez actul de danie, pentru că trebuie să cuprindă și mențiunea meritelor care l-au prilejuit ; or, modestia mea...

— ...Nu îngăduie să specifici prin ce anume te-ai făcut vrednic de dania cu pricina... — făcu doamna Réty cu un rîs amar. Nu-ți fie teamă, voi avea grijă să ai actul pe care ți-l dorești atît. Nădăjduiesc însă că nu ești atît de grăbit încît să-l vrei neapărat astăzi sau mîine.

— Cine știe ! răspunse avocatul oftînd. Sîntem muritori cu toții, și...

— Sper că nu vrei să mă asemuiești cu o muribundă !... izbucni doamna Réty din ce în ce mai indispusă de insistențele și de obrăznicia lui Macskaházy.

— Doamne ferește, interveni avocatul oftînd din nou. Ar fi o grea lovitură pentru cel mai credincios dintre servitorii măriei-voastre... Dar, la urma urmei, cine poate fi sigur de ziua de mîine ? Cum să risc totul, eu care — în afară de mărinimosul dar făgăduit

[1] Pentru servicii credincioase (în lb. latină).

— nu m-am ales cu nimic de cînd sînt în slujba înălțimii-voastre ?

Doamna Réty își stăpîni cu greu furia stîrnită de obrăznicia avocatului și, străduindu-se să pară cît mai calmă, îi atrase atenția că — neputînd fi tăinuită — donația, făcută tocmai atunci, ar înmulți și ar întări bănuielile îndreptate împotriva lor.

— Să mai așteptăm puțin, adăugă doamna Réty, punînd cît mai multă dulceață în voce. Să mai așteptăm puțin, pînă se mai potolește vîlva stîrnită de evenimente... Uite, îmi mai dau o dată cuvîntul de onoare că te poți încrede în răsplată.

— Aș vrea să văd dacă mai există în toată țara asta o femeie atît de cumpătată, destoinică și înțeleaptă ca înălțimea-voastră ! exclamă Macskaházy sărutîndu-i mîna încîntat. Mai rar avocat care să-și administreze treburile cu atîta măiestrie ! Aveți dreptate, doamnă : actul de danie ne-ar putea aduce mari neplăceri în momentul de față... De fapt, venisem tocmai pentru a vă atrage atenția și pentru a vă propune altceva. E vorba de un alt gen de răsplată, la fel de mărinimoasă și deci la fel de plăcută pentru o ființă nobilă și bună ca dumneavoastră, mai cu seamă că totul se poate săvîrși în cea mai mare taină. E cît se poate de simplu, adăugă el după o scurtă pauză. Înălțimea-voastră îmi dă, la mînă, cinci polițe semnate în regulă de onoratul dumneavoastră soț ; cîte zece mii de florini fiecare : numai cîte zece mii. Bineînțeles, ca să nu vă pricinuiască vreo neplăcere cît de mică, polițele vor purta scadențe fixate din șase în șase luni ; apoi...

— Glumești ! făcu doamna Réty stupefiată. Cincizeci de mii de florini ?

— Niciodată n-am vorbit mai serios, răspunse celălalt alene. Veți binevoi să recunoașteți că...

— Păi asta face de trei ori cît dania făgăduită ! îl întrerupse doamna Réty sărind în picioare furioasă.

— Aproximativ de trei ori, calculînd la valoarea actuală a pămîntului, răspunse celălalt după cîteva

clipe de gîndire, ridicîndu-se și el. Da, cam așa vine. Dar, după cum v-am mai spus, veți binevoi a recunoaște că pentru a pune mîna pe acte am avut mai multă bătaie de cap decît ne-am închipuit. M-am expus la fel de fel de primejdii !... Dar numele meu, compromis prin depoziția lui Viola ! ? Or, aveți și dumneavoastră tot interesul, căci mi se pare că ovreiul cunoaște prea bine tîlcul lucrurilor... Găsesc așadar că sînt cît se poate de îndreptățit...

— Poate crezi într-adevăr că am să plec urechea la pretențiile dumitale nerușinate ? se răsti doamna Réty înfuriată. Crezi că eu și bărbatul meu ne-am pierdut capul ? ! Crezi că o să ne îndatorăm de dragul dumitale ? !

— Sînt convins că, punînd în cumpănă toate circumstanțele, cu obișnuita dumneavoastră înțelepciune, și ținînd seama de meritele mele — răspunse Macskaházy calm — mărinimia dumneavoastră...

— Niciodată ! Niciodată ! îl întrerupse doamna Réty. Nici nu te aștepta la așa ceva... Care va să zică am ajuns să ne cunoaștem, domnule Macskaházy ! Astea-s strădaniile dumitale, interesul dumitale închinat exclusiv binelui familiei mele !

— Cred că nu e nevoie să mai facem cunoștință, zise avocatul, tăios ca de obicei. Ar fi mare păcat, doamnă, să vă șubreziți sănătatea cu neplăceri ca acestea. Așa cum v-am spus, știu dinainte că, punînd în cumpănă toate circumstanțele, veți accepta bucuroasă oferta mea.

— Oferta ? ! Nerușinatule ! țipă doamna Réty clocotind de mînie. Aș vrea să văd cine mă va putea sili ? !... Pînă și împlinirea promisiunii pe care ți-am făcut-o depinde numai de bunăvoința mea ! Unde găsești martorii și judecătorul în stare să mă silească ? Totul stă în puterea și mărinimia mea, mai ales că nici n-ai îndeplinit condiția pusă de mine în legătură cu dania : te-ai obligat să-mi dai în mînă anumite acte pe care nici nu le-am văzut măcar ! Te pomenești că și-acum mai sînt la Vándory, sau cine știe unde,

iar dumneata te-ai apucat să mă minți cu atîta neobrăzare că le-ai aruncat în foc, ca să-mi storci bani.

— Dacă îngrijorarea dumneavoastră e pricinuită numai de acest amănunt — replică avocatul ironic — și mi se pare foarte firesc să fiți îngrijorată... ei bine, nici unul din noi n-a făcut rău că s-a asigurat cît a putut mai bine. Cu toate acestea, țin să vă spulber îngrijorarea: actele se află la mine și puteți, în prezența mea, să le vedeți oricînd doriți.

Doamna Réty stătea în fața lui Macskaházy înmărmurită de mînie și de spaimă, ca și cînd ar fi lovit-o un fulger din senin. Îi tremura vocea, cînd îl întrebă:

— Nu-ți mai amintești ce-ai zis adineauri? Spuneai că ai zvîrlit actele în foc.

— Imi amintesc, răspunse avocatul, din nou ironic. Și nu numai că am spus, dar în clipa cînd am pus mîna pe ele eram hotărît să le ard. Slavă domnului că m-am răzgîndit! Incalte am și eu cu ce vă dovedi realitatea meritelor mele.

— Dacă e așa, de ce nu mi-ai dat actele? întrebă doamna Réty. Tremurul vocii ei trăda că a început să priceapă motivele lui Macskaházy.

— De ce nu vi le-am dat? izbucni avocatul în rîs. Acum v-ați adus aminte să mă întrebați? Nu vi le-am dat pentru că nu voiam să fiu alungat ca o slugă proastă, după ce o viață întreagă v-am servit familia. M-am gîndit că nu e recomandabil să las recompensa numai în grija mărinimiei dumneavoastră înnăscute. Da, în tot cazul e mai practic să nu mă las dus de nas de nimeni!

— Hai să discutăm liniștiți, zise doamna Réty zîmbind în silă. E drept că adineaori mi-am cam pierdut firea, dar nu e mai puțin adevărat că sîntem prieteni vechi și nu văd de ce n-am fi îngăduitori! Hîrtiile sînt în mîna dumitale și fiecare-și fixează singur prețul mărfii sale. Dar nu se poate să pretinzi chiar cincizeci de mii pe ele!

— Nici un ban mai puțin! răspunse celălalt calm. Niște acte pentru care o femeie cu caracterul dumnea-

voastră se pretează la banditisme de felul celor comise de noi doi, trebuie să aibă fără îndoială o valoare excepțională!

— Călăule! șuieră femeia printre dinți, măsurînd odaia în lung și-n lat, stăpînită de neliniște. Gîndește-te și la situația mea, prietene! zise ea ascunzîndu-și mînia și oprindu-se în fața lui Macskaházy. Nu pot dispune singură de suma asta! Ca să fie valabile, polițele trebuie să poarte semnătura de acceptare a soțului meu; cum crezi că-l voi putea convinge să cheltuiască o asemenea sumă?!

— Cunosc puterea ce-o exercitați asupra familiei! răspunse Macskaházy cu un zîmbet ironic. Numai de dumneavoastră depinde. Convingeți-l pe vicecomite prin blîndețea cu care l-ați obișnuit. Toată lumea știe că sînteți irezistibilă.

Doamna Réty nu răspunse la această nouă obrăznicie. Cum în odaie era prea întuneric, Macskaházy nu-i mai putea zări în ochi lacrimile mîniei; totuși, era de ajuns să auzi sunetul pașilor ei repezi, ca să-ți dai seama cît era de nervoasă. Avocatul stătea la fereastră, liniștit, bătînd darabana cu degetele. După un timp, femeia se opri brusc în fața lui și-l întrebă cu voce tare și hotărîtă:

— E ultimul dumitale cuvînt?

— Ultimul, răspunse celălalt, tot atît de ferm.

— Nu-mi dai hîrtiile decît cu cincizeci de mii?

— Numai, declară avocatul speriat puțin de tonul doamnei Réty.

— Atunci păstrează-ți-le! rîse femeia. Păstrează-le și fă ce vrei cu ele. Ce-mi mai pasă, după ce Ákos s-a purtat cu mine cum s-a purtat și se însoară cu fata lui Tengelyi!? Ce-mi pasă cîtă avere rămîne!? Nu mă privește! Încolo, actele cu pricina nu-s bune de altceva.

— Pot să fac ce vreau cu ele? întrebă Macskaházy uimit. Orice?

— Orice, continuă doamna Réty, rîzînd mereu. Nu înțeleg cum de nu m-am gîndit mai repede?! Din

clipa în care am aflat hotărîrea lui Ákos, hîrtiile acestea nu mă mai interesează cîtuși de puțin. Iar dumneata n-ai decît să aștepți mult și bine pînă să-ți mai vezi donația făgăduită, după felul în care te-ai purtat azi.

— Vom vedea! răspunse celălalt mai tăios decît oricînd. Se prea poate ca actele să-și fi pierdut valoarea pentru dumneavoastră, din moment ce cunoașteți intențiile lui Ákos. Femeia e schimbătoare. Pentru mine însă hîrtiile pe care le considerați fără preț nu și-au pierdut valoarea. Căci — adăugă el luînd mîna femeii — prețul lor e în funcție de felul în care am ajuns în stăpînirea lor, stimată doamnă.

— Ce vrei să spui cu asta? întrebă doamna Réty speriată.

— E foarte simplu, doamnă, răspunse avocatul din nou ironic. In fața tribunalului Viola v-a acuzat de a fi pus la cale furtul și spargerea. Un martor — și încă un haiduc — aruncă niște calomnii josnice pe care nimeni nu le crede, cînd e vorba de o persoană cu un caracter pur ca al dumneavoastră. Dar dacă, alături de acest martor, ar mai figura unul — de pildă eu — și dacă aș întări fiecare cuvîntel al haiducului printr-o frumoasă expunere, făcînd dovada afirmațiilor mele cu actele respective, furate de noi doi, acte din care se vede clar că numai și numai înalta dumneavoastră familie putea avea interesul să pună la cale lucrurile?! Oare nu s-ar stîrni un scandal cum nu s-a mai pomenit în tot județul?!

— Cu de-al de astea să sperii pe alții! se răsti doamna Réty clocotind de mînie. Atîta timp cît știu că nu-mi poți face rău fără să-ți faci și dumitale, sînt liniștită.

— Nu v-aș sfătui să fiți chiar atît de sigură, i-o întoarse Macskaházy, întunecat. De data asta s-ar putea să vă înșelați, căci sorții noștri nu sînt tocmai egali. Pentru mine, actele furate nu prezintă nici un interes, pe cînd dumneavoastră aveți tot interesul să le obțineți. Dacă eu — un biet avocat sărac — am să mă

prezint în fața onoratului tribunal și-am să povestesc cum mi-am petrecut toată viața în casa asta, cum m-am lăsat tîrît de sentimentul recunoștinței, depășind limitele impuse de jurămîntul profesional, cum v-am ajutat să obțineți actele — nu are să iasă oare o scenă interesantă și impresionantă ?! Am să le spun că, pînă la urmă, mi-am dat seama de nenorocirea izvorîtă din fapta mea, și că m-a mustrat conștiința atît de rău încît n-am mai putut suporta și am preferat să mă denunț singur, depunînd actele pe masa tribunalului. Intr-un astfel de caz nu aș putea conta pe o sentință îngăduitoare din partea unor judecători care și-ar dori și ei un astfel de avocat ?!

— Ești un diavol ! țipă doamna Réty și se prăbuși pe sofa cuprinzîndu-și obrazul înfierbîntat în palme.

— Unde mai pui că, în afară de stimă, treaba asta îmi aduce și folos, chiar mai mult decît s-ar crede la prima vedere, continuă avocatul prefăcîndu-se că vorbește singur. Ákos e-n stare să plătească oricît, numai să primească actele lui Tengelyi ; așadar, e limpede că dacă-i pun anumite condiții, mă pot alege cu un cîștig frumos. Iar Vándory va pune și el o vorbă bună, căci nimic nu-i face mai multă plăcere decît pocăința păcătosului ! In schimb, dumneavoastră...

— Nu mă mai chinui, gîde ! țipă doamna Réty împreunîndu-și mîinile ca pentru rugăciune.

— Nevastă de vicecomite, în temnița isprăvniciei ! urmă celălalt pe același ton. Nu zic, datorită relațiilor pedeapsa va fi redusă poate la o jumătate sau la un sfert de an, dar oricum, pușcăria e pușcărie !... Condamnată pentru furt săvîrșit în complicitate cu un ovrei !... Darmite confruntările și depozițiile martorilor ? !...

— Macskaházy ! țipă doamna sărind în picioare. Nu te cred capabil de o asemenea faptă !

— Ba sînt ! răspunse avocatul fără să-și piardă cumpătul. Dacă n-am polițele în termen de o săptămînă, denunț totul tribunalului.

Doamna Réty începu să se plimbe prin odaie ca ieșită din minți.

— Ei bine, vei avea polițele! declară ea în sfîrșit cu vocea sugrumată, oprindu-se în fața lui.

— Cinci bucăți, fiecare pentru cîte zece mii de florini, semnate de vicecomite! continuă omul.

— Știu.

— Scadența fiecărei polițe...

— Știu, știu, dar pleacă odată! izbucni femeia aproape implorîndu-l.

— În clipa în care obțin polițele vă cedez actele, adăugă Macskaházy luîndu-și pălăria. Respectele mele! și ieși din odaie. Valetul, care își făcu apariția tocmai atunci cu o lumînare aprinsă, nu se putea dumiri ce o fi apucat-o așa, din senin, pe înalta doamnă, de sta lîngă masă, galbenă ca ceara și tremurînd ca varga.

După ce sunetul pașilor lui Macskaházy se stinse în capătul culoarului, ușa unei sobe din apropiere se deschise binișor iar în spărtură apăru capul ciufulit al lui Peti. Bănuind că actele lui Tengelyi mai trebuie să se afle asupra avocatului, țiganul sobar al conacului, întors la Tiszarét, prinsese obiceiul să tragă cu urechea. Spre seară îl văzuse pe Macskaházy îndreptîndu-se către apartamentul stăpînei și se luase tiptil după el. Din fericire, nu se făcuse încă focul, așa că din locul îndeletnicirii sale de fiecare zi putu auzi toată convorbirea, lipind urechea de peretele sobei.

— Ce te-a apucat, măi Peti?! îl întrebă János întîlnindu-l pe culoar. Ești plin de cenușă și de funingine.

— Nu-i de mirare! făcu Peti ștergîndu-se cu mîneca hainei. Dacă mă vîr mereu prin sobe!?

— Vîră-te cît poftești și fă-le focul, să-i perpelești pe toți, ca-n fundul iadului. Eu mă mut la stăpînul meu. I-am adunat lucrurile, nu mai am treabă la conac.

— Doar n-oi fi plecînd și 'mneata? întrebă țiganul oftînd.

— Ba da, răspunse János. N-aș fi crezut să mă despart în felul acesta de casa în care am mîncat atîția ani de zile pită. N-am crezut că voi pleca de-aici fără să-mi iau măcar bun rămas — dar ce vrei? La fel a trebuit să plece și domnișorul meu! Noapte bună!

Zicînd acestea János se duse în bucătărie să-și lase lumînarea și porni spre casa preotului, în timp ce Peti, înfășurat în cojoc, se furișă în grădină, cu pași grăbiți, pierzîndu-se în întuneric...

27

A doua zi, viața conacului își reluă, aparent, cursul ei normal. Vicecomitele părea poate ceva mai preocupat ca altădată, iar Etelka își pierduse obișnuita-i veselie, dar toată lumea își vedea de treabă. Numele lui Ákos nu mai era pomenit decît în casa slugilor, unde toți îl lăudau, ca de altfel și pe bătrînul său husar, mai cu seamă de cînd plecaseră. La urma urmei, dragostea oamenilor se cîștigă mai sigur plecînd sau murind și deci asigurîndu-i pe iubiții noștri prieteni și vecini că nu te vor mai întîlni înainte de judecata de apoi. Mare păcat că omul nu-și aduce aminte, din cînd în cînd, de drumul lung care ne așteaptă pe toți și de ziua despărțirii pentru totdeauna — atît de apropiată poate! Mai știi? — te pomenești că am fi mai îngăduitori față de semenii noștri!? Doamna Réty, mai palidă ca de obicei, părea resemnată. Ce-i drept, zîmbetul binevoitor cu care accepta ca Macskaházy să-i sărute mîna trăda o încordare nefirească, dar nimeni nu observă acest amănunt, în afară de avocatul la fel de umil ca întotdeauna cînd erau și alții de față. Doamna Réty se număra printre oamenii care nu-și uită situația și scopurile, oricît de nervoși ar fi. Avea și ea momente cînd nu se putea stăpîni. Pasiunile ei izbucneau uneori ca fulgerul pe

o noapte întunecoasă, îngăduind să se vadă norii de furtună; abia aveai însă răgazul să arunci o privire în tainițele inimii ei, căci deîndată ea își relua înfățișarea dintotdeauna, rece și surîzătoare. Macskaházy o cunoștea prea bine și nu se încredea cîtuși de puțin în aparentul ei calm, mai ales după ce asistase la izbucnirile ei din ajun și după ce aflase de la fata-n casă că stăpîna nu s-a culcat toată noaptea, ci s-a plimbat într-una prin odaie, iar dimineața a trîntit atît de tare ferestrele încît s-au spart două geamuri. Or, nimic din toate acestea nu se putea lua drept o dovadă a calmului ei. Așadar, avocatul îi urmărea, pe ascuns, cea mai mică mișcare, dar — cum vă spuneam — fără să poată surprinde ceva. Doar fata-n casă rămase mirată că, în loc de a trimite geamurile sparte la ovrei, stăpîna porunci să vină el la conac. Și mai uimitor i se păru însă faptul că doamna nu părăsi încăperea nici în timp ce ovreiul lucra la geamuri și că nu scoase un singur cuvîntel de ocară măcar. Era ceva cu totul neobișnuit și nu se putea explica decît prin faptul că stăpîna nu se simțea bine, mai ales că ea însăși se plînsese nu odată, în ziua aceea.

Însoțită de bărbatul ei și de Etelka, a treia zi doamna Réty plecă la una din moșiile ei din apropiere. Macskaházy rămase singur în casă.

Avocatul era foarte neliniștit. „Femeia asta pune la cale vreo răzbunare împotriva mea, își zise el pe cînd se întorcea, îngîndurat, în odaia lui, după plecarea trăsurii. Sînt sigur că are un plan gata ticluit și pus la punct, altminteri n-ar fi atît de calmă. Dacă m-ar bruftui și ar țipa nu mi-ar păsa de nimic. Nu m-am așteptat însă la o asemenea tenacitate. Oare ce-o fi pregătind?" Macskaházy cîntări toate posibilitățile și ajunse la concluzia că doamna Réty nu poate face nimic împotrivă-i fără a-și dăuna ei înșeși. „Dar, la urma urmelor, nu s-ar putea să-și sacrifice siguranța de dragul răzbunării? își continuă firul gîndurilor. Ba mai mult, dacă ar face una ca asta, oare nu e

aproape sigur că pînă la urmă tot eu am să fiu singura victimă ? N-am fost părtaș la jaf ? Și... cum să fac dovada complicității ei ? Cine știe cînd se va mai ivi Viola ?... Ovreiul va tăgădui. Se va ține seama oare de cuvîntul unui avocat implicat într-un proces penal ? E vorba de nevasta atotputernicului vicecomite ! Trebuie să mă îngrijesc de cîțiva protectori, își zise el plimbîndu-se prin odaie. Toată lumea mă urăște și un singur om, oricît de inteligent, nu poate face față atîtora. Dar cum să procedez ?"

Cumpănind situația în care se afla, Macskaházy ajunse la concluzia că nu are de ales decît două căi. Prima, era aceea de a intra din nou în grațiile doamnei Réty ; modalitatea cea mai sigură, în acest scop, părea zădărnicirea căsătoriei lui Ákos. A doua cale, era aceea de a trece de partea lui Ákos... Deși temerară, în ultimă analiză de ce n-ar fi fost posibilă și încă în așa fel încît să nu aibă de pătimit cîtuși de puțin ! ?... Odată ajuns în stăpînirea polițelor — își zicea el — va putea reține cîteva din hîrtiile lui Vándory. Doamna Réty nu știa cîte erau, așa că nu putea observa nimic. Mai tîrziu el, Macskaházy, avea să-i dea lui Ákos hîrtiile reținute — dimpreună cu actele lui Tengelyi — destăinuindu-i cum ajunsese în stăpînirea lor și care fusese rolul mamei sale vitrege în toată afacerea. Ca să nu-și păteze numele, Ákos va ști să tacă, iar mărturia sa, a lui Macskaházy, are să devină perfect plauzibilă, în timp ce doamna Réty se va feri să ia măsuri, de unde orice măsură devenea mai primejdioasă pentru ea decît pentru adversar.

Perspectivele acestea avură darul să-l liniștească. Cum făcea parte dintre oamenii cărora le reușesc planurile tocmai pentru că nu au obiceiul să amîne lucrurile fără motiv, avocatul nu mai aștepta decît momentul potrivit pentru a se pune în legătură cu Tengelyi. În aceeași după-amiază, încredințîndu-se că notarul ieșise însoțit de Vándory și de Ákos și că va găsi acasă numai femeile, avocatul porni la Tengelyi. Pe drum, își mai recapitulă o dată ce are de făcut,

încurajîndu-se cu gîndul că oricît de rău va fi primit, la urma urmelor nu va avea de-a face decît cu nevasta notarului. Frămîntat de gîndurile acestea, ajunse la casa notarului. Bătu încet în ușă și intră.

Erzsébet și Vilma ședeau alături și coseau. Cînd îl văzură, făcură ochi mari... Doamna Tengelyi îl întrebă, foarte puțin prietenoasă, de pricina pentru care le onorase casa cu vizita lui. Macskaházy o asigură, netulburat, că nu dorea decît să-și prezinte omagiile, așa că amfitrioana se văzu silită să-i ofere un scaun.

Macskaházy prevăzuse acest lucru și, pentru prima vizită, alesese dinadins prilejul de a fi singur cu femeia, deoarece bănuia că găsindu-l acasă pe Tengelyi, cu greu și-ar fi putut debita frumoasele fraze de pe urma cărora aștepta împăcarea cu această familie... sau mai precis n-ar fi putut face nimic, căci notarul ar fi început conversația prin a-l pofti afară.

La început vorbiră despre vreme, despre recoltă și alte subiecte de felul acesta. Erzsébet începu să creadă că omul venise într-adevăr numai din dorința de a le face o vizită de politețe, fără vreun motiv deosebit, întocmai precum spusese. La un moment dat însă Vilma ieși, iar lucrurile luară o întorsătură cu totul nouă.

— Mă bucur că simpatica dumneavoastră copilă ne-a părăsit pentru o clipă, zise Macskaházy apropiindu-și puțin scaunul de al doamnei Tengelyi. Am de discutat cu dumneavoastră cîteva chestiuni care privesc îndeaproape intreaga dumneavoastră familie, așadar și pe angelica duduiță Vilma, lucruri care se pot discuta numai cu o femeie inteligentă și pricepută cum știu că sînteți.

Laudele și vocea mieroasă nu avură însă efectul scontat asupra doamnei Erzsébet. Totuși, nădăjduind că va afla lucruri importante pentru familia ei, nevasta notarului se stăpîni, rugîndu-l pe avocat să vorbească fără reticențe.

— Scumpă doamnă Erzsébet — continuă acesta, mieros nevoie mare — îngăduiți-mi să rostesc din nou

numele dumneavoastră, care mi-a fost atît de drag odată, nume ce-mi aduce aminte de atîtea întîmplări din tinerețe!

— Ar fi mai bine să lăsăm amănuntele, cinstite domn, făcu doamna Tengelyi nervoasă. Știi prea bine că și pe vremea de care-mi pomenești...

— Știu, știu! oftă Macskaházy. Știu că și cu douăzeci și ceva de ani în urmă, cînd v-am oferit inima și mîna mea, le-ați refuzat cu dispreț. Mizeria împărtășită alături de domnul Tengelyi vi se părea mai acceptabilă decît fericirea și liniștea de care ați fi avut parte alături de mine... Puteam scăpa și unul și altul de multe suferințe, dacă scumpa mea Erzsébet ar fi avut mai puțină stimă pentru calitățile domnului Tengelyi, atît de strălucite în aparență, dar la urma urmei atît de puțin rentabile.

— Dacă doriți să-mi comunicați ceva, mai ales referitor la copiii mei, n-aveți decît, răspunse Erzsébet, nemaiputîndu-și stăpîni mînia cînd îl auzi vorbind despre bărbatul ei. Vă rog însă ca în prezența mea să nu vorbiți despre bărbatul meu, sau dacă o faceți, nu-l nedreptățiți.

— Doamne ferește să spun sau măcar să gîndesc ceva jignitor la adresa domnului Tengelyi! făcu avocatul. Îl respect pe soțul dumneavoastră, în ciuda faptului că aș fi îndreptățit să mă simt stăpînit de alte sentimente; la urma urmelor, datorită lui am pierdut fericirea vieții mele, aflată în mîinile dumneavoastră, și...

— Să lăsăm prostiile astea, domnule avocat! îl întrerupse Erzsébet măsurîndu-l cu o privire disprețuitoare. Ne cunoaștem. Avem atîtea dovezi ale stimei și dragostei pe care ne-o purtați, încît găsesc inutil să mai pierdem vremea cu fleacuri.

— Văd că sînteți victima aceleiași confuzii, atît dumneavoastră cît și domnul Tengelyi, zise avocatul oftînd. Sînteți convinși că eu aș fi pricinuit sau înlesnit recentele dumisale neplăceri avute la Porvár. Nu sînt supărat pe cei care mă defăimează astfel...

Viitorul va dovedi că acuzațiile ce mi se aduc sînt lipsite de temei.

— Deie domnul să fie adevărat! exclamă Erzsébet oftînd. Oricît am fi de îndreptățiți să vă învinuim pentru cele întîmplate pînă acum, vă puteți bizui, cel puțin din parte-mi, pe cea mai sinceră recunoștință dacă puteți face ceva pentru bieții mei copii.

— Să nu vorbim de recunoștință, doamnă Erzsébet, se avîntă avocatul. Nici să nu pomenim! Aș vrea din toată inima să vă dovedesc că iubirea mea de odinioară nu a pierit fără urme, ci s-a prefăcut în prietenie. Voi fi îndeajuns de răsplătit dovedindu-vă aceasta prin fapte. Cred că acum mi s-a oferit într-adevăr prilejul.

Erzsébet rămase surprinsă de neașteptata bunăvoință a lui Macskaházy. Presimțea totuși că e o șarlatanie la mijloc, dar se arătă cît mai plăcut impresionată, declarînd că — fără îndoială — domnul avocat se bucură de suficientă greutate și influență ca să aibă multe prilejuri de a ajuta familia unui biet notar comunal.

— Să nu credeți că sînt chiar atît de influent pe cît se spune, doamnă, se fandosi avocatul făcînd pe modestul. Mulți afirmă că în casa domnului Réty toate se întîmplă pe placul meu. Toate faptele vicecomitelui sau ale orgolioasei baroane mi se atribuie mie. Nu vă puteți imagina cîte dușmănii îmi atrag din pricina asta! Cu toate că — dumnezeu mi-e martor — altfel ar merge treburile dacă mi s-ar da într-adevăr ascultare. Dar să lăsăm asta, adăugă el după o scurtă pauză. Fără îndoială, cuvîntul meu are totuși o oarecare greutate la conacul Réty și tocmai prin aceasta vă pot fi eventual de folos... Am auzit că domnului Tengelyi i s-a deschis proces pentru dovedirea obîrșiei sale nobiliare, nu?...

Întrebarea era pusă cu tot calmul și încă tocmai de către omul pe care Erzsébet îl considera capul tuturor intrigilor țesute împotriva soțului ei. Uimită, femeia nu fu în stare să răspundă nimic.

— Și, după cîte știu — continuă avocatul — vi s-au furat toate actele cu care domnul Tengelyi ar putea face dovada obîrșiei sale.

— Am impresia că domnia-voastră cunoaște aceste lucruri tot atît de bine ca oricare altul, răspunse Erzsébet pînă la urmă, scoasă din fire de neobrăzarea avocatului.

— Înțeleg aluzia, zise Macskaházy zîmbind, fără să se piardă cu firea. Totuși, vă spun sincer că mi se pare de-a dreptul ciudat să fiu bănuit în această privință tocmai eu, căruia mi-e absolut indiferent în mîna cui se află hîrtiile furate din casa dumneavoastră... ca să nu mai vorbim de faptul că o asemenea mîrșăvie e atît de străină caracterului meu, încît orice om cu mintea întreagă nu poate accepta așa ceva. Judecați și dumneavoastră, doamnă: ce interes aș putea avea la hrisoavele de boierie ale domnului Tengelyi, de vreme ce nu ne înrudim în nici un fel și nu avem nici o pricină de moștenire?!

— Nu mă pricep la astea, zise femeia dînd din umeri. Știu doar ce-mi spune bărbatul meu și ce-am auzit despre mărturia lui Viola. Ori, judecînd după acestea...

— Bine, doamnă, dar dacă ar fi așa, credeți că m-aș fi încumetat să vă calc pragul? o întrerupse Macskaházy. Ar trebui să fiu cel mai nerușinat om din lume, sau de-a dreptul nebun, adăugă el observînd că prima alternativă nu i se părea femeii atît de neverosimilă pe cît ar fi crezut el. Da, ar trebui să fiu nebun, scumpă doamnă Erzsébet, dacă, după ce m-aș fi canonit atîta, numai de dragul de a-i pricinui neplăceri domnului Tengelyi, m-aș apuca acum să repar cu orice preț greșeala, pentru a vă scuti casa de neplăceri.

— Nu ne-ați dat prea multe dovezi de prietenie, domnule avocat, i-o întoarse scurt femeia.

— Martor mi-e cerul cît mă nedreptățiți! replică Macskaházy dînd ochii peste cap. De-ați ști cît m-am străduit să împiedic... nu interesează pe cine... de a

face un anumit lucru, n-ați mai vorbi așa. Dar, cum v-am spus, voi face dovada prieteniei mele prin fapte și cred că, pînă la urmă, chiar și domnul Tengelyi are să-și schimbe părerea, atît de aspră.

— Deie domnul să fie așa! zise Erzsébet. Din partea noastră vă puteți aștepta la cea mai profundă recunoștință și — adăugă ea cu o nuanță de mîndrie — de-acum încolo vom fi poate mai în măsură să ne manifestăm recunoștința.

— Să nu vorbim de asta, o întrerupse avocatul, înțelegînd aluzia. Mă jigniți, zău așa; eu unul nu doresc decît prietenia dumneavoastră. Așadar credeți că actele ce i s-au furat domnului Tengelyi pot dovedi fără tăgadă obîrșia sa nobilă? întrebă el încet, apropiindu-și încă puțin scaunul, după o pauză în care rotise privirea prin odaie pentru a se convinge că nu se mai afla și altcineva în încăpere.

— Incontestabil, răspunse femeia din ce în ce mai mirată de purtarea ciudată a lui Macskaházy.

— Hmm, hmmm! mormăi avocatul. Importante hîrtii! Botezul nu e atît de necesar pentru mîntuirea sufletului pe cît e de necesară obîrșia nobilă în Ungaria, dacă vrei să trăiești nestingherit. Înțeleg prea bine lovitura pricinuită de pierderea acestor acte... mai ales cînd vă gîndiți la soarta fiului dumneavoastră...

— Nu mă chinuiți, pentru numele lui dumnezeu! îl întrerupse doamna Tengelyi. Dacă știți ceva despre acte...

— Fiți bună și spuneți-mi, doamnă, dacă vi s-au furat chiar toate hrisoavele doveditoare, întrebă oaspele fără să dea atenție întrebării. Nu v-a rămas absolut nimic?

— Nimic! oftă Erzsébet. Soțul meu e un om foarte ordonat; le ținea legate la un loc pe toate și i s-a furat tot teancul. Dacă știți ceva despre hîrtii — adăugă ea cu vocea muiată — nu-mi nenorociți copiii. Vă conjur, nu vă răzbunați pe acești nevinovați, dacă v-am jignit cîndva!

Erzsébet îl ura și îl detesta pe Macskaházy, dar zicîndu-și că avocatul le-ar putea fi de folos copiilor, nesocoti orice alte considerente: nu mai era decît o mamă care îl implora cu mîinile împreunate pe omul atît de repudiat odinioară.

Macskaházy greu își putea stăpîni bucuria văzînd efectul cuvintelor sale.

— Dacă ar depinde de mine! exclamă el într-un tîrziu, oftînd. Vă rog să mă credeți, doamnă Erzsébet, că nimeni n-ar fi mai fericit decît mine dacă aș ști unde se află actele! Dacă ar fi nevoie, pe jos m-aș duce după ele pînă-n celălalt capăt al țării și n-aș mai avea liniște pînă nu le-aș găsi.

— Va să zică nu știți unde se află? întrebă doamna Tengelyi uimită.

— De unde să știu? făcu celălalt condescendent. Gîndiți-vă și dumneavoastră, scumpă doamnă... Tot ce a vorbit Viola în fața tribunalului e născocire. Oricît ar fi de importante actele pentru familia domnului Tengelyi, ele nu înseamnă nimic pentru doamna Réty sau pentru mine. Or, e absurd să se presupună că niște persoane de rangul nostru s-ar fi expus, fără vreun motiv serios, riscului de a deveni complicii unor răufăcători. Acuzația ce ni s-a adus, în această privință, nu poate fi decît caraghioasă. De altfel, de unde puteam ști eu de existența documentelor cu pricina?!

— Dar cum anume înțelegeți să veniți în ajutorul copiilor mei, dacă nu puteți face nimic pentru recunoașterea obîrșiei lor? întrebă Erzsébet din nou, ceva mai rece.

— Cine a zis că nu pot și că nu voi face cît mai mult? răspunse avocatul zîmbind. Pentru asta nu e nevoie să avem actele.

Crezînd, în prima clipă, că omul își bate joc de ea, doamna Tengelyi făcu ochii mari, dar Macskaházy continuă zîmbind:

— Scumpă doamnă Erzsébet, dumneavoastră trăiți în Ungaria, dar pesemne nu cunoașteți realitățile. Cine a spus că obîrșia nobiliară se poate dovedi nu-

mai și numai cu acte ?... Ce-i drept, e și asta o metodă. Uneori și regele poate înnobila, dînd acte de donațiune sau diplome nobiliare ; asta e doar una dintre căi, dar doamne ferește să fie și cea mai frecventă ! Dacă tuturor beneficiarilor de privilegii li s-ar cere acte doveditoare, numărul nostru ar scădea mai mult decît după bătălia de la Mohács. Aflați dar, scumpă doamnă, că oricine poate ajunge nobil și pe o altă cale, mult mai lesnicioasă și mai practică : *prin uz*... De cînd cu moda maghiarizării tuturor numelor, îi mai zice și *practică legală*, dar expresia asta nu cuprinde în întregime noțiunea de uz, deoarece noțiunea de lege exclude de la sine pe cea de uz. Dimpotrivă, uzul nu e altceva decît un obicei fără temei legal sau chiar fără tradiție. Să presupunem de pildă că dumneavoastră, doamnă, aveți o moșie ; lîngă ea, am și eu o bucățică de pămînt. În fiecare an, eu mai tai cîte o brazdă din domeniul dumneavoastră, pînă cînd proprietatea mea ajunge de trei ori mai mare decît era inițial. Pînă la urmă, dumneavoastră intentați proces... Eu dovedesc existența uzului : de cînd mă știu, am arat și am semănat aceeași întindere de pămînt. Dumneavoastră remarcați că am un obicei prost, deoarece pămîntul vă aparține... Ce are a face : eu am uzul... iar dumneavoastră mă puteți da în judecată numai pe temeiul legii. Or, un astfel de proces durează o sută de ani ! Sau, să presupunem că stăpînim amîndoi o moșie : jumătate eu, jumătate dumneavoastră. De cînd lumea, eu am avut oi... dumneavoastră nu ; la un moment dat vă hotăriți să vă luați o turmă... eu nu îngădui : dacă turma dumneavoastră intră pe pămîntul stăpînit în comun, am dreptul s-o alung. De ce ? Pentru că pledează pentru mine uzul !

— Dar la ce ne folosesc nouă toate acestea ? întrebă doamna Tengelyi nerăbdătoare.

— La ce ? răspunse avocatul, zîmbind. De, ca orice alt lucru, în Ungaria calitatea nobiliară se cîștigă tot prin uz, ceea ce înseamnă că nu avem nevoie de acte.

— Nu pricep ! zise Erzsébet.

— Cu toate acestea e foarte simplu, continuă avocatul pe un ton didactic. Să presupunem că A sau B nu are nici un act cu care să poată dovedi că e nobil. Să presupunem că știe poate și el că se trage dintr-o familie de rînd, dar are prieteni în județ, datorită cărora nu a fost niciodată impus cu vreo dare și toată lumea îi zice cucoane sau cinstite domn. Așadar, dacă vreun răuvoitor îi contestă calitatea de nobil, n-ar fi oare o adevărată nenorocire să i se ceară dovada că, de pildă, strămoșii săi și-au cîștigat titlul de noblețe jertfindu-și sîngele pentru patrie ?!... În loc de asta, împricinatul face dovada că nu a fost niciodată contribuabil — și e salvat, mai cu seamă dacă, pe deasupra, poate dovedi că a mîncat bătaie sau a bătut el pe cineva la alegeri... Nimeni nu îndrăznește să se îndoiască de uzul real. Cunosc un caz în care cineva a făcut dovada că tatăl său a fost de mai multe ori arestat ca hoț de cai, dar că niciodată nu l-au pedepsit cu bătaia : iată uzul dovedit. Credeți-mă, doamnă, că actele nu sînt neapărat necesare pentru a face dovada calității nobiliare. În multe județe se fac sute de nobili la toate alegerile : nobili get-beget ca oricare alții. Nu e nevoie decît să ai prieteni și...

— Da, dar ce prieteni avem noi ?... oftă doamna Tengelyi.

— Cum să nu aveți ! continuă oaspele, tot dînd din cap și arătîndu-se plin de bunăvoință. Aveți prieteni în stare să facă totul pentru dumneavoastră. Dacă ar fi neapărată nevoie, ei ar reuși să găsească martori care să jure că domnul Tengelyi se trage de-a dreptul dintr-o familie de conți. Chiar vicecomitele...

— Vicecomitele ar fi în stare să facă orice, dar... împotriva noastră.

— Vă înșelați, doamnă, o întrerupse avocatul. Văzînd măsura în care particip la treburile domnului Tengelyi, vicecomitele va insista să se dea uitării procesul deschis de primprocuror, sau măcar să se dea o sentință favorabilă. În fond, înălțimea-sa domnul Réty e un om bun și serviabil. Sînt convins că o dată

cu înlăturarea singurei pricini de dușmănie dintre cele două familii, domnia-sa ar continua să țină la domnul Tengelyi tot atît de mult ca pe vremea cînd erau colegi la universitate, în Germania.

— Nu înțeleg ce vreți să spuneți!

— Tot conflictul pornește de la dragostea lui Ákos pentru micuța și îngerească Vilma, continuă Macskaházy, confidențial. Credeți-mă, scumpă doamnă, e singura pricină! O dată înlăturată, lucrurile s-ar aranja de la sine. Ce să-i faci? Căsătoria, cum se spune, e raiul pe pămînt! Nu-i de mirare că, pregătindu-se să intre în acest rai, fiecare din noi crede că trebuie să se ridice pe o treaptă mai înaltă... iar vicecomitele... Mă rog, la urma urmei, oameni sîntem cu toții...

— Nu vă dați seama, domnule avocat, că dacă mînia domnului vicecomite e pricinuită într-adevăr de asta, ea nu poate înceta?! întrebă doamna Tengelyi destul de aspru, începînd să bănuiască intențiile lui Macskaházy. Ákos a cerut-o în căsătorie pe fiica mea... ea îl iubește... De ieri ne-am dat asentimentul pentru unirea lor... Pricepeți? Și eu, și bărbatul meu! Dacă sînteți de părere că prietenia domnului vicecomite se poate cuceri doar sacrificînd fericirea fiicei mele, nu mai insistați. E inutil.

— Dar cine spune că fericirea micuței Vilma trebuie sacrificată? se împotrivi avocatul arătîndu-se supărat. Cine ar putea avea mai multă grijă decît mine de fericirea acestei ființe angelice? Se pune însă întrebarea dacă fericirea ei atîrnă numai și numai de căsătoria cu fiul vicecomitelui. — Erzsébet voi să-l întrerupă, dar avocatul continuă. — Fără-ndoială e plăcut să ai nume și avere; credeți-mă, doamnă, că nimeni n-o știe mai bine decît mine. Cum să nu-i facă plăcere omului să-și vadă fiica stăpînă într-un conac, ieșind la plimbare într-un landou cu patru cai... dar atîta nu-i de ajuns ca să te simți fericit!... A fost o vreme cînd chiar dumneavoastră v-ați fi putut alege cu un soț nu chiar atît de bogat, dar destul de avut

ca să vă poată scuti de orice griji... și totuși l-ați ales pe Tengelyi, astfel că...

— Dacă vă imaginați că bogăția lui Ákos ne determină să dorim această căsătorie, vă înșelați, domnule avocat, îl întrerupse doamna Tengelyi. Dimpotrivă, noi am dori să nu aibă o situație mai bună decît a noastră! Dacă ar fi fost așa, nimic n-ar mai fi tulburat fericirea fiicei mele... căci însuși dumnezeu i-a făcut parcă unul pentru altul...

— Să nu credeți, scumpă doamnă, răspunse Macskaházy dînd din cap. Dumnezeu s-a amestecat o singură dată în probleme matrimoniale! Dar cum intervenția lui a avut un sfîrșit atît de prost, încît pînă la urmă Adam și femeia creată special pentru el s-au văzut alungați din rai, el nu s-a mai amestecat în treburi din astea. Fiecare din noi își caută singur perechea și rău faci cînd nu-ți alegi una care să-ți semene. În ce mă privește, dacă aș avea o fată, n-aș mărita-o niciodată cu un om mai bogat sau mai de vază decît ea. Ce-i drept, oamenii aceștia pot oferi nevestelor lor multe plăceri de care nu poți avea parte într-o căsnicie mai modestă... O seamă de avantaje, lux, bucurii și mai știu eu ce... dar adevărata dragoste, scumpă doamnă Erzsébet — continuă avocatul cu glas mieros — adevărata dragoste, așa cum o concepem noi, n-o poți avea într-un palat.

— Ákos e o excepție, se împotrivi Erzsébet, uitînd în toiul discuției, ca toate femeile, că își propusese să nu vorbească despre cei doi tineri. El o adoră pe Vilma și...

— Nu-ncape îndoială, o întrerupse Macskaházy. Dar pe cine nu adoră Ákos? Are o inimă atît de sensibilă!... Nu uitați însă, scumpă doamnă, că adorația e un lucru foarte ciudat: cazi în genunchi, ridici brațele spre cer, mai-mai să te pierzi cu firea, și după ce ți-ai rostit rugăciunea îți iei pălăria și pleci...

Ciudată mai e și firea omului: nu poți crede atît de mult în ceva ca să nu mai încapă și un strop de îndoială. Pe de altă parte, oricît ți-ar părea de impo-

sibil un lucru, te simți uneori îndemnat să-l crezi. Mai ales cînd dorești mult, sau ți-e prea teamă de ceva, ești cît se poate de înclinat să crezi în minuni... Erzsébet știa cît era de josnic Macskaházy, dar îndoiala pe care acesta și-o exprima în legătură cu sentimentele lui Ákos o impresionară în mod vizibil, cu toate că se mulțumi să răspundă că ea îl cunoaște bine pe logodnicul Vilmei și nu i-ar fi dat fata dacă nu ar avea toată stima pentru tînăr.

— Foarte bine faceți că îl stimați pe Ákos, continuă avocatul încuviințînd din cap. E cel mai bun și mai cinstit om din lume! Îl cunosc de cînd era copil... De cîte ori n-a călărit pe genunchii mei!... Tată să-i fiu, și nu l-aș putea iubi mai mult. E o fire sensibilă și nu-l poți considera vinovat numai pentru că nu e în stare să fie constant în dragoste ca noi, oamenii mai vîrstnici... De altfel, trebuie să recunoașteți, doamnă, că în situația lui, nici nu i se poate pretinde așa ceva.

— Ba eu îi pretind! exclamă doamna Tengelyi. Din moment ce îi dau fata, am pretenția să nu mai iubească pe altcineva!

— Nu se poate! răspunse Macskaházy zîmbind. Nu zic, dacă Ákos ar fi un om din tagma noastră... dar, în protipendadă, o asemenea pretenție e de-a dreptul caraghioasă... Ce-ar zice lumea dacă un om ca el n-ar face curte nimănui și-ar sta toată ziua de fusta neveste-si?... Ar rîde oamenii de el!...

— Sper că nu știi nimic rău despre Ákos!... îl iscodi femeia brusc interesată.

— Rău? Ferit-a sfîntul! răspunse calm avocatul. Nimic rău! Ce-i drept, are Ákos cîteva ibovnice, dar...

— Ibovnice! exclamă doamna Tengelyi speriată.

— Nu văd ce-ar fi rău în asta!?

— Ce e rău?! se repezi amfitrioana uitînd cu cine vorbea. Să aibă ibovnice? Acum, cînd îi spune de sute de ori că o iubește?!... Dar asta e cea mai murdară infamie!

— Dar v-am spus că așa ceva nu li se poate lua în nume de rău domnișorilor din lumea bună! ripostă celălalt căutînd s-o liniștească.

— Ba eu am să-i iau în nume de rău, îi tăie vorba femeia. Decît să se întîmple una ca asta, prefer să...

— Scumpă doamnă — făcu Macskaházy, rotindu-și iar privirile prin odaie și apropiindu-și încă puțin scaunul — vă cunosc principiile și, pentru că sînt un om cinstit și mă preocupă soarta dumneavoastră, trebuie să-mi exprim convingerea că Ákos nu va corespunde niciodată exigențelor dumneavoastră. E un tînăr bun, cinstit și inteligent... dar, cum v-am spus, nu-i poți pretinde să fie credincios, să fie constant... Dacă vreți un ginere înzestrat cu aceste însușiri — adăugă el mai încet, strîngînd mîna femeii — cunosc eu unul...

Erzsébet îl privi înmărmurită.

— Da, scumpă doamnă Erzsébet — continuă Macskaházy tot mai avîntat — cunosc eu unul a cărui fidelitate e mai presus de orice îndoială, unul a cărui constanță e nestrămutată. Poate că n-ar fi în măsură să ofere fiicei dumneavoastră condiții tot atît de strălucite cum i le-ar putea asigura Ákos, dar, alături de el, Vilma ar avea parte de toată liniștea și fericirea atît de apreciată de dumneavoastră. Sînt gata, scumpă doamnă Erzsébet — adăugă el, privind insistent la femeia amuțită de mirare — sînt gata să iau eu însumi locul lui Ákos!

— Dumneavoastră?! făcu doamna Tengelyi stupefiată.

— De ce nu? continuă oaspele numai zîmbet. Trebuie să recunosc că nu mai sînt tînăr ca pe vremea cînd vă ofeream mîna, dar nici bătrîn... De fapt, am vîrsta cea mai potrivită... Și-apoi, azi mă bucur de o situație mult mai prosperă. În loc de un trai lipsit de griji, azi îi pot oferi soției mele o avere frumușică... Peste o sută cincizeci de mii de florini. Dacă Vilma devine soția mea, nimeni nu va mai sufla o vorbă despre calitatea de nobil a lui Ten-

gelyi... ba mai mult, s-ar putea să obțin chiar o donație de la familia Réty. Sînt un om mult prea realist ca să-i imput Vilmei povestea cu Ákos, și...

Înșirînd avantajele prezumtivei sale căsătorii cu Vilma, avocatul nu observase efectul produs de cuvintele sale asupra doamnei Tengelyi, așa că rămase înmărmurit cînd Erzsébet sări brusc în picioare și, arătîndu-i ușa, țipă la el să plece imediat.

Avocatul încercă să se justifice. După cîte știți, cuviinciosul bărbat nutrea față de Vilma sentimente destul de temperate. Ideea căsătoriei cu una din cele mai frumoase fete din județ nu-i displăcea, mai ales în alternativa că această căsătorie îi înlesnea și realizarea altor planuri. În caz de nereușită, el avea și alt drum de ales, așa că nu era de presupus ca eșecul să-l îndurereze prea mult. Iubirea se compară cu foarte multe lucruri, deoarece e aproape de atîtea feluri de cîte sînt cei ce vorbesc despre ea. Îmi voi permite deci și eu o comparație... Iubirea, așadar, nu e pentru toată lumea un Pegas [1]; nu oricine se lasă luat în zbor de ea. Există oameni înclinați s-o utilizeze ca pe un cal bine dresat, ba chiar drept mîrțoagă înhămată la căruța care îi duce, dimpreună cu boarfele lor, acolo unde poftesc. Ei bine, Macskaházy făcea parte din această ultimă categorie de oameni.

Fără îndoială că dacă doamna Tengelyi l-ar fi lăsat să vorbească, avocatul și-ar fi retras sau cel puțin și-ar fi răstălmăcit cuvintele cu destulă abilitate. Nevasta notarului nu era însă în starea în care s-ar fi simțit dispusă să-i acorde timpul necesar. Ideea că dăduse crezare, o clipă, calomniilor acestui om, deși știa cît e de josnic... ideea că se îndoise, o clipă măcar, de Ákos o înfurie atît de rău pe femeia de obicei atît de calmă, încît în ciuda tuturor strădaniilor sale avocatul nu mai izbuti să reia firul vorbei. Voia tocmai să plece, socotind că va da explicațiile cu altă ocazie,

---

[1] În mitologia greacă, Pegasul era un cal înaripat, simbol al inspirației poetice.

cînd deodată ușa se deschise și, spre marea spaimă a avocatului, Tengelyi intră în odaie.

Știm, de astă dată Macskaházy acționase absolut incruntat.

Macskaházy încercă să-i răspundă, dar doamna Tengelyi îl scuti de osteneală, întrucît îi istorisi soțului ei întreaga întîmplare, condimentîndu-și expunerea cu toate epitetele ornante de care îl găsea vrednic pe avocat. Îi spuse tot adevărul, cu singura excepție că puse intriga pe seama doamnei Réty, deși, după cîte știmi de astă dată Macskaházy acționase absolut independent.

— Ieși afară!... Și să nu-ți mai văd mutra neobrăzată pe aici! Atît îi spuse notarul lui Macskaházy, și, cu toată stăpînirea, tonul cu care rosti aceste cuvinte trăda mînia ce-l cuprinsese. Macskaházy nu-și dădu seama că liniștea notarului era doar aparentă și, în loc să plece, începu să se explice, îndrugînd verzi și uscate despre sentimentele sale prietenești, drept care Tengelyi izbucni ca o furtună, speriind-o pînă și pe Erzsébet:

— Ieși din casa mea, nemernicule! Ieși! urlă Tengelyi. Ieși, dacă nu vrei să te azvîrlu eu!

— Dar dă-mi voie, domnule, încercă celălalt să-l domolească. Binevoiește a mă asculta mai întîi. Cred că propunerea mea nu merită un asemenea tratament. Dacă Vilma...

— Nu-i rosti numele! îl întrerupse notarul. Să nu îndrăznești să vorbești de ea, mizerabile!... Tu, soț al fiicei mele? Banditule, nemernicule, drojdie a omenirii!

Atrase de gălăgie, Vilma și bătrîna Lipták intrară în odaie. Afară, trecătorii se opreau pe la ferestre, curioși să vadă ce s-a întîmplat. Datorită acestor martori, Macskaházy se simțea în siguranță, nădăjduind că nu va mînca bătaie. Își dădea seama însă că, tolerînd ca un gură-cască felul în care îl trata notarul, își va pierde tot prestigiul, așa că la rîndul lui ridică tonul:

— Ei, asta-i prea de tot! țipă el. Are să-ți pară rău, domnule notar!

— Să-mi pară rău? Auzi, să-mi pară rău! exclamă Tengelyi ajuns la culmea răbdării.

— Da, da, scumpe domnule notar, continuă celălalt, ironic. Pari a fi uitat că nu mai ești nobil, ha, ha, ha!

— Îmi amintești de propria-ți fărădelege? strigă Tengelyi ridicînd bastonul. Numai cu mare greutate îl reținură nevasta și fiica.

— Dacă m-am înjosit să-ți cer fata de nevastă, nu se cheamă că trebuie să uiți deosebirea dintre noi.

— Da, deosebirea dintre un om cinstit și un bandit. Lăsați-mă! strigă notarul întorcîndu-se către nevastă-sa, care îi mai reținea încă brațul. Dar Macskaházy judecase bine pînă cînd putea rămîne fără să-l pască vreo primejdie; mai rosti cîteva amenințări și o zbughi pe ușă tocmai cînd, smulgîndu-se dintre femeile care îl ținuseră pe loc, stăpînul casei se năpusti după el cu bastonul în mînă.

— Să știi că pînă la urmă de mîna mea are să piară omul acesta! exclamă Tengelyi, în timp ce Vándory, sosit chiar în clipa aceea, îl întoarse din drum tocmai din ogradă, unde ajunsese alergînd după Macskaházy... Istovit de mînie, notarul se lăsă să cadă pe un scaun. Nu se putea liniști, deși toți ai casei, împreună cu Ákos — sosit mai tîrziu, în urma lui Vándory — căutară să-l asigure că un nemernic de teapa avocatului nu merita să-ți pierzi firea.

28

Înconjurat de familia sa, Tengelyi se liniști și, pînă la urmă, începu să regrete că se lăsase stăpînit de furie. Oamenii adunați sub ferestre sau la poartă să afle pricina zarvei din casa notarului se împrăștiară care încotro, povestindu-le vecinilor ba că Macskaházy

mîncase bătaie și fusese dat afară, ba că Tengelyi voise să-l ucidă și că omul scăpase doar cu fuga... Oricum, tot satul era bucuros că avocatul fusese scărmănat oleacă... In vremea asta, obiectul palavrelor se plimba furios prin odaia sa.

Cititorii mei cunosc motivele vizitei avocatului la familia Tengelyi. „Cum dumnezeu am putut fi atît de prost — se căina el — s-o cer pe Vilma? Numai din lealitate față de familia Réty. Ce prostie! Auzi ce-am fost în stare să fac! Și dacă m-aș căsători cu Vilma, la ce-mi folosește?... In nici un caz n-am să pot stoarce mai mult de cincizeci de mii... și chiar dacă reușesc să zădărnicesc căsătoria lui Ákos, femeia asta ingrată nu-mi va ierta niciodată că am silit-o să plătească atita bănet. Am făcut o prostie, e clar!... Dar cine să-și fi închipuit că nevasta notarului are să se înfurie în așa hal, încît nu mă va mai lăsa nici să vorbesc? !... Ce-a trebuit să îndur, de față cu slugile și cu țăranii, după întoarcerea lui Tengelyi! Și nici măcar nu mă pot răzbuna!... Nu trebuie să-l supăr pe Ákos... Pînă la urmă, nu-mi rămîne altceva de făcut decît să-i dau lui Ákos diploma nobiliară a lui Tengelyi și cîteva din hîrtiile lui Vándory — bineînțeles, numai după ce am polițele în mînă — și să-i destăinuiesc totul... Cel puțin în felul acesta scap de procesul penal...“

Nici această hotărîre nu avu însă darul de a-l liniști cu desăvîrșire, deoarece mai exista posibilitatea ca Ákos, care îl ura de mult, să-l denunțe chiar în cazul că i-ar destăinui cum s-a înfăptuit furtul și i-ar preda o parte din acte. Se gîndi însă că îi va cere cuvîntul de onoare. „Oamenii de felul lui Ákos pun mare preț pe astfel de prejudecăți, își zise el. Și-apoi, nu-mi poate face rău decît implicînd-o și pe doamna Réty. Or de așa ceva se va feri, oricît de mult ar urî-o pe măsteră: ea îi poartă numele și Ákos ține ca numele să rămînă nepătat.“ Tot consolîndu-se așa, aprinse lumînarea și se apucă să cerceteze hîrtiile lui Vándory.

Cînd să isprăvească, se făcuse aproape unsprezece. Cea mai mare parte dintre hîrtii erau scrisori. Avocatul

alese cîteva din ele și le încuie în alt scrin, apoi puse restul la loc și se pregăti de culcare.

Nu mai era îngrijorat... Citind scrisorile, se convinse că familia Réty va căuta să evite orice publicitate și că deci nu trebuie să se teamă de vreo procedură judecătorească. Începu să se plimbe, vesel, prin odaie. „Așa, își zise el. Încă cîteva zile și am pus mîna pe cei cincizeci de mii de florini. Iar dacă îi destăinuiesc totul lui Ákos și-i dau actele puse deoparte, nu văd de ce m-aș mai teme de răzbunarea mașterei. Așadar, tot n-a fost zadarnică truda atîtor ani!" Și, zicînd acestea, se duse să încuie ușa.

După ce învîrti cheia în broască, apăsă pe clanță dar spre surprinderea lui ușa rămase descuiată. Mai încercă o dată: cheia se învîrtea în gol. Macskaházy clătină din cap, nedumerit... Niciodată ușa nu avusese vreun cusur; ce s-o fi întîmplat așa din senin?! Vru să pună zăvorul, dar oricît se strădui, nu-l putu clinti... Ușa rămase descuiată. — Știe dracu ce-o fi avînd ușa asta! făcu el furios, trîntind canatul de mai multe ori la rînd și încercînd încă o dată s-o încuie. Se gîndi că de cînd se mutase Ákos, iar Etelka plecase cu părinții ei, nimeni nu mai stătea în partea aceea a conacului. Cum în ultimul timp se vorbise mai mult ca oricînd despre haiduci, în primele clipe gîndul că toată noaptea are să fie singur și că ușile nu se pot închide îl îngrijoră. Cuprins de frică, i se păru că aude un fîșnet în sobă. Se apropie și trase cu urechea, dar constatînd că peste tot era tăcere, se liniști din nou. „Doar n-oi fi înnebunit? își zise întorcîndu-se la ușă și încercînd din nou s-o încuie. De ce să mă sperii dacă n-o pot încuia?!... Broasca mi-o fi stricat-o sluga, cînd a vrut să încuie ușa, după ce a făcut curățenie, iar zăvorul... e foarte firesc să se înțepenească, de vreme ce nu m-am folosit de el niciodată... S-o fi ruginit."

Apoi se dezbrăcă și, culcîndu-se, se lăsă în voia celor mai plăcute gînduri, de care numai oamenii aflați în situația de a fi ajuns în stăpînirea unei importante

sume de bani se pot bucura. Își făcea fel de fel de planuri cum să-și întrebuințeze averea.

Peste puțin timp, însă, un zgomot tulbură frumoasele visuri ale avocatului: se auzeau limpede niște pași urcînd scările. Macskaházy era convins că nu se înșelase. Auzea deslușit cum pașii urcau treaptă cu treaptă; apoi necunoscutul o luă pe culoare, îndreptîndu-se spre odaia lui... Avocatul dădu să sară din pat, cînd ușa se deschise încet și în prag apăru Viola, îmbrăcat în cojoc.

— Viola! scînci Macskaházy cu vocea sugrumată de groaza care îi sleise toate puterile.

— Bine că mă recunoști, făcu noul venit închizînd ușa în urma sa și apropiindu-se de pat. Dacă strigi după ajutor, te ucid! De altfel degeaba ai țipa. Casa e pustie și nimeni nu te-ar auzi.

— Eu să țip? Eu să scol casa? Nici prin gînd nu mi-a trecut! zise Macskaházy palid ca un mort. Doar n-o să-mi faci nici un rău. Dacă vrei bani, îți dau tot ce am, cu toate că-s mai sărac decît crezi. De ce mi-ai face vreun rău tocmai mie, unui biet om bolnav? Îți dau tot ce am, tot!

— De ce ți-aș face vreun rău? zise Viola țintindu-l pe nefericitul avocat cu o privire care-i îngheță sîngele în vine. Poate aș avea de ce! Să nu crezi că am uitat tot ce-a fost! Orice ți-aș face, nu te-aș răsplăti îndeajuns pentru ce mi-ai făcut, chiar dacă aș scoate sîngele din tine picătură cu picătură.

— Vorbești prăpăstii, se apără avocatul rotind ochii disperat. Eu...

— Cine-i de vină că m-am făcut haiduc? întrebă celălalt, întunecat. Cine-i de vină că am fost silit să rătăcesc prin păduri și de-a lungul pustei, hăituit ca o sălbăticiune, în vreme ce nevastă-mea și copiii au ajuns să mănînce pîinea amară a milei altora?... Ai vrea să spui că n-ai fost tu, ai?... Că nu tu ai făcut tot ce ți-a stat în putere ca să fiu condamnat la moarte... că nu tu ai jinduit să mă vezi mort... sau că nu-mi ești dușman de moarte?

— Îți dau tot, tot, tot ce am! se tîngui celălalt. Am și cîteva sute de florini de la stăpînul meu... Ce-i drept, voi fi silit să-l despăgubesc, dar...

— N-am nevoie de banii tăi! îl întrerupse haiducul disprețuitor. Dă-mi hîrtiile pe care i le-ai furat notarului în cîrdășie cu nemernicul tău de negustor!

— Hîrtiile? făcu avocatul holbînd ochii la Viola. Ce fel de hîrtii?!

— Alea pe care mi le-ai smuls din mînă cînd m-au prins, zise haiducul încruntîndu-se. Hîrtiile în locul cărora ai pus pe masa tribunalului niște boarfe... Dacă nu mi le dai imediat, află că nu te mai scoli din patul ăsta!

— Știu, știu, zise Macskaházy, pricepînd din vocea lui Viola că nu era prea înțelept să-i pună la încercare răbdarea. Hîrtiile au fost la mine... E adevărat: eu ți le-am luat... Dar vezi, le-am zvîrlit în foc chiar atunci cînd am pus mîna pe ele. De ce să-ți mai ascund, că știi: doamna Réty dorea foarte mult să le știe distruse... Iar eu am slujit-o cu credință întotdeauna... Cum am pus mîna pe ele, le-am și zvîrlit în foc, acolo la colibă... ca să nu mai avem necazuri cu ele...

— Asta să i-o spui cui vrei, dar nu mie! răspunse haiducul, calm. Știu că hîrtiile sînt aici, la tine... Știu că-i ceri doamnei Réty cincizeci de mii de florini pe ele.

— Cine ți-a spus? îl întrerupse Macskaházy înmărmurit. Și deodată îl fulgeră gîndul că Viola se află în slujba doamnei Réty.

— Treaba mea cine mi-a spus! făcu haiducul, sec. Dar dacă pentru tine viața nu prețuiește decît cincizeci de mii de florini și nu-mi dai îndată hîrtiile, ai să vezi că pentru mine răsuflarea ta otrăvită nu prețuiește nici atît.

— Te rog spune-mi cine ți-a spus că hîrtiile sînt la mine? se milogi avocatul. Cine te-a trimis la mine?

— Tacă-ți cloanța! porunci Viola săltîndu-și cojocul pe umeri. Scoală și-mi dă hîrtiile, că de nu...

Era limpede că haiducului nu-i ardea de tocmeală... Dîndu-și seama că nu i se poate împotrivi, Macskaházy

se dădu jos din pat fără să mai spună o vorbă și se duse la masa lui de lucru. Urmărindu-i atent fiecare mișcare, Viola stătea în mijlocul odăii.

Avocatului îi tremurau mîinile, în timp ce scotea actele din sertar, punîndu-le pe masă. Erau două vrafuri legate: scrisorile lui Vándory și actele mai importante ale lui Tengelyi; în afară de acestea, cîteva scrisori răzlețe, scrise de notar... Ovreiul le luase o dată cu celelalte acte, învelind totul într-o hîrtie. Din mînă în mînă, pachetul ajunsese apoi în stăpînirea lui Macskaházy.

— Iată-le, zise el cu vocea sugrumată. Habar n-ai ce preț au actele astea pentru mine... Dumneata tot nu te poți folosi de ele. Cere-mi oricît, și...

— Păstrează-ți banii, ți-am mai spus! se răsti scîrbit haiducul apropiindu-se de masă. În clipa aceea avocatul își aduse aminte că are în sertar un pistol încărcat... Îl pusese cîndva acolo, ca să nu se știe cu totul lipsit de apărare. Cum actele de care trebuia să se despartă însemnau pentru el cincizeci de mii de florini, nu e de mirare deci că, deși laș și fricos din fire, apucă arma aproape involuntar, îndreptînd-o asupra lui Viola. Cum însă pistolul era cu piedica pusă, o clipă mai tîrziu Macskaházy zăcea pe jos iar arma se afla în mîinile haiducului.

Încercarea aceasta se dovedi a fi fatală pentru Macskaházy. Viola nu era o fire sîngeroasă. De multe ori se înfiora de groază la gîndul că vărsase sînge omenesc... Ce-i drept, își putea găsi o justificare, spunîndu-și că săvîrșise fapta aflîndu-se la strîmtoare, în legitimă apărare, dar pentru omul din popor rămîi tot ucigaș, indiferent dacă fapta a fost premeditată sau nu. La fel și Viola: uitase cauzele faptei sale și adesea spunea că tot ce suferise de cînd ajunsese pe drumuri nu era, pentru el, decît pedeapsa firească a fărădelegii sale. Nu i-ar fi făcut nimic lui Macskaházy dacă acesta îi dădea hîrtiile; dar rezistența opusă de avocat, lupta la care fusese silit pentru a-i smulge adversarului pistolul îl întărîtaseră. În fața omului care îi pricinuise

atîtea suferințe și-i primejduia acum viața, ura stîrnită în Viola înfrînse orice alt sentiment. Haiducul se năpusti ca scos din minți asupra nenorocitului care se zbătea să se ridice de jos și striga după ajutor.

— Îndurare! răcni Macskaházy, cu vocea înnăbușită, cînd haiducul îi înfipse degetele în beregată hotărît să-l sugrume.

— Dar tu ai avut îndurare cînd Zsuzsi cerșea? Și cînd m-ai osîndit la spînzurătoare? întrebă Viola.

Macskaházy începu să se învinețească la față; ochii îi ieșeau din orbite. Văzînd însă lama lucitoare a unui cuțit deasupra sa — cuțitul luat de Viola de pe masă — avocatul își adună toate puterile într-o încordare disperată a brațelor sale slăbănoage. Totuși, lupta nu putea dura prea mult... Viola auzea zarva stîrnită prin casă; veneau slugile, trezite de țipetele lui Macskaházy... Haiducul își încordă puterile și, de trei ori la rînd, cuțitul se abătu, înfigîndu-se în pieptul nenorocitului...

Viola sări în picioare, cu mîinile mînjite de sîngele țîșnit din rănî. Apucă hîrtiile de pe masă, fără să mai bage de seamă că, în grabă, cîteva îi scăpaseră pe jos și ieși în fugă din odaie, tocmai la timp ca să mai poată ajunge în ogradă fără să fie văzut de cineva. Ieșind chiar atunci din grajd, în tovărășia unui om care purta un felinar, vizitiul se luă după el... Haiducul o apucă în goană peste cîmp, dispărînd pînă la urmă printre tufele de pe malul Tisei.

Imediat după aceea slugile năvăliră în odaia lui Macskaházy. Avocatul zăcea într-o băltoacă de sînge și trăgea să moară. Nicăieri nu se vedea însă vreun semn al jafului: pînă și lănțișorul de la ceasornic era la locul său obișnuit, lîngă pat.

— Hoții! Ucigașii! striga bucătarul casei, un bondoc care intrase primul în odaie, cu scufia în cap și lumînarea aprinsă în mînă. După ei!

— Chemați un medic! răcnea altul.

— Aduceți preotul! țipa bucătăreasa.

Alergau cu toții fără rost de colo-colo, pînă cînd doi dintre cei adunați în odaie ridicară muribundul de jos și-l întinseră pe pat.

— După el ! După el ! bolborosea Macskaházy. Actele...

— Ce fel de acte ? întrebă bucătarul ridicîndu-l puțin pe perne.

— Tengelyi, îngăimă avocatul adunîndu-și ultimele rămășițe de putere ; mai voi să adauge ceva, dar nu se putea desluși nimic ; deși mișca buzele, nu se auzea decît un horcăit care îi umplu de groază pe toți cei de față.

In clipa aceea afară pe culoar se auzi strigătul dărăbanului ; zicea că l-a prins pe ucigaș. Peste cîteva clipe omul intră tîrîndu-l după el pe geamgiu. Ăsta e ! exclamă el mulțumit. L-am găsit în sobă.

— Nemernicule ! răcni bucătarul îmbrîncindu-l spre pat. Nu-i așa că el a fost ? îl întrebă apoi pe Macskaházy, arătîndu-i ovreiul care tremura ca varga.

Avocatul dădu din cap în semn că nu ; încercă din nou să vorbească, dar nu se putea pricepe nimic.

— Bine, cucoane, da nu se poate să fie altul ! insista bucătarul. E de ajuns să încuviințezi din cap... Așa-i că el a fost ?

Macskaházy repetă semnul de negare, apucă mîna bucătarului și încercă să articuleze cîteva cuvinte, dar degeaba ! Mai deschise o dată gura, ca și cînd s-ar fi înnăbușit ; aruncă o privire plină de deznădejde în jurul său, apoi își dete sufletul, recăzînd pe pernă.

— De-aș ști ce-a vrut să spună ! exclamă bucătarul după ce acoperiră cadavrul și-l închiseră pe geamgiu în beci, legat fedeleș, în ciuda tuturor jurămînților și dezvinovățirilor sale.

— Cînd i l-am arătat pe ovrei și l-am întrebat dacă el e ucigașul, a făcut din cap că nu... Și totuși, îmi pun capul că nemernicul ăsta de geamgiu e făptașul !

— Cît a mai putut vorbi, domnul avocat pomenea de Tengelyi, făcu bucătăreasa frecîndu-se la ochi nu pen-

tru că ar fi regretat moartea lui Macskaházy, dar mă rog, așa se cuvine să se poarte o muiere în astfel de împrejurări.

— Nu mai vorbi prostii! răspunse bucătarul. I-auzi, să-l bănuiești pe domnul Tengelyi!

— Știu eu!? îl întrerupse femeia încîntată că i se oferea prilej de vorbă. Cînd l-am întrebat cine e ucigașul, domnul Macskaházy a zis: Tengelyi! Nu-i așa? se întoarse ea spre ceilalți. Oamenii încuviințară. Și-apoi, după ce nu mai putea vorbi, eu n-am mai luat ochii de la buzele lui... Le mișca întocmai ca și cum ar fi vrut să zică: Tengelyi. Mereu numai Tengelyi. Cînd a zăcut bietul bărbatu-meu — dumnezeu să-l ierte — — și-a tras să moară trei zile-ntregi, de nu mai putea nici vorbi, eu mă uitam cum mișcă buzele și pricepeam tot. Du-te, vino înapoi, dă-mi apă... îmi spunea ce poftea și eu îi făceam pe plac... — Femeia începu să se șteargă din nou la ochi.

— Doar n-oi fi vrînd să dai vina pe notar, femeie?! se răsti bucătarul cuprins de mînie.

— Ferit-a sfîntul! Eu n-am spus decît că l-am întrebat pe avocat cine l-a lovit, și el a rostit numele lui Tengelyi. L-a spus atît de limpede și de răspicat încît am auzit cu toții... Pot să jur, dacă trebuie.

— Bine, bine, făcu bucătarul prost dispus. Cine știe ce-o fi vrut să zică!?

— Nici eu nu știu, continuă femeia bosumflată. Dar vă spui că domnul avocat o ținea morțiș cu Tengelyi... Altceva nu pot spune nici la judecata de apoi.

— Las' că lămurește primpretorul toată treaba, declară bucătarul. Aveți să vedeți cu toții că am avut dreptate și că ucigașul e ovreiul și nimeni altul... Dar de-acu' să încuiem ușa și să trimitem după pretor și după jurați... Știu de mai demult că unde s-a săvîrșit moarte de om, nu-i voie să te mai atingi de nimic.

Ieșiră toți din odaie. Mortul însîngerat rămase singur în întuneric.

29

Pentru a putea pricepe cele întîmplate după uciderea lui Macskaházy, trebuie să ne mai întoarcem o dată la evenimentele serii în care l-am văzut pe nefericitul avocat în casa lui Tengelyi. Familia notarului — inclusiv Ákos și, bineînțeles, Vándory, care de ani de zile își petrecea aproape fiecare seară la prietenul său — familia notarului, așadar, se întrunise în odaia doamnei Erzsébet să stea puțin de vorbă, în timp ce, alături, Tengelyi întocmea niște scrisori.

La un moment dat atenția notarului fu atrasă de o bătaie ușoară în geam. Privi într-acolo, dar nezărind pe nimeni, își văzu de treabă. Cum însă bătaia se mai repetă în două rînduri, Tengelyi se ridică de la masă și deschise fereastra... Nezărind pe nimeni, întrebă enervat cine îl deranjează și voia tocmai să închidă fereastra, cînd cineva aruncă un bilet în odaie; afară se auziră pași furișați pe lîngă perete. Nu se vedea nimeni și nu se auzea nici măcar o șoaptă. Necunoscutul dispăruse imediat mistuit de întuneric.

— Ce-o mai fi și asta? se întrebă notarul închizînd fereastra. Ridică apoi biletul de pe jos și se întoarse la masă. Doar n-or fi ceva amenințări?! Nu mi s-a întîmplat niciodată, de cînd locuiesc în satul ăsta... Nici eu, nici notariatul n-am oferit nimănui vreun motiv de răzbunare...

Intîi și-ntîi notarul se apucă să cerceteze aspectul biletului; era scris pe o hîrtie proastă. După halul în care era mototolită, părea să mai fi servit și altor scopuri... Pecetea era pusă cu un bănuț, iar adresantul era „domnia-sa domnul notar Tengelyi"... Desfăcînd bilețelul, notarul citi cît se poate de uimit:

„Îți datorez recunoștință veșnică, cucoane. Oamenii zic că eu ți-am furat hrisoavele din casă, dar e o minciună sfruntată și mîrșavă... Hoțul e geamgiul, pus la cale de avocatul vicecomitelui... Eu, de la geamgiu

le-am luat ; dar asta e o poveste prea lungă. Să vii cucoane în noaptea asta la plopul cel mare de lîngă vad, dar să nu vii mai degrabă de ceasurile unsprezece. Pînă-n miezul nopții eu ți-oi aduce hîrtiile, chiar de ar fi să plătesc cu capul... căci dumneata, cucoane, ai avut milă de nevasta și copiii mei. Pentru numele lui dumnezeu, te rog să vii cucoane !... Nu-ți fie teamă de mine, că oi fi eu haiduc, da mi-aș da viața pentru oricare dintre ai casei dumitale... De nu vii azi, nu știu cui să-i dau hrisoavele... Eu trebuie să trec Tisa încă în noaptea asta și-n sat mi-i frică să viu. Și te-aș mai ruga frumos cucoane să nu-i spui nimănui de treaba asta și să vii singur. Isprăvnicia a pus preț pe capul meu... și de s-o afla că-s pe-aici, s-a isprăvit cu mine. Sînt în mîna dumitale, cucoane.

Viola."

Scrise de o mînă neîndemînatică și cu o ortografie pe alocuri cu totul originală, rîndurile nu putură fi descifrate de Tengelyi decît cu oarecare osteneală. Notarul rămase foarte descumpănit. Ce trebuia să facă ? Dacă nu se duce, actele se vor pierde probabil pentru totdeauna. O dată plecat din județ, Viola nu se va mai întoarce nici în ruptul capului și va prefera să arunce hîrtiile, cu totul nefolositoare pentru el, ca să nu poată fi întrebuințate ca dovezi împotriva sa. Iar dacă se duce la locul fixat de haiduc, ce va fi ? Tocmai el, unul din cei chemați să vegheze asupra împlinirii legilor ? ! Să se întîlnească în taină cu un răufăcător, fără să anunțe autoritățile ?... În ce lumină ar apărea el, mai ales după ce dușmanii săi îl acuzaseră de complicitate cu haiducii pentru că o adăpostise în casa lui pe nevasta lui Viola, cu copiii... Altul și-ar fi făcut poate socoteala că va satisface și obligațiile oficiale și interesele sale luînd mai mulți oameni cu el, la locul întîlnirii, pentru a-l prinde pe haiduc și bineînțeles a pune mîna și pe actele aflate asupra acestuia. Caracterul său însă nu se împăca de loc cu o astfel de idee ; era incapabil de un asemenea lucru, chiar dacă i s-ar

fi oferit în schimb raiul pe pămînt. Pentru el nu existau decît primele două posibilități. Prins între simțul datoriei și dragostea de tată, se plimba prin odaie nervos și nehotărît. Într-un tîrziu, cînd Erzsébet veni să-l cheme la masă, notarul era atît de neliniștit, încît starea lui nu rămase neobservată nici măcar nanei Lipták. Nimeni nu știa despre scrisoarea lui Viola. De altfel, Tengelyi o și arsese ca să nu încapă cine știe cum pe mîini străine. Chiar dacă Erzsébet sau altcineva ar fi auzit zgomotul de la fereastra odăii lui Tengelyi, faptul nu putea atrage atenția, deoarece vătășeii primăriei veneau de zeci de ori pe zi să întrebe cîte ceva și, după obicei, vorbeau cu notarul la fereastră, fără a mai intra în casă... Toată lumea credea așadar că proasta dispoziție a lui Tengelyi se datora neplăcerii pricinuite de vizita lui Macskaházy.

După cină Vándory plecă însoțit de Ákos iar Tengelyi ură noapte bună alor săi și se închise în odaia lui, pretextînd că mai are de lucru... Își cumpăni încă o dată situația și hotărî să-l întîlnească pe haiduc. „În nici un caz nu pot raporta că Viola a trecut pe aici, își zise el. Nu poate să-mi pretindă nimeni o asemenea mîrșăvie!... În definitiv am voie să fac totul pentru a-mi recîștiga un drept, mai ales că o fac de dragul copiilor! De ce s-ar chema oare că îmi încalc îndatoririle oficiale?! Dacă actele mele se află într-adevăr la el, cu atît mai bine! Dacă nu, voi avea cel puțin cugetul împăcat că nu am neglijat nimic pentru a recîștiga un lucru care-mi aparține! Pe urmă nu văd cine ar putea afla... și, la urma urmei, de ce m-aș teme, cînd conștiința mi-e curată?!"

Se făcuse aproape unsprezece cînd, chinuit de gîndurile acestea, notarul ieși cu mare băgare de seamă din casă, străbătînd livada spre a ajunge la malul Tisei. Era o noapte ploioasă de noiembrie. Nu se vedea nici o stea pe întinsul cerului. Totul era cufundat în beznă și, mergînd agale pe drumeagul dintre livezi, Tengelyi trebuia să-și încordeze toată atenția ca să nu cadă în șanțul de pe marginea potecii. Satul ador-

mise de mult. Tengelyi sosi pe locul de lîngă vad fără a fi întîlnit țipenie de om.

Vara, partea aceasta a luncii era unul din cele mai plăcute colțișoare din toată împrejurimea. Plopul uriaș dădea umbră multă. Ferită de soare, pajiștea ce se întindea sub el era verde și proaspătă chiar cînd dogoarea lui Cuptor pîrjolea ținutul. Locul era împrejmuit din trei părți cu tufișuri dese și cîțiva copaci pitici ; cea de a patra latură se mărginea cu apa Tisei, iar ramurile copacului uriaș se întindeau pînă deasupra valurilor. Tengelyi petrecuse multe ceasuri sub acest copac împreună cu prietenul său Vándory, care obișnuia să spună că în tot lungul Tisei nu se mai găsește colț atît de pitoresc și că, datorită lui, Tiszarét-ul ar fi o localitate foarte plăcută chiar dacă n-ar exista Movila Turcului...

În noaptea aceea însă locul părea trist și pustiu. Pajiștea de sub copac era plină de frunze uscate. Sus, prin rămurișul gol, șuiera vîntul de miază-noapte, iar Tisa bătea înspumată în țărmul întunecat.

Înfășurat în cojoc, notarul se plimba neliniștit, oprindu-se din vreme în vreme, cînd auzea vreun zgomot printre tufani. Apoi, după ce se convingea că nu e nimeni, își continua plimbarea neplăcută, sau rămînea cu ochii țintă spre vad, la coliba podarului, aflată la numai două sute de pași și luminată ușor de focul ce pîlpîia în bucătărie.

Trecu aproape o jumătate de ceas în felul acesta. Tengelyi începu să creadă că Viola se răzgîndise, ori nu se putea ține de cuvînt. Pe neașteptate, însă, auzi strigătele oamenilor porniți pe urmele haiducului, după ce acesta îl ucisese pe Macskaházy.

Oamenii se apropiau strigînd mereu „ucigașul!", „hoții!". Convins că Viola fusese recunoscut și era urmărit, notarul se îndreptă în grabă spre sat, temîndu-se să nu fie surprins într-un loc atît de puțin obișnuit.

Cîteva minute după plecarea lui Tengelyi, Viola apăru din desiș cu un vraf de hîrtii în mînă. Haidu-

cul se opri o clipă și scruta împrejurimile. Văzînd că locul e pustiu și auziund în spate strigătele urmăritorilor, sări într-o luntre mică trasă la mal și după ce îi făcu vînt, începu să vîslească.

— Aici e! Aici trebuie să fie! striga vizitiul, care, cu toate că felinarul i se stinsese, multă vreme nu-l pierduse din ochi pe Viola. Însoțitorii săi, convinși că haiducul se ascunsese în desiș, îl căutau de zor, făcînd o gălăgie asurzitoare, așa că nu avură cum să audă plescăitul tot mai îndepărtat al vîslei... Atras de zarvă, sosi și podarul în fugă, urmat de cei doi feciori.

— Ce s-a întîmplat, Ferkó? strigă podarul recunoscîndu-l pe vizitiul boierului la lumina vreascului aprins pe care îl luase din foc ca să-și lumineze calea. Te pomenești că ți-a furat cineva caii!?

— Nici pomeneală! răspunse acesta aprinzîndu-și felinarul. L-au ucis pe avocatul nostru. L-am urmărit pe ucigaș pînă aici, dar i-am pierdut urma printre tufe. Adineaori l-am mai văzut: trebuie să mai fie pe-aici. Ajută-ne să-l găsim.

— Ce naiba!? făcu podarul uimit. Zici că l-au ucis pe avocat?... De, mare pagubă nu e, dar dacă umbiați după ucigaș și v-ați ținut într-adevăr pe urmele lui, apoi ucigașul nu mai e aici. Tocmai adineaori, înainte de a fi sosit voi, am auzit pe cineva cum mergea spre sat cu pași repezi. Nu-i așa, Andris, că ai auzit și tu?

— El trebuie să fie! Haidem după el! strigă vizitiul fără să mai aștepte răspunsul flăcăului. Urmat de ceilalți, vizitiul o porni în goană spre sat, pe același drum pe care se întorsese și Tengelyi cu cîteva minute mai devreme.

— E limpede ca lumina ochilor că a trecut pe aici, zise podarul, tîrîndu-se cu greu în urma celorlalți prin noroiul adînc și încercînd să-i facă să meargă mai încet ca să se poată ține de ei. Uite, se văd bine urmele... proaspete, toate... Se văd și stropii de apă, împrăștiați la fiecare pas.

— Dar asta ce-o mai fi? întrebă vizitiul aplecîndu-se și ridicînd de jos ceva. Un toiag, și încă de cel boieresc, cu măciulie de aramă... L-o fi furat și pe ăsta și l-a pierdut pe-aici... După el! Tot pe urma asta! Trebuie că s-a ascuns prin livezi! Cu felinarul în mînă, vizitiul mergea atent, cu toată ceata după el, pînă sosiră cu toții la gardul livezii lui Tengelyi.

— Ce dracu! exclamă vizitiul oprindu-se brusc după ce trecuse cîțiva pași dincolo de portiță. Nu mai sînt urme!

Ceilalți îi luară felinarul, să vadă și ei. Urmele dispăruseră.

— Nu se mai vede nimic! remarcă podarul. Doar n-o fi intrat în pămînt?! Colo, la portiță, se mai vedea.

— S-o fi ascuns după gard, zise vizitiul. Rămîneți pe loc; mă cațăr dincolo, să văd... poate o fi pe-aici...

— Ia lasă-te, frate, că te mai pomenești și lovit în cap, își dădu cu părerea podarul oprindu-l pe Ferkó, care se și urcase pe gard, în timp ce unul din însoțitori voia să-l urmeze. Ce ne pasă nouă dacă avocatul a fost ucis?... Putea să-l ia dracu acu un an, să nu fi apucat să-mi hotărască o sută cincizeci de florini dare pe an. Fără îndoială că vizitiul nu-l urmărea pe Viola din prea mare dragoste pentru Macskaházy, totuși nu plecă urechea la cuvintele podarului, ci continuă să cerceteze de-a lungul gardului, cu cea mai mare atenție, întorcîndu-se convins că urma răufăcătorului pierise din senin. Voia tocmai să pornească înapoi, cînd unul din feciorii podarului, aflat chiar lîngă portiță, văzu urme pe cărarea ce ducea de la portița livezii spre casă. Vizitiul dădu fuga cu felinarul; ceilalți încercară portița și văzînd că e deschisă intrară cu toții în grădină; fiecare recunoscu urmele pe care le văzuseră pînă acolo: ele duceau drept la ușa casei.

— E în casa notarului... poate colo sub șopron. Haidem! Îl găsim cît ai bate din palme, făcu vizitiul

mînat de o pornire foarte frecventă la toți oamenii: de vreme ce ostenise mult, prefera să suporte orice numai să nu-și vadă zădărnicită osteneala, chiar dacă ar fi fost vorba de un lucru cu desăvîrșire străin pentru el.

— Ce-ți veni, bre?! se împotrivi podarul punîndu-i-se în față. Doar nu vrei să cauți haiducul în casa domnului notar?

— De ce nu?! răspunse celălalt. Nu știi că au mai fost haiducii și altădată pe-aici? Tot aici l-au rănit și pe domnișorul nostru.

— Măi omule, nu uita că e o casă de nobil!

— Ce-mi pasă! zise Ferkó dînd să plece. Cînd îl căutam pe Viola, am întors totul pe dos, și ne conducea chiar domnul primpretor.

— Vezi că ei erau boieri, îl făcu atent podarul. Da' pe noi au să ne ciomăgească.

— Om vedea noi!... Sînt vizitiul înălțimii-sale doamnei Réty și-aș vrea să-l văd eu pe notarul care o îndrăzni să mă alunge din casa lui! și fără să-i mai pese de nimic, Ferkó se duse drept în curte, urmat de cei doi oameni veniți cu el de la conac, în timp ce podarul și feciorii săi rămaseră puțin mai la urmă, mormăind printre dinți că slugilor ăstora țîfnoase nu le-ar strica o bătaie bună.

Tengelyi sosise doar cu puțin înaintea lor și nici nu se dezbrăcase încă. Auzind gălăgia de afară, ieși pe neașteptate în curte, și-i întrebă cu voce tare ce căutau acolo. Oricît de curajos, vizitiul o cam sfecli, neștiind ce să spună. Nu se mai simți în stare decît să-i istorisească notarului că Macskaházy fusese ucis și că ei veniseră pînă acolo pe urmele ucigașului său.

Nu voi mai descrie ce simțea notarul în clipele acelea. Se gîndi imediat la scrisoarea lui Viola: nu mai încăpea îndoială că nefericitul era ucigașul avocatului și că îl omorîse ca să-i ia actele... La gîndul că fără voia lui pricinuise totuși un omor, Tengelyi se înfioră de groază. Deși oameni simpli, vizitiul și în-

soțitorii săi observară cît l-a tulburat știrea pe Tengelyi, și se priveau nedumeriți. Notarului îi tremura lumînarea în mînă. Se liniști însă, de bine de rău, și le puse cîteva întrebări ca să afle cum s-a săvîrșit omorul.

— Am alergat după el, povesti vizitiul foarte încurcat, uitîndu-se cînd la cizmele lui Tengelyi, pline de noroi pînă la glezne, cînd la însoțitorii săi. L-am văzut pînă cînd a ajuns pe malul Tisei... De-acolo l-am pierdut din ochi, dar i-am luat urma.

— Adică, să am iertare, cucoane, cum urmele se văd limpede, am mers după ele; e adevărat cum vă văd și mă vedeți; dar nu pot ști dacă urma era tocmai a haiducului... Eu le-am și spus celorlalți să nu intrăm, că aici e casă de nobil, dar...

— Ești nebun, omule! exclamă Tengelyi nervos. Dacă credeți că ucigașul se află în casa mea, n-aveți decît să scotociți totul. Nu vreau să rămînă necercetat nici un cotlon!

În acest timp gălăgia îi trezi pe toți ai casei. Erzsébet și Vilma se îmbrăcară în grabă, iar Tengelyi luă un felinar, conducînd oamenii din odaie în odaie, apoi în pod și în grajd, pînă cînd se convinseră cu toții că în toată casa nu se afla nici un străin. Între timp sosi primarul să-l cheme pe Tengelyi la conac. Notarul plecă urmat de toți ceilalți.

— Ai văzut cum tremura notarul cînd a auzit că avocatul a fost ucis? întrebă vizitiul, rămas mai în urmă cu podarul.

— Cum să nu fi văzut? Doar nu-s orb!

— Și-avea cizmele năclăite de noroi pînă la glezne, continuă Ferkó.

— Ce mare minune, pe o vreme ca asta? răspunse podarul, mirat de asemenea vorbe fără înțeles.

— De nu l-aș cunoaște pe notar de zece ani, zău că l-aș...

— Doar n-oi fi crezînd că el e ucigașul?! îl întrerupse celălalt oprindu-se.

— Ba zău că aș crede, nene. Ai văzut că n-am găsit pe nimeni în casă ! răspunse vizitiul încet.

— Ai căpiat, omule ? se răsti podarul. Apoi porniră amîndoi alături, tăcuți și cufundați în gînduri.

30

Viața ar fi o adevărată fericire dacă oamenii ar fi la fel de darnici cu toate bunurile lor, pe cît de mărinimoși sînt în materie de idei. Ne face plăcere să excludem pe alții de la foloasele oricărui lucru care ne aparține, dar toată lumea e bucuroasă să-și poată comunica ideile. Îndată ce i-a trecut prin minte ceva, omul nu mai are astîmpăr pînă ce nu-și face cunoscute cele mai proaspete roade ale gîndirii sale. Îndată ce se întîmplă sau se spune ceva nou, schimbul de idei începe fără întîrziere. E cel mai cinstit schimb din lume: puțini oferă altceva decît vechituri și mai puțini primesc altceva decît tot vechituri. Se pare că fericirea care ne așteaptă în rai e alcătuită în mare parte din cîntecele îngerilor și ale sufletelor mîntuite; e firesc deci că fericirea pămîntească reprezintă un grad inferior și se cheamă darul vorbirii... Chiar cel mai neplăcut subiect îți poate oferi toată dulceața unei discuții lungi, așa cum fiecare floare oferă albinei miere. E o plăcere rezervată fiecăruia din noi, nu numai celor înzestrați de natură cu idei proprii... Într-adevăr, ideile par a se înmulți, aidoma banilor, prin circulație; și-apoi, mai frumos sună punga cînd nu-i doldora. Ideile au soarta aurului pe care Cresus i-l arăta odinioară filozofului grec [1]: e aproape sigur că metalul nu s-a pierdut, ci s-a bătut din el moneda pe care azi o numără, fericit, vreun bancher, poate

[1] Referire la întîlnirea dintre regele Lydiei, Cresus (sec. V î.e.n.) și legislatorul grec Solon, cînd regele i-a arătat filozofului imensele sale bogății.

tocmai în clipele cînd scriu aceste rînduri. Ideea care, născută cu milenii în urmă, aparţinea unui singur om, cu timpul a fost utilizată de către milioane de oameni ; datorită ei, mii de oameni s-au crezut bogaţi şi mii de oameni s-au mîndrit cu ea, căci — aidoma banului — ideea îi aparţine celui care se foloseşte de ea. Dacă vehiculezi sume mari, lumea te crede bogat, deşi fiecare bănuţ a trecut prin mii de mîini înainte de a ajunge la tine. Mai există comparaţii între bani şi cuvînt ; de ce nu vi le-aş spune, de vreme ce am ajuns la acest subiect ?!... De obicei în ţările producătoare de aur şi argint nu găseşti mult metal nobil în circulaţie, aşa că în binecuvîntata noastră patrie plătim totul cu hîrtie, în timp ce Anglia şi Franţa adună aurul nostru în fişicuri. Aşa se întîmplă şi cu ideile : cel ce vrea să le folosească nu se osteneşte să le caute ci adună tot ce a scos la lumină truda altora. Toată valoarea banului stă în faptul că el poate fi cheltuit ; tot preţul ideilor vine din faptul că ele pot fi comunicate. Nu interesează dacă ideile sînt noi şi nu contează dacă subiectul e plăcut : plăcerea stă în discuţie.

De ce să ne mai mire aşadar că, după moartea lui Macskaházy, oamenii din conacul de la Tiszarét nu erau atît de mîhniţi pe cît ne-am fi aşteptat. Surpriza pricinuită de omor încetase iar evenimentul nu mai rămase decît un inepuizabil subiect de discuţie la care participa toată suflarea din casă, adunată în jurul focului din bucătărie. După descoperirea faptei, toţi dăduseră buzna aproape buluc în odaia lui Macskaházy ; totuşi, fiecare avea de spus ceva deosebit şi, pînă în zorii zilei, întîmplarea se comentă în atîtea feluri în cîte s-a eternizat de pildă trecerea lui Hanibal peste Alpi... Toţi aveau cîte o ipoteză aparte şi se străduiau din răsputeri s-o susţină.

Cea mai mare deosebire dintre aceste versiuni exista în privinţa ultimelor cuvinte ale muribundului. Susţinută de chelar şi de slujnică, bucătăreasa afirma, sub jurămînt, că — întrebat fiind cine l-a ucis — Macska-

hăzy rostise numele lui Tengelyi îndată ce i se pusese întrebarea. În fața unei asemenea minciuni nemaipomenite, bucătarul nu se simțea în stare să rămînă pe calea cea dreaptă a adevărului și, după obiceiul multor oameni cinstiți prinși de vîrtejul discuției, se crezu obligat să adauge cîte ceva și de la el, luîndu-l de martor tot pe dumnezeu. Omul susținea sus și tare că avocatul nu-și exprimase decît dorința de a sta de vorbă cu domnul Tengelyi, mărturie slujnica de la bucătărie, valetul și o altă slujnicuță, care se declaraseră întru totul de acord cu el. Tengelyi venise la conac încă în aceeași noapte și îi puse pe oamenii primăriei să sigileze ușa odăii în care se săvîrșise omorul. Cînd auzi că ultimul cuvînt al muribundului fusese numele lui, notarul se tulbură în mod vizibil; or, vă puteți imagina că acest fapt contribuia în mare măsură la animarea discuțiilor. În sfîrșit, în zorii zilei sosi și primpretorul, pe care atît bucătarul cît și bucătăreasa îl invocaseră toată noaptea.

— L-au ucis pe avocatul nostru, începu bucătarul în timp ce-i ajuta lui Nyúzó să coboare din trăsură.

— Bietul conaș! se amestecă și bucătăreasa. Ultimul lui cuvînt...

Bucătarul interveni repede, raportînd că ucigașul fusese prins.

— Eu l-am prins, zise dărăbanul.

— Da, în sobă, adăugă slujnicuța.

— Ba n-a fost prins! striga bucătăreasa.

— E ovreiul, geamgiul pe care-l știi și dumneata, cucoane, o întrerupse bucătarul, căci, ca omul cu cel mai înalt grad în gospodărie, se simțea și cel mai chemat să-l informeze pe primpretor.

— Numai că și-a luat tălpășița, făcu vizitiul Ferkó înfigîndu-se și el în față. L-am fugărit pînă pe malul Tisei, dar acolo...

— E jos în pivniță, se amestecă o slugă. L-am legat fedeleș...

— Da, cucoane, fugea atît de iute că n-a fost chip

să-l ajungem din urmă, continuă vizitiul. Cînd a ajuns la tufe...

— Ușa e pecetluită în regulă, iar ovreiul stă închis... — făcu bucătarul cu demnitate.

— N-a fost ovreiul, se oțărî bucătăreasa.

— Ba ovreiul a fost! exclamară în cor bucătarul, slujnicuța și fata de la bucătărie.

— Dacă era ovreiul, de ce-ar fi scuturat din cap domnul avocat? Uite așa făcea! țipă bucătăreasa scuturîndu-și capul ca o apucată, în timp ce toți ceilalți strigau pe-ntrecute ba că a fost ovreiul, ba că n-a fost.

— Da' ce-i, bre, ați înnebunit cu toții? urlă primpretorul. Nu-ți mai auzi glasul de atîta larmă!

Tăcură cu toții. Numai bucătăreasa mai continua să-și clatine capul în timp ce-i șoptea ceva la ureche juratului, care se afla tocmai lîngă ea. Nădăjduind că va fi ascultată, femeia îi explica de zor că, după ce fusese înjunghiat, tot așa dădea din cap și domnul avocat cînd l-a văzut pe ovrei.

— Dragă domnule bucătar, zise în sfîrșit Nyúzó mai blînd, întorcîndu-se către strălucitul artist. N-ai putea să ne dai ceva de ale gurii? Ne-a fost tare frig pe drum. Drept care omul îi rugă pe boieri să poftească în odaia lui, bine încălzită, unde apăru în scurtă vreme cu șliboviță și puinea trebuincioasă gustării... pînă avea să fie gata cafeaua sau orice ar fi poruncit boierii.

Bucătăreasa se întoarse în odaia ei, necăjită că nimeni nu vrea s-o asculte, și lăsă cafelele în grija slujnicei. În acest timp bucătarul îl informă pe primpretor, povestindu-i întîmplarea așa cum își închipuia el că se va fi petrecut. După părerea sa, ucigașul lui Macskaházy nu putea fi decît geamgiul, care, îndată după săvîrșirea faptei, dar încă înainte de a fi avut vreme să fure ceva, se ascunsese în soba din care îl scosese dărăbanul. — Pentru oricine se pricepe cît de cît la omoruri — își continuă bucătarul expunerea — e limpede că ucigașul nu poate fi altul. Orice ucigaș prins asupra faptului se ascunde într-un butoi sau sub

niște scînduri, ori în vreo sobă. Am citit sute de istorii de felul acesta. Bucătăreasa habar n-are, dar îi place să dea din gură.

— Bineînțeles. Ai dreptate, domnule bucătar, încuviință Nyúzó golind al doilea pahar, după care, absorbit de gînduri și distrat cum era, se apucă să și-l umple a treia oară... Da, cazul e limpede. Păcat să ne mai ostenim cu cercetările.

— Ei, nu v-am spus eu din capul locului? interveni juratul dînd din cap foarte mulțumit.

— Ce mi-ai spus tu, măi Bandi, că nu mai știu? îl întrebă primpretorul, care nu-și mai amintea decît că abia îl putuse scula din somn.

— Ce v-am spus?! se umflă în pene juratul. Am spus că ucigașul trebuie să fie un nemernic și un derbedeu.

— Adevărat! Mi-a spus asta de la bun început, încuviință primpretorul. N-aș fi crezut ca ovreiul ăla să fie în stare de așa ceva... Bietul Macskaházy, ce om bun era!...

— Ce mai juca el stos acum cîteva zile!... adăugă Kenyházy înduioșat. De două ori a tăiat atuul... și l-a făcut mart pe Zátonyi... Și-acum, l-a tăiat geamgiul pe el!

— Dar ovreiul nu vrea să recunoască nimic, declară bucătarul intrînd cu cafeaua (mai precis, cu lichidul botezat „cafea"). Poate că nici dumneata, cucoane, n-ai să reușești să scoți adevărul de la el!

— N-am să reușesc? sări ars Nyúzó, furios că omul îndrăznise să-i pună la îndoială capacitățile. I-auzi! Un ovreiaș colo, și să nu reușesc! De douăzeci de ani sînt slujbaș în județ, dar nu mi s-a întîmplat încă să nu pot scoate tot ce-am vrut eu.

— Toată lumea știe acest lucru! încercă s-o dreagă bucătarul. Toată lumea ne invidiază plasa pentru un primpretor ca dumneata, cucoane! Dar uneori oamenii ăștia sînt tare încăpățînați.

— Las' că vede el, dacă nu vrea să vorbească! zise Nyúzó dînd la o parte ceașca goală.

— În față Pali, în spate dărăbanul, făcu juratul zîmbind mulțumit. Iar eu la masă, cu hîrtia și cu călimara. Ai să vezi niște lucruri, domnule bucătar ! !... Mă prind că n-ai mai văzut așa ceva. Îți garantez că omul prins în menghina noastră nu tăgăduiește multă vreme.

În vremea asta cei doi funcționari isprăviră cafelele, consumate de fapt numai ca să pară oameni de lume. Ca în toate ocaziile asemănătoare, Kenyházy nu se putea dumiri cum se poate ca în Ungaria — patria celor mai bune vinuri și rachiuri — să existe oameni care să decadă pînă într-atît, încît să bea cafea. De aceea alungă imediat gustul neplăcutei băuturi clătindu-și gura cu un pahar de șliboviță. Nyúzó își aprinse luleaua pusă de o parte cît timp se ocupase de băut și, după ce se plimbă puțin prin odaie, tot dregîndu-și vocea, îi spuse bucătarului să aducă prizonierul și să-i poruncească dărăbanului să se pregătească. Bucătarul ieși în fugă, căci nu mai putea de curiozitate. Bucuros că găsise pe bufet o bucată de hîrtie de împachetat și vesel că are pe ce scrie mărturia nesilită — fără a trebui să consume hîrtia plătită de isprăvnicie — Kenyházy se pregătea de lucru, tăind pene pentru scris.

Cunoașteți tratamentul aplicat de primpretor suspecților pe care îi cerceta, așa că nu voi mai zăbovi descriindu-vă pe larg interogatoriul geamgiului. Există, ce-i drept, oameni convinși că trebuie să-ți armonizezi întotdeauna purtările cu caracterul celui cu care ai de-a face. Totuși, principiul acesta — general numai în aparență — se aplică de obicei doar în cazurile cînd ți-e teamă să nu regreți mai tîrziu felul în care te-ai purtat. Cînd e vorba de oameni de rînd, aproape toată lumea consideră că purtarea față de ei e un pat al lui Procust [1]. Dacă individul care ți-a căzut în mînă nu se potrivește cu patul, e vai de el : îl întinzi,

[1] Personaj din mitologia Greciei antice, tîlharul Procust obișnuia să-și pună victimele într-un pat de fier ; pe cei care depășeau lungimea patului îi scurta retezîndu-le din picioare, iar pe cei prea scurți îi întindea pînă mureau.

îl înghesuiești, îl tărîmi pînă-l vezi potrivindu-se și nu te mai întrebi dacă omului îi convine sau nu. În tot cazul, Nyúzó proceda în felul acesta. Se părea că — aidoma multor oameni — natura îl sortise să fie veșnic o paralelă a omului din fața lui; dacă celălalt înălța capul și își arcuia trupul, bățos, Nyúzó se înclina, iar dacă se înclina celălalt, ridica Nyúzó capul și se sumețea, cu toată demnitatea. Nu cunosc procedeu mai bun decît comparația din domeniul geometriei pentru ilustrarea acestor caractere; ele sînt destul de frecvente la noi și poate veți găsi și printre cunoștințele dumneavoastră unele la fel. Din fericire, am întîlnit mulți oameni a căror purtare față de semenii lor ar putea fi admisă doar dacă acceptăm slugărnicia de tîrîtoare, nelipsită în fața celor sus-puși ca o compensație pentru trufia arătată în fața celor umili. Într-adevăr, sînt oameni care acordă prea mult respect unora și prea puțin altora; adunînd cele două cantități și împărțind suma la numărul indivizilor, ar ieși la iveală, poate, că fiecare ar putea avea parte de cît i se cuvine... — Geamgiul nu se putea aștepta, din partea lui Nyúzó, la un tratament mai omenesc decît acela de care avusese parte Peti la Movila Turcului, ba se afla într-o situație și mai proastă, căci n-avea pe nimeni să-i ia apărarea. Pe de altă parte, atît Kenyházy cît și bucătarul nu-l puteau suferi pe geamgiu și făceau tot ce știau să-l întărîte pe primpretor împotriva nefericitului acuzat. Geamgiul însă nu recunoștea nimic, deși fiecare întrebare i se punea în așa fel, încît să conțină și răspunsul.

Nyúzó nu avea reticențe față de evrei. În nici un caz nu îi erau atît de antipatici ca bucătarului, incapabil să acorde măcar un dram de simpatie unui neam care disprețuiește cartaboșii și cîrnățul, refuză cu scîrbă șunca și nu vrea nici măcar să audă de piftia de porc. Mai mult: unii îl acuzau pe primpretor de anumite slăbiciuni față de „poporul ales", afirmînd că la o judecată prezidată de el, procesul intentat unui ovrei se cîștigă tot atît de anevoios ca în

județul... (mă rog: așa, la repezeală, nici nu mai știu în care.) Toate au însă o limită și chiar dacă primpretorul le aplica evreilor bogați principiile luminate ale epocii noastre, asta nu înseamnă că trebuia s-o facă neapărat și în cazul unui geamgiu care își purta în spinare toată averea — destul de fragilă, altminteri — și nu avea altă piatră prețioasă decît diamantul pentru tăiat sticla. Nimeni nu poate contesta că în țara noastră emanciparea progresează cu pași uriași! Bineînțeles că dacă geamgiul s-ar fi numărat printre cei înstăriți, situația lui ar fi fost cu totul alta. Așa însă, pentru că nu era în stare să cumpere lîna sau recolta nimănui, și nici măcar nu făcea negoț cu tutun, bietul de el nu se bucura de favoruri, iar primpretorul își aminti fără-ndoială că strămoșii săi îl răstigniseră pe mîntuitor.

Nyúzó încercase toate metodele de interogare, inclusiv menghina pomenită de Kenyházy, la care participase și dărăbanul cu bățul lui. Pe toate le încercase și acum se plimba prin odaie turbînd de mînie.

— Te strîng în funii pînă ai să crăpi, măi! Îți sparg capul dacă nu mărturisești! urla primpretorul repezindu-i nefericitului cîte un pumn în piept. Dar geamgiul tremura vargă și continua să susțină, gemînd, că e nevinovat.

— Nevinovat! rîse primpretorul. Așa o fi arătînd nevinovăția, ai? Kenyházy și bucătarul se uitară la nenorocit și începură să rîdă și ei; din singurul ochi al lui Üveges Jancsi se prelingeau lacrimi mari. Trebuie să recunoaștem că după înfățișare, nimeni n-ar fi cutezat să spună că geamgiul e întruchiparea nevinovăției. Părul roșcat, răvășit în timpul nopții petrecute în pivniță, îi atîrna în ochi și mai mult ca de obicei; straiele și barba îi erau mai murdare ca altădată, iar durerea pricinuită de frînghia în care-i fuseseră strînse încheieturile mîinilor dădea trăsăturilor sale urîte un aer de sălbăticie... Arăta chiar ca un răufăcător... Dar în ciuda tuturor, nenorocitul susținea într-una că e nevinovat.

— Rogu-te frumos, cucoane! Domnule primpretor și domnule jurat — se văicărea omul — și domnule bucătar, dumneata, care mă cunoști de mult...

— Da, te cunosc: ești o haimana și un nemernic. Întotdeauna m-ai tras pe sfoară, cînd ți-am dat de lucru! zise bucătarul.

— Vă rog credeți-mă că n-am tras pe sfoară pe nimeni! oftă geamgiul. Ce-s eu de vină dacă ferestrele de la conac sînt atît de mari?! Și geamul e foarte scump, iar eu...

— Iar ai luat-o razna, banditule! se răsti primpretorul. Te mai întreb o dată — pentru ultima dată — și-ai să vezi ce pățești dacă nu spui! De ce l-ai ucis pe domnul avocat?

— Nu l-am ucis, zău că nu l-am ucis! răspunse plîngînd cel întrebat. De ce l-aș fi ucis, boierule? Domnul Macskaházy era bun și milos cu mine... N-aș avea de îndurat atîtea, dacă ar mai trăi!

— Da, dacă nu-l ucideai, îi tăie vorba primpretorul.

— Nu l-am ucis, continuă geamgiul plîngînd cu hohote. Cînd domnul bucătar m-a dus la patul domnului Macskaházy și l-a întrebat dacă eu l-am înjunghiat, domnul avocat nu mai putea vorbi, dar scutura din cap în semn că nu. Să vă spuie și domnul bucătar, adăugă el întorcîndu-se către acesta.

— E adevărat, încuviință omul. Cînd i l-am dus pe derbedeul ăsta și l-am întrebat dacă el a fost făptașul, domnul avocat a dat din cap... Dar cine știe ce înseamnă asta?! Poate nici nu mai știa ce face.

— Ba știa, se împotrivi geamgiul cu disperare. Cum să nu fi știut, cînd l-ai întrebat de două ori la rînd, domnule bucătar, iar dumnealui, bietul, a dat din cap de amîndouă dățile.

— Te pomenești că despre asta ne tot bătea capul bucătăreasa, cînd am sosit aici! zise Kenyházy.

— Da, bucătăreasa, continuă prizonierul. Și ceilalți, toți. Toată casa era adunată acolo. Au văzut toți cum dădea din cap domnul avocat. Ce om bun! Cum m-a

văzut intrînd în odaie, a și clătinat din cap în semn că nu eu sînt ucigașul... Mereu dădea din cap.

— Chemați-o pe bucătăreasă! porunci Nyúzó aducîndu-și aminte de insistențele femeii și de felul în care dădea mereu din cap.

— Păcat să-ți mai pierzi vremea cu ea, cucoane, zise bucătarul. E o moară hodorogită. Și-apoi, nu-ncape îndoială că numai și numai blestematul ăsta l-a ucis pe domnul avocat.

— Asta o știu și eu, declară Nyúzó cu un aer degajat. Dar vezi că trebuie să respectăm formalitățile. Apoi trimise dărăbanul s-o aducă pe femeie.

Bucătăreasa se numea Katalin, dar toată lumea îi spunea Kata, fapt care adesea o făcea să declare, foarte judicios, că nimeni nu recunoaște drepturile unei biete văduve din moment ce pînă și din nume i se ia o bucată, ca din tainul unei simple slujnice de bucătărie... În timp ce bucătarul — primul ei dușman — asista la interogatoriu, Kata discutase cu adepții ei, chelarul și slujnica, demonstrîndu-le că primpretorul nu putea fi decît un mare prostănac, de vreme ce nu se gîndea să-i întrebe și pe oamenii deștepți. — Îmi bag mîna în foc că bucătarul are să-l încurce, că tare îi place să pîrască! Tot el ne vîră zîzanie și la cucoana... Acum are să pună toată vina pe geamgiu, deși omul e nevinovat ca un nou născut. Cînd l-au dus la patul lui Macskaházy... etc...

Dar cînd sosi dărăbanul cu porunca stăpînului său, primpretorul deveni, ca prin farmec, un om foarte de treabă... Uitîndu-se într-un ciob de oglindă de pe masa din bucătărie, Kata își potrivi scufia, după care îi asigură pe toți cei de față că adevărul va ieși la lumină fără doar și poate, și, urmîndu-l pe dărăban, i se înfățișă primpretorului făcînd numeroase temenele.

Kata nu mai fusese interogată ca martor niciodată, așa că rămase foarte mirată cînd i se ceru să-și spună numele și cîteva date din viața ei, pe care le credea cunoscute tuturor, și mai ales cînd trebui să spună cîți ani are... Mărturisi, aproape în șoaptă, că are patru-

zeci și doi, ceea ce îl făcu pe bucătar să zîmbească răutăcios. După aceste întrebări, primpretorul îi atrase atenția că va fi nevoie să jure și că va fi pedepsită dacă nu spune adevărul. Încurcată foarte, femeia își zise îndată că toate acestea nu puteau fi puse la cale decît de nemernicul de bucătar, care vrea să-și bată joc de ea... Pentru a-i face însă în ciudă, Kata se grăbi să declare că niciodată n-a avut în mînă certificatul de botez, așa că nu știe sigur ce vîrstă are, dar de fapt se simte mult mai tînără. Bucătarul și juratul izbucniră în rîs, iar Nyúzó îi atrase atenția zîmbind că nu e obligată să fie sinceră decît în celelalte probleme și că ar fi putut declara chiar vîrsta de douăzeci și patru de ani, dacă dorea... Trebuie să recunoaștem că întîrzierea cu care aflase acest lucru o mîhni mult pe bucătăreasă...

Totuși neplăcerea primelor momente se compensă copios prin întrebările care urmară : — L-ai cunoscut pe domnul Macskaházy ? De cîtă vreme ? L-ai văzut vreodată pe ovrei ? Ce știi despre el ? etc. Kata nu-și îngropase în pămînt talanții ce i s-au hărăzit în materie de oratorie și era în stare să vorbească de dimineață pînă seara chiar fără să fie întrebată. Cum să-i pretinzi dar niște răspunsuri scurte, tocmai cu primul prilej cînd era solicitată să vorbească, mai ales că primpretorul îi atrăsese atenția în mod special să nu omită nimic din mărturia ei. Katalin istorisi așadar unde slujise înainte vreme, cum ajunsese la conac, ce se întîmplase de atunci, cînd se certase prima dată cu bucătarul, cum o trăsese pe sfoară geamgiul, păgubind-o de un florin și douăzeci și patru de creițari, cînd cu tîrgul din Debrețin, de unde îl pusese să-i aducă doisprezece coți de stambă albastră...

Da, Katalin istorisi într-adevăr *totul !* Dacă orice artist ar fi bun de academician, ea ar fi fost cît se poate de potrivită, fiind deosebit de înzestrată în această privință, iar depoziția ei ar fi putut sluji prea bine drept material pentru un panegiric festiv.

Nyúzó se plimba prin odaie prost dispus. Juratul nu se simțea chemat să scrie o carte întreagă, așa că lăsă condeiul din mînă, iar bucătarul se uita zîmbind cînd la unul cînd la altul, ca și cum ar fi vrut să le spună: „De, n-am avut eu dreptate cînd v-am spus că nu face s-o interogați?"

— Da bine, femeie! La urma urmei de ce ne spui toate astea? întrebă primpretorul pierzîndu-și răbdarea. Ne iei drept duhovnici, sau nebuni, de te-ai apucat să istorisești toată povestea vieții dumitale?

— Păi nu mi-ai poruncit dumneata, cucoane, să spun tot?! făcu bucătăreasa uimită că trăncăneala ei nu interesează pe nimeni.

— Eu ți-am spus să nu ascunzi nimic din cele ce privesc chestiunea de față, o întrerupse Nyúzó.

— Da — continuă femeia — dar m-ați întrebat cum mă cheamă și care-i starea mea, iar dacă v-am spus că-s văduvă, cum era să nu spun cum îl chema pe bărbatu-meu, cît am trăit cu el, că ne-am înțeles foarte bine... și-a trebuit să spun cînd a răposat și de ce boală și...

— Bine, bine, o întrerupse primpretorul blestemînd-o în sinea lui. Dar acum spune-mi pe scurt... și răspunde numai la întrebare: e adevărat că Macskaházy a dat din cap cînd domnul bucătar i l-a dus pe blestematul ăsta de ovrei?

— Adevărat, cum să nu fie adevărat, răspunse femeia aruncîndu-i bucătarului o privire sfidătoare. Sigur că dădea din cap. Să fi văzut dumneata, cucoane, cum dădea! De cînd l-am vegheat pe răposatu bărbatu-meu pe patul de moarte — dumnezeu să-l ierte, era bucătar răposatu — eu...

— Știm, știm! o întrerupse primpretorul nerăbdător. Răposatul a murit de dropică. Dar dumneata să-mi spui doar atît: e adevărat că bietul meu prieten a dat din cap și cînd domnul bucătar l-a întrebat a doua oară?

— Da. Și a doua oară, zău, nici n-ați crede cum dădea! Zău că dădea întocmai ca răposatu-meu,

dumnezeu să-l odihnească ! Paisprezece zile și nopți nu m-am clintit de lîngă el...

— Cine știe, poate că nu mai era în toată firea, se amestecă bucătarul.

— Cine ? Bărbatu-meu ?! se răsti Kata. Bărbatu-meu nu și-a pierdut firea pînă-n ultima clipă, dar nu putea vorbi, bietul de el. Nimeni nu pricepea ce zice, numai eu îi înțelegeam, eu singură, toate dorințele.

— Da cine-a vorbit de bărbatul dumitale ? o întrerupse Nyúzó. Fie-i țărîna ușoară, că destul de greu i-o fi fost pe lumea asta ! Problema e dacă Macskaházy nu-și pierduse mințile cînd i s-a pus întrebarea cu pricina și cînd dădea din cap.

— Să-și fi pierdut mințile ?! Apoi fie-mi cu iertare, dar așa ceva nu poate spune decît un prost, căci numai prostul nu pricepe ce vrei să-i spui cînd nu poți vorbi ! și se uită cu tîlc la bucătar. Lui bietu' bărbatu-meu i s-a urcat apa pînă în coșul pieptului, de nu mai putea vorbi, dar tot am priceput ce voia să-mi spună, pînă în ultima clipă. Mă privea cu niște ochi atît de triști și cu o privire atît de dulce, ca și cum voia să-mi spună, ca și-altădată : mulțam porumbițo ! Dar să nu uit de domnu' avocat, schimbă deodată vorba observînd că primpretorul e nervos, și se șterse la ochi. Cum să-și fi pierdut mințile săracul, cînd a mai și vorbit, dacă l-au întrebat !

— A vorbit ? Și ce-a zis ? întrebă primpretorul, curios.

— Ce-i drept, n-a zis el prea multe — răspunse femeia — dar a grăit limpede și l-am auzit toți. Cînd domnul bucătar l-a întrebat cine-l înjunghiase, dumnealui n-a zis decît atît : Tengelyi ; apoi a început să horcăie.

— Tengelyi ?! exclamară într-un glas primpretorul și juratul, înmărmuriți. Ciudată treabă !

— De ce plecați urechea la niște baliverne, cucoane ? interveni bucătarul, nervos. De dragul vorbăriei, femeia asta ar fi în stare să-și ducă și tatăl la spînzurătoare.

— Va să zică eu bat cîmpii?! țipă bucătăreasa. Păi, de ce mă întreabă boierul pe mine? Și celălalt boier de ce scrie tot ce spun eu? Dacă domnul primpretor e supărat, eu nu mă mai amestec: n-am văzut și n-am auzit nimic. Că de nu mă întreba, nu suflam o vorbuliță!

Cu chiu cu vai primpretorul reuși să se facă iar ascultat, după ce îi atrase atenția bucătarului să n-o mai întrerupă pe martoră. Apoi o întrebă din nou dacă își amintește întocmai că Macskaházy rostise într-adevăr, înainte de a muri, numele lui Tengelyi.

— Cum nu mi-aș aminti?! continuă femeia. Domnu' avocat — bietul boier! — a vorbit limpede, cum vorbim noi acum. „Tengelyi" a zis. Toată casa a auzit, că toți eram acolo.

— Nu susține nimeni că n-a zis! se amestecă bucătarul din nou, neputîndu-se stăpîni, în ciuda tuturor admonestărilor. Întrebarea e însă: cînd anume a rostit numele domnului Tengelyi și pentru ce l-a rostit. Or, eu zic că...

— I-a rostit numele cînd i l-ați adus pe ovrei lîngă pat și l-ați întrebat dacă el îl înjunghiase, îl întrerupse bucătăreasa, revenind tot mai întărîtată la vechea lor discuție. Întîi a dat din cap, apoi a zis: „Tengelyi"; pe urmă...

— Ba nu-i adevărat! sări bucătarul. Întîi a zis „Tengelyi" și n-a dat din cap decît mai pe urmă...

— Ba întîi a dat din cap și numai după aia a vorbit! țipă Kata. Toți au să zică la fel!

— Nici pomeneală! A fost cum zic eu! strigă bucătarul și mai tare. Cine spune altceva minte, chiar dacă jură și de o sută de ori!

— Toată casa mi-e martoră, făcu femeia, roșie ca para focului, întorcîndu-se către primpretor.

— Mie de-asemenea! răspunse bucătarul.

— Nu cred să ne putem lămuri fără alte mărturii, declară în sfîrșit primpretorul, dar bucătarul și bucătăreasa își continuară cearta chiar și după ce dărăbanul ieși să-i cheme pe toți cei ce fuseseră la fața locului

în noaptea omorului. Nyúzó atrase atenția lui Kenyházy să facă o mențiune specială, arătînd că — în conformitate cu depoziția bucătăresei — înainte de a-și fi dat duhul, Macskaházy, întrebat cine e ucigașul, rostise numele lui Tengelyi.

Dărăbanul îi găsi pe toți ceilalți martori adunați buluc în bucătărie și-i aduse în odaie. Dar amarnic se înșelase primpretorul cînd își făcuse socoteala că prin ei va putea lămuri problema. Ce-i drept, în loc de doi, avea acum în față șase martori, dar nu-i foloseau nici măcar la realizarea modestului criteriu al majorității, deoarece chelarul și slujnica erau încă de părerea bucătăresei, pe cînd sluga și cu slujnicuța erau nestrămutat de partea bucătarului, reprezentînd deci două partide adverse, cu voturi egale.

— La urma urmei, e totuna ! declară primpretorul înălțînd din umeri, după ce o vreme ascultase cu multă răbdare hărmălaia din jurul său. Nu ne privește cîtuși de puțin dacă Macskaházy a dat din cap înainte sau după. Principalul e că, întrebat cine e ucigașul, victima a rostit limpede numele notarului. Or, în privința asta toți sînt de acord. Nădăjduiesc că ai notat asta ? ! i se adresă el lui Kenyházy, care încuviință din cap, continuînd să scrie.

Oamenii se priviră consternați. Bucătăreasa nu voise să arunce bănuiala asupra lui Tengelyi și nu avusese nici un gînd ascuns ; nu dorea decît să facă dovada că avocatul rostise numele lui Tengelyi abia după ce clătinase din cap. Cuvintele primpretorului avură darul însă s-o sperie, așa că nu mai scoase o vorbă. Numai bucătarul se mai ținea îndeajuns de calm ca să-i poată atrage atenția lui Nyúzó că el nu poate fi de acord cu o astfel de afirmație și că susține și acum că muribundul rostise numele lui Tengelyi, dar nu cînd fusese întrebat cine l-a ucis. Toți ceilalți încuviințară din cap și mai cu seamă bucătăreasa. Văzînd consecințele declarațiilor ei, femeia începu să-l asigure pe Nyúzó, cu lacrimi în ochi, că nu e decît o biată văduvă și că de bună seamă domnul bucătar se

pricepe mai bine la treburi de acestea și că ea se speriase atît de rău cînd îl văzuse pe domnul avocat plin de sînge, încît habar n-avea ce se petrecuse în jurul ei. Simțind că femeia voia să-și retragă cu orice preț mărturia, primpretorul o puse iute la punct și o făcu atentă că juratul scrisese totul, drept care dacă ar încerca să-și retragă sau să modifice declarațiile care aruncau bănuiala asupra lui Tengelyi, are să vadă ea ce-o pățî pentru că îndrăznise să mintă în fața unui judecător. Femeia se retrase lîngă sobă, înspăimîntată. Din cînd în cînd ofta adînc, nemulțumită că nu poate vorbi, dar cum se temea să nu spună din nou ceva de care să-i pară rău mai tîrziu, nu mai scoase un cuvîntel.

— Din cîte ai auzit pînă acum, cucoane, nu știu cine ar putea bănui cît de puțin pe notar!? zise bucătarul, care, cu toată considerația ce-o purta funcției primpretoriale, era unul din cei mai mari admiratori ai lui Tengelyi. De altfel îl cuprinse și mînia cînd auzi de ultimele cuvinte ale lui Nyúzó.

— Ce spui?! întrebă acesta disprețuitor. În nici un caz nu dumneata ești chemat să hotărăști. Și în afară de asta cred că există totuși un oarecare adevăr: femeia asta declară dimpreună cu doi martori că, murind, Macskaházy îl indica drept ucigaș pe Tengelyi; or, mărturia făcută în pragul morții e ca și întărită cu o sută de jurăminte.

— Dar n-am zis așa ceva niciodată, oftă bucătăreasa urnindu-se de lîngă sobă. Am spus doar că avocatul a dat întîi din cap și-abia după aceea a vorbit. Nici prin gînd nu mi-a trecut că asta poate arunca bănuiala asupra domnului Tengelyi.

— La urma urmei bănuiala nu-i decît bănuială, zise ironic bucătarul, jignit de puțina importanță ce i-o dădea Nyúzó, lui, care se trăgea dintr-un neam de boiernași. Știu bine că nimeni n-are să mă întrebe, dar mă simt dator să spun că un om ca domnul Tengelyi nu poate fi învinuit de omor numai pe temeiul unor vorbe aruncate în vînt.

— N-ai spus chiar dumneata, domnule bucătar, că Macskaházy a rostit numele notarului ?! întrebă primpretorul nervos.

— Adevărat — răspunse celălalt — dar nu-i de mirare, căci domnul Macskaházy a avut legături cu Tengelyi o viață întreagă. Mulți sînt convinși că nu s-a purtat cum trebuia cu notarul. Chiar ieri s-au certat rău de tot... Mai știi, poate i-o fi părut rău avocatului, în ultima clipă.

— Așa ?! Va să zică ieri s-au certat ? Notează, Bandi ! zise primpretorul către jurat. Bine zici ! O viață întreagă s-au dușmănit de moarte. Zici că aseară s-au certat rău de tot, domnule bucătar ?

Bucătarul nu avea cum să tăgăduiască, mai ales că și ceilalți recunoșteau, iar bucătăreasa — crezînd că îi face un bine lui Tengelyi — istorisi întîmplarea cu toate exagerările, așa cum se vorbea prin sat.

— Ciudat, foarte ciudat ! i se adresă primpretorul din nou lui Kenyházy. Notarul se ceartă cu Macskaházy și-l amenință cît se poate de grav. După cîte spune bucătăreasa, notarul s-a jurat că bietul meu prieten va muri răpus de el... Apoi, în aceeași noapte, avocatul e găsit în odaia lui, asasinat. Sper că ai făcut o mențiune specială, Bandi !? urmă el silindu-se să pară indiferent, ca să nu se vadă cît era de bucuros că poate să-i facă neplăceri lui Tengelyi.

Bucătarul voi din nou să vorbească, dar văzînd că Nyúzó nu-i dă nici o atenție, se mulțumi să-i spună juratului, cu jumătate gură, că dacă ucigașul nu era geamgiul, atunci nu avea ce căuta în sobă. Primpretorul auzi, dar nu-i dădu nici o atenție, ci întorcîndu-se către geamgiu îl întrebă cine l-a sfătuit, ajutat sau îndemnat să săvîrșească fărădelegea. — Căci e limpede: făptașul ești tu, cîine blestemat ! Tu, și nimeni altul ! adăugă el furios. Hai, recunoaște ! Nu vezi că le-am dat de urmă și complicilor tăi ? Dacă ne spui chiar acum numele lor, scapi poate mai ieftin. Dar dacă mai tăgăduiești o singură clipă... — și primpretorul nu mai continuă, dar din palma des-

chisă a mîinii sale drepte geamgiul putea ghici viitorul fără prea multe cunoștințe de chiromancie, așa că își feri instinctiv fața, vîrîndu-și capul între umeri. Puțin lipsi ca ghiotura palmelor să se abată asupra bietului geamgiu. Noroc că uruitul unei trăsuri îl făcu pe primpretor să se ducă la fereastră.

După cîte știm, vicecomitele fusese plecat la o moșie din apropiere. Aflînd însă de crima săvîrșită în casa lui, porni îndată spre Tiszarét, cu nevasta și cu fiica sa, și sosi puțin înaintea doctorului Serer, după care fusese trimisă o căruță pentru a-l aduce să constate moartea avocatului.

Cu excepția Etelkăi, noii sosiți alergară în grabă la fața locului. Prizonierul avu cîteva clipe de răgaz, pînă se făcu primirea stăpînilor.

Vicecomitele și mai ales nevastă-sa păreau profund impresionați.

— Groaznic! exclamă Réty după ce primpretorul îi povesti totul în amănunt. O astfel de crimă în casa mea plină de slugi! Ce îndrăzneală nemaipomenită! Nevastă-mea, săraca, aproape să-i vină rău. Presimțise încă de ieri că se va întîmpla o nenorocire! Niciodată n-am văzut-o mai neliniștită.

— Nu mai vorbi prostii! se împotrivi doamna Réty, enervată, în timp ce buzele îi tremurau într-un fel ciudat. Pînă la urmă ai să mă declari somnambulă și ghicitoare. Mă simțeam rău — ca și azi de altfel — și-atîta tot!

Primpretorul și juratul își exprimară imediat părerea de rău, iar Serer sări să ia pulsul doamnei. În aceeași clipă doamna se uită țintă la ovrei. Geamgiul avea o expresie ciudată, aproape ironică, dar cum nimeni nu-i dădea atenție, schimbarea lui trecu neobservată.

— Făptașul nu poate fi decît cineva care cunoaște bine locul, vorbi din nou vicecomitele. Mi se pare însă foarte ciudat că nu s-a furat nimic, după cîte am auzit.

— Nu știm încă, declară Nyúzó. Slugile zic că au găsit în odaie ceasul și portofelul victimei, dar deocamdată n-am trecut la cercetări mai amănunțite. Ne-am zis că Macskaházy, fiind avocatul înălțimii-voastre, va fi purtat printre lucrurile sale și acte care privesc familia dumneavoastră. Am lăsat așadar ușa neatinsă, așa cum au sigilat-o oamenii primăriei, și-am așteptat întoarcerea și dispozițiile măriei-voastre.

— Foarte bine ați făcut, interveni doamna Réty răsuflînd ușurată. Macskaházy păstra asupra sa o seamă de acte privind diferite procese care mă interesează numai pe mine... Am să urc chiar eu...

— Așa bolnavă, doamnă ? exclamă Serer. Cum vă imaginați ?

— Mă privește, făcu doamna Réty, scurt.

— Ar fi într-adevăr mai bine să nu urcați, doamnă, interveni bucătarul foarte respectuos. Cadavrul se mai află acolo și...

— Cadavrul ?! repetă femeia fără să-și poată ascunde un fior. Să fie scos afară ! adăugă ea revenindu-și. Am să urc pe urmă. Știu foarte bine unde obișnuia să țină actele și n-am liniște pînă nu mă conving că nu s-a pierdut nimic.

Serer ieși, cu juratul și cu slugile, să îndeplinească porunca stăpînei. În timpul acesta doamna Réty se plimba prin odaie, în prada unei frămîntări de nedescris.

— Slavă domnului că am reușit să prindem făptașul ! zise Nyúzó adresîndu-i-se lui Réty, care sta cufundat în gînduri. Al dracului geamgiu ! L-au dibuit într-o sobă, imediat după săvîrșirea faptei.

— Üveges Jancsi ? exclamă doamna Réty oprindu-se. E cu neputință !... Știu că Macskaházy îl proteja mereu, și...

— Asta nu-i o dovadă, draga mea ! interveni Réty. Din nefericire se cunosc multe cazuri în care astfel de ființe mizerabile au săvîrșit crime tocmai împotriva celor mai mari binefăcători ai lor.

— Cu atît mai mult mi se întărește convingerea că, în cazul de față, geamgiul n-a fost decît unealta unei răzbunări, intră în vorbă primpretorul.

Auzindu-l, doamna Réty păli atît de tare încît vicecomitele și Nyúzó o întrebară într-un glas dacă nu se simte cumva rău. Fără să le răspundă, ea se mulțumi să întrebe dacă ovreiul recunoscuse sau nu.

— N-a spus încă nimic care să fie o mărturisire propriu-zisă — explică Nyúzó — dar asta n-are nici o importanță. Îi storc eu mărturisirea, oricît s-ar încăpățîna. De altfel toate indiciile sînt limpezi: nu mai încape nici o îndoială asupra făptașului, adăugă el relatînd foarte satisfăcut toate circumstanțele pe care le credea agravante pentru Tengelyi.

Cuvintele primpretorului avură un efect nemaipomenit asupra vicecomitelui și a soției sale. Cel dintîi dădea mereu din cap, afirmînd că presupunerea e absurdă. Femeia însă păru calmată ca prin farmec și declară că de vreme ce Macskaházy și notarul se urau de moarte, nu se putea ști ce era în stare un om pătimaș ca Tengelyi.

— Am să-i storc eu tîlharului mărturisirea, chiar dacă-ar fi dracul gol, declară Nyúzó foarte satisfăcut de el însuși.

— Dacă-i așa, vă mărturisesc totul! zise geamgiul cu ochii țintă la doamna Réty.

— Cum adică „așa" ?! Ai să vezi tu ce te așteaptă! se răsti Nyúzó la el. Dacă nu vorbești de bună voie, pun să te lege îndoit în două!

— Înălțimea-ta, doamnă, mă cunoști de multă vreme. Înălțimea-ta știi că m-am purtat cumsecade întotdeauna, zise geamgiul tînguindu-se. Dar domnul primpretor mă schingiuiește atît de rău, încît pînă la urmă am să iau totul asupra mea. Dărăbanul mă izbește pe la spate, iar boierul îmi cară la pumni în piept și-mi smulge barba... Decît să sufăr atîta, mai bine vîr la apă pe oricine!

Doamna Réty îl chemă deoparte pe Nyúzó, asigurîndu-l în șoaptă că ovreiul i se pare într-adevăr

nevinovat și că ar fi mai bine să nu uzeze de forță la interogatoriu. Arătîndu-se surprins, Nyúzó jură pe sufletul lui că bătrînul minte și că îl tratase cît se poate de delicat. Fără s-o mărturisească, era însă foarte uimit de capriciile întregii familii Réty. „Ákos ia apărarea țiganilor; bătrînii, pe cît se pare, au slăbiciune pentru ovrei. Dacă merge tot așa, azi-mîine nu se mai poate face dreptate în țara asta!" își zicea el, urmîndu-i pe cei doi soți în odaia lui Macskaházy, de unde cadavrul fusese scos între timp.

Intrînd în odaie, doamna Réty nu-și putu ascunde emoția. Intr-o parte a încăperii, lîngă masă, se întindea o pată mare de sînge; lîngă ea se zărea cuțitul ucigașului, plin de sînge; pe jos, o mulțime de acte răvășite... Totul evoca fapta înfiorătoare, petrecută acolo. Dînd cu ochii de lucrurile acestea, doamna Réty se opri în prag îngrozită. Văzînd-o atît de emoționată, cei doi bărbați o rugară să renunțe, dar femeia se împotrivi: — E o simplă slăbiciune muierească! Are să-mi treacă, n-aveți grijă. Ce poți să-i faci? Macskaházy ne-a fost întotdeauna credincios și nu m-am obișnuit încă cu gîndul că ne-a fost dat să-l pierdem în împrejurări atît de îngrozitoare! In cele din urmă, luîndu-și inima în dinți, se apucă să caute, mai întîi în sertarul mesei, apoi prin scrinuri, actele pentru care se zbătuse atîta fără să le poată avea. Spre surprinderea ei, însă, nu găsi decît cele cîteva scrisori puse deoparte de Macskaházy înainte de a fi fost ucis.

Doamna Réty știa prea bine că scrisorile peste care dăduse nu reprezentau decît o mică parte din hîrtiile lui Vándory. De aceea răscoli totul cu disperare, dar fără rezultat. Era gata să creadă că Macskaházy zvîrlise restul în foc, păstrînd doar cele cîteva scrisori, spre a-i putea stoarce cu ele polițele, cînd, pe neașteptate, discuția dintre soțul ei și Nyúzó — care cercetau obiectele găsite în cameră — îi atrase atenția.

— Așa cum ți-am spus, cinstite domn — zicea Nyúzó — actele astea pătate cu sînge, pe care le-am

găsit pe jos, sînt toate ale lui Tengelyi... Cele două scrisori de pe masă îi sînt adresate lui și uite-aici o foaie cu socoteli — acum am ridicat-o de jos, e plină de sînge — de asemenea cu scrisul notarului... Uite: „Cărți pentru Vilma: opt florini, începu el să citească. Rochie pentru Erzsébet: zece florini; plata argaților"... etc. etc. Poftim, citește și domnia-ta, cucoane.

— Nu-ncape îndoială, e scrisul lui Tengelyi, recunoscu Réty cercetînd foaia. Dar cum o fi ajuns aici?

— Cred că, după cele auzite la interogatoriu, aș putea să-ți spun cum, oftă Nyúzó.

— Nu se poate! Îți spun eu că nu se poate! zicea Réty, convins că notarul nu putea fi bănuit decît de un om de-a dreptul răuvoitor. Cred că nu vorbești serios, domnule primpretor! Știi că nu țiu la Tengelyi — n-am nici un motiv să țiu la el — dar, din cîți oameni cunosc, e cel din urmă pe care l-aș putea bănui... Nu mai pricep nimic!

Doamna Réty, care asculta cu atenția încordată, pricepea însă cît se poate de bine. Cum știa că actele furate din casa lui Tengelyi se aflau la Macskaházy, nimic nu i se părea nefiresc în faptul că, pe lîngă alte hîrtii, se găsiseră cîteva scrisori adresate notarului. Un singur lucru nu pricepea: dacă avocatul zvîrlise în foc toate celelalte hîrtii în afară de scrisorile găsite, cum se făcea totuși că o seamă din scriptele lui Tengelyi erau împrăștiate prin odaie, și încă hîrtii care nu prezentau nici o importanță pentru un străin?! Se întreba dacă actele nu fuseseră totuși furate fie de către Tengelyi, fie de către un om de-al lui. Ipoteza i se păru și mai verosimilă cînd auzi că asupra geamgiului se găsiseră chei false, dar nici un obiect furat. „Dacă actele au fost luate de notar sau de vreun om năimit de el, metoda cea mai sigură ca să devină inofensive pentru mine e să îndrept cît mai mult bănuiala împotriva notarului — își zicea ea, căci omul adesea e înclinat să presupună despre alții că ar fi în stare să facă răul pe care el însuși e gata oricînd să-l săvîrșească. Chiar Tengelyi a afirmat că actele sale au

încăput pe mîna lui Macskaházy, așa că acum, dacă le-ar avea din nou, nu s-ar putea folosi de ele fără a întări bănuiala care planează asupra sa."

Gîndurile acestea o străfulgerară într-o frîntură de secundă și o făcură să se decidă asupra atitudinii ce avea să adopte. Luînd de pe masă una din hîrtiile mînjite de sînge și uitîndu-se la ea, doamna Réty își exprimă convingerea că trebuie făcute în tot cazul cercetări minuțioase, deoarece învinuirea care se formulase era mai mult decît limpede. Cît despre geamgiu, ea îl considera cu desăvîrșire nevinovat.

— Se prea poate ca netrebnicul să fi venit cu gîndul să fure, dar dacă nu e mînjit de sînge, nu se poate să fi luat parte la omor... Nu vedeți că totul e plin de sînge ?!...

Tulburat de ideea că omul care odinioară, în tinerețe, îi fusese cel mai bun prieten, era acuzat acum de o asemenea faptă, vicecomitele uită pînă și de îngăduința manifestată alteori față de soția sa și izbucni :

— Să se facă cercetări ! Da... vom cerceta, voi cerceta eu însumi, căci vreau să spulber încă azi această calomnie odioasă îndreptată împotriva lui Tengelyi !

— Îți admir însuflețirea cu totul excepțională ! Pînă acum nu obișnuiai să-l protejezi chiar atît de mult pe Tengelyi, zise doamna Réty încet, dar cu multă amărăciune, în timp ce coborau scările spre odaia bucătarului, urmați de Nyúzó.

— Să-l protejez ? răspunse vicecomitele, tot încet, dar nervos la culme. Am impresia că l-am nedreptățit pe omul ăsta cît nu vom putea da socoteală nici celui de sus !... Toate au o limită !... Omul mi-a fost prieten, odinioară, și a trăit ani de zile în casa mea. Iar dacă stai să judeci, i-am plătit cu vîrf și îndesat pentru tot ce a greșit împotriva noastră... Și-acum, să fie acuzat de o faptă care atrage pedeapsa capitală ?!... Mi se pare că e mai mult decît pot tolera !

Văzînd proasta dispoziție a soțului ei, doamna Réty se mulțumi să încheie discuția observînd că, deși nu crede că e vorba numai de simple calomnii, personal ar fi foarte bucuroasă să poată fi dată o altă interpretare dovezilor care, pînă atunci, făceau ca toate bănuielile să cadă asupra lui Tengelyi. Vicecomitele îi răspunse scurt că dorința ei se va realiza fără doar și poate, apoi intrară în odaia bucătarului.

Serer și juratul se întorseseră mai demult și-acum se plimbau prin odaie discutînd despre adîncimea rănilor. Aflînd că omorul fusese săvîrșit de un biet evreu, chirurgul constatase, firește, că rănile fuseseră neîndoios mortale — tot așa cum, în cazurile cînd acuzatul era un om de neam, obișnuia să demonstreze că victima murise nu din pricina rănilor, ci a unui atac de apoplexie survenit în același moment, sau a altei boli necunoscute... Prizonierul și dărăbanul de pază nu se clintiseră din locurile lor. Cel dintîi avea privirea plină de neliniște și aștepta înfrigurat continuarea interogatoriului.

Vicecomitele porunci să fie chemate din nou slugile și, atrăgîndu-le atenția asupra urmărilor pe care le puteau avea mărturiile, îi mai întrebă o dată ce știau despre împrejurările morții lui Macskaházy. Bucătăreasa începu să plîngă, dar nu tăgădui că i se păruse că domnul avocat a rostit numele lui Tengelyi cînd bucătarul îl întrebase cine l-a înjunghiat; adăugă însă că de bună seamă se înșelase, că ea nu e decît o muiere proastă care toate le pricepe numai pe jumătate. Chelarul și slujnica mărturisiră același lucru, și — cu toate că toți ceilalți își menținuseră declarațiile anterioare — nimeni nu tăgădui că muribundul dăduse din cap cînd i-l înfățișaseră pe ovrei și că nu rostise decît numele lui Tengelyi... Mărturisiră de asemenea că avocatul se certase cu o zi în urmă rău de tot cu notarul, care îl alungase din casă, cu bastonul în mînă.

— La urma urmei ovreiul trebuie să știe totul, zise vicecomitele după ce se plimbase un timp prin

odaie, îngîndurat. A fost găsit în sobă, n-are cum tăgădui. Chiar să nu fi luat parte la omor, trebuie să fi auzit totul. Măi nemernicule! se întoarse el către geamgiu. Ce căutai în sobă?

— Ai venit să furi, mizerabile?! se amestecă doamna Réty prefăcîndu-se cît mai furioasă. Mai ai curajul să tăgăduiești cînd s-au găsit asupra ta pînă și cheile false!

Geamgiul observase chiar de la început că bănuielile se îndreptau tot mai mult către Tengelyi. Înțelegînd că vorbele femeii nu erau decît un îndemn, căzu în genunchi și mărturisi că într-adevăr venise cu gîndul să fure.

— Măria-sa duducuța are multe lucruri de preț, zise el bocindu-se. Le-am văzut mai deunăzi, cînd puneam geamurile... Sînt un biet nenorocit! Mi-am zis și eu că dacă-aș pune mîna măcar pe o parte din ele, l-am prins pe dumnezeu de picior. Duduca nu era acasă... Te rog frumos, boierule, măria-ta, iartă-mă cucoane, că nu mai fac niciodată! Am să fiu om cinstit de-acu-nainte, boierule!

— Umblă cu fofîrlica! îl întrerupse primpretorul zîmbind sarcastic. Ar vrea să-l luăm numai de hoț, căci dacă se dovedește că a ucis, spînzurătoarea îl așteaptă... Sînt sigur că a fost părtaș și la omor.

— Cum să fi fost părtaș, cucoane?! se milogea bătrînul stînd tot în genunchi. De vreo zece ori în șir a dat din cap răposatul, în semn că nu eu l-am ucis. Gîndiți-vă, cucoane, un om slab ca mine cum putea ucide pe unul vînjos ca domnul Macskaházy!?

— Ei, trîntore, scornește-ți și tu altă apărare! zise Nyúzó. Încă nu l-am auzit pe nimeni zicînd că Macskaházy ar fi fost un om puternic!

— Da, cucoane — continuă prizonierul, văicărindu-se mereu — dar cînd vrei să ucizi pe cineva nu te duci neînarmat, cum m-au găsit pe mine!

— Am găsit în sobă un cuțit cît toate zilele, declară bucătarul.

— Zău dacă știam de el, oftă geamgiul. O fi de-al casei și l-a uitat cineva acolo.

— Sigur că e de-al casei! făcu bucătarul. Alaltăieri l-ai șterpelit de la bucătărie.

— Dar, mă rog frumos, avea pete de sînge? continuă să se apere bătrînul. Unde mai pui că dacă eu aș fi ucigașul, trebuia să mă mînjesc și eu cu sînge!

Chelarul își dete cu părerea că ovreii sînt mari meșteri în treburi de astea și istorisi că nu demult fusese pe la conac unul care te punea să-ți scrii numele pe o hîrtie și nu apucai să întorci capul că scrisul se și ștergea... Poate o fi învățat și geamgiul niscai șiretlicuri din astea, mai ales că petele de sînge se spală mult mai ușor decît cele de cerneală.

Istoria aceasta nu impresionă pe nimeni, în afară de jurat și de bucătăreasă. Însuși vicecomitele recunoscu că nu pricepe cum s-a putut feri ucigașul, cînd Macskaházy pierduse o mare cantitate de sînge. — Dar — adăugă el întorcîndu-se către geamgiu — chiar dacă nu l-ai ucis tu, nu poți tăgădui că erai ascuns în sobă, așa că ai auzit totul și știi cine e ucigașul!

— Bineînțeles că am auzit, zise geamgiul oftînd. Am auzit totul, de la început pînă la sfîrșit. Mă apucă groaza cînd mă gîndesc!... De cîteva ori am vrut să-i sar în ajutor domnului Macskaházy, dar mi-am zis că dacă se întîmplă ceva și sînt prins în odaia lui, o pățesc.

— Ce-ai auzit? interveni din nou doamna Réty repede. Tu trebuie să știi întocmai dacă a fost într-adevăr Tengelyi... așa cum bănuiește domnul primpretor, pe cît se pare, adăugă ea prefăcîndu-se că se corectează, căci observase privirea cu care o măsura soțul ei.

— Dacă crezi că scapi cu fața curată dînd vina pe un om cinstit, te înșeli, zise vicecomitele întorcîndu-se la rîndul său spre geamgiu. Orice ai spune, principalul bănuit tot tu rămîi.

Mult prea inteligent ca, într-o astfel de situație, să-l mai acuze direct pe Tengelyi, bătrînul se mulțumi să afirme că ucigașul își schimbase vocea și că el, Jancsi, îl auzise doar cum necunoscutul cerea să i se restituie niște acte. Am auzit rostindu-se de cîteva ori și numele domnului Tengelyi — adăugă el, timid — dar, precum v-am spus, nu l-am recunoscut pe ucigaș. Poate vor fi știind mai bine cei ce s-au luat după el.

Pînă atunci vizitiul Ferkó participase la interogatoriu numai ca spectator. Somat de vicecomite să spună amănunțit tot ce știa, omul începu să se scarpine după ureche, încurcat. Există oameni extrem de activi și zeloși în orice domeniu străin de îndatoririle lor ; Ferkó se număra printre aceștia. Cînd se stîrnise zarvă în conac, el tocmai stătea de vorbă cu un rîndaș. Cei doi fuseseră primii urmăritori ai răufăcătorului, deși grajdul putea să ia foc de o sută de ori în lipsa lor, căci lăsaseră lumînarea aprinsă. Totuși, după ce urmărirea dăduse cu totul alt rezultat decît cel așteptat, după ce — mergînd necontenit pe urme — ajunseseră la casa lui Tengelyi și, în loc de ucigaș, dădură peste stăpînul casei, zelul lui se stinsese ca prin farmec și omul nu avu decît un singur gînd : oare nu era mai bine să nu fi văzut nimic ? Nu e de mirare că, după toate acestea, îl bănuia și el pe notar. Dar într-o țară ca a noastră, unde legea nu garantează îndeajuns integritatea și libertatea personală a sărăcimii, oamenii de jos se sfiesc să ia atitudine față de persoanele mai influente decît ei. Pe de altă parte, vizitiul îi datora de mai demult recunoștință lui Tengelyi, și-apoi se gîndea că, poate moartea lui Macskaházy nu era o nenorocire chiar atît de mare încît să merite să-i facă cine știe ce neplăceri notarului. Oricare ar fi fost motivul, Ferkó se hotărîse o dată și pentru totdeauna să nu spună nimic din cele ce puteau îndrepta bănuielile asupra notarului. Hotărîrea fusese acceptată și de cel mai bun prieten al său, Peti țiganul, așa că omul își

istorisise aventura, declarînd că-l urmărise pe ucigaș pînă la malul Tisei, unde îi pierduse urma, și că își continuase drumul, împreună cu însoțitorii săi, pentru a-i da de știre notarului.

Chemat să facă mărturie, vizitiul povesti și de data asta la fel, și poate că toți cei de față l-ar fi crezut, dacă rîndașul — în ciuda faptului că se înțelesese dinainte cu Ferkó și se declarase întru totul de acord cu depoziția acestuia — nu s-ar fi apucat să facă pe deșteptul, adăugînd un amănunt interesant și anume că pe drum găsiseră un toiag pe care l-au lăsat la podar. Bătrînul podar fu chemat în grabă și în curînd ieșiră la iveală toate întîmplările care pledau și mai mult împotriva lui Tengelyi. Partea suspectă era însă faptul că podarul și Ferkó se întreceau în a îndepărta orice bănuială ce putea apăsa asupra notarului.

— Bine, măi, dar unde-i cîrja de care vorbești? întrebă Nyúzó vizibil mulțumit de rezultatele cercetărilor.

— Păi, cucoane, cîrja am găsit-o-n drum spre casa domnului Tengelyi. Era chiar în drum! răspunse podarul.

— Dar unde-i acum?

— Păi, sărut dreapta cucoane, am lăsat-o și eu în bucătărie, că nu era să mă înfățișez cu bîta-n mînă!

— Du-te și adu-o-ncoace! porunci primpretorul. Podarul ieși. Nu peste mult se întoarse cu un baston negru, cu măciulie de aramă în formă de secure. Să fi fost un vrăjitor cu bagheta lui magică, nu făcea vîlvă mai mare decît podarul cu bastonul pe care-l predă primpretorului. Radios, Nyúzó întinse cîrja vicecomitelui, care înlemni de uimire, în timp ce doamna Réty schimba cîteva cuvinte, în șoaptă, cu juratul, iar bucătarul oftă, fără să vrea: — Cîrja domnului Tengelyi! — Podarul și toți cei de față așteptau înmărmuriți.

— Juraţi că toiagul ăsta e cel pe care l-aţi găsit ieri? se întoarse Nyúzó către podar şi către vizitiu.

Podarul se blestema în gînd că nu aruncase toiagul în Tisa. Lui Nyúzó îi răspunse însă, foarte respectuos, că era cîrja cu pricina, dar că ei nu spuseseră nicidecum că ar fi pierdut-o ucigaşul şi că de vreme ce o găsiseră în apropierea livezii lui Tengelyi, probabil că notarul o pierduse cîndva în cursul zilei. Nyúzó îi atrase însă atenţia să nu vorbească neîntrebat, apoi dete poruncă să iasă toată lumea din odaie, după ce le interzise categoric să părăsească ograda.

Slugile ieşiră, amărîte. Geamgiul plecă şi el, sub escortă, şi în odaie nu mai rămaseră decît soţii Réty, primpretorul şi juratul.

— Nu v-am spus eu? Chestiunea e limpede, cred! zise Nyúzó întorcîndu-se către vicecomite.

— Nu încape îndoială! se pronunţă doamna Réty uitîndu-se încă o dată la cîrja de pe masă. De sute de ori am văzut cîrja asta în mîna lui Tengelyi; îi sînt gravate şi iniţialele pe măciulie: T.J.! Îngrozitor!

— Nu ştiu ce să mai cred! exclamă Réty chinuit de îndoieli. Toate indiciile sînt împotriva lui Tengelyi, dar o voce lăuntrică îmi spune că e imposibil!

— Mă rog, făcu Nyúzó, începînd să numere pe degete toate bănuielile sale: — Ieri, Tengelyi se ceartă cu Macskaházy şi jură că se va răzbuna. Azi-noapte avocatul e ucis. Muribundul e întrebat cine e ucigaşul, şi rosteşte numele lui Tengelyi. Ovreiul venit într-adevăr să fure — acum încep să cred şi eu că e aşa — aude că ucigaşul îi cere lui Macskaházy actele furate de la Tengelyi. Vizitiul îl urmăreşte pe ucigaş imediat după ce acesta a săvîrşit fapta, îi pierde o clipă urma pe malul Tisei, dar ajutat de podar o regăseşte şi ajunge pînă la uşa notarului, găsindu-l enervat la culme, îmbrăcat din cap pînă-n picioare şi plin de noroi... noaptea la douăsprezece! În odaia lui Macskaházy găsim acte

de-ale lui Tengelyi, mînjite cu sînge... și-acum, cîrja. Unde s-au mai pomenit atîtea dovezi la un loc?

— E adevărat — răspunse vicecomitele — dar puse în cumpănă cu caracterul lui Tengelyi, pe care îl cunosc de treizeci de ani, toate acestea mi se par insuficiente.

— Asta-i bună! exclamă doamna Réty pe un ton aspru. Se vede treaba că iar te-ai făcut prieten cu Tengelyi!

— Ba nu — se împotrivi Réty, grav — dar nu voi crede niciodată așa ceva despre el.

— Am să-ți aduc dovezi și mai puternice, cucoane, făgădui Nyúzó. Mă duc îndată la el. Vreau să-i interoghez pe toți ai casei.

— Bine, dar te-ai gîndit oare că... începu vicecomitele, dar nevastă-sa îl întrerupse, declarînd că Nyúzó avea dreptate: — Trebuie să se ducă acolo... Altminteri corpurile delicte pot fi distruse.

— Dar Tengelyi e nobil, se împotrivi Réty.

— Susține că e! îl corectă doamna. Ai uitat că ați hotărît în adunare că va fi tratat ca oamenii de rînd, pînă va face dovada obîrșiei sale?... Du-te, domnule, degrabă la el, continuă ea adresîndu-i-se lui Nyúzó. Du-te acolo, căci dacă pui să-l aducă încoace, se adună tot satul și n-aș vrea să facem omul de rîs, căci la o adică — mai știi? — poate să fie și nevinovat.

Nyúzó sărută mîna doamnei și plecă însoțit de jurat. Vicecomitele rămase singur cu nevastă-sa.

— Chiar îl crezi capabil pe Tengelyi de o asemenea faptă? o întrebă el luîndu-i mîna.

— De ce nu? făcu femeia privindu-l țintă.

— Nu te gîndești la tot trecutul, la caracterul lui Tengelyi? Doar îl cunoști tot atît de bine ca mine.

— Un singur lucru știu despre Tengelyi și anume că mi-e dușman! ripostă ea cu asprime. Și nu voi uita niciodată! adăugă ea și ieși.

Văzînd toată goliciunea acestui suflet, Réty se înfioră la gîndul că o viață întreagă se lăsase în-

fluențat de această ființă fără inimă, incapabilă să ierte măcar în astfel de împrejurări. „Și dacă Tengelyi a fost în stare într-adevăr de asemenea orori — își zise vicecomitele — oare nu prigonirile îngăduite de josnica mea slăbiciune l-au adus pînă aici?! Și pentru ce toate acestea? O, dacă omul ar fi stăpîn peste trecut, sau dacă mi-aș fi putut închipui vreodată acest sfîrșit!... Am să-mi fac însă datoria, măcar acum. Nyúzó a simțit nu de azi că lovindu-l pe Tengelyi îi face plăcere nevesti-mi. Sînt convins că se va folosi de toată puterea lui împotriva acestui nenorocit... De data asta, însă, eu însumi îl voi proteguí pe notar!" Însuflețit de asemenea gînduri, vicecomitele plecă în grabă la casa lui Tengelyi.

31

Deși nu bănuia că i se vor aduce acuzații atît de grave, Tengelyi petrecu noaptea chinuit de presimțiri neliniștitoare. Se întorsese acasă tîrziu și se trîntise în pat ostenit, dar tulburat cum era, nu se putu odihni de loc. Îl îngrozea gîndul că Viola era ucigașul avocatului. Știuse că haiducul s-a întors, dar în loc să-l împiedice de la o faptă necugetată din care numai el singur putea avea vreun folos, așteptase săvîrșirea ei, plimbîndu-se pe malul Tisei. I se părea că era complicele ucigașului și că — de unde înainte vreme își îndeplinise datoria cu o severitate aproape excesivă — a devenit deodată nedemn de respectul semenilor săi. De cum mijiră zorile, plecă la Vándory să-i ceară sfatul.

Preotul obișnuia să se scoale — fie iarnă, fie vară — la ceasurile patru. Cînd intră Tengelyi, tocmai citea. Vizita îl surprinse peste măsură. Foarte rar se pomenea cu prietenul său la o asemenea oră și niciodată atît de tulburat.

Notarul îi istorisi pe scurt tot ce se întîmplase.

— Groaznică moarte! oftă Vándory înfiorîndu-se. Să moară plin de păcate, fără să-şi poată regreta măcar în ultima clipă greşelile!

— Da! zise Tengelyi deznădăjduit. Şi toată răspunderea apasă asupra mea, căci bănuiam că actele mele se află la Macskaházy şi mi-ar fi putut trece prin gînd că Viola nu putea pune mîna pe ele decît folosindu-se de mijloace violente... În loc să-l împiedic, m-am dus unde m-a chemat. M-am dus să-i iau prada mînjită de sînge!...

— Fapta lui Viola e într-adevăr groaznică! îl întrerupse pastorul. Îţi înţeleg prea bine frămîntarea pricinuită de ideea că, după toate probabilităţile, nefericitul a făptuit omorul numai pentru hîrtiile tale. Se pune însă întrebarea dacă tu ştiai acest lucru; iar dacă ai fi ştiut, cum puteai zădărnici intenţiile lui Viola?

— Făcîndu-mi datoria, care îmi poruncea să-l prind pe haiduc, de vreme ce aflasem că s-a întors, răspunse notarul, grav.

— Să-l prinzi? protestă Vándory aproape speriat. Să prinzi un om pe care-l aveai în mînă pentru că ţi s-a încredinţat fără teamă?! Mai ales cînd urma să-l predai nu judecătorilor ci de-a dreptul gîdelui!?... Cum poţi vorbi aşa!

— Adevărat, nu era lucru uşor — zise Tengelyi trist — dar asta nu înseamnă că nu eram obligat să-mi fac datoria! Nu s-ar duce oare de rîpă toată societatea dacă fiecare cetăţean ar avea dreptul să nesocotească interesul obştesc numai pentru că ar veni în contradicţie cu cine ştie ce sentimente personale, fie ele cît de nobile? Dacă cel ce apără un răufăcător de rigorile legii îşi poate găsi justificare în faptul că i-a fost milă, pe cine vei mai putea pedepsi ca tăinuitor?

Vándory îi demonstră că, deşi argumentele invocate ar fi foarte solide în alte cazuri, nimeni nu poate fi obligat, nici măcar prin lege, să contribuie la

moartea unui om, și cu atît mai mult a unui prieten, după care îl asigură că el însuși n-ar fi acceptat vreodată să îndeplinească o asemenea îndatorire, chiar dacă urma să se expună la cea mai gravă pedeapsă, și căută să-l convingă că orice om cinstit ar fi făcut fără îndoială ceea ce făcuse el... într-un cuvînt, încercă în fel și chip să-și consoleze prietenul. Tengelyi îi mărturisi însă că altfel vede el lucrurile și că tot așa vor judeca și cei care îl vor trage la răspundere.

Dîndu-și seama că vorbind despre scrisoarea primită de la Viola, Tengelyi își putea face foarte mult rău, pastorul insistă pentru a-l convinge să nu pomenească nimic de toată istoria asta, din care nimeni nu putea avea vreun folos, dar lui îi putea aduce serioase prejudicii mai cu seamă că, după ce se făcuse suspect și prin găzduirea nevestei lui Viola, numeroșii săi dușmani aveau să se folosească de orice pentru a-l calomnia din nou.

Tengelyi însă nu se lăsă convins.

— Numai prin adevăr te poți feri de minciună, zise el. Încercînd să tăinuiești adevărul, te vezi silit pînă la urmă chiar să-l denaturezi. Și-apoi, știi prea bine că, chiar să vreau, nu-s născut pentru așa ceva! De altfel în cazul de față nici n-aș avea dreptul s-o fac, cînd e vorba de un om bănuit de crimă. Să nu uităm că mărturia mea ar putea împrăștia această bănuială.

Tot ce reuși Vándory să obțină de la prietenul său, era făgăduința că va aștepta întoarcerea lui Réty, pentru a-și face depoziția în fața acestuia.

— Ai dreptate, zise Tengelyi cu amărăciune. Pînă la urmă nu se știe dacă, după o asemenea mărturisire, Nyúzó sau vicecomitele tău — pe care fără temei îl crezi mai bun decît primpretorul — nu mă vor trimite legat la isprăvnicie. Sînt convins că în situația mea nici ei n-ar fi procedat altfel... Cel puțin despre Réty toată lumea știe că le dă lotrilor de

mîncare ca să nu-i fure cirezile... Dar de, sînt boieri. Altfel stau însă lucrurile cu un țăran ca mine!

— Cum te poți gîndi la așa ceva? întrebă celălalt liniștit.

— De ce nu? îi răspunse Tengelyi zîmbind cu amărăciune. Am citit în mai multe locuri că, prin veacul al șaptesprezecelea, pe la diferite curți se ținea un copil sărac pe lîngă moștenitorul coroanei, iar cînd prințul nu-și învăța lecțiile sau făcea vreo boroboață, bătaia o primea celălalt, ca să vadă vlăstarul regesc ce ar fi meritat el însuși. Se vede că obiceiul s-a păstrat la noi. Așa-zișii fii ai coroanei[1] nu sînt pasibili de pedeapsă, dar ca să nu lipsească exemplele, cu atît mai greu sînt loviți alții! În privința asta nu vei găsi prea mare deosebire între Réty și Nyúzó.

— Crede-mă, prietene, că ești nedrept cu Réty, îl contrazise pastorul dînd din cap. Nu pricep cum se face că după atîția ani de prietenie, azi, cînd nimic nu vă mai leagă, îl judeci cu mai multă severitate decît alții. Eu însă îl cunosc mai bine decît tine. Nu are un suflet atît de rău pe cît îl crezi. Mai degrabă îl strică faptul că e prea lipsit de voință și nu e în stare să se împotrivească neveste-si.

— Da, e slab, zise Tengelyi. Zi-i om fără voință, dacă vrei, dar dacă asta poate scuza orice josnicie, atunci de ce îl judeci mai aspru pe Nyúzó sau pe altul?... Dar cînd un om și-a părăsit cel mai bun prieten tocmai la ananghie și s-a folosit de nenorocirea acestuia pentru a se ridica tot mai sus, cînd și-a renegat de o sută de ori principiile sau și-a manevrat convingerile ca pe niște pînze de corabie și le-a învîrtit cînd într-o parte cînd în alta, spre a putea înainta către țărmul dorit, indiferent de unde bătea vîntul, ei bine, spune-mi, un asemenea om nu e vrednic de dispreț? De ce să-l scuzi căutînd să-mi demonstrezi că e slab? Dacă-i așa, cu ce drept îl mai condamni pe un răufăcător ale cărui fapte stîrnesc

[1] Numire dată, în Ungaria feudală, nobilimii.

repulsie? La urma urmei n-a păcătuit și el tot dintr-o slăbiciune? L-a împins patima la fărădelegi, și a fost prea slab să reziste, nu? Nu-l mai disprețui așadar pe Nyúzó pentru că face comerț cu dreptatea... căci nu-i de vină, sărăcuțul! E doar o slăbiciune și nimic altceva... Nu poate omul rezista tentației banului și basta!... După tine, n-ai motive să-l disprețuiești pe mincinos, de vreme ce numai imaginația l-a împins să mintă, sau trăiește în condiții în care nu se simte îndeajuns de puternic ca să spună adevărul. Acceptă scuza cu slăbiciunea și vei constata că nu mai există nici o deosebire între buni și răi. In fața oricărei fărădelegi și față de orice făptaș nu vei mai avea dreptul să simți decît milă, deoarece cauza crimei se va limita la faptul că nenorocirea a făcut ca omul să fie împins pe drumul cel rău de interese sau pasiuni.

— Nici prin cap nu-mi trece! declară Vándory calm. Știu prea bine că virtutea nu e decît gradul cu care ne respectăm principiile... și-apoi, nu intenționez să iau apărarea lui Réty. Afirm însă că oricît de condamnabilă i-ar fi slăbiciunea, vicecomitele nu va trece peste o anumită limită. Nici nevasta nici interesele nu-l vor putea determina să se poarte așa cum ai presupus tu. Cît despre Nyúzó, nu sînt de loc convins că e așa...

— Te-nșeli, ripostă notarul, înfocat. Réty e ca Nyúzó și Nyúzó ca toți ceilalți. Cată în tot județul și n-ai să găsești trei oameni care să se simtă obligați să-i cruțe cîtuși de puțin pe cei ce nu se află la adăpostul privilegiilor nobiliare. Iată de ce mă mîhnește gîndul că probabil fiul meu nu mai face parte din nobilime!

Vándory voi să intervină, dar Tengelyi continuă pătimaș:

— Știu ce vrei să-mi spui! La noi sînt foarte mulți liberali... Nu numai aiurea, dar și în județul nostru... Pretutindeni poți auzi fraze care mai de care mai frumoase... Libertate... egalitate... drepturile

poporului și mai știu eu ce!... Oriunde se rostește, în lume, o frază frumoasă, noi o traducem și o propovăduim în gura mare. Dar caută înțelesul acestor cuvinte și — dacă nu vrei să te amăgești singur — ce vei găsi? Libertate și egalitate? Da, libertatea nobilului de a hotărî în numele său și al poporului, fără să-i poată cere socoteală cineva în afară de dumnezeu!... Și egalitatea, în numele căreia magnatul, ca și ultimul dintre alegători, își manifestă același dispreț suveran față de iobag!... Drepturile poporului? Da, ale poporului despre care vorbește Werbőczy și care nu e decît nobilimea! Pînă aici ține mărinimia domnilor liberali. La urma urmei țăranul maghiar nu votează, nu strigă „ura" în alegeri și nu participă la retragerile cu torțe. Și-atunci, de ce ar căuta dar, cineva, să-i intre în grații?

— Ești nervos, zise Vándory. Altminteri n-ai generaliza așa. Dacă vrei să fii drept, trebuie să recunoști că sînt și excepții.

— Excepții? îl întrerupse Tengelyi. Da, e drept, există și persoane cărora nu li se potrivește ce-am spus, cîțiva oameni cărora le e scîrbă de tumultul mulțimii. Dar faptul că în țara asta există cîteva sute sau cel mult o mie de oameni asemănători nouă, îndurerați de minciuna fără de margini în care trăim, nu mă poate consola; fiul meu nu are să fie mai puțin despuiat de drepturile sale cetățenești, nici mai puțin disprețuit și călcat în picioare.

— Nimeni n-are să-l calce în picioare pe fiul tău, declară Vándory calm. E drept că-i foarte tristă situația oamenilor de rînd din țara noastră, dar nu se va mai putea menține așa... Cine știe dacă nu va veni vremea cînd fiul tău va binecuvînta ceasul în care soarta l-a despuiat de prerogative, azvîrlindu-l înapoi în rîndurile poporului numai pentru a se ridica, dimpreună cu toată clasa lui, la starea de care odinioară beneficia prin naștere, la starea care va fi devenit un drept al său. Admit că cei ce fac azi paradă cu principiile lor liberaliste nu sînt oameni

cu intenții serioase, dar gîndește-te că totuși cuvintele lor conving mii de inși. Chiar dacă piatra s-a urnit fără voia lor, sau chiar împotriva voinței lor, ea se va rostogoli în direcția impusă în mod firesc de propria-i greutate și va strivi orice rezistență în calea ei... Da, prietene — adăugă Vándory cu însuflețire, apucînd mîna notarului — vor veni zile mai frumoase. Poporul nostru are în față un viitor mai fericit și, cu toate că sînt cărunt, nădăjduiesc să mai apuc vremea în care, dispărută ca un vis rău, starea noastră de azi va părea aproape de necrezut pînă și pentru cei care au trăit-o.

Tengelyi se pregătea să răspundă, dar fu întrerupt de Ielea Lipták.

— Pentru dumnezeu, vino degrabă acasă, cucoane, zise ea năvălind în odaie.

— Ce s-a întîmplat? întrebară cei doi bărbați într-un glas, speriați de tonul bătrînei și crezînd că la casa notarului se întîmplase vreo nenorocire.

— A venit primpretorul cu juratul! răspunse femeia pe același ton.

— Ce te-a apucat, femeie? întrebă Vándory uimit. Ce mare lucru că primpretorul vine la prietenul meu? N-a mai fost de-atîtea ori cu treburi pe la el?

— Dar știi dumneata, părinte, de ce a venit? Primpretorul zice că boierul l-a ucis pe avocat, pe blestematul ăla de Macskaházy! A venit cu juratul și cu dărăbanii și i-a luat la descusut pe toți ai casei.

Tengelyi era obișnuit cu nenorocirile. Fusese de atîtea ori lovit de nedreptatea oamenilor, încît obișnuia să spună că nici un rău venit de la ei nu-l mai putea uimi... Totuși, vestea adusă de Ielea Lipták îl găsise nepregătit.

— Asta e prea de tot! exclamă el cu vocea sugrumată. Mă așteptam la orice, dar n-aș fi crezut vreodată că voi fi acuzat de crimă și silit să mă apăr în fața judecătorului, dovedindu-i că n-am săvîrșit nici un omor!

— Imposibil! zise Vándory nu mai puțin emoționat decît prietenul său. Apoi își luă pălăria și toiagul, ca să-l însoțească pe Tengely pînă acasă. Trebuie să fie o greșeală!

— Așa mi-am zis și eu la început, zise lelea Lipták tristă. Credeam că domnul primpretor glumește cînd i-a spus cucoanei că boierul e bănuit și că are să-i ia mărturie. Dar cînd a chemat slujnica și rîndașul și vecinii, cînd a început să-i descoase, unul după altul, iar juratul scria fiecare cuvințel, am văzut că blestematul a luat-o în serios. Ce mîrșăvie! Cînd a vrut s-o întrebe și pe cucoana, dumneaei i-a spus că e boieroaică și nu-i datoare să-i răspundă decît dacă vrea. Da primpretorul i-a zis că domnul Tengelyi nu mai e nobil și că are să știe el cum să scoată cu de-a sila răspunsurile cerute. Dac-am auzit așa, am alergat încoace după dumneata, cucoane, că dumneata cunoști legile.

— După cum vezi, totul e în regulă, zise Tengelyi cu amărăciune către prietenul său. La drept vorbind de ce s-ar fi ostenit atîta să mă despoaie de boierie dacă n-aveau de gînd să mă asuprească mai rău!?

— Da..., recunoscu Vándory.

— Nu mai zăboviți, cucoane, îi întrerupse bătrîna Lipták. Tocmai cînd plecam de-acasă sosea și vicecomitele.

— Haidem! exclamă Tengelyi și mai scîrbit. Auzi? N-avem la ce să ne facem griji dacă e de față și prietenul nostru Réty! Ne putem bizui pe ajutorul lui! Apoi, urmați de lelea Lipták, cei doi bărbați plecară.

Între timp acasă la notar lucrurile luaseră o întorsătură și mai proastă pentru Tengelyi. Erzsébet, invocînd prerogativele nobiliare, refuză să răspundă la întrebările primpretorului, dar toate mărturiile veneau să întărească vinovăția notarului. Vecinii recunoscură că în ajun Tengelyi se certase cu Macskaházy, sfîrșind prin a-l da afară, amenințîndu-l cu toiagul. Unul își amintea bine cum Tengelyi spusese

că avocatul are să moară de mîna lui. Slujnica își văzuse stăpînul ieșind din casă pe la ceasurile unsprezece, ca niciodată. Toți ai casei cunoșteau cîrja pierdută și știau că era a notarului... Într-un cuvînt, toate se potriveau atît de bine încît vicecomitele — venit să asiste la interogatorii și să-l domolească, cît putea, pe Nyúzó — se văzu nevoit să admită că, deși era convins de nevinovăția notarului, dovezile materiale sînt pînă la unul împotriva lui.

Cînd — urmat de Vándory — notarul intră în odaie, toate privirile se îndreptară spre el și, în afară de Nyúzó, toți cei de față se simțiră emoționați văzînd amărăciunea cu care Erzsébet își îmbrățișă soțul.

— Liniștește-te, zise Tengelyi cu voce domoală. Nu e prima dată cînd sîntem năpăstuiți. Avem conștiința curată și, cu ajutorul celui de sus, nu vom fi înfrînți nici acum de dușmanii noștri.

Demnitatea cu care se purta Tengelyi îl impresionă vizibil pe vicecomite. Emoționat, Réty se apropie de fostul său prieten asigurîndu-l că se înșeală dacă crede că prezența primpretorului înseamnă o năpastă.

— Cîteodată există asemenea coincidențe — continuă el — încît pînă și cel mai cinstit om se vede pus în situația de a trebui să se justifice. Or, sînt convins, domnule Tengelyi, că în cazul de față vei putea-o face foarte ușor.

— Vă sînt cît se poate de recunoscător pentru bunele păreri — îi răspunse Tengelyi sec — și sînt convins că, dacă depindea de domnia-voastră, aș fi fost tratat întocmai cum s-ar fi cuvenit să fie tratat și ar fi avut dreptul, în cazuri asemănătoare, orice om de onoare. Fie-mi însă îngăduit să-l întreb pe domnul primpretor care sînt circumstanțele și cauzele datorită cărora pot fi bănuit de uciderea lui Macskaházy, căci, după cîte-am auzit, aceasta e acuzația!

— Vă satisfacem îndată, domnule Tengelyi, zise primpretorul vorbind la plural, deoarece în exercițiul

funcțiunii obișnuia să vorbească și în numele juratului său. Apoi înșiră toate motivele de bănuială, cunoscute cititorilor mei. La fiecare din ele, juratul încuviința din cap, ca și cum ar fi vrut să se împărtășească măcar prin semne din gloria cercetărilor desfășurate pînă atunci cu atîta măiestrie. Nu se știe cine e ucigașul, dar ținînd seama că mobilul n-a fost jaful — continuă Nyúzó — nu știm cine va fi avut interesul ca domnul Macskaházy să nu mai trăiască. În schimb toată lumea știe că dumneata îl urai. Ca dovadă, e suficient să amintim numai izbucnirea dumitale de ieri, cînd ai declarat fățiș — după cum afirmă mai mulți martori — că Macskaházy are să moară de mîna dumitale. Se știe de asemenea că îl bănuiai, fără temei de altfel, pe avocat de a fi autorul moral al furtului anumitor acte. Iată dar că aveai tot interesul ca Macskaházy să fie omorît. Avem motive să credem că nu greșim bănuindu-vă de cele mai grave fapte. Unul din martori afirmă că, împotriva obiceiului dumitale, ai plecat de-acasă noaptea pe la unsprezece, or crima s-a comis pe la unsprezece și jumătate. Mai tîrziu, vizitiul și podarul, însoțiți de cîțiva oameni, au pornit în urmărirea făptașului. Luîndu-se după anumite urme, au ajuns aici cam pe la miezul nopții și te-au găsit, iarăși împotriva obiceiului dumitale, treaz, îmbrăcat și plin de noroi... În afară de aceasta, atît actele descoperite la locul crimei, cît și cîrja găsită pe drum erau proprietatea dumitale... Ei, ce zici de toate astea, domnule notar ?

Toată expunerea fusese recitată în cel mai perfect stil judecătoresc maghiar, adică fără să se respecte punctuația. Cum în felul ei era o adevărată capodoperă, stîrni nu numai admirația autorului ei ci chiar a credinciosului său jurat... Totuși, felul în care se făcuse legătura între atîtea dovezi de vinovăție impresionă și pe alții și mai ales pe Tengelyi. Dîndu-și seama de gravitatea acestor argumente, notarul pricepu că îi va fi foarte greu să se dezvinovățească

și, neputîndu-și ascunde surprinderea, rămase o clipă tăcut.

— Binevoiți a nu vă pierde calmul! făcu Nyúzó în bătaie de joc. Binevoiți a mărturisi adevărul curat. Precum vedeți, noi ne formulăm întrebările cu toată politețea.

— Nu-i răspunde nimic! interveni doamna Tengelyi furioasă. Slavă domnului, încă n-a dovedit nimeni că nu sîntem nobili. Nu te poate sili să vorbești!

— Dar vreau eu să vorbesc, declară Tengelyi regăsindu-și calmul. Voi vorbi. Oricît aș disprețui un om, în fața unei astfel de bănuieli trebuie să-l găsesc vrednic de a-i arăta care e adevărul.

— Așadar v-ați putut convinge, doamnă Tengelyi, că soțul dumneavoastră ne învrednicește totuși cu un răspuns! continuă primpretorul cu ironiile, deoarece porunca vicecomitelui îl împiedica să se răzbune în alt fel. Da, lăsați-l să vorbească. Sînt convins că totul se va lămuri de la bun început... Cît despre calitatea nobiliară, noi, ca buni calvini ce sîntem, nu prea punem preț pe tradiții: am vrea mai degrabă să vedem ceva acte doveditoare.

— Dacă dumneata, domnule Nyúzó, crezi că ironiile astea îți ridică prestigiul, te înșeli, și poate domnul vicecomite va binevoi să te lămurească în acest sens, zise Tengelyi roșu de mînie. Cît despre problema care ne interesează — adăugă el stăpînindu-se — nu tăgăduiesc că așa, la prima vedere, o sumedenie de circumstanțe par a pleda împotriva mea. De altfel cred că expunerea situației reale are să te convingă chiar pe dumneata, domnule primpretor, că te-ai înșelat. — Încheind, Tengelyi istorisi, cu amănunte, toată întîmplarea. După cele întîmplate la tribunalul statarial din Kislak, era firesc să-l bănuiască pe Macskaházy de complicitate la furtul actelor sale; cea mai bună dovadă că nu se înșelase în această bănuială erau actele găsite în odaia avocatului, acte ce nu putuseră încăpea pe mîna lui

Macskaházy decît dacă a fost părtaș la furt. Pentru a explica plecarea de acasă la o oră neobișnuit de tîrzie și celelalte amănunte legate de ea, notarul făcu un rezumat al scrisorii primite de la Viola într-un mod atît de neobișnuit.

— Dar cum se face că te-ai executat atît de prompt, domnule notar? întrebă Nyúzó, care zîmbise ironic în tot timpul expunerii făcute de Tengelyi. Cum se face că te-ai dus noaptea, singur și neînarmat, într-un loc pustiu după cîte spuneai, numai și numai ca să-l întîlnești pe cel mai mare răufăcător din țară, de care alții se tem și cînd sînt cîte doi sau trei...

— Nu i-am făcut niciodată vreun rău, așa că nu aveam de ce mă teme, mai cu seamă după ce pricepusem din scrisoare că omul se simte îndatorat și mi-e recunoscător, răspunse Tengelyi. Și-apoi, ce puteam face altceva? Era singura posibilitate de a-mi mai recîștiga actele.

— Mă rog, nu s-ar putea să vedem și noi scrisorica? zise Nyúzó. Nu de alta, dar ar fi interesant să vedem cum arată scrisul haiducului!

— Am ars-o imediat, așa cum mi se cerea într-însa, răspunse Tengelyi.

— Păcat! făcu Nyúzó. Mare păcat, mai ales dacă nu ai doi martori de treabă și nepărtinitori, care să fi știut de scrisoarea primită de la Viola și cu care să poți dovedi că basmul acesta minunat și nemaiauzit, vreau să zic expunerea dumitale, e adevărat...

— Nu i-am vorbit despre asta decît prietenului meu Vándory, azi de dimineață.

— A, da, azi de dimineață... Pricep, continuă primpretorul. Azi-dimineață, cînd mă aflam în sat și începusem cercetările. Altceva nu ai de spus, domnule Tengelyi?

Notarul declară că dăduse toate amănuntele ce le socotea la obiect.

— Din cele auzite măcar un lucru e limpede: însuși domnul Tengelyi recunoaște că știa de intenția ucigașului, zise primpretorul către juratul său.

Tengelyi însă îi atrase atenția că, după cîte își amintea, el nu spusese așa ceva.

— Cred că orice retractare în privința asta e inutilă, remarcă primpretorul tăios. Ai recunoscut, domnule notar! Erai convins că actele se află la Macskaházy. Or, dacă e așa, după ce ai primit scrisoarea lui Viola... dacă această scrisoare a existat într-adevăr... nu te puteai aștepta decît la un act de violență, prin care haiducul urma să obțină hîrtiile cu pricina. Mai mult — continuă Nyúzó după o pauză în timpul căreia îl privise țintă pe notar — chiar din depoziția dumitale reiese aproape incontestabil că ești de fapt instigatorul omorului, deoarece Viola nu avea de unde cunoaște valoarea hîrtiilor și nu s-ar fi expus riscurilor unei asemenea fapte dacă nu-l îndemna cineva, domnule notar! Nimeni altul nu avea interesul să procure actele!

Tengelyi voi să intervină, dar Nyúzó continuă:

— Cine a făcut asta? Cine a comis această faptă îngrozitoare? Un notar, un om dator să-i urmărească pe răufăcători, dar care se folosește de încrederea județului și a stăpînului său pentru a-și transforma casa în cuib de haiduci. E un caz prea grav ca să putem decide singuri, continuă el adresîndu-se juratului. Acuzatul trebuie trimis la isprăvnicie, sub pază bună, ca nu cumva Viola și oamenii lui să-l poată scăpa din mîna justiției, căci pare să fie în strînse relații cu ei.

Viu interesat de desfășurarea discuției, vicecomitele îi atrase atenția lui Nyúzó că nu e nevoie să ia astfel de măsuri, el fiind bucuros să garanteze pentru domnul Tengelyi, dacă e nevoie. Cum pînă atunci Nyúzó se abținuse de la brutalitățile sale obișnuite în ocazii asemănătoare, numai pentru a-i face pe plac vicecomitelui, găsi că nu mai e necesar să-i facă concesii și în acest punct șefului său și declară

solemn că, avînd în vedere răspunderea ce-i incumbă, n-ar putea accepta garanția într-un caz atît de grav, chiar dacă obîrșia nobilă a lui Tengelyi ar fi incontestabilă, căci în situațiile cînd se arestează complicii unor cunoscuți răufăcători nu se mai ține seamă de prerogative.

— Cum îndrăznești să mă faci complice de răufăcători, domnule?! izbucni Tengelyi pierzîndu-și cumpătul. Tocmai dumneata, despre care știe un județ întreg că lucrezi mînă-n mînă cu toți tîlharii și comiți, în acest scop, abuzuri de putere?!

Trebuie să recunoaștem că nimic nu l-ar fi surprins mai neplăcut pe merituosul primpretor decît acuzația rostită de Tengelyi, mai ales că notarul o făcuse de față cu vicecomitele și cu atîția oameni. Or, într-adevăr se vorbea de mai multe cazuri în care proprietarii și-ar fi regăsit vitele furate în grajdul lui Nyúzó. Bineînțeles, păgubașii nu-l putuseră dovedi niciodată. În primele clipe rămîneau atît de uimiți, încît cînd reveneau mai tîrziu cu vreun martor nu mai găseau animalele în grajd. Încurcătura de moment în care fusese pus Nyúzó nu făcu însă decît să-l întărîte. Furia refulată atîta vreme izbucni cu violență și primpretorul renunță la procedeele relativ blajine de pînă atunci.

— Cum îndrăznesc?! urlă slujbașul înfuriat. Cum îndrăznesc eu, primpretorul nobilei isprăvnicii?! Dacă nu era onoratul domn vicecomite, de mult te legam în lanțuri! Știe toată lumea că înainte de alegeri, cînd îl căutam pe Viola prin sat, haiducul a stat ascuns tot timpul în casa asta... Iar cînd am vrut să intru, cu oamenii mei, notărășița dumitale a avut obrăznicia să se opună!

— Cum îndrăznești să minți în halul ăsta? întrebă notarul și mai furios. Viola, în casa mea?!... I-am adăpostit nevasta și copiii, căci erau pe drumuri, dar pe haiduc nu l-am văzut niciodată!... Spune și tu, Erzsébet, se întoarse el către nevastă-sa. A fost vreodată Viola în casă la noi?

Erzsébet, neștiind nimic de faptul că, în înțelegere cu Vilma, lelea Lipták îl ascunsese pe Viola în casă, declară că urmăritul nu pusese piciorul în casă de cînd se dăduse pe haiducie. Primpretorul zîmbi ironic și porunci să fie adusă lelea Lipták. Or bătrîna nu-și mai putea retrage declarațiile făcute sub jurămînt în fața tribunalului statarial.

— E adevărat, cucoane, zise ea oftînd. În timp ce Viola era urmărit prin sat, el se afla aici în casă, bietul. Chiar eu l-am ascuns în cămară, sub niște butoaie, dar jur că stăpînii mei nu știau nimic. Mă temeam atît de rău să nu afle, încît nici nu le-am spus măcar că la plecare Viola le lăsase vorbă: zicea să-i spun boierului să-și păzească hîrtiile; și rău îmi pare că nu i-am spus. Cine știe de cîte ponoase scăpam!?!

— Fericiți cei ce cred... — făcu primpretorul ironic. Cum era să-l poți duce pe haiduc pînă-n cămară fără să afle nimeni?

— Cine a zis că nu știa nimeni? răspunse bătrîna. Eu am zis doar că nu știa nici boierul, nici cucoana, care se culcase. Cînd a venit bietul Viola nu mai eram treze decît duduca Vilma și cu mine. O vegheam pe Zsuzsi, cînd am auzit gălăgia din uliță. Eu am ieșit în grădină și l-am găsit acolo pe Viola. Casa era înconjurată din toate părțile: nu mai era scăpare pe nicăieri și știam că-l spînzură, dacă îl prinde. De-aceea am rugat-o pe Vilma să-i dăm drumul în casă. Fetei i s-a făcut milă — e un înger, nu alta, duducuța — și s-a învoit. Atîta tot. Să n-am parte de viață dacă mai știa cineva în afară de noi două că omul hăituit se află aici. Dacă n-am făcut bine că l-am ascuns pe Viola, nu-mi pasă, faceți cu mine ce vreți, că tot sînt bătrînă de-acu. Eu sînt singura vinovată!

— Las' că-ți venim noi de hac și ție, scorpie bătrînă! făcu primpretorul, furios. Nu ne-a mai rămas să interogăm decît pe domnișoara. Se vede treaba că toți membrii familiei sînt înțeleși între ei! Cheamă-ți

fata, că vrem s-o interogăm! se întoarse el către doamna Tengelyi.

— Cum? S-o chem pe fiica mea?! exclamă femeia. Nici pomeneală! E logodnica lui Réty Ákos... N-aveți decît să mergeți la el dacă aveți curajul!... Vilma, în fața unor astfel de oameni?! Interogată ca un răufăcător! Doamna Tengelyi ar mai fi continuat poate în felul acesta, dacă nu intervenea chiar Tengelyi, rugînd-o s-o aducă pe Vilma, așa cum i se ceruse.

— Te-ai gîndit bine, Jónás dragă? întrebă Erzsébet uluită.

— Îți repet: adu-o pe Vilma încoace, răspunse Tengelyi grav. Eu unul sînt convins că lelea Lipták minte. Fiică-mea nu mi-a tăinuit niciodată nimic.

Erzsébet ieși, pentru a se întoarce după puțin timp cu fata. Frumusețea are un farmec irezistibil și, în ciuda brutalității sale înnăscute, Nyúzó se simți dezarmat în fața blîndeții întipărite pe fața frumoasă și palidă a fetei, așa că îi vorbi pe un ton surprinzător de dulceag, cerîndu-i să răspundă la cîteva întrebări, pentru lămurirea anumitor circumstanțe. Adăugă însă că dacă nu e dispusă în momentul acela, interogatoriul se poate amîna, cu dragă inimă, pentru altă dată.

— Nu va fi necesar, replică Tengelyi sec. Vorbește deschis, adăugă el întorcîndu-se către Vilma. E adevărat că Viola a stat ascuns în casă la noi cînd îl urmăreau prin sat?

— Tată, îngăimă Vilma îmbujorîndu-se.

— Nu-ți fie teamă, draga mea, continuă notarul încurajînd-o. Întotdeauna ai fost bună și sinceră. Niciodată nu ne-ai ascuns nimic. Spune fără teamă: e adevărat că Viola se afla în casă și că tu i-ai îngăduit?

Vilma tăcea. Biata fată tremura ca varga. Pînă și Nyúzó începu s-o compătimească, văzînd-o atît de tulburată de întrebările tatălui.

— Ți-am spus că nu trebuie să-ți fie teamă, copila mea, insistă Tengelyi. Știu că e vorba de simple ca-

lomnii. Știu că n-ai fi fost în stare să faci una ca asta, fără voia mea, sau măcar fără a-mi mărturisi mai tîrziu. Uite, femeia asta — din partea căreia nu mă așteptam și n-aș fi meritat — încearcă să se scuze, minținд că l-a ascuns pe Viola în casă cu voia ta, zise el făcînd un gest spre lelea Lipták.

La gîndul că mărturisind adevărul o scapă din încurcătură pe bătrînă, Vilma își înfrînse teama copilărească și, privind cu ochii înlăcrimați la tatăl ei, declară că femeia spusese adevărul. — Iartă-mă, tată! adăugă ea implorîndu-l. Eu singură port vina pentru toată nenorocirea. Eu însămi i-am spus lelii Lipták să-l ascundă pe Viola în casă, dacă se poate; eu însămi am rugat-o să nu-ți spună nimic. Știam că oricît de firesc ar fi să scap de la moarte un nenorocit, dumneata ai să te superi, căci despre Viola se spune că e un răufăcător.

— Fericiți cei ce cred... — mormăi Nyúzó printre dinți. Kenyházy ofta mereu, iar Réty declară că nimic din cele auzite nu i se părea neverosimil.

Tengelyi tăcuse tot timpul cu privirile îndreptate în sus, vizibil cuprins de o durere din cele care nu se pot exprima în cuvinte și nici în lacrimi. Vilma se uita la el disperată, fără să scoată o vorbă. Într-un tîrziu, Vándory curmă tăcerea aceasta apăsătoare, apropiindu-se de prietenul său și rugîndu-l — în timp ce îi lua mîna — să nu se lase copleșit de durere.

— N-ai grijă, făcu Tengelyi trist. De vreme ce am ajuns să nu mai pot afla adevărul, din gura fiicei mele, decît în fața judecătorului, nimic nu mă mai poate surprinde! Dar să lăsăm asta, adăugă el oftînd și se întoarse către primpretor și jurat. Să isprăvim odată cu scena asta penibilă. Ați aflat tot ce voiați să aflați datorită acestei anchete și știți că toate dovezile sînt împotriva mea: n-aveți de ce vă mai osteni. Acordați-mi două ore să-mi pun în ordine treburile și să-mi iau rămas bun de la ai mei. Puneți-mi străji la casă, pînă atunci, dacă vreți. Apoi duceți-mă la Porvár.

— Dacă nu mai ai nimic de spus pentru apărarea dumitale — zise Nyúzó ridicîndu-se — putem sfîrși într-adevăr. Chestiunea e limpede. În două ceasuri căruța e gata de drum. Pînă atunci vezi-ți de cele trebuincioase. Te previu de acum: pregătește-te pentru o ședere mai îndelungată.

— Venim și noi cu el! zise Erzsébet plîngînd. Nu-mi părăsesc soțul în nenorocire!

— Draga mea Erzsébet — zise notarul, emoționat — tu trebuie să rămîi acasă. Mi s-a adus o gravă acuzație și se cere să-mi pregătesc apărarea temeinic. E mai bine să fiu singur, un timp.

Erzsébet începu să plîngă și mai tare. Nyúzó mai făcu observația că nu știe dacă regulamentul temniței îi îngăduie acuzatului să aibă întrevederi cu familia, apoi ieși însoțit de juratul său. Din parte-mi cred că, în asemenea împrejurări, n-ar fi putut face nimic mai plăcut pentru familia notarului și nimic mai folositor lui însuși, căci, îndată după plecarea lui, sosi și Ákos, clocotind de indignare.

În ajun, după ce se întorsese acasă împreună cu Vándory de la logodnica sa, Ákos își petrecuse jumătate din noapte plimbîndu-se prin odaie și făcînd fel de fel de planuri pentru viitor. Se culcase tîrziu, preocupat mereu de fericirea sa și avusese un somn atît de dulce și de adînc, încît nu-l trezise nici sosirea lui Tengelyi, nici a bătrînei Lipták, deși odaia lui nu era departe de a pastorului. Despre omor și despre măsurile luate de primpretor împotriva lui Tengelyi aflase abia mai tîrziu, cînd îl trezise bătrînul János. Nu voi mai insista asupra sentimentelor care puseseră stăpînire pe el cînd auzi groaznica veste sau cînd intră în casa notarului și își găsi iubita, palidă, alături de mama sa care plîngea.

— Pentru dumnezeu, ce s-a întîmplat aici? întrebă el intrînd.

— Sîntem pierduți, dragul meu, zise Erzsébet luîndu-l de mînă. Onoarea noastră e călcată în picioare. Bărbatul meu e acuzat de omor. Au să-l ducă

în temnița isprăvniciei... — și nu mai putu continua, căci o înecau lacrimile.

— Eu sînt vinovată pentru nenorocirea tatii, exclamă Vilma deznădăjduită. Ákos, dacă ți-am fost dragă vreodată, salvează-l... gemu nefericita prăbușindu-se în brațele lui.

Urmat de Erzsébet, Ákos își duse logodnica în odaia de alături. Notarul se uită după ei, tăcut. Avea lacrimi în ochi cînd îi spuse încet lui Vándory, însoțindu-și cuvintele cu o strîngere de mînă: — Să le fii tată, în locul meu.

Réty asistase la toată scena, adînc mișcat, dar răceala cu care Tengelyi îi refuza ajutorul, ori de cîte ori încerca să-l apere, îl făcu să nu mai încerce nimic. Acum însă, făcu un efort și, apropiindu-se de Vándory și de notar, îl rugă cu vocea gîtuită de emoție să fie convins că — orice se întîmplase pînă atunci între ei — va face totul pentru a-și salva din impas prietenul de odinioară.

— Vă mulțumesc foarte mult pentru călduroasa compătimire, domnule vicecomite, zise Tengelyi ursuz, întorcîndu-se către el. Ca să fiu sincer, nici nu observasem că mai avem onoarea... Credeam că încheindu-se povestea care v-a stîrnit interesul, ați plecat o dată cu primpretorul. La urma urmei ați putut constata că totul e în ordine: după cîte se vede vina mea e în întregime dovedită.

— Nu fi nedrept cu mine, Tengelyi! exclamă Réty profund mișcat. Dacă am venit aici, am venit numai din intenția de a-ți fi de folos prin prezența mea și de a-l determina pe Nyúzó să procedeze cu finețea și cu tactul cerut slujbei sale în astfel de împrejurări.

— Dacă aveați într-adevăr această intenție — răspunse Tengelyi cu amărăciune — ar fi fost mai simplu să nu vă fi întrebuințat influența în scopul de a determina alegerea unui primpretor pe care numai prezența șefului său îl poate reține de a abuza de putere.

— N-am să mă apuc să discut acum treaba asta, zise vicecomitele încurcat. Vreau numai să te asigur că, oricît ar părea de grave dovezile adunate împotriva dumitale, eu sînt convins că nu ai nici o vină. Te poți bizui pe mine.

— A fost o vreme, cinstite domn, cînd credeam că mă pot bizui într-adevăr, răspunse Tengelyi cu gravitate. Prietenii mei au avut însă bunăvoința să mă convingă că frumosul sentiment care se numește prietenie e mult mai sublim ca să poți conta pe el în lumea asta. În scurtă vreme mă voi afla poate în fața judecătorilor și voi fi bucuros să vă revăd printre dînșii, în cazul că vă simțiți destul de puternic ca să puteți uita de prietenia pe care mi-ați arătat-o pînă acum. Vă cer iertare, dar trebuie să plec. Nu mai am de stat decît două ceasuri și vreau să le petrec în sînul familiei. Făcu o plecăciune adîncă și trecu în odaia de alături, luîndu-l cu el și pe Vándory.

Réty rămase multă vreme cu privirile ațintite în urma lui. Apoi ieși, oftînd.

32

Fiecare despărțire îți umple inima de tristețe. Cîteodată într-o singură zi se pot întîmpla atîtea nenorociri, încît pînă și cel mai fericit om se simte incapabil să-și ascundă emoția cînd își ia rămas bun de la cei dragi, cînd strînge mîna unui prieten, pentru ultima dată. Cu atît mai mare e însă durerea pe care o simți cînd ești silit să-ți părăsești prietenii în clipe de restriște!... Trecutul și viitorul îl vezi întotdeauna în lumina prezentului. Iată de ce, în asemenea clipe, inima ți-e plină de presimțiri negre. Simți primejdia și nu te poți dezbăra de gîndul că, părăsind ceva chiar numai pentru cîteva zile, la întoarcere vei regăsi totul schimbat. Firește, în situația în care se afla, Tengelyi

era și mai chinuit de aceste gînduri și trebuia să facă într-adevăr un efort ca să poată găsi cuvinte de consolare pentru familia sa, cu toate că nu întrezărea nici o nădejde și simțea nespus de multă amărăciune mai ales din pricina Vilmei, care nu-și mai găsea liniștea.

— Nu mai plînge, copila mea! îi zise el. Știi bine că n-am nici o vină. În scurt timp adevărul va ieși la lumină și atunci am să mă întorc, iar tu vei fi din nou fiica mea cea veselă, nu-i așa?

— O, tată! exclamă Vilma emoționată. Tu, la temniță, printre răufăcători, fie chiar pentru o zi sau pentru un ceas! Și cînd mă gîndesc că eu sînt de vină!!

— Tu?! întrebă Tengelyi mirat. Cum poți să te amăgești singură în halul ăsta? Îți imaginezi poate că depoziția ta îmi agravează situația?

— Nu-mi vorbi cu atîta bunătate, căci nu merit dragostea dumitale, tată, zise Vilma, tristă. Au să se găsească destui oameni răi care te vor acuza că știai de Viola și că ai tăgăduit numai ca să nu se afle. Chiar fără asta însă, nenorocirea ni se trage de la ospitalitatea oferită nevestei și copiilor lui Viola. Și ideea a fost a mea!

— Tocmai pentru fapta asta dumnezeu nu va uita de voi, acum la nenorocire, interveni Vándory. Căile providenței sînt neînțelese, dar niciodată o faptă bună n-a dus încă la pierzania cuiva.

Cuvintele sale nu-i smulseră lui Tengelyi decît un oftat adînc, însă avură darul s-o liniștească pe Vilma. Cînd Vándory îi aminti că poate tocmai datorită acestei acuzații nedrepte urmau să fie înfrînți dușmanii lor și că totul avea să se isprăvească poate prin recîștigarea actelor pierdute, Erzsébet începu să plîngă.

Tengelyi își mîngîia nevasta asigurînd-o că detențiunea sa nu putea dura mult timp și că familia nu va fi lipsită de prieteni și de apărare de vreme ce Vándory rămînea cu ei.

Femeia îl rugă din nou să-i dea voie să-l urmeze la Porvár, dar notarul presimțea că dacă familia sa

ar asista la clipa penibilă în care el urma să treacă pragul temniței, avea să-și piardă și ultima rămășiță de putere, sub povara atîtor suferințe. Ajutat de Vándory, el își convinse nevasta să renunțe la acest gînd, măcar pentru cîteva zile.

— Dacă voi fi reținut mai multă vreme acolo — deși nu cred — puteți veni mai tîrziu, adăugă el. În primele zile e necesar să mă ocup numai de situația mea. După cîte îl cunosc, Völgyesy e un om cinstit și va accepta bucuros să mă apere, iar Ákos va găsi o modalitate de a-mi transmite cît mai des știri din partea voastră... Dar, unde e Ákos?

Erzsébet îi spuse că Ákos plecase o dată cu vicecomitele, probabil pentru a-i vorbi... Scurt timp după ce notarul isprăvi de adunat puținele lucruri pe care intenționa să le ia cu el, Ákos reveni. Îi ardeau obrajii, și, după ochi, se vedea că plînsese.

— Ai vorbit cu tatăl tău? întrebă Erzsébet.

— Da, răspunse Ákos și vocea îi tremura.

— Și ce-a zis? întrebară, aproape deodată, Erzsébet și Vándory.

— Vă asigur că mi-a spus numai lucruri frumoase și pline de înțelepciune, răspunse Ákos cu amărăciune. A plîns. A plîns cu adevărat și m-a îmbrățișat, zicîndu-mi „scumpul meu fiu"... M-a asigurat că e convins de nevinovăția domnului Tengelyi și că i se rupe inima la gîndul că un om atît de cinstit — pe vremuri prieten cu el — a putut ajunge într-o situație atît de nenorocită. Știu eu!? Mi-a înșirat toate argumentele, convingătoare pentru oricine în lumea asta, mi-a dovedit că Tengelyi nu are nici o vină și că orice om cinstit e dator să fie de partea lui. Concluzia a fost însă că nu-mi poate împlini rugămintea și nu-l poate obliga pe Nyúzó să accepte garanția: într-un cuvînt, că nu poate face nimic. Mă rog, ne-a spus că i se rupe inima... Ce vreți mai mult?

— Aș fi putut să ți-o spun dinainte, zise Tengelyi, calm.

— Nu, nu puteai! continuă Ákos înfierbîntat. Îngerul domnului să fi coborît să-mi spună că tata mă va refuza și tot nu l-aș fi crezut. Nu știți cît l-am rugat! Am plîns ca un copil, am îngenuncheat în fața lui și i-am invocat amintirea mamii. I-am spus că trebuie să-mi îndeplinească această dorință, dacă m-a iubit vreodată în viață, dacă nu vrea să ne despărțim pentru totdeauna, dacă nu vrea să blestem soarta că mi-a hărăzit un asemenea tată... Dar nu! M-a refuzat.

— Cine știe dacă nu spunea adevărul, afirmînd că nu te poate ajuta, observă Vándory, îndurerat de amărăciunea cu care Ákos vorbea despre tatăl său.

— Crezi că Nyúzó ar fi îndrăznit să se opună dacă tata garanta într-adevăr pentru Tengelyi sau dacă, așa cum l-am rugat eu, și-ar fi exprimat intenția să-l țină sub pază aici, în casa lui, pînă se va lămuri afacerea asta nenorocită? Da... dar ce are să zică excelența-sa domnul ispravnic?! Și n-au să se supere nobilele tagme dacă îi ia apărarea lui Tengelyi, omul urît de atîtea persoane din județul ăsta? Iată ce l-a făcut pe tata să-și renege convingerile, ca de atîtea ori în viață, iată ce l-a făcut să-și renege propriul său fiu!

— Nu-l judeca atît de aspru, îl contrazise Vándory emoționat. Cine știe cît s-a frămîntat pînă să te refuze!

— Să nu mai discutăm! îl întrerupse Ákos. Cînd am plecat de aici, Nyúzó poruncea să fie pregătite căruțele. Nu ne-a mai rămas prea mult timp; să nu-l pierdem cu amărăciunea unor discuții inutile. Dacă-mi dai voie — se întoarse el către Tengelyi — am să merg cu tine la Porvár.

Notarul repetă ceea ce le spusese alor săi și îl rugă pe Ákos să-l înștiințeze, de cîte ori va putea, cum îi merge fiicei și soției sale. — Încolo — adăugă el zîmbind — nu mai e nevoie să ți le dau în grijă.

— O, dacă aș fi mai îndreptățit să le iau apărarea! exclamă Ákos strîngînd mîna lui Tengelyi. Dacă aș fi soțul Vilmei! Cine știe, poate de dragul numelui

său, tata ar fi fost dispus să facă ceea ce n-a vrut de dragul meu!

— Te înțeleg, îi răspunse Tengelyi liniștit. Dar, slavă domnului, nu am nevoie de protecție ca să pot face dovada nevinovăției mele. Nu-i pot da Vilmei altă zestre decît un nume cinstit, și nu voi îngădui să vă căsătoriți înainte de a fi salvat onoarea acestui nume.

Ákos voi să răspundă, dar un uruit le aduse aminte că e timpul să se pregătească de plecare.

Ca să nu-și piardă tot curajul văzînd lacrimile alor săi, Tengelyi își îmbrățișă soția și fiica, își îmbrăcă blana și se urcă repede în trăsura trimisă de Réty (spre marea amărăciune a lui Nyúzó, care voia să-l trimită pe notar la Porvár în căruță și legat în lanțuri).

Juratul se așeză lîngă Tengelyi. Alături de vizitiu și pe capra din spate se postă cîte un dărăban... Nefericitul notar mai dădu o dată mîna cu Ákos. Cînd în sfîrșit caii se urniră din loc, simți o mare ușurare. În curînd dispărură din văzul familiei deznădăjduite. Orice avea să-l aștepte acolo unde mergea, nu putea fi mai chinuitor decît durerea celor dragi.

S-o lăsăm deocamdată pe Vilma în tovărășia mamei sale și a lui Ákos — iar mai tîrziu e Etelkăi — și să-l urmăm pe notar la isprăvnicie.

Stînd pe așa-numita „punte a suspinelor" din Veneția, gîndul că vedea în toate părțile cîte un palat sau o temniță, i-a inspirat lui Byron cîteva versuri de o rară frumusețe:

„I stood in Venice on the bridge of sighs
A palace and a prison on each side." [1]

Se știe că palatul dogilor din Veneția e în egală măsură celebru prin sălile-i pompoase și prin temnițele-i îngrozitoare. Odinioară, închisorile de sub aco-

[1] „Rătăceam în Veneția, pe puntea suspinelor, înconjurat de palate și temnițe" (Byron, *Childe Harold*, cîntul IV).

perișul de plumb și cele de sub canal încadrau, ca un chenar al suferințelor, splendorile palatului ducal Imaginea se potrivește multor situații de la noi: cei aflați deasupra sau dedesubtul fericitei mediocrități, n-au parte de nici o binefacere și de nici un folos. Pretutindeni vezi suferințe de nedescris și — în mijlocul acestor suferințe — cîteva sute de șarlatani sau de paiațe adunate să se sfătuiască în ce fel ar putea amîna instaurarea libertății. Veneția e fără îndoială frumoasă. Frumos e și palatul dogilor și frumoase versurile lui Byron... Trecînd în gondolă pe sub podul peste care venețianul era dus în fața judecătorului sau a morții, fără să vrei îți amintești de rîndurile marelui poet englez. Un ungur nu găsește însă nimic deosebit în faptul că palatul și temnița se află în aceeași clădire. Dimpotrivă, la noi pînă și copiii știu că închisoarea nu poate fi decît în, sau cel mult sub palatul isprăvniciei. Aranjamentul e cît se poate de practic, dacă ținem seama că nobilele noastre tagme obișnuiesc să-și astîmpere setea din vreme, ca să nu-i chinuie în timpul ședințelor, și, în felul acesta, isprăvnicia nu mai are nevoie de pivnițe pentru vin. Incolo, hrubele sînt singurele încăperi din toată isprăvnicia bune doar pentru deținuți.

Platon a definit omul drept un animal biped fără pene, dar acest biped a devenit foarte ingenios mai ales de cînd își complinește lipsa cu penele gîștelor și le folosește pentru a se înălța cu ajutorul lor [1]. Unii dintre acești bipezi afirmă că temnițele noastre sînt cît se poate de proaste. Dumnealor trebuie să fie niște visători prostănaci, niște frați mizericordioși, niște politicieni excentrici, a căror căpățînă slăbănoagă nu pricepe că tocmai închisorilor ar trebui să le acordăm cea mai mică atenție. Amintiții visători se bucură că malurile Dunării urmează a fi legate cu un pod „de lanțuri" [2], dar nu sînt în stare să

[1] Aluzie la faptul că pe vremea aceea se scria cu pene de gîscă.

[2] *Lánchíd* („podul de lanț"), primul pod stabil construit peste Dunăre, la Budapesta.

accepte cu indiferență ideea că la noi deținuții, printre care poate și mulți nevinovați, se plimbă cu treizeci sau poate și mai multe importante lanțuri la picioare. Din fericire majoritatea opiniei noastre publice nu pleacă urechea la vorbele visătorilor, așa că temnițele isprăvniciei din Taksony au scăpat de orice inovație și modernizare! !...

Ce-i drept, de la o vreme se petreceau și acolo lucruri menite să primejduiască sistemul de pedepse elaborat de geniul națiunii maghiare. Cu cîtăva vreme în urmă trecuse prin județ un tînăr jude tabular special pentru a vizita închisorile. In ziua aceea pîrcălabul isprăvniciei poruncise să se dea fiecărui deținut o jumătate de litră de rachiu și-i silise pe toți să joace cărți, ca să se poată convinge străinul cît de bine erau tratați deținuții săi. Cu toate astea, om iute din fire, oaspele făcu un adevărat scandal la văzul metodelor noi cultivate de domnul Karvaly. Vechile stări însă prezentau perspectiva unei primejdii mai mari, cum s-a dovedit cu o iarnă în urmă, cînd — în temnița unui județ învecinat — se descoperi că degeraseră picioarele a vreo cinci sau șase deținuți. Isprăvnicia luase măsuri cît se poate de potrivite, dînd poruncă să li se taie mădularele degerate cu fierăstrăul de tăiat lemne. Cum însă, în afară de unul, toți pacienții muriseră, n-avu cine face reclamație. De altfel se mai întîmplaseră și altădată cazuri asemănătoare, și niciodată nu s-a stîrnit prea multă vîlvă. Totuși, de data asta, toată țara se scandaliză de cruzimea și neomenia onorabilelor tagme din județul vecin. Auzi, domnule, parcă ele ar fi fost de vină că iarna trecută se nimerise atît de geroasă! Unde mai pui că, în același timp sus, într-o încăpere în care erau optzeci de arestați la un loc, toți se plîngeau că e prea cald; iată cea mai bună dovadă că nemernicii fac întotdeauna cele mai contradictorii reclamații împotriva stăpînirii! Tînărul jude tabular ținuse o frumoasă conferință la cazinou despre felul în care se poate îmbunătăți starea închisorilor; apoi își văzuse de drum. Și totul se

opri aici. Județul învecinat reuși să-și păstreze autonomia neatinsă de cei curioși să afle istoria piciőarelor degerate. În curînd încetă și scandalul stîrnit în țară, așa că ordinele reformiste, emise *ad-hoc,* își găsiră loc de veșnică odihnă în arhivă, drept care și domnul Karvaly rămase credincios vechiului și nealteratului sistem maghiar. Și pare-se că procedeul era cît se poate de bun, deoarece numărul internilor din acest institut de educare, cum li se spune în ultima vreme temnițelor, creștea an de an.

De bună seamă știți că isprăvniciile noastre nu slujesc numai de loc de adunări. Cu toate că ridicate de altcineva, numai nobilimea se folosește de ele (cu excepția temniței, unde principiile exclusiviste nu se aplică riguros și deci se tolerează și oamenii de rînd). Așadar, în afară de ședințe, nobilimea se întrunește la isprăvnicie și pentru îndeletniciri mai plăcute. De pildă, sala mare răsună adesea, în cursul dimineții, de cele mai frumoase tirade patriotice sau uneori de cuvintele grave ale sentințelor de moarte (în cea mai solemnă atmosferă creată mai cu seamă prin pufăitul din ciubuc...). In afară de aceasta, sala mare e fără îndoială locul cel mai potrivit pentru banchetele vicecomitelui... Dacă dimineața, în ședințe, ordinea și disciplina lipsesc cu desăvîrșire, lipsa e împlinită cu atît mai vîrtos seara, la bal, cînd — în sunetul viorilor și-al contrabasului — o sută de perechi se mișcă sub semnul celei mai perfecte discipline. Apoi mai sînt și rosturile secundare ale isprăvniciei, printre care primul e acela de a sluji drept loc de întîlnire... De fapt, în ultima vreme s-au înființat cazinouri aproape prin toate capitalele de județ, așa că juzii tabulari și-ar putea găsi și alte locuri de întrunire pentru trăncăneală. Totuși, isprăvnicia e mai la-ndemînă și-apoi, s-au obișnuit oamenii cu ea : le place acolo. Rar birou de notar sau primpretor în care să nu găsești o ceată întreagă de amici veniți să dea o mînă de ajutor la lucru, plimbîndu-se prin odaie, fumînd ciubuc și pălăvrăgind de zor... Da, nobilimea maghiară îți evocă

vechea Romă, mai ales prin predilecția de a-și petrece mare parte din timp în for, adică la isprăvnicie. Numai acolo se simte cu adevărat bine judele nostru tabular: e locul său de petrecere și de muncă. Nicăieri nu-i cade mai bine mîncarea ca la masa la care și-a ținut cu cîteva minute înainte consfătuirea, iar jocul de cărți îi face plăcere numai în birou la primprocuror ori la șeful fiscului. Aceeași modă domnea și în județul Taksony. Nimic nu ne va mira deci că, după ce își termină interogatoriile la casa lui Tengelyi și o înștiință pe doamna Réty asupra rezultatului, Nyúzó plecă la Porvár. Sosind acolo găsi o ceată întreagă de oaspeți adunați în odăile primpretorului. Auzind de cele întîmplate, oamenii rămaseră să aștepte sosirea notarului atît de mîndru odinioară și ajuns acum un simplu pușcăriaș. Amfitrionul se întreținea cu Sáskay, fostul șef al încasatorilor de biruri, și cu judele tabular Zátonyi, oferindu-și din cînd în cînd cîte o priză de tabac, toți într-o părere că lumea a ajuns din cale afară de stricată. Bántornyi James blocase cîțiva notari și protonotari lîngă sobă și cu toate că oamenii nu mai aveau cum să dea bir cu fugiții, de vreme ce aproape toți adormiseră în jilțuri, dumnealui le explica de zor procedura penală, condimentîndu-și prelegerea cu o seamă de exemple din Anglia, foarte frumoase și foarte interesante și deci de foarte multe ori debitate pînă atunci. In alt colț, un căpitan pensionar, care trăia la Porvár, se străduia să demonstreze că și cazul de față era o dovadă a excesului de blîndețe din procedura noastră penală, în timp ce auditoriul său, alcătuit din cîțiva juzi tabulari, îl susținea pe pătimașul orator încuviințînd din cap, oftînd sau exclamînd: „așa e!", „de doi ani n-a mai fost decapitat nimeni!" sau „pînă la urmă au să ne ucidă și pe noi!"... Cu toate că nu era amator de o asemenea societate, nu lipsea nici Völgyesy, care izbutise să-i scandalizeze pe toți, dar mai cu seamă pe Nyúzó, afirmînd că era convins de nevinovăția lui Tengelyi.

Doar vicecomitele secund Krivér lipsea dintre toți bărbații mai de seamă din Porvár. Cum auzise de la Nyúzó că doamna Réty dorea ca prizonierul să fie tratat cu cît mai multă asprime, în timp ce vicecomitele poruncise, dimpotrivă, să i se acorde cît mai multe înlesniri, Krivér, simțind că nu e în stare să facă față unor asemenea dorințe contradictorii, își luase tălpășița, lăsînd totul pe seama altora.

Sosirea lui Kenyházy, cu vestea că adusese prizonierul, puse capăt tuturor palavrelor. Nobilii domni își îndreptară atenția asupra juratului și pot să vă asigur că — deși era un om plin de merite — apariția harnicului slujbaș nu făcuse niciodată atîta senzație — nici măcar cînd îmbrăcase prima dată dolmanul căptușit cu miel brumăriu, în care era îmbrăcat de altfel și acum. Un proverb latinesc spune că dacă știi să te ferești de atenția oamenilor, trăiești bine. Eu unul nu contest înțelepciunea acestei afirmații. E în firea omului să se deprindă la fel de ușor atît cu aplauzele cucerite pe scena vieții, cît și cu merele putrede sau ouăle clocite zvîrlite pe aceeași scenă. Cred că puțini dintre cei care au cucerit atenția lumii n-au ajuns să recunoască, măcar față de ei înșiși, în amurgul vieții, că era mai bine să fi rămas necunoscuți. Pesemne însă că vechiul proverb nu e destul de convingător pe meleagurile noastre, căci nu prea cunosc oameni cărora să li se pară că e neplăcut să ieși din comun... La fel i se întîmpla și lui Kenyházy, în clipele acelea : deși se simțea ușor ca fulgul, lumea îl considera om cu greutate, spre marea încîntare a sufletului său.

— N-a fost ușor drumul ! declară el încrețindu-și fruntea pentru a-și compune o înfățișare cît mai solemnă. N-aș fi crezut să avem atîtea necazuri !

— Eram sigur ! făcu Nyúzó satisfăcut. Am bănuit eu, căci ai sosit mai tîrziu decît mă așteptam. Am știut eu că s-a întîmplat ceva pe drum.

— Întîmplat? exclamă juratul. Cred și eu că s-a întîmplat! Dacă nu erau cei doi dărăbani, nu știu zău cum o scoteam la capăt!

— Ce naiba! făcu Nyúzó consternat. Te pomenești că notarul a opus rezistență! Sau a încercat cineva să-l scape?

— Nu... n-a fost chiar asta, răspunse juratul, cu părere de rău că trebuia să răspundă negativ cînd stîrnise atîta interes. Nu... dar ne-am împotmolit. Se lucrează la unul din poduri și vizitiul a fost silit să lase drumul, iar trăsura s-a înfundat în noroi pînă la osie. După cum v-am spus, dacă nu erau cei doi dărăbani și nu punea și notarul umărul, în rînd cu mine, puteam sta acolo pînă mîine... Dacă rămîneam acolo, sînt sigur că haiducii ar fi încercat să-l elibereze pe Tengelyi. Da las' că le arătam eu cu cine au de a face! adăugă el amenințător, ridicînd pumnul.

Cum însă povestirea lui Kenyházy n-avea nimic deosebit, înaltele fețe rămaseră nesatisfăcute. Totuși, deoarece Tengelyi rămînea în centrul atenției, se mai găsiră trei patru voci să-l întrebe ce făcuse notarul în timpul drumului, despre ce vorbise și cum se purtase.

— N-a făcut nimic! răspunse cel întrebat. Domnul vicecomite mi-a poruncit să mă port cît se poate de frumos cu el.

— Cum?! exclamă primprocurorul mai înfuriat decît toți ceilalți. Domnul vicecomite a dat într-adevăr o asemenea poruncă?

— Și încă ce poruncă! răspunse Kenyházy. De cînd sînt nu l-am mai auzit vorbind atît de energic ca atunci cînd mi-a declarat că e convins de nevinovăția domnului Tengelyi — așa a zis: „domnul". Parcă-l aud și-acum! Va să zică e convins de nevinovăția lui Tengelyi și mi-a poruncit să evit orice scenă penibilă.

— Nemaipomenit! zise Sáskay clătinînd din cap.

— Așa mi-am zis și eu — continuă Kenyházy — dar de vreme ce mi-a poruncit...

— Eu unul găsesc că ordinul respectabilului vicecomite e foarte firesc, interveni Nyúzó, blestemîndu-l în sinea lui pe jurat pentru efectul făcut de cuvintele sale mai ales asupra primprocurorului. Ce era să facă bietul om? Feciorului său i s-au aprins călciiele după fata notarului. Dacă acum, cînd Tengelyi a dat de dracu, vicecomitele nu se preface că-l ajută în fel și chip, te pomenești că, iute din fire cum e, Ákos e-n stare să facă cine știe ce boroboață. Eu îi cunosc însă adevăratele păreri în această chestiune... Încă înainte de a fi plecat de-acolo, doamna m-a rugat cu deosebită insistență să fac cercetări cît mai severe pentru descoperirea făptașului datorită căruia înălțimea-sa și-a pierdut omul cel mai credincios... Or, se știe prea bine că vicecomitele e întotdeauna de aceeași părere cu nevastă-sa.

— Știu și eu? făcu juratul scărpinîndu-se după ureche. Te pomenești că mi-oi fi dat în petic. Dar dacă am auzit cum vorbește vicecomitele, nu i-am mai pus lanțuri lui Tengelyi și m-am purtat cumsecade cu el. Ba am vrut să stau chiar de vorbă cu el, dar nu prea răspundea omul.

— De, îl mustră conștiința! oftă Sáskay.

— Așa cred și eu, continuă juratul. N-a vrut nici ciubuc, deși i-am oferit de vreo trei ori.

— Puteai să renunți, domnule jurat, declară Zátonyi grav. Trebuie să ne menținem prestigiul în fața deținuților... Da, trebuie să avem mereu o anumită prestanță, altfel ajung să se considere egalii noștri.

— Ei, n-are a face! făcu Nyúzó vesel observînd că mustrarea îl mîhnise pe juratul său. Ce să-i faci? Așa ai fost tu întotdeauna, Bandi: galant. Spune să ni-l aducă pe deținut, să-l predăm. Nici o grijă, că aici va fi tratat cu toată severitatea.

Juratul ieși. Puțin mai tîrziu Tengelyi intră în odaie însoțit de pîrcălab și de un dărăban. În urma lui venea Völgyesy, care ieșise să-l întîmpine, îndată ce aflase că a sosit. Notarul avea o ținută gravă și fermă, ca întotdeauna; nici disprețuitor, nici umil.

Calmul cu care păşise în faţa celor ce aveau să hotărască asupra soartei lui îi impresionă pe toţi cei de faţă, în afară de Zátonyi şi de Nyúzó.

— Uite cît e de îngîmfat, zise primpretorul încet către primprocuror. Dar o să-l înmuiem noi!

— Bine-nţeles! Numai de nu l-ar proteja vicecomitele! îi răspunse acesta oftînd.

Formalităţile predării şi preluării actelor şi prizonierului se isprăviră repede. Tengelyi aştepta tăcut clipa cînd avea să fie condus în celulă. Pe neaşteptate, Karvaly îl întrebă pe primprocuror ce fel de cătuşe trebuia să-i pună prizonierului.

Întrebarea era cît se poate de firească, deoarece pîrcălabul ştia din proprie experienţă că există în viaţă situaţii în care oricine se simte îndemnat să dea bir cu fugiţii. Pe de altă parte, în judeţul Taksony — ca în multe altele din ţara noastră — nu toate cătuşele erau la fel şi mai ales deţinuţilor nu le era indiferent dacă au la picioare lanţuri obişnuite, sau nişte cătuşe grele de cincizeci de kilograme... Mai ales acestea din urmă erau atît de puternice încît reuşeau să reziste nu numai tentativelor de evadare, ci şi ordinelor de sus, care interziseseră utilizarea unor astfel de lanţuri. De fapt, Karvaly avea dreptul să hotărască singur — şi cu multă înţelepciune — ce fel de cătuşe urmau să se aplice, dar uneori ceda integral acest drept căprarului dărăbanilor. Aflînd de la Kenyházy că vicecomitele poruncise cît mai multă îngăduinţă, Karvaly decise că în cazul de faţă era preferabil să lase răspunderea pe seama altuia.

Întrebarea sa era aşadar cît se poate de firească. Totuşi, primprocurorul părea încurcat şi se mulţumi să răspundă că n-ar strica să fie amînată hotărîrea pînă la întoarcerea vicecomitelui secund.

— Nu-i nevoie! făcu Nyúzó enervat. Deţinutul va fi predat primprocurorului şi nu văd de ce ar trebui amînată hotărîrea. Pune-i orice lanţuri la picioare şi gata.

Înainte de a fi putut răspunde procurorul, Völgyesy luă cuvîntul, arătînd că lanțurile erau o tortură inutilă și nu erau necesare ca să-l țină pe prizonier sub pază sigură.

— Pesemne toți răufăcătorii își găsesc un protector în persoana dumitale, domnule Völgyesy, mîrîi Zátonyi prost dispus.

— Nu toți, îi răspunse avocatul serios. Eu însă socotesc că e un act de onoare să aperi un om pe care-l consideri nevinovat. Iată de ce am insistat chiar eu pe lîngă domnul Tengelyi să-mi încredințeze apărarea domniei-sale.

— Cu alte cuvinte avem onoarea să vă considerăm avocatul lui Tengelyi, domnule procuror[1]? întrebă Nyúzó zîmbind batjocoritor.

— *Desperatarum causarum advocatus*[2]*!* rîse Zátonyi. S-a văzut ce folos ar fi avut Viola de pe urma apărării dumitale, dacă nu dădea bir cu fugiții!

— Folosul apărării pe care o rostesc nu atîrnă de mine, zise Völgyesy disprețuitor. Vă declar însă că voi face tot posibilul, așa cum îmi dictează conștiința, să-mi scutesc clientul de toate schingiuirile, mai ales că nici legea nu le prescrie, nici împrejurările nu le reclamă... De altfel sînt convins că mă pot aștepta la tot sprijinul din partea onoratului nostru vicecomite.

Cuvintele din urmă își făcură efectul scontat asupra primprocurorului... Tengelyi fu scos din sală iar magistratul se sfătui în șoaptă cu cei de față, hotărînd ca pînă la noi ordine Tengelyi să fie închis fără a i se pune lanțuri.

Karvaly și Nyúzó luară act de această hotărîre vădit indispuși. Mai ales cel dintîi se plîngea că din moment ce toată răspunderea cădea asupra sa, găsește că e profund nedrept să i se interzică a lua singurele măsuri de precauție fără de care nu mai poate avea

---

[1] Înainte de revoluția din 1848, în Ungaria funcțiile judecătorești erau universale, în sensul că un jurist putea fi, după caz, judecător, procuror, avocat etc.

[2] Apărătorul cauzelor pierdute (în lb. latină).

certitudinea că prizonierul nu va evada. Totuși voința vicecomitelui — mai ales la numai cîteva săptămîni după alegeri — avea prea multă greutate ca s-o poată înfrînge argumentele unui pîrcălab. Singurul folos al împotrivirii lui Karvaly fu observația lui Sáskay, care îi aminti că e mult mai ușor să ții un deținut în celulă, decît anumiți oameni pe cîmpul de luptă... Hohotul care izbucni fu atît de puternic, încît spiritualul răspuns al lui Karvaly nu se mai auzi, cu toate că omul se justifică arătînd că paza trebuie să fie dublă, deoarece se cunosc cazuri cînd, deși lipsiți de picioare și bine ferecați, anumiți bani, administrați de anumite persoane, reușiseră totuși să dispară...

Pîrcălabul aruncă în jur o privire disprețuitoare, dînd din umeri, iar după ce hohotele se mai domoliră, și chiar căpitanul pensionar își moderă rîsul, declară că el își declină orice răspundere și adăugă maliții os că, ce-i drept, cinstitul domn vicecomite poruncise să i se facă prizonierului toate favorurile posibile, dar, firește, dacă omul trebuia ținut fără lanțuri, el nu-l mai putea vîrî decît în beciul cel mai adînc.

Dacă nu vă descriu temnițele isprăvniciei de Taksony, nu veți pricepe sensul acestor cuvinte și nici groaza întipărită pe obrazul lui Tengelyi, la auzul lor. Să nu credeți că, scriind aceste lucruri, mă gîndesc la județul în care trăiți sau aveți slujbe dumneavoastră. Nu. Nu voi descrie decît temnițele din Taksony! Incolo, nu-i vina mea dacă închisorile multora din județele noastre au rămas pînă astăzi asemănătoare acesteia.

Odinioară prizonierii erau închiși în tainițe subterane. Nimic mai practic! In astfel de condiții, suferințele celor ținuți pe nedrept în lanțuri nu puteau pricinui scandaluri publice, iar pe de altă parte soarta condamnatului constituia un exemplu cu atît mai înfricoșător, cu cît se știa că a fost prins în taină, judecat fără martori, cu ușa încuiată, și dus apoi într-o hrubă subterană, de unde nu-i mai afla nimeni urma. Cei care însă doreau — vorba scripturii — nu moar-

tea ci îndreptarea răilor, se puteau consola cu gîndul că și vinul la beci se face mai bun și că oamenilor ajunși adesea să păcătuiască tocmai din pricina vinului, li se va fi întîmplînd același lucru. Cît despre cei mai puțin impresionabili, erau în drept să argumenteze că isprăvnicia nu făcuse decît să le scurteze prizonierilor drumul către iad, știut fiind că iadul se află sub pămînt...

Mai deunăzi un prieten, om spiritual, îmi spunea că constituția noastră e medievală... Avea dreptate! Fiii veacului nostru stricat și prozaic nu merită să beneficieze de o constituție atît de frumoasă și de romantică. Ce poate fi oare mai poetic decît starea agriculturii noastre și legile care au creat-o? Ce poate fi mai poetic decît comunicațiile noastre pe apă și pe uscat, sistemul nostru școlar și libertățile nobiliare nestînjenite nici măcar de libertățile asemănătoare ale altuia?! Ce poate fi mai poetic decît legislația noastră civilă și penală?... Într-adevăr, nu ne lipsește decît Scott, pentru ca Ungaria să devină mult mai romantică decît Scoția, fără ca poetul să fie silit a se întoarce în trecut. Puterea seniorială deținută de unii în Evul-Mediu încă mai e la modă în țara noastră, deși torturile medievale, atît de romantice, au fost înlocuite cu bătaia pe banca de tortură. După cum spuneam deci, avem o constituție medievală, asemănătoare unei splendide clădiri în stil gotic. Ce-i drept, are ea cîteva părți care amintesc de stilul gotic tîrziu, dar, mă rog, așa e la multe clădiri gotice. Și-apoi, se cam dărîmă pe ici pe colo, așa că a trebuit să i se pună o seamă de proptele, din pricina cărora uneori abia ne mai putem mișca în interior... Important e însă că e gotică: nicăieri scriitorul nu se simte mai bine decît sub arcadele ascuțite. Pe de altă parte, faptul slujește și drept argument pentru cei ce nu pot pricepe de ce în multe părți pușcăriașii noștri sînt ținuți sub pămînt, cînd e îndeobște cunoscut că într-o clădire gotică — adevărată entitate — nu-i loc pentru ei în altă parte.

Deși arborase drapelul progresului în toate problemele mai de seamă ale spiritului, județul Taksony desconsidera lucrurile materiale, mai ales dacă erau costisitoare, așa că își păstrase isprăvnicia și temnițele de sub ea fără să le aducă vreo schimbare, deși datau din veacul anterior. Cum n-ați văzut închisori decît pe scenă, vă rog să nu vă închipuiți că ar fi niște încăperi înalte și boltite, în penumbra cărora se străvede un pat, un codru de pîine, un ulcior cu apă și un deținut care se plimbă de colo-colo. Temnița din Porvár nu e chiar atît de înfricoșătoare... În curte se află o ușă: deschizînd-o vezi douăsprezece scări. După ce ai coborît, ajungi într-un coridor în care răspund douăzeci de grilaje din fier: fiecare e cîte o intrare în celulă. Atît. Nici vorbă de bolți înalte cît nu le vezi vîrful în penumbră. Temnițele din Porvár sînt joase: un om mai năltuț le poate atinge tavanul nu numai cu ochii, ci și cu mîna. Ulcioare cu apă nu vezi nicăieri, dar vezi în schimb ploști cu vin și sticle întregi de rachiu (pe cît îngăduie punga condamnaților). De plimbări singuratice, nici pomeneală. Fiecare celulă, lungă de trei stînjeni și lată de unul și jumătate, adăpostește opt pînă la doisprezece deținuți, grupuri cît se poate de vesele care își petrec vremea fumînd alene, stînd întinși, înjurînd de zor sau cîntînd... Într-un cuvînt, „chiriașii" au tot ce-și poate dori un adevărat maghiar. Precum vedeți, temnițele subterane de la Porvár nu erau chiar atît de îngrozitoare pe cît susțineau unii. Totuși, martorii și acuzații, neînvățați cu viața de pușcărie și de loc ispitiți de plăcerile ei, obișnuiau să se plîngă. Nu că s-ar fi aflat în primejdia de a muri de sete, uitați de paznicii lor, căci slavă domnului în zilele ploioase pe ferestrele dinspre stradă se scurgea destulă apă în celule. Se plîngeau — vorbim mereu de cei nefamiliarizați cu acest mediu — mai mult din pricina aerului, zicînd că e infect... Incolo, numai scorbutul și o febră specifică închisorilor ce mai bîntuiau în permanență, dînd anual în cîte o epidemie.

Asemenea temnițe nesănătoase sînt incontestabil neplăcute, mai ales că prejudecățile ne-au creat obiceiul să le dăm bolnavilor medicamente, cînd ele sînt nemaipomenit de scumpe. Nu cred însă că atîta lucru ar fi putut determina nobilul județ Taksony să-și clădească o închisoare nouă. Cînd nota spițeriei ajunse pînă la o sumă considerabilă, adunarea generală hotărî, în ciuda împotrivirii medicului-șef, să nu se mai întrebuințeze anumite medicamente scumpe. Mai tîrziu, o altă hotărîre acceptă homeopatia ca sistem oficial de tratament, pentru pușcărie, și inovația atrase o reducere considerabilă a cheltuielilor. Iată o dovadă concludentă că propunerea de a se construi noi temnițe nu era inspirată de meschine interese de ordin bănesc! Totuși, într-o celulă de o anumită mărime nu încăpea decît un număr oarecare de oameni, și nici atotputernicele tagme din Taksony nu puteau schimba această lege. Era de fapt singurul motiv care le determină să decidă, pînă la urmă, construirea cîtorva celule noi, deși isprăvnicia obișnuia să-și țină jumătate din deținuți în stare de libertate, contra garanție în bani. Potrivit epocii noastre luminate, închisoarea cea nouă nu se construise sub pămînt, ci în formă de casă cu etaj. Avea cu totul opt încăperi de mărime mijlocie și una mai spațioasă. În fiecare din ele erau închiși cîte douăzeci și cinci pînă la patruzeci de deținuți, iar în cea mare de la cincizeci la optzeci. În noua închisoare, supranumită „de sus", situația sanitară nu era de loc mai bună decît cea din beciuri, fapt care convinse pe o parte din juzii tabulari mai bătrîni că numărul mare al cazurilor de boală... nu se datora condițiilor mizerabile din temniță!...

Așa arătau închisorile în care isprăvnicia de Taksony își ținea cei cinci sute de deținuți. Nu trebuie să vă mirați deci că Völgyesy era profund revoltat la gîndul că Tengelyi avea să fie închis indiferent în care din ele. Cum mai erau însă, la catul întîi al isprăvniciei, patru odăițe pentru deținuții scutiți de carcerele comune fie datorită rangului lor, fie din alte

considerente, tînărul avocat insistă ca notarul să fie închis într-una din aceste încăperi.

— Auzi pretenție! făcu Zátonyi rîzînd. Cameră separată pentru un notar rural! Cine-a mai auzit una ca asta?

— *I say,* interveni Bántornyi James. Domnul Völgyesy are dreptate. Orice deținut trebuie închis de unul singur: *solitary confinement* [1]. Un pat, un scaun și-o masă de lemn, să poată lucra, și biblia, ori — dacă e papistaș — fie și un crucifix. Credeți-mă, ăsta-i cel mai bun sistem. Așa am văzut și în Anglia. N-a citit nimeni raportul al doilea, *Second Report on prison discipline* [2]?

— Ia mai slăbește-ne, respectabile, cu prostiile astea englezești! îl întrerupse Zátonyi nerăbdător. Slavă domnului, trăim în Ungaria.

— Dar dați-mi voie, *I say* — se împotrivi Bántornyi — nici o pedeapsă nu e mai severă decît *solitary confinement*... Sistemul Auburn [3], pe care l-am văzut aplicat la Bridewell [4], e un fleac, în comparație cu ăsta!

— Cred și eu! Da' zahăr și cafea să nu le dăm deținuților, la dejun? întrebă Zátonyi rîzînd din nou. Sau orez, la masă, că-mi spunea cineva mai deunăzi că în America se obișnuiește... Păi bine, *domine spectabilis,* n-avem decît treizeci și trei de celule în toată isprăvnicia; cum naiba vrei să-nchizi în ele cinci sute de oameni ca fiecare să stea singur?! N-ai unde, domnule!

— N-ai unde?! se amestecă căpitanul pensionar, cu vocea lui hîrîită. De ce n-ai? Pentru că în loc să-i spînzurați cum s-ar cuveni, îi închideți! Iată pricina! Să depindă de mine, știu că s-ar face loc, vă garantez!

---

[1] Detențiune solitară (în lb. engleză).

[2] Raportul al doilea privind sistemul penitenciar (în lb. engleză).

[3] Sistem de organizare a vechilor închisori din Anglia, după care deținuții erau obligați să lucreze fără a avea dreptul de a vorbi între ei.

[4] Oraș în Anglia.

Ori cincizeci de bețe, ori spînzurătoarea! Restul sînt prostii.

— Eu n-aș avea nimic împotrivă să-l închidem pe Tengelyi singur, zise primprocurorul întorcîndu-se către Völgyesy, impresionat pesemne de vestea că vicecomitele dorea să i se acorde lui Tengelyi toate menajamentele posibile. Nu, n-aș avea nimic împotrivă, dar într-adevăr nu-i loc... Cele patru odăițe folosite în asemenea scopuri sînt ocupate.

— Deci uite că sînt toți patru celule în care nu se încuie decît cîte un condamnat! îl întrerupse domnul James radiind. Ce v-am spus eu? Pînă la urmă vom ajunge din urmă Anglia! *Solitary confinement* pentru patru pușcăriași; încet-încet se va generaliza. Eu sînt ca O'Connel: accept și cea mai mică rată!

— Ai dreptate! admise procurorul temîndu-se că va trebui să asculte și pentru a suta oară descrierea închisorilor preconizate de Millbanke[1]. Dar ce poți să-i faci!? În patru odăi nu intră mai mult de patru oameni, dacă-i pui cîte unul... Și ce putem face, dacă și astea sînt ocupate?!

— Ocupate? De cine? întrebă James, întotdeauna viu interesat de problema închisorilor. Era o curiozitate despre care el însuși obișnuia să spună că seamănă leit cu dorința oamenilor de a afla ce o să li se întîmple după moarte: o curiozitate pe care nu ții s-o satisfaci pe propria-ți piele.

— Păi, *spectabile* — răspunse Karvaly — în prima îl ținem pe baron. Bietul boier, stă închis de trei ani, cu toate că nu are nici o vină.

— *Indeed*[2]*?* Nevinovat? întrebă James.

— Nevinovat zău! oftă pîrcălabul, căruia, dintre toți deținuții, numai baronul îi inspira milă. Era cam iute la mînie baronul și uneori i se întîmpla să bată, chiar el cu mîna lui, cîte un țăran sau vreo slugă. Ce să-i faci? Parcă poți s-o scoți la capăt altfel cu

[1] Jurist englez, autorul unui regulament al închisorilor, bazat pe ideea că fiecare deținut trebuie izolat într-o celulă aparte.

[2] Într-adevăr (în lb. engleză).

ei?! Mă rog, mai snopesc și alți oameni de treabă și nimeni nu zice nimic. El a avut ghinion! Să tot fie vreo treizeci de ani de cînd și-a pocnit valetul atît de tare, încît omul a dat ortul popii. Baronul a fost dat în judecată... Procesul curgea lin și lumea începuse să-l uite, cînd, spre ghinionul său, păți din nou o boroboață. Cum era foarte mîndru de grădina lui și țăranii îi furau mereu fructele și florile dintr-însa, într-o zi, cuprins de mînie, a jurat să osîndească la patruzeci de bețe pe oricine o prinde că îl fură. Din nefericire, a doua zi un băiat a fost prins la cireșe. Baronul a vrut să se țină de cuvînt și — ce să-i faci? — băiatul n-avea decît zece ani... N-a rezistat și a murit. A izbucnit din nou un scandal monstru, s-a mai deschis un proces și nobilul județ — ce era să facă? — l-a condamnat pe baron la șase luni închisoare. Pe urmă septemviratul [1] i-a majorat pedeapsa la patru ani, cu toate că omul are șaptezeci... Zău că e o cruzime nemaipomenită să condamni la patru ani un om ca el!

— *Yes, yes!* Imi amintesc, zise James. Am auzit de treaba asta cînd m-am întors din Anglia, dar credeam că baronul a scăpat, căci l-am văzut mai deunăzi acasă la el.

— Păi, dacă nu-i dăm drumul din cînd în cînd i se duce de rîpă gospodăria! explică primprocurorul.

— In cea de a doua odaie e închis avocatul condamnat pentru falsificarea unor polițe, cum bine știți și dumneavoastră, continuă pîrcălabul. In a treia e un inginer, condamnat pentru că a falsificat bancnote.

— Și ce părere ai, domnule Karvaly: nu-i așa că izolarea — *solitary confinement* — dă rezultate miraculoase?! întrebă James, curios.

— Intr-adevăr, uimitoare rezultate! exclamă foarte serios cel întrebat. De cînd e la noi, baronul s-a îngrășat. Nu se plînge decît de pierderile de la stos:

---

[1] *Tabula septemviralis*, cel mai înalt for judecătoresc din Ungaria feudală.

zice că Saskay îl curăță de bani în fiecare seară. A, da, mai e ceva: de la o vreme nu găsește vinuri pe plac. Toate i se par prea slabe...

— Vin și joc de cărți în *solitary confinement?!* Nu merge! remarcă James. Ce-i drept, chiar Anglia începe să renunțe la sistemul acesta din cale afară de sever... Dar ceilalți doi cum o duc?

— Avocatul condamnat pentru polițele false le dă sfaturi juridice oamenilor care caută bani de împrumut ori au de gînd să ofere împrumuturi, iar ăla cu bancnotele tot scrie și desenează într-una. Poate ați văzut talmeș-balmeșul pe care l-a făcut mai deunăzi. La mijloc era portretul domnului vicecomite, iar de jur-împrejur tot felul de scrieri și cîteva bancnote de cinci și de zece, atît de bine imitate încît nimeni n-ar fi zis că-s false.

— Așa mai zic și eu! încuviință James. Munca e esențialul în orice *prison discipline*. Numai munca îl poate reeduca pe răufăcător.

— Bine, dar una din încăperi e goală. De ce n-ar putea fi închis Tengelyi în ea? se amestecă Völgyesy, care dăduse vădite semne de nerăbdare în tot timpul conversației.

— Cu neputință! răspunse scurt pîrcălabul. Onorata isprăvnicie a hotărît ca una din încăperi să rămînă mereu liberă, pentru orice eventualitate neprevăzută.

— Păi asta nu e neprevăzută? întrebă Völgyesy.

— Neprevăzută sau nu — declară pîrcălabul răsucindu-și mustața și măsurîndu-l pe firavul avocat cu toată demnitatea unui grenadier — onorata isprăvnicie a poruncit ca odaia să stea goală și eu țiu să respect porunca! In afară de aceasta, tot nu-l putem încuia în odaia aceea, căci de vreo trei ani măria-sa doamna Réty și-a instalat acolo cămara de alimente, iar cheia e la dumneaei.

După cîte ați putut constata, ultimul argument era pur și simplu zdrobitor. Völgyesy nu-l putea răsturna.

Cum nici primprocurorul nu credea că solicitudinea lui Réty ar putea merge pînă acolo încît de dragul prizonierului să fie golită magazia neveste-si, îl contrazise energic pe tînărul său coleg, care se dovedi extrem de lipsit de tact, continuînd să discute problema chiar după ce aflase cum stă situația.

— La urma urmei, dacă magazia domnului vicecomite nu se mai poate folosi în scopul pentru care a fost clădită, ce ne împiedică să punem doi dintre vechii condamnați într-o cameră și să-l închidem pe Tengelyi în cea de a treia, eliberată în felul acesta!? propuse Völgyesy văzînd că prima alternativă căzuse.

— Atît mi-ar mai lipsi! exclamă Karvaly. Ce praftură mi-ar trage baronul dacă i-aș mai vîrî pe cineva în odaie — mai ales cînd ar afla că o fac de dragul unui notar comunal!

Völgyesy însă nu se dădu bătut și le mai atrase atenția de cîteva ori că e jignitor și nedrept să închizi între răufăcători un om cinstit ca Tengelyi. Nyúzó îi aruncă o privire plină de ură și dispreț și curmă discuția afirmînd că e caraghios să-și bată gura atîta pentru un fleac și că la proces Völgyesy avea să-și poată apăra clientul cum o pofti, însă ar face bine să nu uite că un procuror onorific nu poate porunci oamenilor isprăvniciei.

— Mai slăbește-ne, frate! izbucni unul dintre juzii tabulari cînd văzu că Völgyesy vrea să răspundă. Mai slăbește-ne, că dacă ne înfurii, îl mai punem și în lanțuri!

Dîndu-și seama că e mai bine să nu insiste, Völgyesy tăcu.

— In tot cazul trebuie închis într-o celulă mai puțin aglomerată, zise procurorul către Karvaly.

— Am să-l vîr la numărul douăzeci, încuviință acesta. Sînt numai cinci: tăinuitorul ăla bătrîn, închis de doisprezece ani, un ucigaș, un hoț de cai și doi copii, incendiatori amîndoi.

— Bine, aprobă procurorul. Acolo are loc destul. Iar dacă are nevoie de ceva, să i se dea tot ce i se poate da. Domnul vicecomite dorește să ne purtăm cît mai frumos cu Tengelyi.

Völgyesy ieși, trist, în urma lui Karvaly. Pe sală, Tengelyi aștepta, așezat pe o bancă, sfîrșitul consfătuirii.

— Mă mir că nu au poruncit să mi se pună lanțurile cele mai grele, zise notarul coborînd scările în tovărășia pîrcălabului și a lui Völgyesy, după ce acesta îl informase asupra hotărîrii. Mă aflu în puterea lor și fii sigur, domnule avocat, că mă vor face s-o simt.

Avocatul îl asigură că tratamentul acesta neomenos avea să dureze cel mult pînă a doua zi și că se va duce personal la vicecomite, căci acesta poruncise să fie cît mai mult menajat și nu închis între răufăcători.

— Păcat de osteneală, zise Tengelyi cu amărăciune. Intîi, pentru că n-ai să aranjezi nimic; a doua oară, pentru că am ajuns la punctul în care o surpriză mai mult sau mai puțin mă lasă rece. Dumneata consideri că e o mare nenorocire să fiu închis la un loc cu niște criminali... Cînd vei ajunge la vîrsta mea, ai să vezi că viața nu se deosebește prea mult de temnița asta.

Isprăvind de vorbit, notarul strînse mîna tînărului său prieten și, rugîndu-l să nu-l mai însoțească mai departe, coborî scările urmat de pîrcălab și de un dărăban, după ce aruncă încă o privire spre cerul liber de afară.

Völgyesy rămase multă vreme locului, muncit de gînduri negre. Intr-un tîrziu, după ce auzi bufniturile grele ale ușilor încuiate, porni agale, îndepărtîndu-se încet de clădirea isprăvniciei. Afară îl întîlni pe Kislaky Kálmán. Tînărul venea de la Tiszarét și era dornic să afle noutăți despre Tengelyi, deoarece Ákos nu voia să-și părăsească nici o clipă logodnica în starea în care se afla datorită ultimelor evenimente. Vă imaginați ce impresie îi făcură lui Kálmán veștile primite de la Völgyesy. Se întoarse în grabă la cîrciuma unde își lăsase calul și, fără a-i mai da bietului animal

răgaz de odihnă, porni înapoi spre Tiszarét în galop, convins că vicecomitele, cînd va afla cum se purtaseră nobilele feţe cu Tengelyi, avea să intervină, fără zăbavă, pentru curmarea acestei situaţii.

33

Soarele nu apusese încă în momentul cînd Tengelyi, luîndu-şi rămas bun de la Völgyesy, fu condus în celulă. Înainte de a trece pragul închisorii, nefericitul mai privi o clipă razele soarelui care, după cîteva zile mohorîte, răzbăteau prin ceaţa toamnei, luminînd coşurile şi acoperişul isprăvniciei. Era amărît la gîndul că nu va mai avea parte de lumina soarelui şi nici de aerul proaspăt de afară, aceste două daruri de la dumnezeu, de care se putea bucura în voie orice cerşetor. Jos în temniţă era întuneric. Ferestrele mici şi murdare, cu geamurile căptuşite ici-colo cu hîrtie, ar fi fost de ajuns să împiedice pătrunderea luminii de afară, dar gratiile dese şi plasa de sîrmă cu care erau dublate puneau o stavilă aproape de netrecut în calea razelor, aşa că în locul acesta nefericit găseai doar penumbră chiar în plină zi. Seara, contrastul dintre curtea luminoasă şi întunericul beciurilor îţi dădea cu atît mai vîrtos impresia că ai intrat în beznă şi aveai nevoie de un timp oarecare ca să ţi se obişnuiască ochii şi să poţi desluşi ceva. Bezna şi mai cu seamă aerul umed şi infect care îl întîmpinară pe Tengelyi încă de la treapta a patra, îi pricinuiră o puternică depresiune morală. Temnicerul — obişnuit să-şi aibă cîştigul de la fiecare deţinut mai înstărit — îşi arborase toată politeţea de care era în stare, încercînd să-l îmbărbăteze pe notar, dar Tengelyi era atît de cufundat în gînduri încît nu-l auzi de loc. După ce vrednicul funcţionar — altminteri căprar de dărăbani — îi făcu un locşor destul de bun în celulă, unde îi aranjă

bagajul, și se răsti la ceilalți deținuți scoși din locurile lor, înjurîndu-i și poruncindu-le să nu-l deranjeze în nici un fel pe noul venit, îl mai întrebă o dată pe Tengelyi dacă pentru noapte nu are nevoie de ceva.

Notarul răspunse că ar vrea încă un strujac sau o saltea.

— Se face! răspunse temnicerul. Bine-nțeles, trebuie s-o împrumut de la cineva și nu știu cîtă chirie va cere, dar dacă plătiți, se face!

Notarul declară că e dispus.

— Atunci e bine, continuă celălalt. La noi, cine are bani găsește de toate: vin, rachiu, carne, orice, numai bani să fie. N-ar strica — adăugă el în șoaptă, aplecîndu-se la urechea lui Tengelyi — să le faceți o cinste și ăstora de aici: ceva vin sau rachiu. E obiceiul să se bea adălmaș, cînd vine un nou deținut — și-apoi, azi sînt și supărați că au trebuit să se mai înghesuiască. O mică atenție v-ar scuti de multe neplăceri.

Tengelyi îi spuse că e de acord, poate să comande orice, numai să fie lăsat în pace de către tovarășii săi de celulă.

— Bineînțeles, cu plată.

Notarul întrebă cît trebuia să dea și-i oferi imediat banii.

— Ia ascultați, măi, zise temnicerul. Domnul acesta e un om tare de treabă. Azi, pe la aprinsul opaițelor, are să vă facă cinste cu vin și răchie. S-o beți în sănătatea dumisale și să nu-l necăjească nimenea cu nimic. După ce mai multe glasuri își exprimară zgomotos părerea de bine, temnicerul încuie grilajul și plecă. Tengelyi se așeză pe bagaj și sprijinindu-și fruntea în palme se adînci în gîndurile sale triste.

Dacă a existat vreodată om care prin caracterul său dîrz să merite numele de bărbat, fără îndoială că notarul era. Părăsit de prieteni, fără avere și protectori, bătut de soartă, Tengelyi își înfruntase pînă acum destinul cu multă bărbăție și în ciuda faptului că de multe ori avusese puține speranțe, niciodată nu-și pierduse încrederea în sine... Acum, pentru întîia oară se sim-

ţea descurajat. Situaţia în care se afla era mult prea îngrozitoare ca, judecînd-o, să poată găsi vreo rază de speranţă. Cu toate necazurile prin care trecuse pînă acum îşi putuse păstra cel puţin libertatea şi numele de om cinstit... Acum însă îl despuiaseră şi de acestea. Ajuns între răufăcători, toţi oamenii cumsecade aveau să-şi întoarcă faţa cu groază de la el, şi fără sprijinul lor n-avea să găsească nici un mijloc prin care să-şi poată dovedi nevinovăţia.

După ce analiză împrejurările în care fusese ucis Macskaházy, se convinse că dacă Viola nu va fi prins şi nu-şi va recunoaşte fapta — ceea ce era puţin probabil — urma să fie şi mai departe bănuit de crimă şi nu-l aştepta decît moartea prin streang ori închisoarea pe viaţă. Ce se va alege atunci de copiii săi, cărora nu le putea lăsa moştenire decît un nume dezonorat?

Şirul gîndurilor sale triste fu întrerupt de nişte cuvinte venite din cealaltă parte a celulei.

— Nu te mai necăji, cumetre, se auzi o voce răguşită şi slabă. Tot e rece în beciul ăsta blestemat! Dacă te laşi copleşit de necaz, mai dă şi boala peste dumneata.

Era întuneric şi Tengelyi nu putea vedea cine îi vorbeşte, dar vocea dogită, respiraţia gîfîită şi tusea ce-l apuca tot la două-trei cuvinte îl convinseră că omul trebuie să fie foarte bătrîn.

— La ce bun să taci? continuă vocea văzînd că noul venit nu vrea să-i răspundă. Dacă stăm împreună, trebuie să ne cunoaştem. La urma urmei viaţa noastră nici nu e chiar atît de tristă cum cred unii. Aşa-i, băieţi?

— Da zău! răspunseră două voci din întuneric, aproape deodată: una de bărbat şi una de copil.

— Nu-i chiar atît de tristă viaţa noastră! continuă bătrînul şi rîse răguşit. Atîta doar, că micuţul meu Imre ia cîte o sfîntă de bătaie la fiecare trei luni o dată, iar lui Pista, cînd i s-o întoarce sentinţa de la Viena, au să-i taie capul şi treaba asta nu-i prea bună!

— De ce vorbești de lucrurile astea? întrebă bărbatul cu vocea sugrumată.

— Nu te mai necăji... Poate ai noroc și te grațiază, continuă bătrînul. Aveai numai douăzeci de ani cînd l-ai ucis pe copilul ăla slovac. Mare prostie ai făcut! Dacă țineai cu tot dinadinsul să omori pe cineva, la ce naiba ți-ai ales un pîrlit de negustoraș de gaz! Cincisprezece parale-ai văzut la el, și-atît. Eu am fost condamnat la moarte de două ori și totuși mai trăiesc. Dar dacă au să-ți taie capul, gîndește-te că taică-tău tot de streang a avut parte. La urma urmei, te pomenești că n-ai să mori înaintea mea. Eheei, cînd are omul nouăzeci și trei de ani...

— Nouăzeci și trei de ani! oftă Tengelyi fără să vrea, cutremurîndu-se de cele auzite.

— Nouăzeci și trei de ani..., continuă celălalt tușind. Așa-i că-i mult? Și unde pui că cincizeci și patru i-am petrecut în pușcărie... Și iacă tot n-am pierit... Iar de-o fi să am zile, iar îmi dă drumul, de sfîntu Ștefan.

— Cincizeci și patru de ani? întrebă notarul înmărmurit.

— Așa zău, dacă nu chiar mai mulți, răspunse moșneagul. Am fost închis pentru furt de cai și pentru niște hoții cu vite, nici eu nu mai știu de cîte ori. Mai apoi, am fost amestecat într-un omor. De două ori am fost osîndit pentru că aș fi pus foc, dar nu-i adevărat. Acum au scornit boierii că eu am pus la cale jaful din Pâst, unde au fost uciși trei oameni. Ei, dar de sfîntu Ștefan îmi dă drumul, adăugă el rîzînd. ...Mai știi, or fi avut dreptate domnii cînd m-au învinuit!

— Moșule, 'mneata ești om învățat, zise copilul. Povestește-ne cum a fost cînd l-ați omorît pe bătrînul cela!

— Mai lasă-mă-n pace! N-auzi cum tușesc? se împotrivi bătrînul, tușind. Roagă-l pe Pista să-ți istorisească el cum l-a ucis pe slovacul lui.

— Pista nu știe să povestească atît de frumos ca 'mneata, moșule! răspunse copilul. Cînd te-ascult pe dumneata, mai că-mi vine poftă să fac și eu!

— Nu te teme, măi, că-i avea parte și tu! zise bătrînul rîzînd, deși îl îneca tusea. Să n-apuc să ies din temniță dacă n-ai să ucizi și tu pe cineva încă-nainte de-a-ți mîji mustața!

— Îl ucid pe oricine! se lăudă copilul. Numai să-mi deie drumul de-aici.

— Fugi, bă, de-aici, că n-ai curaj! îl întărîta moșneagul.

— N-am curaj? țipă copilul. Ai să vezi dumneata! Cînd m-au închis aici eram un nătărău fricos... Fugeam de cuțit ca de dracu! Da' de cînd mi-ai spus 'mneata atîtea istorii frumoase, m-am schimbat de tot. Pînă și-n vis îl văd pe bătrînul ăla de l-ați spînzurat de-o cracă, în pădure. De mai pun eu mîna o dată pe secure, știu că n-am să tai vreascuri cu ea!

— Bine, bine, făcu bătrînul. Tu ai să ajungi un om de ispravă; dar ce-i cu prietenul tău?

— Iar doarme, răspunse copilul.

— Iar? se răsti moșneagul mînios. Trage-l vîrtos de chică, să se trezească, și umflă-i o pereche de palme. Al dracului prunc: cît îi lumea nu s-alege nimic de capul lui!

Țipătul de durere pe care Tengelyi îl auzi în curînd și glasul unui alt copil care cerea îndurare dovedeau că porunca bătrînului fusese executată. Ce-i drept, notarul își propusese să nu-și facă de lucru cu ceilalți deținuți din celulă, dar văicăreala copilului îl făcu să uite totul. Ridicîndu-se de jos, porni în direcția din care veneau strigătele și întrebă mînios de ce nu-l lasă pe bietul băiat să doarmă.

— Lasă-mi în pace copiii! zise bătrînul rîzînd. Trebuie să-i scarmăn din cînd în cînd, ca să le fac educație. Și-așa am destulă bătaie de cap cu ei. Poate că din micuțul Imre are să se aleagă ceva. El nu mă va da de rușine... Dar din nemernicul ăsta de plod nu

mai iese nimic, deşi e anul de cînd mă tot canonesc cu el.

— Mai bine-ai face să te gîndeşti la ceasul morţii, decît să-i strici pe bieţii copii, că eşti om bătrîn! îl apostrofă autoritar Tengelyi.

— Cum să-i stric? Dimpotrivă, fac oameni din ei, declară celălalt, tuşind. Să-i fie recunoscători nobilei isprăvnicii că i-a vîrît aici, la un loc cu mine, că aici măcar au ce învăţa!

În clipa aceea discuţia fu întreruptă de scîrţîitul uşii mari de la intrare. Se aduse o lampă care fu atîrnată în capătul coridorului, unde se afla celula lui Tengelyi. Nu peste mult notarul începu să distingă obiectele din jurul său. Cînd îşi dădu seama în ce loc îl adusese nenorocirea şi duşmanii săi, se înfioră. Pereţii scunzi ai carcerei erau plini de pete cafenii şi de picături lucioase de apă. Totul dădea o neplăcută impresie de pustiu... Nu se zăreau decît cîteva maldăre de paie putrede şi un ulcior spart; încolo, nimic ce ar fi putut să satisfacă măcar cele mai elementare necesităţi. Pretutindeni domnea o murdărie scîrboasă... Dar nu aceste elemente ale suferinţei fizice îl înfiorau. Pe Tengelyi nu-l speriase perspectiva privaţiunilor, a celor mai mari suferinţe fizice şi nici chiar a morţii care-l puteau pîndi în mediul acesta nesănătos şi insalubru. Privirile sale se loviră însă de gratiile groase, de fier, a căror umbră se profila pe zidul temniţei, iar auzul prinse zornăitul de lanţuri al condamnaţilor şi-atunci îşi aduse aminte că e deţinut şi acuzat de o crimă sîngeroasă. Roti privirea în jurul său şi, văzînd fiinţele printre care fusese închis, nu-şi putu înnăbuşi un suspin greu.

Unul din colţurile celulei era ocupat de răufăcătorul cel bătrîn, cu care Tengelyi vorbise adineauri. Moşneagul şedea chircit pe paie, rezemat cu spatele de zid. Ţinea capul plecat, adînc de tot, încît nu i se puteau desluşi trăsăturile. Din cînd în cînd ridica o clipă privirea la cel cu care vorbea; erau singurele ocazii în care îi puteai vedea ochii scînteietori şi faţa pe care

își puseseră amprenta viciile și păcatul. Era una din făpturile pe care nu le mai poți uita niciodată. Chiar temnicerul — ființă prea puțin sensibilă — se apropia cu o oarecare teamă de omul acesta și obișnuia să spună că aduce mai mult a stafie decît a om. Barba albă care-i acoperea aproape toată jumătatea de jos a figurii, părul argintiu și rar, căzut în neorînduială peste frunte, ochii adînciți în fundul orbitelor și tîmplele scobite îți destăinuiau că bătrînul ajunsese la o vîrstă neobișnuit de înaintată. În altă parte înfățișarea aceasta ar fi impus respect sau ar fi stîrnit milă, dar cu bătrînul lucrurile stăteau altfel. Ochii lui luceau tinerește, părînd a fi supraviețuit corpului. Ascunși sub niște sprîncene lungi, ei dădeau înfățișării sale un aer înspăimîntător și făceau dovada că, deși acest patriarh al temniței nu mai avea putere să comită fărădelegi, intenția nu-i lipsea nicidecum. Cînd își ridica mîinile uscate și tremurătoare, simțeai în loc de milă mulțumirea că ele nu mai aveau puterea să țină pumnalul. Vocea, slăbită și ea, nu mai folosea decît la înjurături și la istorisirea crimelor săvîrșite odinioară și îți inspira o adîncă repulsie. Oricît de mizeră era starea acestui nefericit care nu cunoscuse vreodată căința, nu-i puteai dori altceva decît o moarte cît mai apropiată.

Alături de bătrîn, cu coatele sprijinite pe genunchi și cu fruntea plecată în palme, ședea, tot pe jos, un copil... Cel puțin, după făptura lui slăbuță și după vocea-i subțiratică, de copil, nu părea să aibă mai mult de paisprezece ani. Era o făptură îmbătrînită înainte de vreme; zadarnic ai fi căutat să descifrezi pe fața lui zîmbetul cald al tinereții. Fruntea copilului era brăzdată și în loc de veselie i se citea în priviri o nepăsare prostească, ce dispărea numai cînd moșneagul de lîngă el îi spunea pe nume sau îl mîngîia pe cap cu mîna lui tremurătoare. Atunci, fața copilului se lumina răscolită de cine știe ce sentiment și părea că nevoia instinctivă de a iubi îl silea să ofere acestui nemernic tot ce era simțire într-însul. Celălalt

copil — cel ale cărui văicăreli îl determinaseră pe Tengelyi să intervină — stătea nemișcat lîngă gratiile dinspre coridor, privind țintă opaițul aprins. Cînd flacăra se zbătea puțin, alungindu-se, copilul începea să rîdă, stăpînit de o bucurie și o plăcere de nedescris. Cînd flacăra opaițului scădea la loc, se întrista subit și se plîngea că n-au potrivit bine feștila și că se va stinge ca mai deunăzi. — O, de-aș putea ieși! ofta el. De-aș putea s-o aprind eu! Aș scoate feștila bine, aș turna ulei peste ea, și-ar arde frumos, cu flăcări roșii, galbene și albăstrii! O, ar arde mult mai frumos decît acum! Uite, uite cum a crescut flacăra! Crești flăcăruie, crești frumos, crești și te înalță pînă la coperiș, cuprinde-l tot, cuprinde orașul întreg, fă lumină, fă căldură! — Și bietul copil își lipea obrazul îmbujorat de fierul gratiilor. — O, de-aș putea să mă apropiu! De-aș putea să pun mîna!

— Ia mai astîmpără-te! se răsti la el tînărul ucigaș, culcat pe cojoc în celălalt colț al temniței. Ce, iar vrei să ne dai foc la toți!? Șterge-o de la gratii, mucosule, că acu-ți pun mîna-n păr!

— Bine faci, Pista, zise bătrînul tușind. Și deunăzi era să ne înece fumul. Copilul ăsta nu-i în toate mințile: uite cum se zgiiește!

Tînărul de pe cojoc se ridică și se îndreptă către copil. Tengelyi îl opri și-l întrebă cum a putut băiatul să dea foc și la ce, acolo în celulă?

— Zău dacă am mai văzut plod ca ăsta! răspunse ucigașul. Ceasuri întregi s-a tot miorlăit să-i dau cremenea și amnarul, iar dacă punea mîna pe ele, trebuia să i le iau cu forța. Ar fi scăpărat într-una pînă dimineață. Rîdea și țipa ca un nebun cînd vedea scînteile. O dată mi-a furat o bucățică de iască, a aprins-o și a vîrît-o sub paiele moșneagului. Era să-l ardă de viu.

— Ia plesnește-l o dată, măi Pista! se răsti bătrînul, căruia povestirea îi trezi toată ura pe care o simțea față de copil. Nu se știe dacă Tengelyi ar fi reușit să-l scape de bătaie, dacă nu sosea temnicerul

aducînd o ploscă și o sticlă de rachiu, care avură darul să schimbe preocupările bătrînului, ale lui Pista și ale micului Imre.

— Ia dă-mi răchia ceea, măi Imre, porunci bătrînul. Iar tu, Pista, ține plosca și lasă-l naibii pe nemernicul de plod, dacă așa vrea ăla de colo, care face cinste. Din partea mea se poate zgîi mucosul la lampă pînă mîine dimineață, da' să ai grijă de iască. Dumneata nu bei? se întoarse el către Tengelyi pe care îl studiase de altfel cu multă atenție, de cînd se făcuse lumină. Notarul îi răspunse că nu bea, iar vechiul locatar al temniței rămase și mai uimit poate de acest răspuns, decît de constatarea că noul venit avea înfățișare de om cinstit și straie neobișnuit de curate.

— Ce-mi pasă! zise el pînă la urmă văzînd că toate încercările lui de a intra în vorbă cu Tengelyi au dat greș. El a plătit rachiul! Deocamdată să-l lăsăm deci în pace. Mîine — adăugă bătrînul mai încet — puteți să-l sîciîți pînă o face din nou cinste. Cum văd, el are să fie polobocul nostru, că are bani! Bea, Imre, și ține-te bine! Ți-e cam tulbure privirea, dar să nu-ți pese: trebuie să te obișnuiești și cu asta, ca să iasă om din tine!

Datorită socotelilor pe care și le făcea moșneagul, Tengelyi fu lăsat în pace. Tinerii se îmbătară de băutura tare și își exprimau mulțumirea rîzînd din ce în ce mai nestăvilit, iar bătrînul lor maestru adormi, așa că notarul se putea ocupa din nou nestînjenit de gîndurile lui. Există oameni incapabili de a se pronunța într-o problemă de interes general fără să se gîndească cel puțin de zece ori într-o jumătate de ceas la interesele lor personale... Dar există și din aceia care, dimpotrivă, ajung de la ideea generată într-înșii de situația lor particulară la o preocupare generală privind întreaga societate; or, Tengelyi se număra printre aceștia. Propria lui nenorocire, starea deplorabilă în care se afla și primejdiile care îl amenințau îl făcură să-și aducă aminte că între zidurile temnițelor din țară se vor mai fi găsind sute de cazuri și

suferințe asemănătoare cu a sa. Pe neobservate notarul uită de necazurile sale și încep să se gîndească la starea generală a justiției din țara noastră.

Dacă există lucruri în stare să umple de groază pînă și inima unui bărbat, ei bine, justiția noastră face parte neîndoielnic din această categorie. Nu e nevoie să privești închisorile noastre cu ochiul filantropului sensibil. De altfel știu prea bine că de la o vreme toată lumea își bate joc de filantropie. Nu-i de mirare, de vreme ce printre pietrele prețioase s-au găsit și imitații: prea slabi, sau prea lipsiți de iubire față de aproapele lor, cei ce maimuțăreau aceste sentimente au exagerat lucrurile. Iată de ce azi toată lumea refuză să i se spună filantrop. Dar dacă am judeca problema închisorilor noastre la rece și cumpănit, mă întreb: oare noi, oamenii de la mijlocul secolului al nouăsprezecelea, mîndri de progresul nostru, vom mai putea tolera ororile care domnesc în ele?

Dacă în situația actuală a societății noastre mulți oameni nu pot pricepe, chiar după o îndelungă meditație, că menținerea legalității e folositoare și pentru ei, trebuie să admit că în astfel de condiții sînt necesare pedepse cît mai severe. Dar aceasta înseamnă oare că, în afară de osînda lui, condamnatul mai trebuie să îndure, în umbra celulei, mii de alte suferințe, pe care nu le-ar putea bănui nici el, nici judecătorul, nici cei pentru care pedeapsa lui ar putea constitui un exemplu!? E oare necesar ca soarta condamnatului să depindă mai degrabă de temnița în care l-a zvîrlit întîmplarea și de bunul plac al temnicerilor săi, decît de hotărîrea judecătorului?! E oare neapărat necesar ca deținuții să moară de diferite epidemii, în timp ce sălile de ședințe răsună de cele mai frumoase cuvîntări despre desființarea pedepsei cu moartea?! Admit: să dăm pedepse cît mai aspre, chiar exemplare, dacă vreți. Să reinstaurăm legile lui Dracon[1], pedepsind cu moartea orice delict. Singurul

[1] *Dracon* (sec. VII î.e.n.), legislator din Grecia antică, devenit proverbial datorită asprimii legilor elaborate de el.

apărător al societății să fie gîdele, iar temelia statului nostru să fie spînzurătoarea! Ei bine, vom simți repulsia față de aceste legi, dar ele nu vor fi decît în aparență mai necruțătoare. Astăzi condamnații nu mai sînt exterminați cu paloșul călăului, dar cel intrat în temnițele noastre e condamnat la moarte morală și adesea — în loc de eșafodul care l-ar fi izbăvit într-o clipă — are parte de o mizerie perpetuată la infinit, de un drum chinuitor către moarte. Și cîți nevinovați sînt închiși în aceste închisori, cîți oameni care, asemenea lui Tengelyi, cad victima unui moment de slăbiciune sau pur și simplu a unei triste confuzii.

Să nu vi se pară că toate acestea n-ar fi decît o divagație. Mă aflu în situația norocoasă de a avea, în această privință, vederi comune cu ale eroului meu, așa că de fapt v-am spus cam tot ce gîndea Tengelyi în clipele acelea.

Ceilalți „locatari" ai celulei adormiseră beți și Tengelyi se cufundă în gînduri, netulburat de nimeni. Nu peste mult, însă, se auzi din nou zgomotul ușilor care se deschideau și în curînd intră un deținut. Omul aducea o saltea, niște perne și o pătură și după ce le așeză lîngă Tengelyi, i se prezentă: Csavargós Gazsi (Drojdiuță Vagabondă), locatar al celulei și pușcăriaș de corvoadă la bucătăria primprocurorului. Scoțînd dintre perne un paneraș cu o sticlă de vin, pîine și friptură, îl informă pe notar că toate acestea erau de la domnul Völgyesy, care îi trimitea vorbă să se resemneze, pentru noaptea aceea, deoarece a doua zi urma să primească o cameră separată. — Am să-ți fac eu patul, cucoane, adăugă el bine dispus. Nici vodă nu s-ar da în lături să se culce într-însul, așa cum am să ți-l aștern. Tot eu m-am îngrijit și de domnul avocat...

— Nu vrei să mănînci ceva? îl întrebă Tengelyi, care toată ziua nu pusese nimic în gură și-acum gusta cu poftă, în ciuda amărăciunii sale.

— Mulțam cucoane, sînt sătul. Protonotarul a avut aseară oaspeți și-am dat și eu o mînă de ajutor la

bucătărie... Is ghiftuit pînă poimîine. Nu-ți place vinul, cucoane? întrebă el, lăsînd pătura din mînă, cînd observă că Tengelyi nu bea. Domnul Völgyesy mi-a spus dinadins să iau ce-oi găsi mai bun. M-am dus chiar eu la birt și cînd mă duc eu, cîrciumarul nu face glume proaste. Știe omul că de mă trage pe sfoară, îl las și nu mai cumpăr decît de la „Leu".

Lui Tengelyi îi venea să zîmbească.

— Uite, convinge-te singur dacă e bun, că eu oricum nu mai beau, zise el întinzîndu-i sticla.

— Mulțam, cucoane, grăi pușcăriașul ducînd sticla la gură. Apoi, după ce bău: — Tiii! Ăsta zic și eu vin! Dumnezeu să-i dea noroc domnului Völgyesy, iar dumitale la fel, cucoane. Să capăt în fiecare zi vin ca ăsta, n-aș mai pleca niciodată de-aici.

— Pesemne ești mulțumit aici?! zise Tengelyi.

— Nu-i chiar atît de rău cum credeam cînd m-au adus, răspunse Csavargós bine dispus. Am fost slugă toată viața mea; acum sînt pușcăriaș de corvoadă la bucătărie. Deosebirea nu-i mare. Dimpotrivă, citeodată, pe vreme rea, cînd stau la căldurică în ușa bucătăriei și-mi amintesc cum mă mînau altădată la muncă, fie iarnă fie vară, îmi pare că niciodată nu mi-a mers mai bine ca acum. Mîncare bună, straie ca lumea, uneori cîte-un bacșiș... Dărăbanii se poartă bine cu mine... Un om sărac cată să fie mulțumit cu o slujbă ca asta.

— Bine, dar nu te-apucă niciodată dorul de libertate? îl întrebă Tengelyi, interesat. N-ai vrea să scapi de lanțurile astea?

— Ce-i drept, uneori lanțurile mă cam supără, zise celălalt, calm. Mai ales cînd schimb cizmele. Nici nu-ți închipui, cucoane, cîte necazuri am cu ele, măcar că mi le-au dat pe cele mai ușoare! Dar, mai știi? Poate dacă-mi scoate lanțurile astea, va trebui să duc poveri mult mai grele pentru o bucată de pîine... Libertatea? Nu zic, pe vreme frumoasă, mai ales în nopți cu stele, tare mi-ar plăcea să gonesc călare prin pustă, însoțit de prietenii mei! Altădată mă apucă dorul de casă,

căci în cîrciumile noastre vinul îmi tihnea mai bine decît la blestemații ăștia de cîrciumari din Porvár. Dar de, își are și libertatea părțile rele... Dacă ești liber, îți trebuie și slujbă.

Tengelyi oftă.

— Ei, nu te mai necăji, cucoane, îl consolă Csavargós, fără să știe că notarul oftase văzînd decăderea lui morală. Mîine au să te pună singur într-o odaie și n-are să te mai supere nimic. Iar dacă ți l-ai luat de avocat pe Völgyesy, ai să scapi, boierule, cum mă vezi și te văd. În hruba asta nici dracu n-ar putea-o duce multă vreme. Nu găsești pe aici un singur om ca lumea!

— Cred că nici în celelalte celule nu-i lume mai bună, își dădu cu părerea Tengelyi, întinzîndu-se pe pat.

— Cum să nu! se împotrivi celălalt. Am fost eu prin unele, de-ți era mai mare dragul. Numai oameni unul și unul. De cînd sînt, n-am auzit istorii mai frumoase! Abia isprăvea unul că și începea altul să zică. Ba era și-o muiere printre noi... Aici?! Îți vine să-ți iei lumea-n cap!

— Păi, asta nu-i celula dumitale? întrebă Tengelyi.

— Nu! De obicei dorm în bucătăria domnului avocat, ori în curte. Azi am venit numai pentru că mi-a spus domnu Völgyesy să bag de seamă să nu pățești dumneata ceva, cucoane.

— Ce să pățesc?

— Nemernicul ăsta bătrîn e în stare de orice, îl lămuri omul de corvoadă. În cîteva rînduri l-a chinuit atît de rău pe unul din copii, încît bietul de el era să se îmbolnăvească de moarte.

— Dar de ce nu mută copilul în altă parte? întrebă notarul, contrariat.

— Zice-se că după ce au ieșit din pușcărie, toți bărbații care fuseseră închiși la un loc cu bătrînul ăsta au săvîrșit niște fapte îngrozitoare, zise Csavargós culcîndu-se și el pe cojoc. Pe Pista l-au pus aici pentru că — vorba domnului avocat — tot au să-i taie

capul cît de curînd. Iar copiii nu pot săvîrși mare lucru, după ce-or scăpa!

— La drept vorbind ce-au putut face și pînă acum? De ce-au fost închiși? întrebă din nou notarul.

— Au făcut tot soiul de blestemății! deslușI celălalt căscînd. In satul lor, izbucnea un foc după altul. La cercetări s-a aflat că toate le puseseră niște copii, niște flăcăiași de treisprezece-paisprezece ani. Domnul Völgyesy zice că nu-s sănătoși la cap! Și zău că are dreptate! Unul din ei a pus foc și-aici în temniță... Dar oricum ar fi, sănătoși ori ba, pretorul a pus să-i bată bine pe ceilalți iar pe ăștia doi i-a încuiat aici cu noi, că n-au părinți. Ce bandiți au să iasă cînd or crește mari! De mîna-ntîi!... Ei, noapte bună, adăugă el, apoi se înfășură în cojoc și începu să sforăie numaidecît.

Tengelyi mai stătu treaz o vreme, privindu-i pe ceilalți la lumina opaițului: dormeau toți... În cele din urmă, osteneala pricinuită de emoțiile prin care trecuse, de călătorie și de veghea din noaptea trecută, îl doborî. Să-l lăsăm să se odihnească. Dea cerul vise fericite tuturor celor care suferă!

34

Există momente în viață cînd simți profunda zădărnicie a strădaniilor tale, mai ales dacă te numeri printre cei ce și-au propus drept țintă îmbogățirea, cucerirea puterii sau obținerea unor distincții... Pe drumul larg, ales de majoritatea oamenilor în goana lor după fericirea vizibilă, materială, există un punct la care, o dată ajuns, după atîta osteneală, te simți încă foarte departe de țintă. Piedică fiecărui pas înainte, în jurul tău se înghesuie o mulțime întreagă de oameni și totuși te simți singur... Atunci, ești silit să tragi trista concluzie că nu pe acest drum se poate ajunge la mul-

lumirea pe care ți-ai dorit-o. Părăsind mulțimea, străduindu-te să urci pe căi singuratice nu pentru ca gloata să-ți admire splendoarea, ci pentru ca tu însuți să te simți înălțat deasupra ei, nu ca să te vadă mulți, ci ca tu să vezi mai multe, și nu pentru că vrei să domini ci pentru că ești însetat de libertate, ai să-ți simți poate puterile slăbind uneori, dar nu va trebui niciodată să privești în urmă cu amărăciunea cu care o făcea acum vicecomitele... Réty se plimba prin odaia lui gîndindu-se la prezentul său și ajunse la concluzia că își ratase viața.

Nu era un om insensibil și în tinerețea sa simțise mereu nevoia de a se apropia de o ființă și de a fi înconjurat de cît mai multă dragoste. Soarta nu-l înzestrase cu capacități excepționale, dar nici mediocru nu era. Avea o avere frumoasă și dispunea și de calitățile exterioare mai necesare succesului poate chiar decît cele lăuntrice: în tinerețe se putea considera pe drept cuvînt un om fericit. Părea că, pentru a fi într-adevăr, nu-i lipseau nici însușirile nici situația, și dacă, împins de firea sa, n-ar fi jinduit la prea mult, s-ar fi putut număra probabil printre fericiții cărora viața le-a împlinit aproape toate dorințele.

Totuși, avea o slăbiciune care cu timpul i-a spulberat toate aceste speranțe: era *lipsit de voință,* și pe deasupra, ca mai toți oamenii inteligenți, *vanitos.* Cele două defecte nu-i îngăduiră să guste în tihnă avantajele bunăstării sale. Ele îl scoaseră din situația sa firească, transformîndu-i viața într-un lung șir de amărăciuni și deziluzii. În tinerețe, atașamentul său față de colegii de școală sau de ceilalți prieteni nu pornea din sensibilitate ci mai mult din nevoia de a avea în permanență un sprijin. La fel, întors de la universitate, vederile și sfaturile părinților săi influențară în mare măsură primii pași pe care-i făcu în viață. Ce-i drept, la început nu cedase decît planurilor ambițioase ale tatălui său, fără a le împărtăși, dar în scurt timp, vanitos cum era, se obișnui cu ideea frumoaselor perspective despre care i se vorbea zilnic și

sfîrși prin a-și dori situația pe care inițial n-o refuzase decît din pricină că nu se putuse opune voinței tatălui său.

Vă mai amintiți că, încă de la prima sa candidatură, Réty intră în conflict cu Tengelyi, bunul său prieten din anii de studenție. Ce-i drept, conștient de mîrșăvia sa, încercase totul ca să schimbe intențiile tatălui său. Îi spusese de nenumărate ori că s-ar dispreți pe sine însuși dacă ar fi capabil să se mai poarte cum s-a purtat cu cel mai bun prieten al său. Dar tatăl îi declară că, renunțînd la candidatură, i-ar distruge cele mai frumoase speranțe. Mama nu mai contenea cu bocetele și rugămințile. Bărbații afirmau că avea să fie cel mai tînăr, iar femeile cel mai frumos dintre toți primpretorii pe care-i avusese vreodată județul și toți la un loc îl asigurau că Tengelyi, oricum, nu putea reuși în această candidatură... Réty nu se mai simți în stare să reziste... Toate intențiile bune și sentimentele nobile care îl animaseră avură un singur rezultat: de-atunci își ocolea prietenul, copleșit de rușine...

Acest prim pas îl tîrî în iureșul vieții de provincie, bun mai degrabă să atițe vanitatea (și după părerea mea sursă de căpetenie a acestui defect atît de frecvent la maghiari). În asemenea împrejurări slăbiciunea firească a lui Réty se dezvoltă și mai mult, așa că era cît se poate de normal să se simtă cu desăvîrșire satisfăcut după ce, urmînd calea tatălui său, ocupă scaunul de vicecomite, care îi asigură o seamă de admiratori.

Încă de pe atunci s-au găsit unii să-l învinuiască de neprincipialitate, crezînd că rezerva cu care se pronunța de obicei nu era decît o atitudine abil calculată, dar greșeau. Multă vreme vicecomitele nu năzuise decît la situația de fruntaș al județului Taksony, încîntat la gîndul că va fi cel mai iubit și cel mai lăudat om, de unde și prudența lui, explicabilă prin teama de a nu jigni pe cineva și, implicit, de a pierde un admirator. Vanitatea lui nu era prea preten-

țioasă. Ca să se simtă satisfăcut, nu avea nevoie de o glorie sau de o situație extraordinară ; era bucuros să poată urca domol, treaptă cu treaptă, numai pentru a fi mereu înconjurat de admiratori. Or, rangul de vicecomite de Taksony satisfăcea această exigență iar Réty nu-și dorea nimic mai mult, din moment ce nu-și dădea seama că a fi deopotrivă simpatizat de ambele partide e cît se poate de rușinos pentru un bărbat.

Aparența sa mulțumire durase însă doar atîta vreme cît nimeni nu se găsise să i-o tulbure ; omul acesta vanitos nu-și putea savura satisfacțiile prezentului decît pînă în clipa cînd cineva trezea într-însul ambiții mai înalte. Momentul acesta surveni după moartea mamei lui Ákos, cînd Réty se căsători a doua oară.

Prima sa căsătorie fusese din dragoste, căci din fericire voința părinților coincidea cu dorințele sale. Alegîndu-și cea de a doua nevastă, Réty nu mai ținuse seama decît de nevoia de a-și satisface vanitatea. Se căsătorise cu o femeie săracă dar de neam, lăudată de toată lumea pentru frumusețea și inteligența ei. Mulți îl invidiau și aproape toți îl admirau pentru că, deși văduv, reușise să se însoare cu cea mai frumoasă fată din ținut. Acest lucru îi făcea o deosebită plăcere, iar mai tîrziu — după ce observase că, pe lîngă frumusețe și inteligență, nevastă-sa mai avea și alte însușiri — îl consola din plin. O cunoașteți pe doamna Réty : situația de soție a vicecomitelui de Taksony nu o putea satisface.

Femeia se trăgea dintr-o familie vestită, dar scăpătată. Cîteva din rudele ei ocupau funcții înalte. Rangul lor îi amintea mereu doamnei vicecomite că ea avea o situație mult mai puțin strălucită și că, pe de altă parte, amintitele rude ar putea înlesni ascensiunea soțului ei. Întrezărind această posibilitate, orgolioasa femeie își făcu din viață un iad și, cum păși în casa bărbatului ei, își propuse să transforme vanitatea lui Réty într-o ambiție mai pretențioasă, așa cum era și a ei.

Încîntat, vicecomitele nu putea rezista unei astfel de influențe. Dacă pînă atunci se bucurase știindu-se considerat primul om din județ, de la un timp i se amintea în fiecare zi cît de măruntă era această glorie și că ea nu putea fi o țintă vrednică de urmărit. Zgomotoasele manifestări de dragoste și încredere obștească — mai frecvente la noi (dimpreună cu înjurăturile) decît oriunde — își pierduseră toată valoarea pentru el, de cînd i se amintea în fiecare zi că meritul nu e atît al său personal, cît al vinurilor din beciul lui. În situația lui, nu-și putea permite să-i ia de sus pe oameni, iar nevasta își bătea joc de el mereu, afirmînd, orgolioasă, că Réty se înjosea în fața lor. O viață întreagă, vicecomitele jinduise după fericirea de a vedea că toată lumea e mulțumită de el, dar din partea nevestei sale nu avea parte decît de nemulțumiri, ironii și dispreț față de toate năzuințele sale, așa că se simțea cît se poate de umilit.

Unii cred că omul lipsit de voință în tinerețe, își formează un caracter ferm la vîrsta maturității. Nu e adevărat. Dimpotrivă : coborînd o pantă, vei merge din ce în ce mai repede, pînă te pomenești alergînd fără voia ta. La fel și cu drumul parcurs în viață : la început reziști mai ușor decît după ce ai pornit-o într-o anumită direcție. Réty nu era îndrăgostit de nevastă-sa, dar femeia inteligentă, concentrată întotdeauna asupra unui țel, îl influența necontenit și în curînd vicecomitele începu să viseze situații mai înalte decît cea pe care înainte vreme o considerase strălucită.

Dar de atunci Réty devenise nefericit. Dacă ești vanitos, se cheamă că nu trebuie să-ți fixezi țeluri prea înalte sau îndepărtate, căci vanitatea cere mereu satisfacții : ea se vrea aplaudată, lăudată, admirată, or numai oamenii dispuși să renunțe la toate aceste plăceri pot cuceri idealurile mai înalte. Réty știa că, voind să se înalțe, trebuie să aleagă un anumit drum, dar după ce o făcu, în loc de admiratorii de pînă atunci se trezi înconjurat de dușmani, iar atacurile

și defăimările îl făceau să sufere. Cînd ceda pornirilor sale firești și revenea la felul său de a fi — căutînd să-i mulțumească pe toți deodată — reușea să recucerească pentru scurt timp aplauzele unanime, dar nemulțumirile nevestei îi zdrobeau orice bucurie. Toate acțiunile sale vădeau ezitare și nesiguranță, și el însuși înțelegea mai bine decît oricare altul că situația sa era cît se poate de dubioasă.

De altfel ea devenea pe zi ce trece mai neplăcută. Vicecomitele își dădea seama tot mai mult că o împăcare adevărată nu mai e posibilă între el și partidul sacrificat noilor sale scopuri, dar în funcție de acestea creștea mereu și puterea pe care o avea soția sa asupra lui. Réty făcuse atîtea sacrificii ca să fie mulțumit, încît dorea ca mulțumirea lui să fie deplină. Vanitatea își schimbă cu multă ușurință obiectivul și, adesea, cînd constată că nu mai are șanse într-o anumită direcție, abordează alta, uneori diametral opusă. Era și cazul vicecomitelui. Convins că popularitatea sa de odinioară nu mai putea fi recucerită, Réty își identificase întru totul dorințele cu ale soției sale, urmîndu-i sfaturile aproape orbește.

Supușenia față de nevastă-sa îi îndepărtase toți prietenii. Frumoasele sentimente care-l legaseră odată de Tengelyi, reînviate după ce acesta venise notar la Tiszarét și păstrate în timpul primei căsătorii și a văduviei lui Réty, dispărură din nou. Chiar Vándory părea mai rezervat, deși înainte vreme îi călca pragul aproape zilnic. Bătrînul Kislaky și Bántornyi veneau mai rar la Tiszarét, cu toate că odinioară petrecuseră multe ceasuri plăcute acolo. În jurul vicecomitelui nu mai rămăsese decît o ceată de lingușitori, în frunte cu Macskaházy și alte făpturi asemănătoare. Cum oamenii aceștia cunoșteau puterea doamnei Réty și se străduiau s-o aduleze cît mai mult, vicecomitele nu avea pe cine se sprijini, dacă s-ar fi încumetat să opună rezistență. Ca să nu observe și alții cît de lipsit de voință era, fapt care l-ar fi umilit, juca teatru: cînd nu putea rezista vreunei presiuni, se purta ca și cum

lucrurile ce i se impuneau ar fi fost conform dorințelor lui.

Știți în ce măsură era implicată doamna Réty în furtul actelor lui Tengelyi. Lumea afla de mărturisirea făcută de Viola și o comenta; îndeobște se credea că haiducul nu mințise și că vicecomitele era amestecat și el, dar de data asta lumea se înșela. Réty habar n-avea de planurile soției sale. Își dădea seama de importanța actelor pe care le știa în mîna lui Vándory iar mai tîrziu a lui Tengelyi, dar, în ciuda tuturor defectelor sale, era destul de cinstit, sau în cel mai rău caz prea fricos ca să fie de acord cu mîrșăvia pusă la cale de nevastă-sa. Ce mai era să facă, însă, după ce faptele se consumaseră și după ce doamna Réty îi istorisi ce declarase Viola în fața tribunalului.

O întrebase, îngrozit, dacă era adevărat.

— Și dacă e ? ! îi răspunse ea. Iar dacă am săvîrșit într-adevăr faptele de care sînt acuzată, n-am făcut-o oare în interesul familiei tale, al numelui tău ? ! Vrei să iei atitudine împotriva mea ? Vrei să mă dai legată pe mîna justiției ? Vrei să-ți terfelești propriul nume ? Te distrugi, fără să-i poți măcar convinge pe oameni că nu ești vinovat. De altfel nu uita că toată lumea te acuză mai mult pe tine și dacă ai să iei atitudine împotriva mea, vei apărea în ochii oamenilor încărcat cu o nouă josnicie, dar nicidecum dezvinovățit. Nu mai ai decît o singură soluție : să te folosești de toată influența ta pentru a mușamaliza afacerea asta nenorocită. E unica posibilitate de a-ți salva onoarea.

Niciodată Réty nu se simțise mai nenorocit ca în clipele acelea. Îl îngrozea gîndul că, fără să vrea, devenise complicele unor răufăcători și știa că-i va fi foarte greu să mușamalizeze această faptă. Presimțea că liniștea vieții sale se spulberase și că va trebui să se teamă mereu, ca un răufăcător, să nu fie dată în vileag groaznica taină. Totuși, ce putea face ? În fond, soția lui avea dreptate. Era silit să fie părtaș la fărădelege, indiferent dacă o recunoștea sau încerca s-o tăinuiască : nu exista cale de mijloc. Datorită carac-

terului său, Réty alesese firește alternativa a doua. Cum nevastă-sa îl influențase ani în șir, ajunse și el la concluzia că tăinuind fapta își putea salva onoarea și situația, pe cînd în caz contrar — contribuind la elucidarea întîmplării — toate intimitățile familiale urmau să fie discutate în public; pe de altă parte, opinia publică l-ar fi condamnat, chiar dacă n-o făcea și judecătorul... În fața unor asemenea argumente, vicecomitele se văzu silit să aleagă soluția pe care o dezaproba și de care avea oroare.

Datorită uciderii lui Macskaházy situația devenea și mai dificilă. În odaia avocatului se găsiseră unele acte aparținînd lui Tengelyi. Atîta vreme cît notarul rămînea bănuit de omor, existența hîrtiilor cu pricina la locul crimei nu se putea explica decît în sensul că Tengelyi le pierduse cu prilejul săvîrșirii faptei; dar dacă era achitat, aceste corpuri delicte aveau să confirme bănuielile îndreptate împotriva vicecomitelui. Tengelyi nu se va folosi oare de prilej, pentru a dovedi că vicecomitele nu era străin de furtul actelor? „Iată cele două alternative ce mi se pun: ori admit condamnarea la moarte a unui om lipsit de orice vină, care mi-a fost prieten cîndva și a cărui fiică va deveni soția fiului meu, ori risc să fiu dezonorat, ba chiar să fiu pedepsit cu cea mai mare asprime!" își zicea Réty, chinuit.

De obicei oamenii lipsiți de voință nu-i iubesc pe cei care îi stăpînesc. Nici vicecomitele nu reușise să-și iubească nevasta, dar în urma acestor întîmplări indiferența lui față de ea se transformase în ură. Părăsit de prieteni, disprețuit și poate urît de propriii săi copii, lipsit de stima oamenilor — pe care și-o dorise o viață întreagă — amenințat de primejdii și dezonoare, iată ce-l aștepta. Și cu cît își putea ierta mai puțin slăbiciunea de a fi dat ascultare sfaturilor neveste-si, cu atît o ura mai mult.

Doamna Réty își cunoștea prea bine soțul ca să nu observe numaidecît schimbarea petrecută într-însul, dar, orgolioasă și mîndră, răspunse acestei vădite

răceli cu disprețul pe care omul înzestrat cu voință — fie ea chiar destructivă — îl simte față de cel ce s-a lăsat transformat într-o unealtă. Convinsă că bunăstarea soțului e indisolubil legată de succesul planurilor ei, nu-i păsa de mînia lui Réty.

Neliniștea vicecomitelui — întru totul explicabilă datorită situației în care se afla — crescu și mai mult în urma primirii unei scrisori ce se afla acum pe masa lui. Tot plimbîndu-se prin odaie, Réty se oprea din cînd în cînd la masă, lua scrisoarea și, foarte emoționat, recitea cîte un pasaj.

Scrisoarea era de la Vándory și — pentru că știu că cititorii dispun de o prerogativă proprie numai anumitor guverne (aceea de a citi fără reticențe pînă și cele mai secrete scrisori ale oricui) — găsesc că e mult mai bine să o transcriu aici în întregime.

Iat-o:

«Iubite frate!

Știi că nu obișnuiesc să abuzez de cuvîntul acesta, atît de drag odinioară, dar la care am renunțat de cînd m-am convins că ți-ar putea dăuna. Îți sînt frate, dar n-am pretins niciodată mai mult decît îmi oferea inima ta. Iar dacă-ți amintesc acum de legătura dintre noi, o fac numai pentru a te întoarce, dacă se poate, din drumul pe care ai apucat.

Te afli pe marginea unei prăpăstii, Sámuel! Deschide-ți ochii! Încă un pas și răul pe care l-ai făcut nu se mai poate repara: onoarea ta, azi doar primejduită, va fi mîine compromisă definitiv. Ai să-ți încarci conștiința cu fapte ireparabile prin oricîte regrete mai tîrzii! Vino-ți în fire și gîndește-te! Falsa strălucire și bunurile pămîntești cărora le-ai adus atîtea sacrificii, merită oare să-ți riști pe veci, de dragul lor, liniștea sufletească?!

A fost o vreme cînd te considerai prieten cu Tengelyi; dar, să lăsăm asta! Ai găsit de cuviință să rupi această legătură și — cu toate că prietenia unui om cinstit e o binefacere la fel de mare ca simpatia

unei personalități marcante — ai renunțat la această binefacere... Fie! Dar chiar dacă Tengelyi nu ți-ar fi fost niciodată prieten, chiar dacă îl considerai dușman, situația lui de acum nu te mișcă oare de loc? Ești convins de nevinovăția lui și cunoști împrejurările a căror victimă este: știi cine i-a pricinuit toată nenorocirea, știi cine sînt nemernicii care îl acuză pentru a-și ascunde propriile fărădelegi și cu toate acestea cum poți tolera ca omul cel mai cinstit din lume să fie astfel asuprit de către dușmanii săi? Cum poți tolera ca familia cea mai bună, cea mai iubitoare, să sufere atîta — cînd ai posibilitatea să-i ajuți?! Salvarea atîtor oameni atîrnă numai de tine!

Nu m-aș fi așteptat să trebuiască să-ți cer un lucru pe care ți-l impune datoria ta; eram convins că, fiind în mare parte vinovat de suferințele lui Tengelyi, ai să faci tot ce-ți stă în putință ca să-ți îndrepți greșeala. Pesemne m-am înșelat, căci nici rugămințile propriului tău fiu nu te-au putut determina să îndulcești măcar cît de cît soarta acestei nefericite familii distruse de tine. Mă doare, dar trebuie să-ți amintesc de o făgăduință pe care ai întărit-o de multe ori, afirmînd că nu ai să mă refuzi niciodată cînd îți voi cere un lucru drept. Mă doare, dar trebuie să-ți amintesc de îndatoririle despre care ai afirmat de atîtea ori că nu le vei uita niciodată.

Da, Sámuel, aruncînd o privire în urmă, nu poți spune că nu m-am purtat întotdeauna ca un frate și că n-aș fi sacrificat de dragul tău o seamă de lucruri pe care oamenii pun foarte mult preț.

Cînd a murit mama, nu eram decît un copil, dar totuși destul de matur ca să pot observa schimbarea situației mele, mai ales după cea de a doua căsătorie a lui tata. Zilele mele senine au luat sfîrșit o dată cu sosirea mamei tale. Înainte de a fi devenit mamă, ea mă ura pentru că îi amînteam de cea mai mare dintre toate dorințele ei. Mai tîrziu, după ce te-ai născut tu, ura aceasta era pricinuită de teama că moștenirea se va împărți în două. Toată lumea mă compătimea și

n-au lipsit nici cei ce se străduiau să mă asmută împotriva ta, dar eu te iubeam din tot sufletul. Mi se părea că toate privațiunile pe care trebuia să le îndur în casa tatii, de cînd te-ai născut tu, erau o nimica toată pe lîngă fericirea pe care o simțeam cînd te îmbrățișam, cînd îmi ziceai „frate", cînd te învățam să pronunți un cuvînt sau cînd ne jucam împreună. „Mama vitregă mă persecută — îmi ziceam eu — tata nu-mi ia apărarea, sînt mereu ocărît și chinuit, dar am un frate și cînd va crește mare vom fi fericiți amîndoi".

Am avut o copilărie atît de nefericită încît speranțele mele erau silite să mă poarte mereu prin viitorul îndepărtat și, cu cît creșteam, situația mea mi se părea din de în ce mai insuportabilă. Cînd ai împlinit șapte ani, ți s-a adus un educator iar eu am fost despărțit de tine. Concentrîndu-și toată dragostea numai asupră-ți, tata se purta cu mine tot mai rece. Mama ta mă ura și mai mult; chiar slugile mă ocoleau: aveam impresia că sînt disprețuit și persecutat de toată lumea. Nu mai puteam îndura. La șaisprezece ani orice om are multă încredere în dărnicia vieții și în propriile-i forțe și nu se sfiește să-și făurească planuri îndrăznețe. Mai tîrziu ești indestructibil legat de activitatea ta, dar în tinerețe aceste legături sînt încă slabe și nu bănuiești că schimbînd o situație pe alta schimbi doar necazurile cu altele noi și că bucuriile, odată pierdute, nu se mai pot înlocui cu altele. După multe frămîntări, am părăsit țara, căutînd să-mi găsesc liniștea și libertatea în străinătate.

Au trecut mulți ani de atunci; dar cînd mă uit la odaia ta — odinioară a tatii — și-mi amintesc de clipa în care i-am sărutat mîna pentru ultima dată, simt și acum o strîngere de inimă. Un singur cuvînt drăgăstos să-mi fi spus, sau să-și fi dat seama, după lacrimile mele, cît eram de neliniștit! Măcar atunci să nu fi fost nerăbdător și nervos cu un biet copil care plîngea! Ajungea să mă fi întrebat de ce eram trist și n-aș mai fi avut puterea să-mi duc la îndeplinire ho-

tărîrea. Eu îl mai iubeam pe tata chiar în clipele acelea. Un singur cuvînt cald din partea lui ar fi fost de ajuns să mă scutească de atîtea regrete, iar pe el, poate, de atîtea clipe de amărăciune!

Mi-ai spus nu o dată că tata mă iubea, iar eu îl părăsisem. O, Sămuel, de-ai şti cît mă doare! De-ai şti cît mă durea şi-atunci, deşi nu eram decît un copil! În tinereţe, nu eşti capabil să-ţi tăinuieşti sentimentele nici faţă de tine însuţi; cum să bănuieşti dar că, sub masca răcelii, un om te poate iubi cu adevărat? Am plecat convins că nimeni nu-mi va simţi lipsa şi nimeni nu va dori să mă întorc, nimeni în afară de tine, care vei observa poate că îţi lipseşte una din jucării şi vei dori poate să-ţi revezi fratele.

Mama avea o rudă apropiată, care mă iubise întotdeauna şi — văzînd cum mă tratau toţi — m-a susţinut şi m-a ajutat să-mi duc planul la bun sfîrşit. Mi-a procurat actele trebuincioase pentru a pleca în străinătate (erau pe numele pe care îl port şi astăzi) şi m-a scutit de toate privaţiunile, în primii ani, căci plecasem fără un ban. După trei ani, unchiul a murit atît de neaşteptat şi de fulgerător, încît n-a mai avut vreme să destăinuiască cuiva unde mă aflam, nici să ia măsuri pentru continuarea subvenţionării. Eram la Göttingen pe vremea aceea şi deodată m-am trezit fără nici un sprijin. Nimeni nu s-a simţit vreodată mai chinuit de singurătate. Mă împrietenesc uşor şi credeam încă din copilărie că, aşa cum am constatat mai tîrziu, aproape în fiecare om poţi găsi ceva bun, după ce îl cunoşti mai de aproape; nu eram deci lipsit de prieteni nici în străinătate, dar mă gîndeam că — o dată întors în patrie — firele care-mi legau inima de a altor oameni se vor rupe şi că nici unul din cei pe care îi îndrăgisem nu-şi va utiliza forţele acolo unde urmam să le fructific eu pe ale mele. Mă gîndeam că nu-mi pot încropi nici o relaţie durabilă şi eram cît se poate de amărît. Mă asemănam cu omul care nu crede în nemurirea sufletului şi, gîndindu-se că o dată cu moartea totul se isprăveşte, nu se mai

poate bucura de viața pămîntească, prea scurtă. Cînd prietenii mei vorbeau despre patrie eu nu eram în stare să particip la însuflețirea lor; cînd vedeam că pînă și cei mai puțin legați între ei aveau o comoară comună, trecutul și viitorul țării lor, eu nu mă puteam împărtăși nici din această bucurie, deși simțeam un nestăvilit dor de țară. Nu aveam însă încredere în dragostea tatii, nu îndrăzneam să nădăjduiesc că mă va putea ierta — și-mi stăpîneam nostalgia. După moartea unchiului, nu mai primeam nici un ajutor de la nimeni, dar faptul acesta nu mă putea determina să-mi schimb hotărîrea. Mă mulțumeam cu puținul pe care-l puteam cîștiga, ba mai mult, ca orice tînăr în situația mea, eram foarte mulțumit la gîndul că tot ce aveam mi se datora mie însumi și n-aș fi renunțat la acest sentiment pentru nimic în lume.

Au trecut așa mai mult de zece ani. Amintirile de acasă deveneau tot mai șterse și tot mai puțin dureroase. Însăși limba noastră devenise neobișnuită pentru mine, căci nu aveam cu cine o vorbi. Obținusem diploma universitară și începeam să mă simt mai familiar în noua mea patrie. Nu renunțasem la nădejdea că mă voi putea întoarce cîndva, dar așteptam liniștit clipa cînd aveam s-o pot face. Într-o bună zi am aflat însă că te aflai la universitatea din Heidelberg: îți citisem eu însumi numele, în catalogul studenților de acolo. Ce-i drept, mai putea exista și alt Réty Sámuel pe lumea asta, dar inima îmi spunea că e vorba de tine. Am renunțat la orele particulare — sursa mea de trai în Göttingen — mi-am întrerupt toate relațiile și m-am dus să te întîlnesc, căci voiam să poți profita de toată experiența și învățătura mea.

Nu, nu-ți scriu toate acestea spre a-ți reproșa ceva; cred că sîrguința cu care te-am ajutat în anii tăi de studii n-a fost cu totul nefolositoare și că acolo, printre străini, dragostea mea de frate ți-a prins bine. Știu că oricine ar fi făcut la fel în locul meu, iar dacă am avut vreun merit, bucuria de a mă fi aflat alături de tine m-a răsplătit deplin. Puteam vorbi din nou, în

limba mea de acasă, despre amintirile tinereții; la întrebări îmi răspundea însuși fratele meu și, pentru prima dată după atîția ani, am început să cred din nou că nu eram singur și părăsit în lume. Nu, Sámuel, nu vreau să-ți fac reproșuri; vreau să-ți amintesc doar de zilele fericite petrecute împreună, de zilele în care nu ne tăinuiam nimic și în care părea că nici unul din noi nu-i putea refuza nimic celuilalt.

Nimeni nu știa că sîntem frați, ba unii se minunau cum puteam fi prieteni atît de buni în ciuda deosebirii de vîrstă dintre noi. Nici chiar Tengelyi nu știa nimic, deși altminteri nu aveam secrete față de el. Luasem hotărîrea — doar așa, între noi — ca, după ce vei fi isprăvit universitatea, să ne întoarcem împreună acasă, să-i cerem amîndoi iertare tatii pentru gestul meu neaugetat cu care îi amărîsem bătrînețea.

Cerul a vrut să fie altfel. Cunoști îngerul a cărui dragoste m-a făcut să uit orice altă legătură, determinîndu-mă să-mi aleg o nouă patrie: Germania. Nu mă îndoiesc că păcătuiam, căci nimeni nu are voie să-și părăsească patria, oricît de slab ar fi în fața ispitelor: e un păcat să părăsești ogorul ce ți s-a hărăzit și să-ți încerci puterile în altă parte, fiindcă ele sînt poate cu adevărat folositoare numai pe pămîntul tău natal. Aflasem de la tine că tata îmi duce dorul, dar cum întîlnisem singura dragoste din viața mea — fiind silit să mă decid între iubire și datorie — nu m-am simțit destul de puternic ca să pot sacrifica atîta fericire. Știam că tata era un om mîndru și dacă — o dată căsătorit — i-aș fi dus-o pe aleasa mea, însemna să-i pricinuiesc o nouă durere. Ideea că m-am căsătorit cu fiica unui meșteșugar ar fi fost pentru el o nenorocire atît de mare, încît regăsirea fiului n-o putea compensa. Tu însuți erai de părere că e mai bine să accept slujba modestă care mi se oferea și să mai rămîn o vreme în străinătate, folosindu-mă de vechiul meu nume de împrumut.

Îți mai amintești de clipa despărțirii noastre, Sámuel? Eram îndurerați la gîndul că nu ne vom mai

revedea; aveam lacrimi în ochi, cînd ne-am strîns mîinile pentru ultima dată, dar eram totuși fericiți. Tu te aflai în pragul unei vieți de muncă, în care sperai să-ți realizezi planurile de tinerețe. Eu aveam perspective mai modeste, dar întîmpinam viitorul cu toată fericirea omului care se bucură de o dragoste împărtășită.

După cîte știi, acea perioadă — cea mai fericită — a vieții mele a durat puțin. Cîteva luni după întoarcerea ta în țară, soția mea a murit și din toată fericirea nu mi-au mai rămas decît amintirile. Ție ți-aș fi putut mărturisi toată durerea mea, dar erai departe. Tengelyi, cel mai apropiat prieten în afară de tine, se întorsese în patrie încă înainte de plecarea ta. Cîndva plăcerea studiului și bucuria întîlnirilor cu prietenii mă satisfăceau; dar inima omului se obișnuiește repede cu fericirea și după ce gustasem bucuriile iubirii, pierderea lor neașteptată îmi umplu inima de o nespusă tristețe și de o nostalgie căreia nu-i mai puteam rezista. M-am hotărît să mă întorc acasă și am pornit fără să te mai înștiințez.

Voiam să-l revăd pe tata și să știu cum se descurcă în viață încă înainte de a-i fi destăinuit că sînt fiul său. Am trecut pragul casei noastre fără să mă cunoască nimeni în afară de tine și tot ce am văzut m-a convins că era mai bine să nu-mi divulg numele, cîtă vreme tata mai era în viață. Declinîndu-mi identitatea și ridicînd pretenții, aș fi provocat poate din nou ura mamei tale, iar regăsirea fiului pierdut ar fi distrus liniștea bătrîneților tatii. Ne-am propus să nu divulgăm nimic și după ce, mulțumită intervenției tale, am fost numit pastor în satul acesta și m-am putut statornici aici, nu mai aveam nici un motiv să doresc vreo schimbare în situația mea. Eram considerat un membru al familiei și, poate instinctiv, tata nutrea pentru mine sentimente de nesfîrșită dragoste iar eu, deși necunoscut, mă aflam în situația să-i pot înseninа ultimii ani ai vieții.

Apoi, puțin după moartea mamei tale, muri și tata, doborît de durerea pierderii ei. Înainte de a-i fi sunat ceasul, am îngenunchеat la căpătîiul său și i-am spus totul, cerîndu-i iertare. I s-au umplut ochii de lacrimi, m-a îmbrățișat spunîndu-mi „fiul meu" și m-a binecuvîntat. Erai și tu în odaie. Te-a chemat și pe tine lîngă el și, ținîndu-ne mîinile într-ale sale, ne-a rugat să trăim în bună înțelegere și să nu ne părăsim niciodată.

După moartea tatii nimic nu mă mai împiedica să renunț la numele meu de împrumut, redevenind fratele tău și față de oameni, dar în răstimpul petrecut alături de voi mi-am dat seama de multe lucruri menite să mă determine să renunț. Tata nu fusese gospodar și se îndărătase de datorii. La rîndul vostru, tu și soția ta cheltuiserăți încă de pe vremea cînd mai trăia tata mai mult decît ați fi putut fără să vă îndatorați. Îți dai seama că dacă, în acele momente, apăream ca din pămînt și-mi pretindeam jumătatea de moștenire, te puneam în situația să nu-ți mai poți continua felul de viață obișnuit. Pe de altă parte, nu era cu putință să-mi reiau numele fără a formula anumite pretenții, deoarece nu te puteai simți suficient de asigurat în ce privea viitorul, iar pe de altă parte nu voiam să te știe lumea obligat față de mine. De altfel, mă simțeam bine în calitate de pastor sufletesc al satului meu și-mi dădeam seama că a continua preoția după ce mi-aș fi reluat numele ar fi fost un gest considerat de-a dreptul excentric. De altfel, numai apariția lui Réty Boldizsár ar fi fost de ajuns să facă vîlvă. Evenimentul avea să se comenteze în lung și-n lat : nu-mi convenea și, două zile după moartea tatii, te-am rugat eu însumi să nu mai destăinuiești nimănui adevărul. La urma urmei puteam rămîne alături de tine și te puteam iubi frățește și fără asta ; or, eu nu doream mai mult.

Mi-ai vorbit de atunci de mărinimie. Cred însă că gestul meu nu era, poate, pornit din mărinimie. Îți mărturisesc că am avut momente în care mi se părea

că fac un sacrificiu. Nu există om să nu-și fi dorit avere, măcar o dată în viață, și eu nu văd nimic rău în asta, atîta vreme cît vor exista oameni ale căror suferințe să le poți alina, dacă ești bogat. Judecîndu-mi însă temeinic situația, am găsit că motivele care mă determinau să n-o schimb erau mai numeroase. Te asigur că m-am decis fără regrete și că niciodată nu mi-a părut rău. De lipsuri nu aveam a mă teme, iar tu mi-ai făgăduit de bunăvoie că îmi vei împlini întotdeauna toate dorințele, așa că nu aveam nevoie de avere proprie pentru a putea ajuta din cînd în cînd un om.

Da, Sámuel, mi-ai făgăduit. Și iată că a venit vremea cînd trebuie să-ți amintesc de promisiunea ta.

Dacă ar cunoaște realitatea, lumea ar zice că am făcut sacrificii enorme de dragul tău. Am renunțat la un nume de care ești mîndru, la avere și la o situație socială demnă de invidiat. Oricît de puțin ambițios, de multe ori am simțit că aș fi putut folosi mult mai mult semenilor mei, dacă nu renunțam la drepturile cîștigate prin naștere. O, nu mă face să cred că am făcut-o de dragul cuiva care nu o merită; nu mă face să cred că am renunțat la tot ce-mi aparținea numai pentru ca tu să poți face mai mult rău!

Soarta lui Tengelyi e în mîna ta. Îl poți salva și-i poți reda onoarea. Nu e nevoie să-ți explic cum. Dar dacă vreodată m-ai iubit într-adevăr, dacă ultima dorință a tatălui tău e sfîntă pentru tine, dacă nu vrei să blestem clipa în care dragostea m-a determinat să-mi sacrific interesele de dragul bunăstării tale, te conjur pe fericirea copiilor tăi, pe liniștea sufletului tău, fă ce-ți cere datoria și conștiința, fă ceea ce-ți cere omul care și-ar da viața pentru tine, așa cum și-a dat averea, și care-ți vrea doar binele.

Al tău frate, Boldizsár»

Vicecomitele reciti ultimele rînduri, apoi se trînti pe un scaun și-și ațintì privirea în flacăra lumînării.

Stătea așa, copleșit de gînduri, cînd ușa se deschise și pe neașteptate apăru fratele său.

Întorcîndu-se de la Porvár, Kálmán se dusese direct la Vándory, relatîndu-i situația lui Tengelyi, iar pastorul plecase în grabă la vicecomite, pentru a-i vorbi despre prietenul său.

Apariția lui Vándory îl surprinse pe Réty. Nefiind pregătit pentru o asemenea întrevedere, îi întinse mîna vizibil încurcat. Pastorul însă se făcu a nu i-o vedea. Fața sa, atît de blîndă de obicei, era acum gravă și puțin împietrită.

— Boldizsár ! exclamă vicecomitele, mîhnit, după o scurtă pauză în care îl privise insistent pe pastor. Nu-mi primești mîna întinsă spre tine cu toată dragostea ? !

— Sámuel, îi răspunse acesta, grav. De ce să ne mai dăm mîna, dacă inimile noastre s-au înstrăinat ? ! Două mîini nu vor putea reuni aceste inimi !

— Și tu ? ! Și tu te ferești de mine ? întrebă vicecomitele, îndurerat, trîntindu-se din nou în jilț. O, Boldizsár, dacă pînă și tu, care ești atît de îndurător și plin de dragoste față de toată lumea, dacă și tu mă condamni !...

— N-am condamnat pe nimeni, răspunse Vándory profund emoționat de durerea întipărită pe fața fratelui său. Te rog crede-mă că n-aș fi venit la tine dacă nu eram convins că bunătatea ta va înfrînge pasiunile vinovate cărora te-ai robit. Dar nu mai poți întîrzia. Dacă nu-ți revii, răul pricinuit de tine nu se mai poate îndrepta... Tengelyi e închis...

De cele mai multe ori simți un fel de ură față de omul căruia i-ai făcut un rău, mai ales dacă nu-ți poți repara greșeala. Conștiința păcatului e atît de chinuitoare, încît, vrînd să scapi de ea, recurgi la orice, preferînd să fii nedrept cu toată lumea, numai să nu trebuiască să recunoști, față de tine însuți, un adevăr dureros. E firesc dar că numele lui Tengelyi stîrni în Réty sentimente asemănătoare. În clipa aceea vicecomitele nu-și mai amintea decît de suferințele pe care

le îndurase din pricina notarului, și-l întrerupse pe Vándory, enervat :

— Nici numele să nu i-l mai aud ! Mai bine nu l-aș fi cunoscut !

— Pînă aici ai ajuns ? oftă Vándory. În loc să-ți regreți faptele, vorbești cu ură despre omul căruia ar trebui să-i ceri iertare ?

— Să-i cer iertare ? ! Lui ? exclamă Réty roșu de mînie. Nu el mi-a distrus liniștea căminului ? Nu din pricina lui a plecat de-aici unicul meu fiu și nu din pricina lui și-a blestemat destinul, de față cu mine, pentru că i-a dat un tată cum sînt eu ? ! Erai singura inimă în care se mai găsea un loc pentru mine. Cine mă lipsește acum de ea ? Arată-mi, dintre suferințele mele, una singură pe care nu el mi-a pricinuit-o și-i voi cere iertare în genunchi !

— Dar cine poartă vina ? întrebă Vándory, calm.

Vicecomitele tăcea.

— Cine-i de vină că prietenia ce vă legase pe vremuri s-a rupt ? Cine l-a prigonit pe celălalt ? continuă Vándory, mustrător.

Vicecomitele voi să protesteze, dar pastorul îl întrerupse.

— Tengelyi e închis. Închis la un loc cu cei mai periculoși bandiți, iar tu, vicecomitele județului, te folosești de puterea ta numai pentru a-l schingiui pe cel ce ți-a fost odinioară prieten, și azi îl urăști deoarece nu poți uita răul pe care i l-ai făcut. Cine are dreptul oare să se plîngă ?

— Nu port nici o vină pentru suferințele lui Tengelyi, se împotrivi Réty nervos. Sînt convins că e nevinovat, dar nu pot opri brațul răzbunător al justiției, chiar dacă știu că greșește.

— Sámuel — zise pastorul, trist — o astfel de scuză poate fi bună în fața oamenilor, dar cum ai să te folosești de ea înaintea lui dumnezeu, cînd îți va cere socoteala de suferințele lui Tengelyi ?

— Am făcut tot ce puteam face, răspunse Réty din ce în ce mai neliniștit. Am oferit garanție, eu perso-

nal. L-am rugat pe Nyúzó și i-am poruncit juratului să se poarte cît mai bine cu Tengelyi, cît timp va sta închis. Mai mult nu-mi poate cere nici un om întreg la minte!

— Nici eu, fratele tău? întrebă Vándory privindu-l țintă. Nici eu, care am renunțat pentru tine la tot ce trece drept valoare în lumea asta?!

Réty își roti privirile prin odaie, vădit încurcat.

— Nu te teme, nu e cine să ne audă. Nu e nimeni de care să trebuiască să-ți fie rușine cînd îți amintesc că vorbești cu fratele tău, zise pastorul și, poate pentru prima dată de mulți ani încoace, îi flutură un zîmbet amar în colțurile gurii.

Réty voi din nou să vorbească, dar Vándory nu-i îngădui.

— Da, fratele tău. Actele doveditoare s-au pierdut și un judecător pămîntean mi-ar respinge poate cererea, dacă aș apărea acum, pe neașteptate, cu pretenții. Dar tu știi că nu mint și nu vei tăgădui că m-am purtat frățește cu tine.

Réty bolborosi ceva despre recunoștință...

— Asta e recunoștința ta? îl întrebă Vándory cu amărăciune. Asta e dragostea de frate, datorită căreia mă credeam bogat chiar după ce am renunțat la toate celelalte?! Asta e împlinirea făgăduinței, în nenumărate rînduri repetată de tine fără ca eu să ți-o fi cerut?! Ziceai că nu-mi vei refuza nimic din ce omenește e cu putință.

Réty voi să vorbească, dar Vándory continuă:

— Te-am crezut, mai ales că eram convins că nu-ți voi cere să faci sacrificii prea mari pentru mine. Eram fericiți amîndoi. Eu, pentru că puteam să-i ajut într-un fel sau altul pe bieții țărani și binecuvîntam numele domnului pentru că nu mă lăsase să renunț la chemarea mea. Chiar relațiile noastre de odinioară cu Tengelyi se restabiliseră. E un om bun ca pîinea caldă și te iertase, cu toate suferințele pe care i le-ai pricinuit. Îți dăruia întreaga prietenie din sufletul său drept și se părea că simpatia excepțional de adîncă

dintre voi — ajunsă aproape proverbială pe cînd erați studenți — va continua să trăiască în copiii voștri. Cine-i vinovat oare că acele zile fericite s-au stins ?!

Réty voi din nou să intervină.

— Nu vreau să acuz pe nimeni, continuă Boldizsár. Țin numai să te întreb: asemuind anii aceia cu cei de mai tîrziu, cînd ai devenit robul ambițiilor și ți-ai sacrificat inima de dragul scopurilor urmărite, care din ei ți se par mai fericiți ?... Oftezi ! adăugă el după un scurt răstimp, în care îl privise ca și cum ar fi așteptat un răspuns. O, Sámuel, de ce nu m-ai ascultat atunci, de ce n-ai urmat îndemnul vocii lăuntrice care se împotrivea faptei tale ?... Nu voi vorbi despre cruzimea cu care l-ai tratat pe Tengelyi. Ákos o iubea pe Vilma. Eu i-am crescut pe amîndoi și sînt convins că vor fi fericiți împreună, iar tu știai cît de mult doream să nu fie despărțiți. Orgoliul tău nu putea suporta însă ideea că fiul tău vrea să se însoare cu fiica unui notar. Toată viața ai considerat că Tengelyi ți-e prieten, și cu toate acestea a trebuit să plece umilit din casa ta.

— Nu cunoșteam intențiile nevesti-mi, îl întrerupse Réty. Altminteri n-aș fi tolerat să-l trateze astfel.

— Fie ! continuă pastorul, tot mai înfierbîntat, aproape supărat. N-am să discut în ce măsură se potrivește afirmația cu faptele tale de mai tîrziu. Oricît ar fi de stupidă concepția asta, conform uzanțelor tatăl are dreptul să decidă viitorul copiilor săi. N-am să-ți fac reproșuri chiar dacă ai abuzat de acest drept. Dar oare furtul actelor mele...

Réty își încleștă degetele de brațul pastorului. Obrajii i se împurpuraseră dintr-o dată.

— Și tu ?! exclamă el îndurerat. Și tu mă crezi capabil de o asemenea mîrșăvie ?!

— Dumnezeu mi-e martor că nici prin cap nu mi-a trecut, cu prilejul primei încercări săvîrșite la casa mea, declară preotul înălțîndu-și privirea spre cer. Odinioară am renunțat de bună voie la orice revendicări îngăduite de obîrșia mea. Cum să mă fi gîndit

deci că putea avea cineva interesul să-mi ia actele cu care aș fi putut face dovada drepturilor mele? În afară de mine, pentru cine mai puteau avea preț scrisorile primite de la tine și de la soția mea? După prima tentativă, am vorbit față de tine și față de soția ta despre intenția de a-i da actele lui Tengelyi, să mi le păstreze. Cred că e o dovadă destul de limpede că nu vă bănuiam cîtuși de puțin! Dar după furtul întîmplat la casa lui Tengelyi, după ce, în mărturia sa, Viola îl acuza fățiș pe Macskaházy și pe soția ta, mi-am zis că actele lui Tengelyi nu pot interesa pe nimeni în asemenea măsură încît să-l împingă pînă la fărădelegi și că, la nevoie, scrisorile tale, aflate la mine, ar fi fost într-adevăr o dovadă suficientă a obîrșiei mele...

Vándory își curmă vorba: nu voia să rostească concluzia... Réty își ascunse fața în palme.

— Nu sînt bănuitor de felul meu, urmă pastorul, văzînd cîtă durere îi pricinuise lui Réty. Mă doare nespus de mult că a trebuit să te bănuiesc chiar și numai o clipă. Explică-mi toate aceste coincidențe și îi voi fi recunoscător celui de sus că mi-a dat prilejul să-ți cer iertare în genunchi.

Réty se ridică și începu să se plimbe prin odaie, nervos ca niciodată. Ajunsese la unul din momentele în care inima, prea mult împovărată, își destăinuiește sentimentele cele mai ascunse. Nefericitul ar fi spus totul, chiar dacă s-ar fi aflat în fața judecătorului și mărturisirea l-ar fi costat viața. Orice i se părea mai suportabil decît tăcerea.

— Disprețuiește-mă, dacă vrei, izbucni el, după ce îi istorisi tot ce aflase și el numai ulterior despre amestecul neveste-si în furtul actelor. Disprețuiește-mă, lipsește-mă pe veci de dragostea ta, căci tot n-o merit, dar nu puteam acționa altfel. O soartă vrăjmașă a vrut să mă căsătoresc cu acest monstru. M-au orbit relațiile familiei sale, frumusețea ei și laudele ce i se aduceau... Era considerată cea mai dotată făptură din ținut. Ca să nu-și schimbe hotărîrea — asu-

pra căreia știam că influențase și averea mea — nu i-am pomenit niciodată de tine, înainte de cununie; pe urmă, în fiecare zi mă hotăram să-i spun secretul și-n fiecare zi așteptam momentul prielnic, dar mereu amînam, căci n-aveam niciodată destul curaj. Iată cum s-a întîmplat că nevastă-mea n-a știut nimic de taina asta pînă în clipa în care m-am convins că lucrurile nu se mai puteau amîna. Observînd că Ákos iubește, nenorocita asta de femeie, în stare să sacrifice totul de dragul orgoliului, mi-a pretins să-i interzic lui Tengelyi, sau mai degrabă fiicei sale, accesul în casa noastră. Îți mărturisesc că nici mie nu-mi prea convenea alegerea făcută de Ákos, dar întotdeauna m-am împotrivit voinței nevestei, pe de o parte din pricină că, datorîndu-ți atîta recunoștință, nu voiam să te mîhnesc, iar pe de alta, deoarece mă așteptam ca Ákos să-și schimbe intențiile de bună voie. Situația aceasta o determină pe nevastă-mea — cum singură mi-a spus — să facă ea ceea ce nu voiam să întreprind eu.

Eram foarte îngrijorat la gîndul că nerecunoștința mea te-ar fi putut supăra și determina să-ți regreți fapta mărinimoasă, văzînd că l-am jignit pe cel mai bun prieten al tău. I-am făcut reproșuri neveste-mi dar ea și-a bătut joc de mine, zicînd că mi-e teamă de un simplu notar și de un preot de la țară, ceea ce m-a determinat să-i dezvălui relațiile dintre noi, explicîndu-i că marea majoritate a hîrtiilor aflate în stăpînirea ta sînt scrisori scrise de mine și că depinde doar de bunul tău plac să le utilizezi sau nu în scopul de a pune stăpînire pe jumătate din toată averea noastră. Nefericita n-a avut încredere în mărinimia ta și, influențată de nemernicul pe care se bizuia orbește, a săvîrșit fărădelegea. Spune și tu dacă puteam să prevăd sau măcar să-mi imaginez că destăinuirea mea va avea asemenea consecințe?

— Bietul de tine! oftă Vándory.

— O, dragul meu, nimeni nu bănuiește cît sufăr! continuă vicecomitele înălțînd privirea către cer. Copiii mei mă disprețuiesc, onoarea numelui meu e în

primejdie, iar tu mă consideri complice cu răufăcătorii.

Vándory voi să intervină.

— Nu-mi spune nimic! Nu mă consola! se împotrivi Réty. Complice cu răufăcătorii! Și oare nu sînt într-adevăr părtașul lor, de vreme ce situația în care mă aflu mă silește să mă folosesc de toată influența mea pentru a mușamaliza această mîrșăvie?!

— E adevărat că legătura care te-a unit de soția ta e sfîntă, declară pastorul după ce se gîndise o vreme. N-o poți părăsi la necaz. Dimpotrivă, oricît ar fi decăzut, trebuie s-o aperi în măsura în care îți îngăduie conștiința. Ai dreptul, ba chiar datoria să te sacrifici, dacă e spre binele ei. Dar dacă ea e vinovată și prețul scăpării ei e sacrificarea unui nevinovat...

— Înțeleg, îi răspunse vicecomitele. Crede-mă că dacă, sacrificîndu-mi nevasta, l-aș putea ajuta pe Tengelyi, n-aș sta o clipă la îndoială. O cunosc prea bine pe femeia asta și o urăsc. Dar ce folos dacă o tîrăsc în fața judecătorului, terfelind numele meu și al copiilor? Cu cît e mai sigur că Macskaházy a pus la cale furtul actelor lui Tengelyi la porunca nevestei mele, cu atît va fi mai convins judecătorul că numai Tengelyi a putut săvîrși crima de care e învinuit.

Vándory acceptă că raționamentul era just și, convins că într-o astfel de situație vicecomitele nu putea face nimic pentru salvarea lui Tengelyi, se mulțumi să-l roage, trist, să-l scutească măcar de brutalitățile inutile la care este expus.

Réty rămase stupefiat auzind cum fuseseră îndeplinite poruncile sale și făgădui că chiar a doua zi va pleca personal la Porvár pentru a-i asigura nefericitului prizonier toate înlesnirile posibile.

— Da, Sámuel — zise Vándory mișcat — fă tot ce poți pentru a îndulci soarta bietului nostru Jónás și lasă restul în grija domnului.

Réty oftă.

— Nu-ți pierde nădejdea, continuă Vándory îmbărbătîndu-l. Ai să vezi că pînă la urmă totul se va aranja.

— Cînd te mustră conștiința, nu mai poți avea asemenea speranțe, dragul meu! zise Réty copleșit de tristețe.

Tonul acesta îl impresionă profund pe Vándory. Venise să-i facă reproșuri fratelui mai mic, dar, văzînd cît era de îndurerat, uită totul, și nu mai dorea decît să-l consoleze. Îi expuse toate posibilitățile care l-ar fi putut salva pe Tengelyi din situația sa deplorabilă. Îi aminti tot ce un vicecomite putea face spre binele acuzatului și nu uită să-l asigure că urmau să vină fără îndoială zile mai fericite, în care dragostea lui Ákos și a Vilmăi va reînnoda vechile relații dintre cei doi prieteni... Cum speranța e contagioasă întocmai ca frica, Réty nu putu rezista optimismului cu care fratele său zugrăvise viitorul și, pînă la urmă, se liniști.

— Cît ești de fericit, Boldizsár! zise el. Ești însuflețit de atîta optimism, încît poți da dintr-însul și celor ce se apropie de tine.

— Fericit? Da, Sámuel, sînt fericit, îi răspunse pastorul luîndu-i mîna. Dar crede-mă că și voi veți fi! Tu obișnuiești să mă numești optimist. Ei bine, ai să vezi că optimismul, pe lîngă că aduce fericire, aduce și dreptate. Credința nu e o vorbă goală. Eu pot fi dispus de pildă să cred că soarele nu va mai răsări niciodată, dar nu pot admite ideea că omul ar fi fost creat pentru altceva decît pentru a fi fericit. Tu ai vrut să-ți cauți norocul pe alte căi, nu pe cele drepte, așa că n-ai dreptul să te plîngi, dacă ai devenit nefericit. Minerul, care caută comori în pîntecele pămîntului și a cărui țintă e să descopere niște lucruri pe care pămîntul i le-a ascuns, lucrează într-un întuneric veșnic, dar pe crestele dealurilor, razele soarelui luminează tot atît de cald și acum ca și atunci cînd a coborît în mină. Revenit la suprafață, el are să regăsească lumea asta frumoasă, așa cum a părăsit-o, cu toate bucuriile

și încîntările ei. Dar te las, dragul meu. A trecut de miezul nopții și trebuie să plec. Mîine dimineață plec cu tine la Porvár ; pînă atunci să ai parte de desfătarea unui somn ușor.

Réty îl îmbrățișă îndelung. Cînd se despărțiră, amîndoi aveau lacrimi în ochi.

35

Iată-mă ajuns la punctul unde pot întrerupe firul povestirii mele, schimbîndu-mi și felul de a istorisi. Una dintre cele mai frumoase prerogative ale romancierului și istoriografului e dreptul de a trece peste epocile mai puțin interesante, vorbind numai despre lucrurile pe care le crede splendide sau mărețe. De ce nu m-aș folosi dar și eu de această prerogativă de care chiar în viață doar anevoie te lipsești ? Uneori primăvara, după ce și-a semănat ogoarele, gospodarul ar vrea să adoarmă și să nu se mai trezească decît la seceriș... Fiecare viață își are romanul ei — chiar cel mai acru profesor are momente cînd stropul de umoare dintr-însul se preface în lacrimi ce i se preling pe obraji — și cînd ne-am încheiat romanul vieții, ce plăcut ar fi să dormim după scurta reverie al cărei sfîrșit e adesea o realitate atît de plictisitoare ! Soarta a refuzat omului acest dar, rezervîndu-l numai pentru scriitor.

Romancier și istoriograf ! Cum am putut îndrăzni să așez alături știința atît de gravă și arta atît de senină ? Dar, pînă la urmă, să fie oare o greșeală chiar atît de mare ? Cei ce expun întîmplări adevărate — sau considerate ca atare — pentru a trage dintr-însele concluzii morale de obicei false, sînt oare superiori celor care pentru a putea rosti mai ușor un anumit adevăr moral scornesc o poveste, adesea mai folositoare ba chiar mai adevărată decît multe din cele

cuprinse în cărțile noastre de școală ?! Dacă, zugrăvind moravurile prezentului, arăți ce urme au săpat în caracterul contemporanilor atîtea veacuri de robie, nu se cheamă oare că atragi atenția oamenilor asupra acelorași lucruri pe care — în muzeele lor — ți le arată cercetătorii trecutului cînd îți zornăie pe sub nas lanțurile acestei robii ? La urma urmei și unii și alții te învață să te ferești de jugul slugărniciei. Și romancierul și istoriograful își propun să dezvăluie adevărul, iar dacă cel dintîi încearcă să-și argumenteze afirmațiile referindu-se la firea omenească, el nu are de ce se rușina în fața omului de știință care dovedește totul cu documente scrise. Istoriograful se ocupă de prezentarea unor personalități proeminente ; romancierul își alege adesea personajele din lumea mai modestă a oamenilor de rînd. Să fie într-adevăr o deosebire atît de mare ? Oare nu datorită epocii și împrejurărilor date s-au realizat personalitățile ? Istoriografia e un microscop formidabil ; în orice direcție l-ai îndrepta, vezi doar giganți, dar la urma urmei omul pe care îl admiri atît nu e de loc supradimensionat și adesea caracterul său sublim nu e decît o copie fidelă a unuia din imediata ta apropiere, rămas neobservat ani în șir. Nu prin locul acțiunilor sale, nu prin manifestările sale zgomotoase și nu datorită unor titluri devine omul interesant ! Singurul semn distinctiv dintre sufletele cu adevărat mari și ceata de lași care se erijează în personalități marcante, e dragostea cu care se dedică primele unui țel nobil ; or, istoria nu-și alege întotdeauna făpturile menite să reprezinte mentalitatea și ideile unei epoci dintre oamenii mari — și așa se ajunge la marionete.

Dar iată că din nou am luat-o razna și, ca mulți oameni de treabă din lumea asta, mă omor vorbind despre îndatoririle mele, în loc să mi le îndeplinesc, cu alte cuvinte să-mi continui romanul. Cum însă am sărit peste un răstimp de trei luni, socot că n-ar fi o disproporție între cantitatea de timp și cea a teoriei făcute, mai ales că, procedînd astfel, v-am scutit de

descrierea unei ierni lungi și neplăcute. Ca să mă iertați și mai ușor, gîndiți-vă ce se poate petrece la urma urmei în capitala județului Taksony în sezonul carnavalului! Dacă m-aș fi lăsat ispitit să vă povestesc, n-aș fi făcut-o decît pentru a dovedi cît de neîntemeiată ar putea fi acuzația că povestirea mea se desfășoară într-un mediu prea puțin ales și face apoteoza suferințelor țărănimii.

Se știe că nobilimea maghiară împarte totul, frățește, cu celelalte clase ale neamului nostru. Mai ales în ce privește țărănimea, treburile s-au aranjat frățește, ca între Castor și Pollux[1]: vara, toamna și primăvara ostenesc țăranii; iarna, în schimb, trudește boierimea și nu numai ziua, ci chiar nopți în șir, hotărîtă să ridice la cel mai înalt grad de perfecțiune celebrul *ciardaș*, promovarea acestuia fiind de un interes național primordial, după cîte se știe! N-aveam decît să vă istorisesc tot ce s-a întîmplat în aceste trei luni; puteam să vă descriu niște baluri teribile: frumoasele mele cititoare ar fi avut palpitații, iar respectabilele lor mame și însoțitoare ar fi transpirat ca la balurile adevărate. Erau petreceri organizate în folosul săracilor și se soldau — după toate scăderile de rigoare — cu treizeci și doi de florini și doisprezece creițari venit net destinat înfometaților... Unul din ele, organizat în folosul orfelinatului, n-a adus, ce-i drept, nici un cîștig material, dar a avut în schimb unul moral cu atît mai pregnant: a fost recunoscută în unanimitate necesitatea proteguirii copiilor, și aceasta în urma faptului că, în timp ce maică-sa dansa pentru binele și propășirea pruncilor altora, copilul unei moșierese a murit de tuse convulsivă... Da, erau niște baluri formidabile în sălile cazinoului burghezilor, baluri la care, potrivit secolului nostru luminat, participa toată nobilimea, deși — la rîndul ei — nu le pretindea burghezilor să le facă aceeași onoare, la petrecerile de la cazinoul boieresc. Aș mai putea vorbi

[1] **Personaje mitologice, frații Castor și Pollux au rămas proverbiali prin devotamentul reciproc.**

de banchete. Dacă e adevărat că *in vino veritas*[1], atunci auzind și pricepînd toasturile rostite la aceste banchete (pricepere pentru care se cerea să fi băut măcar patru pahare de vin) te puteai convinge că țara noastră e bogată nu numai în vinuri bune, ci și în bărbați de seamă. La mesele acestea se întrunea numai lume bună ; dintre toți bețivanii, cel mai mic în grad era și el măcar prim-jurat. V-aș fi putut conduce pe la diferite mese de joc unde franțujii — care acasă la ei s-au împotrivit interzicerii prin lege a jocurilor de noroc publice — s-ar fi putut convinge cît de greșite erau strădaniile lor, cînd, în ciuda interdicției, te poți distra de minune jucînd stos la cafenea, mai ales dacă cel care face cartea e un vicecomite, căci — iertе-mă criticii dacă întrebuințez din nou un dicton latinesc — potrivit dictonului *praesente medico nihil nocet*[2], în prezența celui chemat să garanteze respectarea legilor, încălcarea acestora nu poate dăuna nimănui ! Aș putea să vă fac și istoricul cîtorva nobile serate, al cîtorva amoruri de coconi și coconițe, ba chiar al unui număr oarecare de căsătorii boierești, astfel că amatorii de atmosferă aleasă ar putea găsi adevărate delicii în volumul trei — dar ce să-i faci, nu-i oricine înzestrat cu tactul și finețea necesare descrierii acestor lucruri... Și-apoi, tot ocupîndu-mă atîta de personajele de rînd ale romanului meu, am devenit rustic și eu.

Nimeni nu are mai mult respect decît mine pentru lumea bună. A existat o vreme în care o iubeam chiar, și — cum se întîmplă — am sfîrșit prin a evita pe cît mi-a stat în putință obiectul simpatiei mele de odinioară. De ce ? Numai și numai din respect ! Știu prea bine că nici o cameristă nu s-a interesat încă de un roman al cărui erou nu era cel puțin conte, și nici valeții nu obișnuiesc să aplaude la teatru, dacă, în schimbul banilor plătiți pentru bilet, nu au prilejul

[1] Adevărul e în vin (în lb. latină).

[2] În prezența medicului, nimic nu mai prezintă pericol (în lb. latină).

să vadă murind vreun duce. Dar ce să-i faci? Sînt și eu un excentric, iar lumea proastă creată de dumnezeu mă interesează mai mult decît așa-zisa lume bună. Răsăritul soarelui mi se pare mai frumos decît flăcările lumînărilor din saloanele boierilor celor mari. Am fost suficient de nenorocit în viață ca să întîlnesc mai multe fărpturi interesante în cămăși de pînză decît în straie scumpe, așa că las în seama unor mîini mai delicate sarcina de a scrie romane-model în care distinsele personaje au cîte șaisprezece strămoși autentici și chiar singurul om în toată firea, cu înfățișare de țăran neaoș, termină prin a-și desface în cele din urmă surtucul de șiac spre a-și arăta steaua ducală brodată pe piepții cămășii... În societatea înaltă din Porvár, un astfel de scriitor ar putea găsi mulți tipi pe care nu i-am prezentat cititorilor, dar totuși foarte utilizabili pentru dumnealui.

De pildă, unul ar fi domnul jude tabular Csatlósy, cunoscut pentru patriotismul său nu numai în județul Taksony, ci și în cele învecinate. Dacă-l întrebi de mîncărurile favorite, îți va mărturisi că nimic nu se poate compara cu piftia și tocănița de purcel; vorbind de muzică, va declara că operele lui Beethoven nu se pot compara cu muzica lui Bandi, lăutarul țigan, iar în materie de comerț te va asigura că nu cumpără niciodată marfă străină, decît dacă e mai ieftină decît cea indigenă... își iubește foarte mult țara. După cîteva minute de conversație, cuvinte ca: patrie, libertate și toți ceilalți termeni sublimi, meniți să te emoționeze, devin noțiuni atît de obișnuite și de frecvente, încît nu te impresionează mai mult decît un simplu „bună dimineața" sau „am onoarea". Și nu e vorba de o iubire obișnuită, din acelea plictisitoare prin insistența lor; e un sentiment excepțional, ca cel descris de Schiller în al său *Toggenburg*: cavalerul șade în fața mănăstirii, privind în sus, la iubita lui, și tot șade așa, privind și iar privind, pînă în ceasul morții; cu alte cuvinte nu face niciodată nimic, dar iubește nespus! A mai cîntat Schiller și

pe un alt cavaler, acela a cărui iubită și-a azvîrlit mănușa între fiarele sălbatice, pretinzîndu-i apoi cavalerului să se ducă și să-i ridice mănușa numaidecît. Cavalerul s-a executat, dar n-a mai vrut să știe de iubită [1]. Csatlósy n-avea decît una singură: patria, și s-ar fi purtat cu totul altfel dacă aceasta i-ar fi cerut ceva asemănător. El nu s-ar fi dus să ia mănușa; în schimb dragostea lui ar fi rămas neschimbată, într-atît devenise a doua sa natură. Se știe că nimic nu e mai primejdios pentru constanța sentimentelor, decît o iubită prea costisitoare. Plata sistematică ucide cea mai frumoasă dragoste. Judele tabular știa prea bine acest lucru și se păzea ca de foc de stabilirea unor astfel de relații între el și scumpa sa patrie. Totuși, deoarece cîte un dar mărunt sau o strălucită promisiune nu strică, judele le cultiva pe amîndouă. Era membru în aproape toate comisiile și comitetele, ba făcea parte chiar din conducerea multora din ele: unul din cei care nu iau parte la ședințe și nu achită cotizațiile făgăduite, dar figurează în toate anuarele și e deci un exemplu pentru toți ageamiii. Într-un cuvînt, Csatlósy era unul din cei mai respectabili și populari bărbați, cu toate că, după atîtea merite, nu constituia un fenomen atît de rar pe cît s-ar fi părut.

Un alt exemplar ar fi fostul primpretor Palaczkay, o personalitate tot atît de interesantă... Pe vremuri, Solon [2] prevăzuse pedepse pentru atenienii fără partid; dacă legea aceasta s-ar cuprinde și în *Corpus juris* al nostru, Palaczkay ar fi meritat un premiu, căci făcea parte nu dintr-un singur partid, ci din toate deodată. Știa omul, mai bine decît oricine, că pentru a merge înainte trebuie să pășești o dată cu dreptul și o dată cu stîngul și era cît se poate de convins că dăruindu-ne două urechi — plasate de ambele părți ale capului — și numai o gură — așe-

[1] Referiri la baladele *Cavalerul Toggenburg* și *Mănușa*, de Fr. Schiller.

[2] Solon (640—558), om de stat și legislator din Grecia antică.

zată drept la mijloc, între ele — natura a vrut să ne atragă atenția că e bine să pleci urechea la tot ce se spune în dreapta și în stînga, dar că vorbind trebuie să te menții mereu între cele două păreri. Într-un cuvînt, Palaczkay era cel mai binecrescut om din lume.

Nu e de lepădat însă nici Talléros János, milionarul din Porvár; omul avea pe puțin două sute de mii de florini și reprezenta în județul Taksony aristocrația nouă, adică a banului. De obicei ne place să ne batem joc de ea, în măsura în care o venerăm pe cea veche, dar nu pricep de ce. Începuturile vechii aristocrații sînt tenebroase și de fapt multe familii nu-și cunosc primul strămoș. Dar situația nu e oare identică și cu noua aristocrație, de vreme ce nici unul din membrii ei nu știe de unde a pus mîna tata sau bunicul pe acel prim florin care constituie temelia averii sale uriașe?! Adesea primul om cunoscut dintr-o familie n-a fost decît un bandit celebru, căpetenie de cete mari, spaima unui ținut întreg. De multe ori afaceristul se trage dintr-un cămătar, dintr-un escroc sau dintr-un hoț. Tradițiile marilor familii se leagă cel puțin de istoria patriei lor, sau uneori chiar de a lumii; nu se petrece oare același lucru cu aristocrația banului, îmbogățită din tranzacțiunile cu trei sau cu cinci la sută?! Cînd moare vreun domnitor, marile familii se îmbracă în doliu; dar, care rege a fost jeluit vreodată așa cum îl vor jelui bancherii Europei pe Ludovic Filip [1], cînd o fi să moară!? Pe descendenții vechilor familii nobiliare îi recunoaștem uneori după fizionomie, dar oare n-au și aristocrații banului trăsăturile lor distincte? Oamenii de neam au o seamă de înclinații și capricii ciudate; marii financiari de asemenea. Protipendada îi disprețuiește pe oamenii de rînd; bogatul pe cei săraci. Iată dar că asemănarea e perfectă și faptul că — după ispravnic — oamenii îl respectă mai mult pe repre-

[1] Ludovic Filip (1773—1850), ultimul rege al Franței. În timpul domniei lui capitalul bancar francez a cunoscut o puternică dezvoltare.

zentantul noii aristocrații, nu dovedește decît înțelepciunea lor.

Aș mai putea pomeni multe alte persoane, ca de pildă domnul Zászlósy, care, de cînd nu mai era la modă limba latină s-a foarte întristat, căci — vorba lui — dacă-i așa, se cheamă că degeaba s-a mai canonit el prin cele școli. Sau ca un jude tabular de la țară, care niciodată nu scrisese romane ci își văzuse de arătură, de însămînțat, de fiertul răchiei și de îngrășatul porcilor, ocupații de pe urma cărora devenise un adevărat cap politic, lucru lesne de crezut de vreme ce, gospodărind o viață întreagă, învățase cum poate deveni rentabilă agricultura, măcar spre folosul său... L-aș mai pomeni și pe inginerul-șef al județului, imbatabil as al tarocului, sau pe un învățat, care tot purtîndu-se ca și cum ar fi fost ceva de capul lui, în cele din urmă îi merse vestea că ar fi un mare învățat, de unde nu arăta a nimic altceva... Dar, cum v-am spus, mă văd silit să le încredințez toate acestea altcuiva, spre a reveni la familia lui Tengelyi, care trăia foarte retrasă, la Porvár.

Cîteva zile după arestarea soțului ei, doamna Tengelyi se mută la Porvár, unde închirie o locuință într-o căsuță mică. Biata femeie era din cale afară de amărîtă. Fusese întotdeauna mîndră de bărbatul ei — și chiar dacă nevasta unui notar rural nu prea are cu ce se mîndri, era de ajuns că soțul ei se bucura de respectul întregului județ și era prieten cu Vándory, așa cum odinioară fusese și cu vicecomitele. În general, aproape toată lumea avea încredere în Tengelyi, așa că Erzsébet se simțea îndreptățită să fie ceva mai mîndră decît nevestele celorlalți notari. Oriunde se ducea, auzea numai cuvinte de laudă la adresa bărbatului ei: Tengelyi e cel mai cinstit om din județ, se spunea pretutindeni, și femeia era mai bucuroasă decît de vreun titlu de mare boierie. Și-acum, soțul ei era la temniță, acuzat de o crimă odioasă, expus unor primejdii înfricoșătoare. Erzsébet avea mult curaj și-i fusese întotdeauna sprijin de

nădejde lui Tengelyi, la restriște; de data asta însă, cele întîmplate îi depășiseră puterile. Părea copleșită de durere. Nu se mai interesa de loc de mica ei gospodărie și toate încercările Vilmei de a o înveseli fură zadarnice. Cei care o cunoșteau mai bine, își mărturiseau discret că Erzsébet nu va putea supraviețui nenorocirii.

Cu totul alt efect aveau întîmplările asupra Vilmei. În zilele ei mai fericite fusese ca o floare legănată de vînt și înzestrată de natură cu o unică armă de apărare, frumusețea. Era o ființă blajină și avea toate însușirile simpatice ale făpturilor lipsite de forță. Nimeni nu s-ar fi așteptat să descopere într-însa energie și curaj. Dar nenorocirea abătută asupra tatălui și disperarea mamei îi dădură puterea să devină exact ceea ce trebuia să fie: consolarea părinților ei. Convinsă că tatăl ei era nevinovat, Vilma nu-și pierduse nădejdea că adevărul avea să iasă în curînd la lumină, dar situația lui Tengelyi, pe care-l respecta atît de mult, o îndurera adînc, mai ales că și ea se credea vinovată de suferințele lui. Nopțile, după ce mama adormea, se ruga în genunchi, ceasuri întregi uneori, implorîndu-l pe dumnezeu să se îndure de suferințele părinților ei; de multe ori plîngea pînă dimineața, cu capul înfundat între perne, dar cînd o vedea Erzsébet, părea liniștită. Aparenta ei seninătate o liniștea uneori chiar și pe Erzsébet. Cunoscînd-o cum a fost înainte și mai ales știind ce disperare o cuprinsese în primele clipe ale nenorocirii, era aproape inexplicabil cum se putuse transforma într-atîta, după ce se mutaseră la Porvár. Nu toată lumea știe că slăbiciunea izvorîtă din sentimente se transformă în energie îndată ce omul nu mai are de luptat împotriva dorințelor celor dragi, ci a unor situații grele. Egoistul împins de interesele sau numai de capriciile sale rezistă cu multă fermitate acestui fel de dorințe, în împrejurări obișnuite, dar cedează imediat ca un laș, cînd voința lui se ciocnește de o forță superioară. Dacă iubești, însă,

nenorocirile venite din afară au un efect invers. Da, pe Vilma o întărise iubirea, sentiment care-l face pe om capabil de orice pentru că e gata să îndure orice. Dragostea lui Ákos îi dădea atîta putere cît toate suferințele din lume, adunate la un loc, nu i-ar fi putut lua. Cîteodată, biata fată se mustra singură că poate fi atît de fericită în ciuda necazurilor ce se abătuseră asupra familiei sale.

Dacă a existat vreodată un tînăr care să merite dragostea ei, apoi acela era fără îndoială Ákos.

Ajuns la o anumită vîrstă, fiecare din noi se plictisește de reverii și începe să-și caute țeluri mai precise. E una din cele mai neplăcute perioade ale vieții, dar aidoma trupului tînăr, și sufletul se maturizează doar în frisoanele unei febre primăvăratice. E o perioadă în care ți-e scîrbă de tot ce vezi în jurul tău. Ákos trecuse de această vîrstă. Poate s-ar fi avîntat și el în vîltoarea vieții publice, dacă trăia în alte condiții, dacă tot ce vedea în jurul tatălui său nu l-ar fi dezamăgit sau dacă n-o cunoștea pe Vilma. Poate o făcea, căci nimeni nu pricepe, în tinerețe, că ideile care te însuflețesc sînt mult prea frumoase ca să se poată realiza și că tot ce poți înfăptui prin activitatea publică nu prețuiește destul ca să merite însuflețirea. In altă situație, Ákos ar fi făcut probabil ceea ce au mai făcut multe alte capacități din țara asta: s-ar fi străduit să reducă conținutul înalt al ideilor sale la mediocritatea cerută în caz că vrei să ai adepți numeroși și și-ar fi transformat sentimentele superioare în cuvinte, spre a le putea împărți cu dărnicie oamenilor. Dar după exemplul oferit de tatăl său, Ákos nu mai putea dori o astfel de viață. Luase de mai multe ori contact cu mulțimea, iar cele văzute în astfel de prilejuri nu-l îndemnau de loc să năzuiască la grațiile ei. „E de-a dreptul imposibil să iubești ori să urăști mulțimea, să ai stimă sau orice alt sentiment pentru ea, își zicea el adesea. Forța asta umană, forța asta oarbă, reacționează ca un ecou la orice sunet suficient de puternic și venit din

locul potrivit. Nu, nu merită s-o iubești sau s-o urăști. Mișcările mulțimii se aseamănă cu volbura de nisip zvîrlită de cicloni peste caravana prinsă în pustă, se aseamănă cu avalanșele care se rostogolesc bubuind spre văi, prăpădind păduri și sate. E un element care poate avea efecte mărețe, dar și îngrozitoare, și tocmai de aceea e o prostie să-i prețuiești forța oarbă, precum prostie e să te prefaci că o disprețuiești. E mai bine să n-ai nimic cu ea". Cum Ákos credea că propunîndu-ți drept scop fericirea iubitei, ți-ai fixat o țintă mai accesibilă dar nu mai puțin frumoasă decît cel ce vrea laurii, se ocupa numai de Vilma, mai cu seamă de cînd fata suferea atît.

Vicecomitele nu se mai împotrivea planurilor fiului său, așa că singura piedică din calea fericirii lui Ákos rămăsese îngrijorarea pentru soarta încă nesigură a lui Tengelyi.

Kálmán împărtășea grijile prietenului său, dar se simțea totuși nespus de fericit.

Mulțumită ultimelor întîmplări, Etelka descoperise părțile bune din caracterul acestui tînăr. Insuflețirea cu care lua apărarea tuturor asupriților și dîrzenia cu care acționa cînd era nevoie de ajutorul său, o făcură pe Etelka să uite de defectele lui, sau mai degrabă o convinseseră că de vreme ce tot nu există perfecțiune pe pămînt, e mai bine să ții la cineva ale cărui greșeli vin de la rațiune decît să fii legată de un om cu defecte determinate de sentimente. Ce-i drept, la petreceri Kálmán era și-acum ceva mai gălăgios decît s-ar fi cuvenit și, în ciuda dragostei sale pentru Etelka, nu se putea stăpîni să nu pomenească uneori de ogari, ba chiar să se ducă la vînătoare cînd vremea era prielnică. Aceste mici defecte nu puteau schimba hotărîrea Etelkăi, de mult luată, așa că toată lumea o considera logodnica lui Kálmán, deși mama ei vitregă continua să declare că nu va accepta niciodată un asemenea mariaj.

În ce-l privește pe Tengelyi, suferințele îndurate și experiența cîștigată în închisoare nu rămaseră fără

urme. Atîta doar că — așa cum se întîmplă întotdeauna în cazul oamenilor de caracter — în loc să-l fi schimbat, detențiunea îi adînci și mai mult calitățile și defectele. Îl cunoașteți pe Tengelyi. Era una din personalitățile înzestrate cu excelente calități, dar căreia destinul îi hărăzise un loc modest. În mijlocul unui desiș, stejarul nu poate crește în voie, iar crengile sale contorsionate și noduroase poartă urmele luptei și strădaniilor de a se înălța deasupra limitelor prea înguste ale mediului său; aidoma și la acest fel de oameni, numai asprimea lor îți arată că ar fi avut nevoie de un spațiu mai larg decît cel ce li s-a hărăzit... Sînt ființele cele mai demne de compătimire. Viața e o imensă înghesuială și dacă nu vrei să fii călcat în picioare, trebuie să te străduiești să răzbați; dorința aceasta de a ajunge ține totul în permanentă mișcare și e necesară pentru îndeplinirea fericirii individului, dar numai în măsura în care nu-l împinge prea departe. În viață — ca și în știință — partea cea mai grea dar și cea mai necesară este să-ți fixezi limitele activității; dacă n-o faci, vei fi de bună seamă nefericit. Adesea, destinul te nedreptățește și nu-ți satisface nici cele mai modeste dorințe; or, dacă vrei prea mult, nu te poți aștepta decît la deziluziile care vor urma speranțele prea trandafirii ale tinereții, și vei constata pe propria-ți piele că nu atît pierderile, cît mai degrabă visele nerealizate generează durerea. Tengelyi știa acest lucru și nu o dată se hotărîse să renunțe la orice aspirații mai înalte, mulțumindu-se exclusiv la limitele ce-i fuseseră impuse. „Notarul din Tiszaret nu-și poate propune să transforme țara asta, zicea el oftînd. De ce să-mi fac dușmani, cînd strădaniile mele nu vor putea izbîndi?! Perla devine prețioasă numai după ce ai înșirat-o alături de altele, iar omul își realizează valoarea maximă dacă nu-și depășește limitele firești." Ideile acestea, care-l stăpîneau în momentele sale de liniște, nu durau însă decît pînă cînd vestea unei noi samavolnicii sau nedreptăți îl

determina pe bietul notar să se angajeze iarăși într-o luptă lipsită de orice sorți de izbîndă. Nu avea cîtuși de puțin simț practic și nu voia să priceapă că, în veacul nostru luminat, cine vrea să urmeze întocmai poruncile unei morale îndeobște acceptate și recunoscute, dar uită că legile au nenumărate rezerve față de fiecare principiu de morală, mai ușor ajunge pe eșafod, decît în împărăția cerurilor.

Mai ales de cînd cu toate amărăciunile pricinuite de nenorocirea abătută asupra sa, Tengelyi devenise și mai intransigent. Sfaturile lui Völgyesy, rugămințile lui Vándory și ale lui Ákos nu-l putură îndupleca să stea de vorbă cu Réty. Deși Völgyesy îi atrase atenția nu o dată asupra greutăților pe care singur și le făcea, notarul refuza cu îndîrjire toate mijloacele de apărare obișnuite, dacă nu erau conforme concepției sale despre morală.

— N-am nici o vină, obișnuia el să spună. Nu sînt vinovat și asta se va dovedi, acum ori mai tîrziu. De vreme ce am ajuns să fiu silit să dovedesc că nu sînt un răufăcător, cel puțin să n-o fac prin mijloace care mă dezonorează.

Și de data aceasta, îl vom găsi pe notar angajat într-o discuție asemănătoare, cu tînărul său avocat.

Îndată ce sosise la Porvár, vicecomitele poruncise ca Tengelyi să fie mutat din beci în încăperea pe care doamna Réty o transformase, precum știm, în cămară de alimente. În limita posibilităților, prizonierul beneficia aici de oarecari înlesniri. Situația sa era ceva mai bună, mai ales că familia putea să-i facă oricînd vizite. Cum fereastra odăii dădea spre curte, Tengelyi se uita printre gratii la soarele strălucitor de martie, care topea încet ultimele limbi de zăpadă de pe acoperișuri. Völgyesy se plimba prin încăpere foarte nervos.

— Dar bine, stimate prietene, zise avocatul într-un tîrziu, oprindu-se tot la fereastră. Aș vrea să știu de ce e înjositor să stai de vorbă cu Réty, sau să-l rogi pe ispravnic, printr-o simplă scrisoare, să-ți amîne pro-

cesul. Știi bine că omul s-a arătat foarte prietenos, de fiecare dată.

— Îți spun eu că-i înjositor, răspunse notarul, nervos. Nu mă mai apuc de cerșit la nimeni. N-am nevoie de mila nimănui! Nu sînt vinovat! N-au decît să mă condamne! Treaba lor!

— Dar nu trebuie să le soliciți mila, făcu avocatul oftînd. Nu-ți cer decît să fii mai prietenos, să nu-i respingi pe cei ce te compătimesc, așa cum ai făcut mai deunăzi cu Krivér și cu primprocurorul... Cu ce ne-am ales? Cu doi dușmani în plus!

— Crezi că oamenii aceștia mă compătimesc pentru că sînt nevinovat? răspunse notarul pierzîndu-și răbdarea. Nici vorbă! Dacă ispravnicul nu se pronunța favorabil, amîndoi m-ar dușmăni de moarte. Cu de ăștia vrei să stau de vorbă?! Cînd încă era singur în rai, Adam își petrecea vremea printre fiarele pădurii; mulți au vrut să-l imite în zilele noastre, dar experiența le-a dovedit că numai ponoase tragi de pe urma acestor încercări: sînt sălbatici și pace. Mai bine să te ferești de ei.

— Dragă domnule Tengelyi, insistă avocatul, aproape implorîndu-l. Gîndește-te la gravitatea acuzației și la consecințele ei!

— Au să mă spînzure, nu-i așa? replică notarul cu amărăciune, căci mai ales de cînd era închis, obișnuia să dea frîu mai mult pasiunii decît rațiunii în discuție. Lasă-i s-o facă și pe urmă n-au decît să mă aibă pe conștiință. N-am să fiu eu prima lor victimă nevinovată. La urma urmelor, tot trebuie să mor odată, într-un fel sau altul, iar amintirea mea nu va dăinui prea mult printre oameni. Cei vechi spuneau că apa Letei, care desparte tărîmul morților de lumea noastră, șterge deopotrivă amintirile celor rămași dincoace și ale celor care au trecut-o.

— La familie nu te gîndești, prietene? se împotrivi Völgyesy îndurerat.

Fața lui Tengelyi se crispă de o durere nespusă. Își ascunse obrazul în mîini și stătu o vreme așa, fără să rostească un cuvînt.

— Ce vrei să fac? întrebă el în cele din urmă, cu vocea gîtuită de emoție. Vrei să-l rog pe Nyúzó, în genunchi, să mă protejeze?! Vrei să mă apuc de mituit? Vrei să cumpăr martori mincinoși? Vrei să mă folosesc de alte mijloace asemănătoare, care nu-mi inspiră decît scîrbă?! O, știu prea bine că argumentele de soiul acesta sînt mai convingătoare, într-un proces, decît celelalte, despre care-am învățat prin școli! Dreptul penal din țara noastră urmează principiile homeopatiei; acuzat de o mîrșăvie, trebuie uneori să te aperi săvîrșind într-adevăr mîrșăvii. Judecătorii de-aici din Porvár vor să facă dovada originei noastre orientale, interzicîndu-ți să te apropii de ei fără a le aduce daruri. Știu prea bine, dar nu-mi poți pretinde să-mi mînjesc viața, acum, la bătrînețe, cu fapte pe care le detest!

— Ești nervos, prietene, zise Völgyesy strîngîndu-i mîna cu căldură.

— Nervos? îi răspunse notarul cu amărăciune. Imaginează-ți că te-ai afla în situația mea și spune-mi dacă ți-ai putea păstra calmul. Am pornit în viață cu mari speranțe... A fost o prostie gogonată, dar ce poți să-i faci?! Așa pățește orice om de treabă cînd experiența nu-l învață că nu-i bine să nădăjduiască prea mult! Am fost silit să renunț la speranțele mele Anticii vorbeau de Sisif cel osîndit să împingă o stîncă la deal; de la jumătatea drumului, stînca se rostogolea însă mereu înapoi. Ei, eu m-am convins că Sisif își va împlini mai repede osînda decît cei care vor să scoată poporul din mocirla în care se înfundă mereu. M-am convins că mai repede se va umple butoiul danaidelor[1] decît măsura nedreptăților de pe pămînt. Iată de ce mi-am restrîns viața la cele mai modeste

[1] Personaje din mitologia Greciei antice. danaidele erau cincizeci de femei care, pentru faptul că își omorîseră bărbații, au fost osîndite să umple veșnic un butoi fără fund.

limite. Voiam să trec prin lume neștiut de nimeni, muncind neîncetat în universul meu minuscul, fără a-i depăși vreodată limitele. Cîte vieți omenești nu se aseamănă cu ceasornicul ale cărui rotițe se învîrt neîncetat, în timp ce pendulul bate mereu pe loc numai și numai pentru ca arătătoarele să ajungă pînă la ceasul din urmă! La fel am vrut să trăiesc și eu, să-mi fac fericită familia. Poate singurul lucru ce-l mai doream, era să le fac din cînd în cînd cîte un bine celor din jurul meu... Iată însă că nu mi-a fost dat nici măcar atît! Nenorocirea mea are să-mi ucidă nevasta... Degeaba se străduiește Vilma să-și ascundă durerea: știu că suferința ce-o încearcă din pricina mea îi va amări toată viața. Fiul meu va trebui să iasă în lume purtînd poate un nume dezonorat și-acum mi se mai cere să-mi calc convingerile! Asta e mai mult decît pot suporta, prietene!

— Toată lumea recunoaște că niciodată un om cinstit n-a ajuns, fără vina lui, într-o situație mai tristă decît a dumitale, zise Völgyesy emoționat. Dar ți-o repet că nu e nicidecum înjositor să-i ceri ispravnicului sau lui Réty o amînare! Nu văd ce m-ar putea împiedica să fac un asemenea gest.

— Cerînd să se amîne pronunțarea sentinței, recunosc fățiș că nu mă bizui pe dreptatea cauzei mele, se împotrivi Tengelyi, dînd din cap.

— Da de unde! îl întrerupse Völgysesy. Cerînd amînarea nu recunoști decît insuficienta elucidare a anumitor amănunte importante din proces. Trebuie să recunoaștem că în faza actuală toate dovezile sînt împotriva noastră... Opinia publică ți-e favorabilă, domnule Tengelyi, iar caracterul dumitale e atît de bine cunoscut încît — în ciuda lipsei de dovezi contrare — marea majoritate a oamenilor nu se îndoiește de nevinovăția dumitale. De am avea curți cu juri, aș îndrăzni să cer verdictul chiar în clipa asta, dar judecătorii se pot pronunța numai în temeiul actelor de la dosar, așa că deocamdată nu ne putem aștepta decît la o condamnare. Cine știe ce întorsătură vor

lua însă lucrurile, cu vremea ? Poate se vindecă geamgiul — căci s-a îmbolnăvit de tifos și e pe moarte — și l-om putea convinge cumva, ispitindu-l cu promisiuni, să spună adevărul ! Poate dăm de urma lui Viola, și-atunci cade toată acuzația, de la sine; poate...

În clipa aceea se amestecă în vorbă și bătrînul János, care intrase neobservat și auzise ultima parte a discuției. Trebuie să se știe că, rugat de Ákos, vicecomitele îi îngăduise husarului să-i facă lui Tengelyi puținele servicii de care acesta avea nevoie, așa că János se prezenta de zece ori pe zi și dacă nu-și găsea de lucru, încerca să-l înveselească cu cîteva cuvinte, cînd notarul era singur. De multe ori strădaniile lui János îl oboseau pe Tengelyi, dar bătrînul ostaș avea o inimă atît de bună încît notarul nu mai băga de seamă că-i înșira niște palavre plicticoase și constată că niciodată nu-i fusese dat să vadă mai multă noblețe decît aceea îmbrăcată în straiele servitorului...

— Mă rog dumitale, cucoane, zise bătrînul apropiindu-se de cei doi interlocutori. Să fie adevărat că dînd de urma lui Viola îl putem scăpa pe boier ?

— Fără îndoială, zise Völgyesy. Totul e să-l găsim pe Viola. Cum și-a recunoscut și pînă acum faptele, putem nădăjdui că va recunoaște și crima. Or asta înseamnă că avem cîștig de cauză...

— Păi atunci trebuie să-l căutăm pe Viola, zise husarul îngîndurat.

— E singurul lucru pe care l-am făcut de cînd domnul Tengelyi a fost adus aici, răspunse Völgyesy oftînd. Am trimis poruncă tuturor pretorilor, în toate județele, dar degeaba. Nu-i, și pace !

— Păi, așa nu mă mir că nu-l găsirăți ! făcu János clătinînd din cap. Cine-a mai văzut pisică cu zurgălăi ? Doar n-o fi nebun Viola să se dea pe mîna vreunui pretor !

— Bine, dar cum să facem ?! Știi vreun alt mijloc ? se interesă Völgyesy.

— Sigur că știu, răspunse János. E singurul mijloc cu putință. Cînd vrei să dai de urma unui lucru furat ori a unui haiduc, tot la haiduc trebuie să te duci. De Viola trebuie să întrebăm pe cunoscuții lui, că ăia or fi știind pe unde e.

— Pe Ielea Lipták am întrebat-o; pe Peti de asemenea...

— Eheei, țiganul! îl întrerupse János. Pun rămășag că șmecherul ăsta bătrîn ne-ar putea duce chiar în clipa asta pînă la el, dacă ar vrea. Dar mai știi? Te pomenești că o fi fost și el amestecat oleacă în istoria cu moartea lui Macskaházy! Și-apoi, a fost întotdeauna omul de încredere al lui Viola. Și-a făcut socoteala că pe boier are cine-l ajuta și n-au să-i facă mare lucru, dar Viola nimerește taman în streang, dacă pune mîna pe el isprăvnicia.

— La drept vorbind, Peti știe de la domnul vicecomite că Viola nu va mai fi judecat de tribunalul statarial, zise Völgyesy. Iar dacă o fi să încapă pe mîna tribunalului ordinar, îți garantez eu că tot nu-l condamnă la moarte, căci în afară de crima asta n-a săvîrșit mare lucru, și-apoi, a mai fost o dată la un pas de moarte!

— Garantezi dumneata, cucoane, dar Peti nu te crede, zise husarul. Dacă-i vorba de streang, apoi nimeni nu-și dă prietenul pe mîna stăpînirii, chiar de-ar garanta un județ întreg că n-are să pățească nimic. Dar sînt alții...

— Care alții? întrebă Völgyesy.

— Păi, oricare dintre haiducii închiși aici, cucoane, răspunse husarul. Oamenii de treabă nu se cunosc între ei, dar haiducii-s o singură ceată. De pildă deținutul de corvoadă de la bucătăria domnului primprocuror. Csavargós Gazsi îi zice. Dați-i drumul numai pe vreo două-trei săptămîni. Nu singur; îl însoțesc eu, îmbrăcat țărănește, și vă garantez că nu-l las să-și ia tălpășița, iar de nu vi l-om aduce pe Viola, să nu mă creadă nimeni cînd oi povesti cum i-am bătut pe franțuji la Aspern.

În calitatea sa de procuror al isprăvniciei, Völgyesy știa prea bine că datorită sistemului de organizare al închisorilor noastre deținuții puteau păstra legătura permanentă cu complicii lor aflați în libertate, drept care o parte din loviturile viitoare se puneau la cale chiar în celulele temnițelor; și mai știa că de pildă un lucru furat nu mai putea fi regăsit vreodată decît pe temeiul informațiilor primite de la arestați, așa că acceptă imediat sugestia lui János, făgăduind să obțină chiar în aceeași zi de la vicecomite eliberarea temporară a lui Csavargós, pentru ca acesta să poată porni la drum cu János încă în dimineața zilei următoare.

— Mai bine în noaptea asta, zise János după ce se gîndi puțin. Dacă ne vede cineva plecînd împreună — fie pușcăriaș, fie dărăban — pînă mîine seară află toți haiducii din județ și au să ne ia drept spioni... or așa nu-l mai găsim niciodată pe Viola.

Völgyesy se declară de acord.

— Și-apoi, aș mai avea o rugăminte, nu vă fie cu supărare, cucoane! continuă husarul, puțin cam încurcat. Nu că n-aș vrea să-l ajut pe boierul nostru — dumnezeu mi-e martor că aș face orice să-l scap din blestemata asta de temniță — dar om e și bietul Viola, iar nevastă-sa piinea lui dumnezeu și are niște copii tare frumoși... Să-i fi văzut, cucoane, cum mă trăgeau de mustață, zicîndu-mi „nene"... N-aș vrea să fiu părtaș la moartea tatălui lor! Dați-i orice altă pedeapsă, dar moartea... moartea-i un lucru tare ciudat, cucoane!

Völgyesy își repetă declarația de mai înainte. Pînă la urmă husarul se lăsă convins.

— Dacă-i așa, cucoane — zise el răsucindu-și mustața — ... și mă rog, de ce n-ar fi așa, mai ales că are să făgăduiască și domnul vicecomite!... La urma urmei, domniile-voastre hotăriți pe cine să spînzurați și pe cine nu... Va să zică, dacă-i așa, apoi să nu-mi mai ziceți mie om de treabă dacă nu vi-l aduc pe Viola. Mai bine-i și de el, săracul, să-și facă osînda, iar stăpînul meu are să se îngrijească de copii și de nevastă.

Ei, dați-i drumul lui Gazsi să meargă cu mine și-o să auziți curînd vești despre bătrînul János. Multe porunci năstrușnice m-au purtat pe drumuri de cînd sînt; și de fiecare dată m-am întors cu bine. Nu-i bine să te pierzi cu firea prea de tot.

Husarul ieși. Völgyesy mai discută o vreme cu Tengelyi ce sorți de izbîndă va avea noua încercare. Avocatul își puse multe nădejdi în ea, dar notarul nu prea credea în reușită. Într-un tîrziu Völgyesy își luă rămas bun și plecă să intervină la vicecomite pentru eliberarea pușcăriașului de corvoadă.

Tengelyi se gîndea la ciudatele complicații din viața omului. Oare există cineva pe o treaptă atît de înaltă ca să fie îndreptățit a spune: omul acesta, pe care eu îl disprețuiesc, nu va avea niciodată vreo înrîurire asupra destinului meu!? Uneori cele mai strălucitoare fapte nu sînt decît consecințele unor cauze mărunte. Alteori o viață din cele mai simple se află în corelație cu istoria omenirii întregi. Există de bună seamă nenumărate cazuri în care cutare sau cutare n-ar fi ajuns croitor dacă Napoleon nu era surghiunit pe insula Sfînta Elena... Cine ar putea cunoaște corelația dintre viețile omenești, dintre bine și rău, dintre sublim și josnic?... Cert e un singur lucru: nu există ton, oricît de îndepărtat, care să nu se poată armoniza cu viața noastră, sau care să nu ne-o poată distruge... La ce bun deci să fii orgolios?!

36

Întîmplările pe care vi le-am povestit se petreceau în luna martie. Dacă ați fost vreodată la Porvár sau în alte capitale de județ, trebuie să știți că mortalitatea din închisorile noastre își atinge apogeul tocmai pe la începutul primăverii. Nu văd pentru ce chiar anul în care se petrecea întîmplarea noastră să se fi

deosebit de ceilalți ; iarna, toată lumea își caută adăpost prin temnițe, căci sînt mai calde, drept care în anul acela ele erau la fel de umede și de murdare ca altădată. Deci, întorcîndu-ne din nou acolo cu povestirea noastră, e firesc să constatăm că bîntuia tifosul obișnuit din toți anii. La Porvár nimeni nu se formaliza de așa ceva, cum nu s-ar fi formalizat aflînd că vreuna din lăzile cu bani ale încasatorilor de biruri suferă de atrofie... La urma urmei, toate își au bolile lor firești — și temnița, și lada cu bani — așa că tot județul, inclusiv medicii, priveau cu un calm într-adevăr stoic la singurul coșciug al temniței, în care se scoteau morții din celule : uneori doi-trei pe zi.

Știu că romanul meu are un mare defect : prea fac multă filozofie, și cîteodată mă apucă mila de bieții cititori. Sînt profund convins că e foarte enervant să citești o carte, dacă scriitorul își întrerupe mereu povestirea și-și face tot felul de teorii... Am făcut o dată o excursie la munte, cu un prieten. Era un om de treabă și știa atîta din științele naturale, încît putea să-ți facă o disertație, pe îndelete, timp de cîteva ore. Era deci unul din savanții care își însușesc știința ca pe o haină de vară : nu de dragul utilității ei, ci așa, ca să aibă tot ce-i trebuie unui om cu pretenții, înclinat să se folosească de orice prilej pentru a stîrni admirația celor mai puțin învățați decît dînsul. De fapt pornisem împreună numai pentru a vedea de pe un pisc înalt apusul soarelui, dar emeritul meu prieten se oprea la fiecare pas să rupă o floare ori să ridice o piatră și-mi ținea lungi lecții de botanică și mineralogie. Eram furios ca niciodată... Și iată că în ciuda faptului că n-au trecut decît puțini ani de-atunci — azi mă port la fel cu cititorii mei !... M-ați urmat pînă acum ca să-i vedeți în sfîrșit căsătoriți și fericiți pe eroii mei — Ákos și Vilma — iar eu vă opresc la fiecare pas, plictisindu-vă cu explicații. Dar ce să-i fac !? Fiecare cu metehnele lui... (Ce-i drept, Vándory crede același lucru și despre calități !) Poate că formularea mai precisă ar fi însă următoarea : în diferite epoci

ale vieții sale, fiecare om se face vinovat de aproape toate soiurile de defecte, așa că nu prea poți afirma despre semenii tăi nimic din ce nu ți s-a potrivit vreodată și ție însuți. In momentul de față defectul meu ar fi surplusul de vorbărie, dar n-am ce face! Știu că uneori vă povestesc lucruri cunoscute de toată lumea de la noi, așa că n-ar mai trebui puse într-un roman; știu că oamenilor le place adevărul cît mai asemănător aurului: adevărul care nu e tare și este destul de maleabil ca să-l poți răsuci cum vrei... Or, eu n-am respectat întotdeauna această condiție! Trebuia să descriu mai multe idile, din care — ca dintr-un nou Knigge[1] — tineretul putea învăța cum să se poarte în anumite împrejurări; cîteva fapte mărinimoase ar fi ridicat de asemenea valoarea operei mele și nu mă îndoiesc că un capitol în care personajele mele ar fi făcut risipă de noblețe sufletească — așa cum, în piesele de teatru, lorzii englezi fac risipă de aur — era mai de efect decît tonul meu sec și cotidian. Se știe că pentru bărbații mustăcioși și pentru femeile cu bonetică romanul nu e decît un surogat al basmului, și recunosc că un basm e într-adevăr interesant cînd cuprinde lucruri pe care nu le găsești nicăieri aievea. Da, știu prea bine: de sute de ori mi-am repetat-o, de sute de ori m-am hotărît să-mi îndrept greșelile, dar n-am reușit. Mi se pare că Arhimede[2] a spus: dați-mi un singur punct exterior al lumii noastre și eu vă creez o lume nouă; ei bine, eu nu am un astfel de punct. Cine-mi poate pretinde să creez o lume nouă, o lume diferită de aceea în care trăiesc, în care mi-am ancorat toate ideile și sentimentele, în afara căreia nici măcar imaginația mea nu se simte la

[1] Friedrich Knigge (1752—1796), scriitor german, autor al unui „Cod al manierelor elegante".

[2] Arhimede (287—212 î.e.n.), matematician și fizician din Grecia antică.

largul ei? Dacă Danton[1] mi-ar fi pus întrebarea: poți să-ți iei cu tine patria pe tălpile încălțămintei? — eu i-aș fi răspuns afirmativ. Da, întotdeauna îți iei patria cu tine, pe tălpile încălțămintei. Iar dacă n-ai avut încălțăminte și ai pornit la drum desculț, tot cu tine ai luat-o și-o porți pînă-n țara viselor, pînă pe tărîmul poeziei libere! Cel puțin, în ce mă privește, eu nu sînt destul de poet ca să pot uita trista realitate în timp ce-mi scriu opera, iar dacă nu-mi iertați această slăbiciune, nu pot să fac altceva decît să-mi recunosc vina și să vă făgăduiesc că mă voi îndrepta.

De pildă, în situația de față vorbeam despre frecvența cazurilor mortale din temnița de la Porvár. Ce vreți prilej mai bun de a insista puțin asupra sistemului nostru sanitar!? Înlănțuirea firească a ideilor mi-ar îngădui s-o fac și v-aș putea înșira aici date, care mai de care mai frumoase, iar dumneavoastră ați putea constata uimiți cîtă și ce excepțională grijă avem pentru tămăduirea bolnavilor noștri. Aș putea descrie toată organizarea poliției noastre sanitare, convingîndu-vă că preafericita noastră țară e scutită și de această instituție ca și de toate celelalte din domeniul poliției publice. Eu însă îmi calc pe inimă și nu spun nimic. Cred că e destulă abnegație în gestul meu, deoarece medicul-șef al județului Taksony e o personalitate care a făcut nu o dată dovada că nimic nu e mai comod și mai folositor în lume — materialicește vorbind — decît să aplice întocmai toate dispozițiile sanitare existente.

Cu cîțiva ani în urmă bîntuise prin toată țara o molimă ce secera vitele. Se dăduseră dispoziții generale, așa că intrase în carantină și județul Taksony: accesul oricărei vite străine era strict interzis. Ce s-a întîmplat însă? Unul din primpretori cumpărase niște vite dintr-un județ vecin și voia să și le aducă acasă.

[1] G. J. Danton (1759—1794), om de stat francez, conducător al dreptei în revoluția din 1794. Sfătuit să fugă în străinătate pentru a scăpa de ghilotină, Danton a răspuns: „Poți să iei cu tine patria pe tălpile încălțămintei?"

Cum însă la granița județului se aflau cîțiva paznici și un comisar care nu-i dădură voie să-și transporte animalele în județ, primpretorul se pomeni într-o situație cît se poate de neplăcută: alteori își trimisese cireada la păscut pe imașul vecinilor și-acum nu i se îngăduia s-o aducă pe propria lui pășune! Dar situația aceasta, care venea într-un categoric conflict cu sfințenia proprietății, nu dură mult: medicul-șef constată că poruncile de sus interziceau numai accesul vitelor *străine* și — convins că un om cu mintea întreagă nu poate considera străini boii cumpărați de un primpretor din județ — dădu imediat aprobarea necesară. Ce-i drept, consiliul locumtenențial îl cam dezaprobase, dar poate tocmai ca să dreagă această greșeală, cu alt prilej — cu două săptămîni înainte de tîrgul din Porvár — medicul-șef propuse în consiliu să se declare carantină în județ, pentru toată săptămîna iarmarocului, chipurile pentru că molima izbucnise, mai mulți ani la rînd, mereu în luna cu pricina. De fapt, în județul vecin nici pomeneală nu era de molimă, dar un lucru e sigur: niciodată moșierii din județ nu-și vînduseră boii la un preț atît de bun, iar domnul medic-șef deveni extraordinar de „popular"!

V-aș mai putea istorisi multe cazuri asemănătoare de pe urma cărora medicul-șef se alesese cu multe simpatii... Dar cum țiu să vă povestesc numai strictul necesar, așa cum prevăd regulile criticii, pentru prezentarea caracterului eroilor, cată să demonstrez, în cazul de față, de ce era dumnealui medic-șef tocmai în județul Taksony.

De obicei scriitorii noștri plasează acțiunea povestirii lor în străinătate; pesemne fac așa din pricina unei mari deficiențe a subiectelor băștinașe: aproape toate au foarte strînse legături cu problemele constituționale. Pentru noi maghiarii politica este pîinea cea de toate zilele; toți ne hrănim cu ea și unii — lipsiți de altă hrană — au uneori dificultăți cu stomacul, din pricina asta. La noi orice subiect îți cere cunoștințe din domeniul politicii, așa că, de pildă, nu vă pot vorbi despre

medicul-șef fără să schițez situația problemei constituționale în județul Taksony. Toată lumea știe cît e de controversată, în administrația județelor noastre, problema : cine are competența să numească pe medicul-șef. Unii ar putea crede că se discută dacă numirea trebuie s-o facă medicii din județ, colegiul medical al universității maghiare sau medicul-șef al țării. Doamne ferește ! Dată fiind autonomia județelor noastre, obiectul discuției nu poate fi decît unul, și anume : are dreptul vicecomitele să numească pe medicul-șef sau numirea se face pe baza alegerilor județene, — dar problema e cît se poate de greu soluționabilă, deoarece există foarte mulți oameni întregi la cap, și aceștia găsesc că nici una din alternative nu e justificată.

Fostul medic-șef, vestit în tot ținutul, obișnuia să tragă în păsări cu alice pentru iepuri și dădea tuturor bolnavilor aceleași hapuri. Rezultatul era identic în ambele cazuri : păsările mărunte și cazurile mai puțin grave scăpau cu bine. Dar bunul domn murise, așa că problema ajunsese din nou la ordinea zilei. Ispravnicul îi făgădui îndată postul unui tînăr foarte capabil pe care îl știa un bun conservator în toate domeniile. Tînărul avea diplomă de profesor și fusese educator timp de cinci ani la o casă mare, unde își cîștigase remarcabile merite ; publicase cîteva poezii, ba chiar niște rebusuri în „Frumoasa distracțiune" și era romano-catolic. Cum însă tagmele județului Taksony aveau drept de electiune, numiră la rîndul lor pe altcineva. Cel de al doilea nu era de loc cunoscut în județ, dar se spunea că știe franțuzește și englezește, se pricepe bine la creșterea viermilor de mătase, e membru onorific în mai multe societăți agronomice din străinătate și că studiase nu numai medicina ci și dreptul, la colegiul din Patak. Unde mai pui că era reformat get-beget ! Bineînțeles, județul se împărți în două tabere și trecu mai mult de un an pînă să se potolească gîlceava dintre tagmă și guvernatorul lor — nu însă înainte de a se fi renunțat reciproc la cei

doi candidați, pentru a se cădea de acord asupra celui de al treilea, actualul medic-șef. Acesta era luteran și deci concepția sa despre religie nu putea fi antagonistă nici vederilor ispravnicului, care nu voia medic calvin, și nici dorinței tagmelor, care protestau, dîrze, împotriva papistașului. În afară de aceasta nu avea nici principii conservatoare, nici de altele, așa că era la fel de aproape de toate partidele; nu făcuse niciodată educație cuiva, habar n-avea de franțuzească sau de engleză, nu se pricepea la viermii de mătase, nu scria poezii și nu era membru în nici o societate străină sau autohtonă. Nici nu se putea om mai potrivit pentru a întruni voturile partidelor opoziționiste, în decernarea importantului rol de înger al păcii pogorît pe pămîntul județului Taksony.

După cîte vedeți dar, din prima clipă a apariției sale medicul-șef lecuise județul de cea mai frecventă și, implicit, cea mai mare boală: aceea a fracționarismului. Poate nu toată lumea îi atribuia meritul, dar oamenii mai culți știu că dumnealui avea tot atîtea merite în tămăduirea acestei boli, cîte au colegii săi celebri în cazurile cele mai senzaționale... Acest prim tratament i-ar fi putut aduce de bună seamă celebritatea, dacă în zilele noastre o singură faptă — cît de strălucită — ar fi de ajuns să-ți creeze nimbul. În istorie, e de ajuns o faptă mare — dovadă Mucius Scaevola, Horatius Cocles, Curtius[1] și multe alte exemple — dar în viață nu. Celebrițățile trecutului pot sta liniștite pe piedestalul pe care l-au înălțat vremurile... Chiar dacă nu se mai folosește niciodată de pumnal, Brutus[2] va rămîne veșnic cunoscut. Dar fiind încă printre cei vii, nu ai să poți atrage atenția mulțimii în continuă mișcare, decît îmbulzindu-te și făcînd mereu gălăgie.

---

[1] Eroi din Roma antică, deveniți legendari datorită vitejiei lor.

[2] Om de stat roman (85—42 î.e.n.), a organizat conspirația împotriva lui Caesar, pe care l-a ucis cu pumnalul în incinta senatului.

Dacă cunoașteți cîteva celebrități literare, îmi veți da dreptate neapărat. Credeți că pentru a-ți făuri un nume în literatură ai nevoie de vreo operă genială, plină de cugetări adînci sau de sentimente măreț? Așa! Cu ce se luminează ulițele? Cu luceferi sau cu fanare? Luceafărul scînteiază pur, raza lui e veșnic frumoasă, dar e departe, sus, pe cînd fanarul e mai aproape, îi vezi feștila, lumina și fumul și-l poți aprinde din nou, zi de zi. Luceferii pot fi uitați; fanarul își semnalează prezența pînă și prin miros. Totul e să-l aprinzi în fiecare zi... Iată taina celebrității literare. O puteți avea, dacă îmi urmați sfatul.

Scrieți cîteva poezioare, dar puneți-o pe fiecare în alt album sau în altă revistă, pentru ca numele dumneavoastră să apară în mai multe părți. Despre fiecare din aceste poezioare un prieten va scrie și va publica în diferite reviste cîte o critică elogioasă, sau măcar una în care să sublinieze drastic anumite greșeli, prezentîndu-le însă drept uriașe defecțiuni cum numai genialitatea însăși poate produce. Astfel de note critice atrag altele, se naște controversa, polemica, scandalul, și iată că autorul poezioarei devine cunoscut. Pe urmă, nu mai e greu să-ți menții numele în circulație. Cîte o nouă notă despre scrierile recente, cîte-un proaspăt scandal literar, sau un articol de critică... O dată ajuns, te vei menține la suprafață cu atît mai lesne, cu cît ești mai ușor, și valurile nestatornice ale celebrității te vor legăna mereu. Dar, cum vă spuneam: numele trebuie să circule, oricînd și oricum, numai să circule; asta-i toată filozofia. Cîrtița care și-a făcut mușuroiul în mijlocul cărării îți atrage atenția mai ușor decît mormîntul lui Achile, splendid dar aflat departe.

Există anumite asemănări între munca scriitorului și a medicului. (Așa se explică de ce medicii nesatisfăcuți de realizările din meseria lor se apucă atît de ușor de literatură.) Într-adevăr, unul se străduiește să tămăduiască bolile morale, celălalt bolile trupești ale omului și amîndoi reușesc cam în aceeași măsură. Cît

despre glorie, metoda de a o cuceri e de asemenea aceeași. Medicii pot deveni celebri tot prin *circulația numelui*; or, nimeni nu se pricepea mai bine decît medicul-șef din Taksony la acest aspect al meseriei... Avea omul, aproape în fiecare an, cîte zece cazuri extrem de grave, dar toate se sfîrșeau cu desăvîrșita vindecare a pacienților. Oricărui om vindecat îi place să i se spună că era cît pe ce să moară, iar medicul nu trebuie să facă altceva decît să se ferească a-și contrazice pacientul, cînd acesta vorbește despre miraculoasa lui salvare. În fiecare an i se aduceau mulțumiri publice în presa locală, ba chiar în cîteva ziare străine mai citite la noi. Aceste manifestări ale recunoștinței aveau efect mai ales pentru că, fiind semnate de necunoscuți, toată lumea se putea convinge că nu e vorba de vreo mistificare pusă la cale de prietenii medicului. Homeopații, aleopații, hydropații, ba chiar cei ce tămăduiau pe temeiul sfaturilor primite de la somnambuli, nu mai conteneau cu laudele la adresa lui. Medicul-șef își trata fiecare bolnav după sistemul cerut de pacient, metodă cît se poate de avantajoasă, căci la ananghie nimeni nu putea da vina pe el și-apoi putea conta întotdeauna pe apărători. Dacă pacientul murea în urma unei flebotomii, homeopații aruncau vina toți într-un glas pe bolnav pentru că ceruse să fie tratat după metoda aleopatică, iar dacă murea fără să i se facă flebotomia, aleopații constatau că de vină erau numai efectele dăunătoare ale homeopatiei. Pe lîngă aceste frumoase însușiri, medicul-șef mai avea obiceiul să propună tuturor celibatarilor ipohondri să se căsătorească; nu le interzicea niciodată domnișoarelor să danseze și trimitea, vara, la băi pe toate femeile venite să-l consulte. Bărbaților tratați după metoda homeopatică le permitea să fumeze, aleopaților le îngăduia mîncărurile lor preferate și recomanda vin hydropaților, așa că nu trebuie să ne mire dacă acest bărbat plin de bun simț se bucura, atît în județul Taksony cît și în cele învecinate, de încrederea tuturor.

Dar pentru orice medic turul de forță e boala contagioasă. Numai luptînd împotriva ei, numai făcîndu-și datoria sub amenințarea continuă a unei primejdii prea bine cunoscute, numai înfruntînd moartea de sute de ori în fiecare clipă, poate da dovadă medicul de curajul și abnegația pentru care îți trebuie însuflețire și iubire față de semenii tăi. Eu cunosc astfel de oameni.

Un strașnic prilej îi oferea medicului-șef epidemia de tifos din închisoare și trebuie să recunoaștem că omul nu-și dezminți caracterul. Pentru un medic-șef, datoria de căpetenie, în astfel de cazuri, e de a opri cu orice preț răspîndirea molimei. Ei bine, și în această privință eroul nostru își făcea datoria din plin. Știind că trece zilnic pe la toate familiile de elită, omul nu voia să le aducă boala în casă și, dînd dovadă de multă abnegație — căci oare cărui medic nu i-ar părea bine să aibă mulți pacienți? — își lăsa în plata domnului toți bolnavii din pușcărie, încredințîndu-i bunului plac al naturii. Procedeul avea vădite avantaje: întîi și-ntîi, nota de medicamente nu creștea, și-apoi, în ciuda faptului că din mulțimea de bolnavi pe care-i avea sub îngrijire zilnic mureau cîțiva, dumnealui nu putea fi acuzat că oamenii piereau de pe urma unui tratament greșit, iar sensibila lui inimă era scutită de multe dureri!

V-am mai spus, cred, că temnița din Porvár nu era o locuință prea neplăcută — cel puțin așa ziceau locatarii ei. Mai ales iarna, atmosfera familiară, vinul, rachiul, cărțile de joc, cîntecul și discuțiile compensau cu mult succes lipsa libertății personale, așa că — de cu toamnă — mulți dintre locuitorii nobili și nenobili din județul Taksony nu se astîmpărau pînă nu-și asigurau un locșor pentru iarnă, „la isprăvnicie". În primăvara aceea, însă, te treceau fiorii văzînd ce se petrecea acolo.

Ce-i drept, închisoarea avea și un spital. Tagmele județului nu voiseră să se împotrivească poruncilor de sus și așezaseră într-o cameră șase paturi pentru

bolnavi. De obicei spitalul era plin, cu toate că numărul deținuților nu trecea de cinci sute. Vă închipuiți însă că, în asemenea condiții, era imposibil să izolezi bolnavii în timpul epidemiei și fiecare din ei rămînea acolo unde l-a doborît boala. Nu exista o singură celulă în care moartea să nu-i fi decimat pe deținuți. Din încăperile de sus — unde erau înghesuiți cîte treizeci ba chiar cîte optzeci de oameni — se scoteau în fiecare dimineață cîteva cadavre. Jos, epidemia se dezlănțuise cu și mai multă furie: în unele celule nu mai existau decît doi-trei supraviețuitori.

Nefericiții deținuți căzuseră într-un fel de toropeală proprie deznădejdii. Chiar cei mai curajoși erau îngroziți de suflul morții, prezent pretutindeni, iar dărăbanii — obligați de slujbă să intre în celule de cîteva ori pe zi — își îndeplineau sarcina în cea mai mare grabă și, o dată ieșiți de acolo, vorbeau înfiorați de tot ce le fusese dat să vadă. Altădată, zarva petrecerilor din beciuri răzbătea pînă sus; acum totul era mut. Prin ferestrele dinspre stradă ale subsolului se auzeau, seara, cîntece bisericești psalmodiate încet; corul acesta sinistru, care părea că vine din măruntaiele pămîntului, îi înfricoșa pe trecători. Uneori, în liniștea nopții, paznicul auzea murmurul rugăciunilor rostite de pușcăriași; apoi se făcea din nou liniște, ca într-un mormînt. Deținuții vorbeau rar și numai în șoaptă. Dimineața, cînd veneau să-i scoată în curte o jumătate de ceas pe cei neatinși încă de boală, dărăbanii îi găseau rezemați de gratii. Se rugau cu toții să le deschidă cît mai repede ușa, să nu piardă nici o clipă din fericirea de a putea vedea albastrul cerului. Cîte un bolnav pe care nu-l mai țineau picioarele își încorda ultimele puteri și, sprijinit de ceilalți, urca scările tîrîndu-se, ca să mai respire o dată aerul înmiresmat al primăverii. Alții, prea slabi ca să se mai poată urni, se uitau triști în urma norocoșilor... Uneori cîțiva mai sănătoși se întorceau să-i urce și pe ei în curte.

În prima celulă, la capul scărilor, erau închiși — printre alții — și doi frați. Ciobani amîndoi, copii ai unor oameni de treabă, fuseseră condamnați la un an de pușcărie pentru o faptă săvîrșită mai degrabă din neastîmpăr. Ceruseră să fie închiși la un loc. Mezinul, aproape copil încă, se îmbolnăvise în primele săptămîni, iar fratele mai mare îl îngrijea ca o mamă duioasă. El îi dăduse ghies celuilalt, el îl dusese la păcat, din pricina lui fusese închis — și-acum să-l vadă mort, să știe că, fără voie, tot el l-a ucis?! Chiar din prima zi cînd izbucnise boala, fratele mai mare îl implora mereu pe dărăban să cheme un medic sau să-l scoată pe bolnav din celulă și să-l roage pe vicecomite să-i dea drumul, hotărît să ispășească el pentru amîndoi.

— Țineți-mă doi ani dacă trebuie, țineți-mă cîte zile oi mai avea de trăit, dar dați-i drumul bietului băiat, că n-are nici o vină... Eu l-am împins la păcat!

Se ruga de căprarul dărăbanilor împreunîndu-și mîinile, și ochii acestui om aspru se umpleau de lacrimi cînd trebuia să-i spună că nu-i poate face pe voie deoarece isprăvnicia poruncise să nu fie eliberat nici un deținut cîtă vreme avea să bîntuie molima, ca să n-o mai răspîndească și în felul acesta. Apoi, cînd pierdu orice nădejde, văzînd că boala îi răpune fratele, nefericitul nu mai vorbea cu nimeni. Ședea tăcut lîngă bolnav, atent la cea mai mică mișcare a acestuia, ținîndu-i mîna sub căpătîi. Dimineața, cînd se deschidea ușa de gratii iar deținuții erau conduși în curte, îl lua în spinare, îl scotea afară, se așeza lîngă el, îi vîra brațul sub cap ca unui copil și aștepta tăcut să treacă jumătatea de ceas și să fie trimis înapoi în celulă.

— De ce-l mai cari cu tine? îl întrebă o dată unul din dărăbani. Nu vezi că-i mort?!

Pușcăriașul își privi îngrozit fratele. Acesta zăcea nemișcat. Își apropie buzele de fața lui: nu mai respira; își lipi palma pe pieptul lui, deasupra inimii: nu mai bătea; îi privi ochii: nu mai era viață în-

tr-înșii; era înțepenit și rece ca gheața... Nu mai încăpea îndoială. — A murit! — Scoase un urlet înfiorător și căzu leșinat lîngă fratele său. Il duseră în celulă, dar nefericitul nu-și mai veni în fire: se îmbolnăvise și el. Peste cîteva zile moartea îi curmă toate suferințele.

In celula de alături, un alt deținut le inspira milă pînă și celor mai încercați. Fusese condamnat la zece ani și-i ispășise. Incepea să încărunțească și era slăbit de prea multe suferințe, dar rezistase. Mai avea doar cîteva săptămîni pînă în ziua cînd se putea întoarce în lume, secătuit de puteri, dar fără lanțuri. Nu-l aștepta nimeni, dar avea să fie liber. Gîndul acesta îl recompensa pentru toate suferințele anilor lungi de pușcărie. De cînd începuse molima din închisoare, omul era chinuit de neliniște. Nu putea sta locului o clipă, îi întreba mereu pe ceilalți cum se simt și se interesa zilnic, de la dărăbani, dacă nu murise cineva. Intr-un cuvînt, purtarea lui trăda frica de moarte pe care o simțea prima dată în viață, poate din pricină că tot pentru prima dată i se întîmpla să nutrească o mare speranță. Cîteva zile înainte de soroc se îmbolnăvi și el. Era îngrozitor să-i vezi disperarea. Le istorisi celorlalți deținuți că urma să-și recîștige libertatea peste cîteva zile; vorbea despre meleagurile natale și despre viața de om cinstit pe care ar fi dus-o... Și-acum să moară! Uneori plîngea, bolborosind rugăciuni; alteori blestema ceasul în care s-a născut și-l blestema cumplit pe dumnezeu. De ce l-a mai ținut în viață zece ani în șir, numai ca să-l ucidă, după ce îl trecuse prin toate chinurile iadului?! Era pentru prima dată cînd viața avea preț pentru el. Lumea, de ale cărei bucurii fusese lipsit zece ani în șir, îi părea un adevărat rai și avea o nespusă nostalgie după cîmpia verde pe care alții o străbat fără grijă, după oglinda liniștită a Dunării, după orizontul nesfîrșit... Cînd fusese liber nu știuse să prețuiască toate frumusețile acestea, dar în temniță se gîndise la ele ani și ani. Și-acum, cînd ar putea avea parte de ele, cînd tre-

buiau să i se împlinească speranțele nutrite timp de zece ani, acum să moară?! Acum, cînd mai putea gusta o dată libertatea, cînd ar fi scăpat de lanțuri?! Îl măcina febra și aiura, dar gîndurile acestea chinuitoare rămîneau mereu prezente în coșmarul său și nefericitul se plîngea în neștire că destinul nu-i îngăduie să poată gusta libertatea... Apoi, ca în atîtea alte cazuri, moartea îi împlini și lui dorința. Mulți dintre tovarășii săi de suferință schimbară temnița pe cîte un mormînt.

Și nu numai vinovații aveau parte de o asemenea soartă! Multe dintre victimele secerate zilnic de moarte pătimeau fără vină. N-ar trebui să existe asemenea cazuri, n-ar fi îngăduit să existe! Se știe însă că în țara noastră dreptul de a nu putea fi pedepsit fără a fi judecat de o prerogativă nobiliară. Temnițele sînt pline de oameni închiși numai pe temeiul unei simple bănuieli, bieți nenorociți sortiți să sufere, ani de zile, aceleași privațiuni ca și cei mai periculoși răufăcători. Da, ani de zile! Cine va avea oare curajul să mă acuze că exagerez, numai pentru că mă refer la prezent?! Cine va afirma că aceste cazuri sînt excepții?! Cutreierați temnițele țării, voi care-i acuzați de exagerări pe toți cei ce vă atrag atenția asupra defectelor prezentului, voi care le spuneți filantropi celor răzvrătiți împotriva cruzimilor săvîrșite zilnic, în țara asta, sub masca justiției! Cutreierați închisorile, domnilor practicieni, și spuneți-mi în cîte din ele n-ați găsit zeci și sute de acuzați care așteaptă cu anii să fie judecați! Spuneți-mi în cîte închisori simplii acuzați sînt tratați altfel decît condamnații?! Lanțuri și post două zile pe săptămînă! Acesta e regimul din închisorile noastre! Dar nu poartă oare lanțuri și unii și alții? Nu postesc toți de-a valma? Răufăcătorul condamnat știe cît va sta închis, dar de obicei acuzatul nevinovat nu are în ce nădăjdui; asta e singura deosebire dintre ei!... O, dar de ce să te mai miri!? Cunosc cazuri și cazuri — nu unul sau două și nu din cele citite prin cronicile veacurilor apuse — cunosc

cazuri din epoca în care se face pretutindeni paradă de drepturile omului! Există oameni ținuți prin temnițe fără să fi fost condamnați și fără să fi fost chiar învinuiți de ceva! Au stat vreme îndelungată în lanțuri, la un loc cu toți răufăcătorii... Motivul? O simplă eroare, sau neglijența temnicerului. Venea un martor la isprăvnicie? Din greșeală, temnicerul îl punea în lanțuri și-l ținea printre ceilalți pînă se lămurea întîmplător greșeala. Un deținut mai mult sau mai puțin nu conta, iar vicecomiții aveau și altă treabă! Cum era să-și piardă vremea inspectînd temnițele? Da, aș putea cita astfel de exemple, iar dumneavoastră ați putea adăuga încă multe altele — mai ales dacă vă informați din alte surse decît din ședințele săptămînale de la Academie. Recunosc însă că, pe bani buni și pe o vorbă bună, pot scăpa din temnițele noastre chiar oameni gata condamnați, așa că probabil nevinovații sînt închiși în locul lor de dragul restabilirii echilibrului. Pe de altă parte n-aș vrea să fiu acuzat de prea multă filantropie, așa că amîn înșirarea exemplelor pentru cazul cînd cineva s-ar îndoi de faptul că — printre numeroșii acuzați necondamnați — în temnița din Porvár se afla și un astfel de om cu desăvîrșire lipsit de vină... Cinci luni în șir se tot întrebase de ce l-or fi închis, dar nu se putea dumiri și pace.

Ceilalți îl desconsiderau tocmai pentru că nu săvîrșise nimic. Bietul de el ședea mereu singur într-un colț al celulei. Tînăra lui soție încercase prin toate mijloacele să-l scape, cheltuindu-și bruma de avere, fără nici un rezultat — și-acum venea de trei ori pe zi pînă la fereastra celulei, să-l vadă. Erau singurele clipe în care nefericitul se trezea din toropeala sa copleșitoare. Se apropia de gratiile ferestrei dinspre coridor, se uita la nevastă-sa, îi spunea că se simte bine, întreba de părinți și de copii, iar cînd simțea că-i dau lacrimile, o ruga să plece, căci nu voia s-o mai chinuiască și cu durerea lui. Pînă la urmă, ajutată de Völgyesy, biata femeie reuși să facă dovada nevinovăției soțului ei. A doua zi coborî de dimineață,

cu dărăbanii, să-i ducă vestea bună, dar îl găsi întins pe grămada de paie; după cîteva zile, moartea îi garantă pe veci libertatea recîștigată.

Veșnica primejdie de moarte îi făcuse credincioși habotnici pe unii dintre cei mai înrăiți criminali. Rostind, înfricoșați, rugăciunile copilăriei de mult uitate, oamenii aceștia căutau să-și afle alinare cu ajutorul religiei. Alții încercau să-și înece teama în băutură... De cînd izbucnise epidemia se înmulțiseră și daniile pentru închisoare, căci întotdeauna oamenii sînt mai miloși față de cei aflați în primejdie (păcat că mila asta vine de obicei prea tîrziu!)... O mare parte din banii aceștia se cheltuiau pe rachiu și singurul lor folos era cîte-un scurt răgaz în care nefericiții, beți, își uitau necazurile.

Unii ședeau pe maldărele lor de paie, muți și îndurerați, așteptîndu-și aparent nepăsători clipa cînd aveau să se îmbolnăvească; alții își blestemau soarta, cuprinși de o sălbatică disperare și înjurau groaznic, zgîlțîind furioși dar neputincioși, ca în delir, gratiile care îi închideau de vii într-un mormînt.

Suferințele acestor nenorociți erau alinate doar datorită străduințelor anonime a doi oameni: Vándory și duhovnicul catolic al închisorii. În timp ce sus, în sala de consiliu a isprăvniciei, tocmai se discuta despre religie și adepții celor două religii — reformați și catolici — perorau înflăcărați pentru a-și demonstra reciproc justețea punctului lor de vedere în problema căsătoriei, Vándory și fratele său întru păstorie găseau că e mai bine ca, într-un loc ca isprăvnicia, unde atîția oameni *vorbesc* despre religie, ei doi să-i îndeplinească poruncile, în ciuda faptului că, pentru aceasta, mulți din cei aflați sus îi acuzau de nepăsare față de problemele religioase. Dar pare-se că, deoarece amintitele religii erau destul de bine reprezentate în județul Taksony, cei doi aveau perfectă dreptate să se gîndească și la celelalte atribute ale bisericii... În sala de ședințe, o mulțime de oameni

discuta despre confesiunea unor copii încă nenăscuți și fiecare din ei își vedea Ierusalimul dărîmat din pricină că — prin înțelegerea reciprocă a părinților — cîțiva prunci urmau să fie botezați după riturile confesiunii adverse. În vremea asta, jos, doi oameni le vorbeau despre religie și despre credință și le aduceau puțină mîngîiere — înainte de moarte — măcar cîtorva din mulțimea celor ce se chemau, după lege, catolici sau protestanți. Dacă ar fi discutat despre dogme, Vándory și duhovnicul nu s-ar fi putut înțelege cîtuși de puțin, dar între faptele lor nu exista nici o deosebire... Pentru unul din ei Roma era Babilonul, pentru celălalt izvorul mîntuirii. Pentru unul religia era primejduită de existența reversalelor [1], pentru celălalt primejdia sta tocmai în desființarea lor. Unul afirma că a nu accepta toate legiuirile bisericii înseamnă fărădelege, celălalt susținea că a căuta temeiurile credinței și în afara scripturii e o idolatrie. Totuși, atît Vándory cînd putea să vină de la Tiszarét, cît și parohul își petreceau mare parte din timp în temniță, iar cuvintele lor de îmbărbătare umpleau de nădejde inimile multor nenorociți care s-ar fi lăsat altminteri doborîți de disperare. La început, unii își băteau joc de blîndețea celor doi preoți, sau refuzau să-i asculte, dar cine oare se poate lipsi multă vreme de cîteva cuvinte binefăcătoare, mai ales în ceasuri de grea cumpănă ?! Credința nu ne poate satisface dorința de a pricepe, căci religia conține taine de neînțeles, dar inimii îi poate uneori oferi mulțumirea. Du-l pe oropsit să vadă frumusețile naturii, du-l printre piscuri înalte care închid orizontul, du-l acolo unde, fără să vrea, ochii obișnuiți să scruteze depărtările își vor înălța privirile spre culmi, du-l acolo unde zbocotul cascadei prăvălite de pe stînci, cîntecul păsărilor și vuietul vîntului prin frunzișuri

[1] Acte prin care soții de religii diferite hotărau ce confesiune urmau să aibă copiii lor. De obicei băieții urmau religia tatălui, iar fetele religia mamei.

îți vorbesc pe mii de glasuri, înfiorînd inima, arată-i cerul, cînd soarele coboară însîngerat la orizont, sau arată-i argintul de lună împrăștiat printre milioane de stele — și întreabă-l dacă și-a potolit setea. Ori, toate minunile naturii nu impresionează cît adevărata bunătate omenească pusă în slujba fericirii semenilor...

Au început să apară, în ultima vreme, oameni care — ocupîndu-se de închisori — au descoperit un nou soi de poezie, un fel de nevinovată idilă pastorală a temniței. Tot ce e măreț și frumos în lume își are implicit și caricatura; bineînțeles că și excrescența asta filantropică — înclinată să creadă că orice răufăcător e un nefericit, un om onest, neînțeles de semenii săi și pornit numai incidental spre rău — e tot atît de caraghioasă ca toate celelalte rătăciri asemănătoare ale minții omenești. E tot atît de greșit să pornești însă de la premiza contrară, susținînd că toți pușcăriașii — sau mare parte din ei — sînt incorigibili. La urma urmei, atît personalitatea care domină veacurile cît și răufăcătorul care inspiră scîrbă au aceeași origină umană. Faptele — măreție în cazul unuia și îngrozitoare în al celuilalt — nu constituie decît momente din viața fiecăruia dintre ei. O mare personalitate are și ea numeroase slăbiciuni firești, tot așa cum în cel mai temut răufăcător poți descoperi anumite calități. Iată ce ne face să credem că adesea reeducarea deținuților e posibilă, dar numai cu persoane însuflețite de sentimente curate.

Vándory exercita un efect aproape miraculos asupra deținuților. Ajungea să-i audă glasul sau măcar pașii, că deținuții se luminau la față. Cînd intra prin celule, oamenii se adunau în jurul lui, plini de respect. Neobișnuita compătimire ce le-o arăta și căldura cu care le vorbea — de care nu avuseseră parte de mult, sau poate niciodată — reușeau să deschidă întotdeauna drum cuvintelor blînde ale preotului, chiar pînă la inimile cele mai împietrite. Văzîndu-l printre oamenii aceștia, nu te mai uimea optimismul și nici

credința sa că toți rătăciții se pot îndrepta, și de altfel el însuși afirmase că mulți dintre nenorociții cu care avea de-a face reveniseră pe drumul cel bun. Într-adevăr părea că unii deținuți se schimbaseră, cel puțin în prezența lui. Caracterul majorității oamenilor se dezvoltă datorită influențelor din afară. Inima omului e ca un ecou : îți răspunde așa cum i-ai vorbit. Nici cel mai mare răufăcător, sălbăticit de loviturile nemiloase ale sorții și de nedreptatea omenească, nu poate rezista decît arareori blîndeței.

Influența lui Vándory era și mai vizibilă la geamgiul evreu, închis la Porvár pentru că era bănuit de a fi ucigașul lui Macskaházy. Imediat după descoperirea crimei, omul fusese găsit în soba odăii avocatului, așa că mărturia sa era cît se poate de importantă pentru Tengelyi... În calitate de apărător al notarului, Völgyesy ceruse ca geamgiul să fie închis de unul singur, dorință ce i se îndeplinise foarte ușor, căci coincidea cu a doamnei Réty. În acest scop fusese golită una din magaziile pentru lemne și — după o sumară amenajare, limitată la o sobă, un pat dărăpănat și un lacăt la ușă — evreul fu închis acolo și lăsat să cugete netulburat asupra situației sale. Doamna Réty afirma că e convinsă de nevinovăția lui și, la început, se prefăcea că îl compătimește pe acest nefericit ; mai mult chiar, venise o dată să-l vadă, în primele zile ale detențiunii, și cu toate că îi poruncise temnicerului să nu sufle o vorbă, acesta făcuse multă vîlvă, ca nu cumva o asemenea faptă nobilă să rămînă necunoscută... În afara doamnei, însă, nimeni nu se arătase cîtuși de puțin îndurător față de bietul om și, exceptînd interogatoriile, nu i se prea dădea ocazia să vorbească. Dărăbanul îi trîntea, disprețuitor, mîncarea sub nas și ieșea fără să spună o vorbă, sau debitînd grosolănii la adresa lui. Arestatul îndura toate chinurile singurătății nealinate de nădejdea în ziua de mîine sau de amintirea unui trecut senin.

Amintiri senine ! Născut doar pentru a se împărtăși de mizeria familiei sale, purtat în brațele mamei numai pentru a cunoaște de mic copil nedreptățile lumii, părăsi casa părintească spre a simți doar o nesfîrșită singurătate, în loc de fiorul libertății... Pentru bucata lui de pîine un asemenea om trebuie să lupte mereu, făcînd orice și tîrîndu-se prin colb ca omida pe care o calcă în picioare primul trecător. Iată amintirile acestui deținut. Copilărie fericită ! Ajuns să-ți realizezi visele, îți amintești de joaca din copilărie și-ai răscumpăra-o cu prețul celor mai frumoase clipe de glorie și de succes, ai da laurii pe bucuriile curate de atunci. Dar ce se găsește oare în acest trecut ? Disprețul care i-a otrăvit primele bucurii ale copilăriei. Cînd iese prima dată pe ulițele satului, e urmărit de batjocură. Lupta lui de singuratic, lupta pe care va fi silit s-o dea toată viața, începe din fragedă copilărie ; batjocura și disprețul îi amărăsc existența din primele clipe. Iubește și el, dar femeia pentru care și-ar da viața e și ea disprețuită. Ar face-o regină, dar nu poate să-i ofere altceva decît o parte din dezonoarea lui, cu care a fost stigmatizat pe nedrept, dezonoare de care nu poate scăpa tocmai din această pricină. E un stigmat moștenit de la străbunii săi și silit să-l lase, la rîndul lui, moștenire, ceva care — aidoma unui blestem groaznic — apasă asupra întregului său neam, stigmat pe care nici un merit, nici o faptă măreață nu-l poate șterge în lumea noastră rea.

Cum să te mai miri că mulți s-au înrăit, cum să te mai miri dacă la ei descoperi mai rar sentimente înalte și înnobilatoare ?! Le-am oferit noi oare posibilitatea să-și dea frîu liber acestor sentimente ? Îi consideră oare copii ai ei, țara asta ? Dacă nu, de ce le cere s-o iubească ? Ne purtăm noi oare cu ei ca și cu niște semeni ai noștri ? Dacă nu, de ce îi acuzăm că sînt egoiști ?! Zădărniciți orice răsplată pămîntească a virtuții, organizați societatea în așa fel încît faptele

bune să nu se mai bucure de stimă și să nu mai reprezinte un titlu de glorie — și numărați-i apoi pe cei rămași pe drumul virtuții! Asta e situația evreilor în Ungaria veacului nostru luminat!

În afară de aceste suferințe, proprii neamului său, geamgiul mai era vrednic de milă și din alte motive. Înfățișarea lui respingătoare, care îi atrăgea bănuieli înainte de a fi săvîrșit ceva, și sănătatea-i șubredă erau un îndoit blestem pe capul lui. Mai ales de cînd era închis, fiecare trăsătură a feței sale vădea atîta spaimă, încît greu îți puteai imagina o ființă mai jalnică decît el... Da, după cîte vă spuneam, nimănui nu-i era milă de el și pare-se că omul nici nu se mai aștepta la așa ceva. Vándory nu-și restrîngea vizitele numai la coreligionarii săi și trecuse de mai multe ori pe la el, dar găsindu-l întotdeauna posac, se convinsese curînd că nenorocitul îl lua drept iscoadă. Pastorul făcuse tot ce știa să-i cîștige încrederea ca și celorlalți deținuți, mai ales că nădăjduia să afle de la el o seamă de lucruri folositoare pentru Tengelyi. Totul fusese însă zadarnic. Geamgiul îl primea cît se poate de umil și răspundea supus la orice întrebare, ba pomenise în cîteva rînduri și de convertire, dar din toate răspunsurile lui se vedea cît de colo că pentru el vizitele pastorului nu însemnau decît o nouă metodă de interogatoriu. Pînă la urmă, convins că nu mai era de făcut nimic, Vándory renunță la aceste vizite.

De la o vreme însă relațiile dintre ei se schimbară cu totul. În lungile luni de detențiune, geamgiului nu i se îngăduise niciodată să iasă la aer din hruba lui umedă și întunecoasă. Molima îl încolțise și pe bietul de el și nu exista nici o speranță de vindecare — în afară de faptul că nu era tratat de medicii isprăvniciei. Zăcea părăsit în cămăruța lui, cu atît mai nenorocit decît ceilalți deținuți, cu cît n-avea nici cine să-i dea apă, să-și astîmpere setea chinuitoare

cînd își revenea o clipă din coșmarul febrei. Toată lumea uitase de el, ca de un mort, și, în ciuda interesului pe care i-l purtase pînă atunci, chiar doamna Réty părea liniștită de cînd aflase că omul va muri și că aiurează mereu bolborosind cuvinte fără șir într-o limbă necunoscută.

Singur Vándory nu-și dezminți nici de astă dată faima de om de inimă. Renunțase să-l mai vadă cînd își dăduse seama că prezența lui îl supără pe deținut, dar acum se străduia să-i îndulcească zilele, cît de puțin. Cînd se afla la Porvár, intra la bolnav de două trei ori pe zi. În afară de asta, plătea o femeie care stătea mare parte din zi lîngă deținut. Într-un cuvînt, făcea tot ce putea și ce-i cerea simțul datoriei, toată gama binelui și a faptelor frumoase, de la cele mai mici dovezi de bunăvoință pînă la cea mai înaltă expresie a virtuții. Omul pentru care Vándory le făcea toate acestea era evreu și încă unul prea puțin înclinat să se lase convins de învățăturile preotului creștin și prea puțin pregătit să le înțeleagă. Dar așa eretic [1] cum era Vándory, i se părea că pilda samarineanului milostiv trebuie aplicată nu numai coreligionarilor și că scriptura — călăuza lui în viață — ne prescrie nouă, oamenilor, o singură îndatorire: iubirea aproapelui; or, el făcea acest lucru.

Adesea, cînd se trezea pentru cîteva clipe din coșmarurile lui, geamgiul vedea alături chipul blînd al lui Vándory. Dacă se trezea noaptea și cerea apă să-și potolească setea, femeia care-l îngrijea se apropia fără zgomot și-i dădea să bea, iar cînd întreba cine o trimisese, tot numele lui Vándory îl auzea. Binefăcătorul neașteptat îi apărea nefericitului ca însăși providența capabilă să-i ghicească dorințele, sau drept un înger păzitor trimis de dumnezeu să-i aline suferințele... Adesea, în coșmarurile care-i tulburau

[1] In vechea Ungarie feudală — stat catolic — protestanții erau considerați eretici.

mintea, rostea numele lui Vándory, cerîndu-i parcă ajutor, și bătrîna îngrijitoare afirma că de fiecare dată omul se liniștea ca prin farmec.

Trecură aproape trei săptămîni fără să fi intervenit vreo schimbare în starea bolnavului; pe urmă însă temperatura îi scăzu și arestatul își reveni. Totuși, nu mai putea fi vorba de vindecare, căci omul nu mai avea destulă vigoare ca să poată înfrunta criza. Era numai perioada de acalmie și luciditate, obișnuită uneori în ultima fază a acestei boli. O stare apăsătoare, în care moartea îngăduie bolnavului cîteva ceasuri de răgaz, numai pentru ca — văzînd încă o dată tot ce lasă pe pămînt — victima să se cramponeze de viață cu toată deznădejdea.

Geamgiul știa ce-l așteaptă și părea resemnat. Avea o singură dorință: voia să-l mai vadă o dată pe Vándory, înainte de a-l cuprinde din nou febra. Revenindu-și, aflase de la îngrijitoarea lui că nu visase, că pastorul fusese într-adevăr de mai multe ori să-l vadă și că toate binefacerile de care se bucurase în timpul bolii veneau de la el. În ziua aceea Vándory nu era la Porvár. Bolnavul era tot mai neliniștit pe măsură ce treceau orele și binefăcătorul său — despre care i se spusese că va sosi pe la amiază — nu mai venea.

— Nu pot să mor liniștit dacă nu vorbesc cu părintele, îi spunea el mereu bătrînei de la căpătîiul patului. Trebuie să-i mulțumesc pentru tot binele pe care mi l-a făcut... Și-apoi — adăugă el mai încet — mă apasă pe suflet o taină și știu că domnul Vándory voia s-o afle, dar vezi, nu pot să i-o spun decît lui. Fii bună, rogu-te, și întreabă dacă n-a venit.

Femeia urca din nou la Tengelyi — căci, sosind în oraș, pastorul obișnuia să se ducă mai întîi la el — și ori de cîte ori se întorcea cu vestea că Vándory nu venise încă, bolnavul recădea pe pernă, cuprins de deznădejde. În sfîrșit, tîrziu după-amiază, ușa cămărușei se deschise și pastorul intră, apropiindu-se de patul bolnavului, care, pe punctul de a

pierde orice speranță, își trimisese îngrijitoarea din nou la Tengelyi. Nu voi mai descrie ce simțea evreul în clipele acelea... Toată viața lui avusese parte numai de batjocură și dispreț. Se temea de oameni și-i ura pentru că întotdeauna îl persecutaseră. Nu avea încredere în nimeni, căci nu fusese învrednicit vreodată de compătimire și nu aștepta vreun bine nici măcar de la dumnezeu, care părea a-l fi azvîrlit în lume numai pentru ca să sufere. Nu iubea pe nimeni, ca unul ce nu-și cunoscuse părinții, și nimeni nu-l iubise vreodată pe el. Pentru prima dată în viața lui izbucneau — toate deodată — sentimentele mai înalte dintr-însul. Vándory era primul om care se apropiase de el cu bunătate, iar inima învățată o viață întreagă numai cu ura, se deschisese la această adiere blîndă. Toată recunoștința pe care ar fi putut-o simți altminteri, în viață, față de binefăcătorii săi, toată încrederea pe care simțea nevoia s-o dăruiască, dar nu avusese cui, toată dragostea de care era capabil îl covîrșeau acum atît de intens, încît nenorocitul nu găsi decît lacrimi, ca să le exprime.

— Liniștește-te, prietene, zise Vándory profund mișcat. Dumnezeu e nesfîrșit de îndurător și va avea milă și de tine.

Geamgiul își încleștă degetele de mîna lui; îi șiroiau lacrimi pe obraz, dar nu răspunse.

— Vezi, ți-e mai bine, continuă pastorul așezîndu-se lîngă pat. Ai să te vindeci și ai să devii un om folositor.

— Oh, părinte — zise evreul, cu vocea slabă, înecată în lacrimi — s-a isprăvit cu mine! Știu că trebuie să mor, dar nu gîndul morții mă face să plîng. Eu n-am avut parte de multe bucurii pe lume, nici părinții nu mi-i cunosc și-apoi, ce pierde un biet evreu ca mine dacă moare? Poate-n pămînt au să mă lase în pace!... Dar cînd mă gîndesc cît bine mi-ai făcut mie, cu care toată lumea s-a purtat pînă acum mai rău decît cu un cîine, cînd mă gîndesc că toate binefacerile astea veneau de la un creștin și încă tocmai

de la domnia-ta, căruia eu... — și vocea i se înecă din nou. Își îngropă fața în palme și începu să plîngă cu hohote.

Adept cît se poate de convins al religiei sale, Vándory nu putea fi indiferent în problema răspîndirii ei, mai ales că prozelitismul nu e o deformație, ci o consecință logică a credinței nestrămutate și adînci... Crezu deci că a sosit momentul convertirii nefericitului și începu să-i vorbească despre nemărginita îndurare a lui dumnezeu, care îl primește pe cel rătăcit, chiar dacă vine în ultima clipă.

Evreul pricepu tîlcul cuvintelor lui și își șterse lacrimile, dînd din cap cu tristețe.

— Nu, părinte, nu-mi cere una ca asta, zise el oftînd. Nu pot să părăsesc credința strămoșilor mei. De cînd sînt n-am făcut nimic deosebit, în afară de faptul că nu m-am lăsat convertit și ar trebui să fiu un nemernic dacă aș face-o acum. Sînt în stare să fac orice pentru domnia-ta, dar asta nu mi-o cere.

— Să nu crezi că vreau să te convertesc cu tot dinadinsul, zise pastorul impresionat. Ai păcătui dacă în această împrejurare — cea mai de seamă din viața ta — ai urma oricărui alt îndemn decît cel al conștiinței... Dar îți vorbesc pentru tine, în interesul mîntuirii tale. Religia creștină e religia iubirii...

— Religia iubirii ?! zise bolnavul, reluîndu-și pentru o clipă obișnuita expresie amară. Întreabă-ne pe noi, evreii, ce știm noi despre asta ?! Să fi cunoscut mai mulți creștini ca domnia-ta, părinte— adăugă el mai liniștit, observînd efectul izbucnirii sale — poate îmi părăseam credința, căci, în ce mă privește, nici printre evrei n-am găsit mulți oameni de treabă. Dar — continuă el după o scurtă pauză în care își roti privirile prin încăpere parcă pentru a se convinge că în afară de pastor nu mai era nimeni — am pe suflet o taină pe care trebuie să ți-o încredințez înainte de a muri... căci îmi simt sfîrșitul aproape.

Vándory își apropie scaunul de pat iar geamgiul — oprindu-se din cînd în cînd, copleșit de eforturi —

îi istorisi tot ce știm despre furtul actelor lui Tengelyi și ale lui Vándory... Mărturisirea nu mai lăsa nici o îndoială că Macskaházy și nevasta vicecomitelui erau amestecați în această chestiune — așa cum de altfel preotul crezuse multă vreme, după mărturisirea făcută de Viola.

— Dar cine l-a ucis pe Macskaházy? întrebă Vándory atent la fiecare cuvînt al acuzatului. Din locul unde te-au găsit, trebuie să fi auzit tot ce s-a petrecut în cameră.

— Da, am auzit totul, răspunse geamgiul. Ucigașul e Viola... Aș putea jura! A vorbit cu Macskaházy aproape un sfert de ceas. I-am recunoscut vocea de la primele cuvinte.

— De ce n-ai mărturisit asta la interogatoriu, nenorocitule?! oftă Vándory. Nu știai că un alt nevinovat e bănuit de fapta asta și că mărturia ta îl putea salva de la dezonoare sau chiar de la moarte?

— De ce n-am mărturisit? zise bolnavul privind țintă la Vándory. Pentru că doamna Réty mi-a spus că dacă scot o singură vorbă în folosul lui Tengelyi, toată bănuiala cade pe mine.

— Dar ce căutai la conac în noaptea cînd a fost ucis avocatul? întrebă Vándory.

Geamgiul tăcu o vreme.

— De ce nu v-aș spune? zise el în sfîrșit. Ce-i drept, am făgăduit să tac, dar femeia asta m-a lăsat în cea mai neagră mizerie. De ce s-o cruț? O zi înainte de săvîrșirea omorîului, doamna Réty s-a certat cu avocatul... Nu voia omul să-i dea actele găsite asupra lui Viola... Pe urmă, doamna Réty m-a chemat la dumneaei și mi-a făgăduit două mii de florini, dacă...

Vándory rămase stupefiat.

— Mi-a luat-o înainte Viola, continuă geamgiul încet. Altfel, Macskaházy pierea de mîna mea.

Bolnavul recăzu pe pernă. Vándory ședea alături, îngîndurat. Cele auzite îl îngroziseră dar îi dăduseră și nădejdi: toate acestea erau foarte importante pen-

tru dezvinovățirea lui Tengelyi. Judecînd însă lucrurile mai bine, pastorul se convinse că depoziția nu putea folosi la nimic dacă — înainte de a începe iar să aiureze — geamgiul nu o repeta în prezența unui martor, deoarece el, Vándory, fiind cel mai bun prieten al lui Tengelyi, nu avea șanse să i se dea toată crezarea în fața tribunalului.

— Mulțumește-i lui dumnezeu, prietene, că ți-a dat prilej și putere să-ți regreți păcatele și să le îndrepți măcar în parte, zise pastorul ridicîndu-se. Sînt încredințat că spusele tale sînt de ajuns să risipească bănuiala ridicată împotriva lui Tengelyi. Dar pentru ca declarația ta sinceră să aibă greutatea necesară, ar trebui s-o repeți față de doi martori, pe care am să-i aduc aici.

— Să mai spun o dată ? Mă îngrozesc amintirile astea ! zise bolnavul, trist.

— E datoria ta de om și e spre mîntuirea sufletului tău, zise Vándory solemn. Cum să poți nădăjdui în mila domnului, dacă aici pe pămînt nu vrei să dai o mînă de ajutor dreptății asuprite ?

Geamgiul tăcu o vreme.

— Știu că Tengelyi ți-e prieten, părinte, zise el într-un tîrziu, privindu-l țintă. Cum aș putea dar să-ți mulțumesc pentru toată bunătatea ce mi-ai arătat-o, dacă nu te-aș ajuta așa cum mi-ai cerut ?

— Dacă te simți prea slab, odihnește-te. Vom veni peste cîteva ceasuri, îi propuse Vándory, mișcat de cuvintele lui și mai ales de felul cum le rostise.

— Nu, nu ! se împotrivi bolnavul. Acum, imediat, să nu fie prea tîrziu. Simt că nu mai am mult. Întoarce-te cît mai repede, părinte, și adu pe cine vrei. Am să spun tot, căci nu mă mai poate lovi răzbunarea doamnei Réty și-a oamenilor !

— Nu-i nevoie să mărturisești lucruri care ți-ar putea atrage răzbunarea ei, îl făcu atent Vándory, care se mulțumea să-și salveze prietenul și nu ținea să acuze pe alții. După cîte spuneai, în privința furtului nu te-ai înțeles decît cu Macskaházy... Nu e ne-

voie să spui mai mult. Dacă arăți că ucigașul e Viola, pentru Tengelyi nu mai are nici o importanță faptul că aveai aceleași gînduri și nu interesează nici cine te-a îndemnat.

— Nu vreau să ascund nimic, zise geamgiul întunecîndu-se la față. De ce să nu mă răzbun pe nemernica aceea care m-a îndemnat la toate relele ?! Din pricina ei sufăr aici, ca un cîine părăsit.

— Crezi că e momentul să te gîndești la răzbunare ? întrebă Vándory, grav.

Geamgiul tăcu un timp.

— Fie cum vrei domnia-ta, părinte, zise el în sfîrșit, ridicînd privirile. Sînt gata să fac tot ce-mi ceri. Mi-ai făcut un bine... Cel puțin să-ți pot dovedi și mai deplin recunoștința mea. Dar — adăugă el ștergîndu-se la ochi, căci îl podidiseră lacrimile — grăbește-te, părinte, că nu știu dacă peste un ceas am să-mi mai pot împlini făgăduința.

Chemînd-o pe bătrînă înlăuntru, Vándory plecă grăbit. Geamgiul se întoarse cu fața la perete și adormi ostenit.

37

Plecînd de la bolnav, Vándory se gîndi imediat, firește, să găsească doi martori de bună credință care să confirme depoziția geamgiului, repetată în fața lor. Nu era mare lucru, de vreme ce se afla la isprăvnicie, unde tocmai atunci se ținea sesiunea de primăvară a adunărilor generale. Pastorul putea fi sigur că urcînd scările, fie în sala mică, fie în cea mare va găsi neapărat o ședință de unde va lua cu el cîțiva membri. Se îndreptă deci grăbit într-acolo.

În fiecare țară găsești ceva care îți atrage atenția de îndată ce ai trecut granița. E ceea ce imprimă întregului popor un caracter specific. Anglia e un cen-

tru comercial mondial; în Franța, tot poporul e ahtiat după gloria cucerită în războaie; Olanda își are canalele: rezultat și, în același timp, simbol al muncii așezate cu care acest popor și-a cucerit patria, răpind-o oceanului, apoi păstrînd-o și în cele din urmă transformînd-o într-o grădină; Germaniei i-a dat dumnezeu o mulțime de filozofi care au găsit — în regiuni inaccesibile minții omenești — țări întregi pe seama lor și a celor ce îi admirau. Fără-ndoială, la noi fiecare străin va observa imediat *numărul nesfîrșit de mare* al ședințelor. Comerțul și industria, știința și artele, gloria, ba chiar hărnicia sînt domenii în care trebuie să cedăm altora întîietatea. Poporul nostru — utilizînd expresia, bineînțeles, numai și numai în sens constituțional, adică doar pentru cei înzestrați cu privilegii, cum face Werböczy — poporul maghiar, zic, este însă neîntrecut în *ședințe*. Nici un alt popor de pe glob nu se poate măsura cu noi în această privință.

După unii, constituția noastră, veche de opt secole, s-ar mai menține în toată puterea ei. Eu unul cred că e o iluzie. Bula de Aur dădea nobilimii maghiare dreptul să se ridice, dar azi acesta s-a transformat în dreptul de a se așeza și a ține ședințe. Într-adevăr: cu puține excepții, tot ce mișca odinioară în țara asta, s-a așezat. Îmi vine în minte o comparație inedită: țara noastră a devenit un jilț uriaș, în care șed mii de juzi tabulari. Nu încape îndoială că pînă la urmă toate comorile ascunse ale patriei noastre vor ieși la iveală după metoda... hemoroizilor. Pesemne asta așteaptă toată lumea de la noi, căci — în afară de ședințe — nu se prea face altceva.

Cred că străinii nu apreciază îndeajuns această manifestare a patriotismului nostru. Ei nu știu ce înseamnă să iei parte la adunările angaricale și să ședezi dimineața în adunarea generală numai pentru că așa trebuie, după-amiază în ședințele diferitor comitete pentru că e folositor, iar seara la masa de joc pentru că e plăcut. Dacă străinii ar fi încercat măcar o

singură dată să ne imite, pun rămășag că s-ar minuna mai degrabă cum pot exista la noi atîția oameni care să reziste. Explicația? Am una: cei mai fervenți participanți la ședințe sînt în același timp și oratorii cei mai de nădejde, ceea ce înseamnă că trebuie să se ridice cît mai des în picioare (cînd iau cuvîntul) și în felul acesta le mai trece osteneala truditului prin jilțuri. Da, numărul ședințelor crește necontenit. Zău că nu pot pricepe cum de nu le-a dat încă prin cap celor de la Asociația medicilor maghiari să publice un concurs pentru *„Stabilirea cauzelor care determină și răspîndesc ședințele, boala noastră cronică."* E limpede că problema e de natură medicală, căci oricine a văzut vreodată o ședință, nu se poate să nu fi observat numeroase simptome de boală, manifestate în forme cît se poate de diferite. Unii simt că e curent și se tem să nu răcească; alții transpiră, le e sete sau îi dor bătăturile. Mulți cască — semnul cert al supărărilor de ordin gastric — iar o anumită categorie — foarte febrilă — aiurează, pe cît se pare. Cîte simptome n-ar putea înregistra un medic priceput la boala asta! Și ce cărți frumoase ne-ar putea scrie despre izvoarele maladiei ședințelor!

Ia te uită, dar unde mă trezesc?! Voiam să-l duc pe Vándory în sala de ședințe, unde era întrunită toată crema județului, și iată-mă perorînd despre frecvența ședințelor și cauzele acesteia! După cîte puteți constata, aceste paranteze, care-mi întrerup mereu firul povestirii, se datoresc conștiinciozității mele excesive: îmi place să motivez totul. Era necesar să vă atrag atenția asupra patimei noastre pentru ședințe. Altminteri cum era să pricepeți de ce îi găsim adunați după-amiază pe aceiași oameni care și-au petrecut dimineața tot în sala de consiliu?! Ușor le merge altora! Unul e savant, celebru, altul e mare patriot, somitate sau boier. Cum au ajuns ce-au ajuns? Ce merite au? — Nimeni nu-i dator să răspundă! Sînt mari, sînt celebri, și basta! Ce ne privește cum și de ce?! Numai noi, bieții roman-

cieri trebuie să motivăm fiecare pas al eroilor noștri. La urma urmelor, în operele noastre noi oglindim viața reală. Dar, în acest caz, n-ar fi oare mai firesc ca măcar jumătate din personajele noastre să nu știe niciodată de ce anume au făcut cutare lucru ?!

In tot cazul însă — mai ales în momentele pe care le descriem — nimeni nu putea afirma așa ceva despre Bántornyi James, aflat în jilțul prezidențial. Domnia-sa înființase o asociație pentru *protecția animalelor,* pe motiv că și în Anglia există una. Credem că în toată țara nu s-ar fi putut găsi un președinte mai potrivit, de vreme ce — participînd activ la toate cursele de cai și vînătorile cu ogari — domnul James făcuse dovada concludentă că iubește animalele. La început însă, îndată după înapoierea sa din Anglia, Bántornyi avusese cu totul alte preocupări. Se știe cîtă glorie și-a cîștigat, printre alții, Wilberforce, prin lupta grea dusă în imperiul britanic pentru eliberarea negrilor din sclavie. James jinduia la ceva asemănător. Ce-i drept, pe la noi nu se găsesc oameni absolut negri — deși ar fi fost fără îndoială mult mai interesant — totuși, avem foarte mulți țigani, destul de tuciurii și aproape tot atît de săraci ca și sclavii de pe vremuri din coloniile britanice. Pe lîngă asta, numele propus de către Bántornyi pentru viitoarea asociație ar fi sunat foarte bine chiar în englezește: *„Societate pentru binele și propășirea populației de culoare din această țară."* Bántornyi dăduse explicații ample asupra emancipării sclavilor din imperiul britanic iar juzii tabulari — informați pînă atunci doar din articolașele presei — se arătară viu interesați de acest soi de filantropie, mai ales după ce aflară că emanciparea se face treptat, cu alte cuvinte că, în prima fază, fostul sclav, devenit „discipol", este obligat să muncească, timp de zece ani, cel puțin patru zile pe săptămînă în folosul stăpînului. Iată pentru ce domnii găseau că sistemul acesta e mai bun decît urbariul nostru, care nu se îngrijește în asemenea măsură de educarea pălmașilor fără casă... Dar, ce să vezi ? Țiganii nu erau cîtuși de

puțin dispuși să accepte asemenea îmbunătățiri: primele experimentări curajoase făcute de cîțiva filantropi din județ dădură greș, căci țiganii o luară la sănătoasa iar Bántornyi se văzu silit a recunoaște că țara nu era încă destul de emancipată pentru a ști să beneficieze de o astfel de asociație; drept care își căută un alt tărîm de activitate.

Alegerea căzu asupra activității de lichidare a schingiuirii animalelor și, la prima vedere, se părea că n-ar fi putut face alta mai bună. În primul rînd, era de netăgăduit că acțiunea era pur englezească. În al doilea, un eventual protest al obiectului acțiunii era prea puțin probabil. Pe de altă parte, părea că însăși ordinea firească a lucrurilor impunea această soluție, de vreme ce dumnezeu a făcut animalele cu o zi înaintea oamenilor. Or, dacă nu vrei să tulburi rînduiala, cată să te îngrijești întîi de dobitoace și numai pe urmă de oameni. Nu vă puteți imagina, însă, cîte greutăți a avut de înfruntat domnul James și în această întreprindere. Intîi și-ntîi, o seamă de oameni se arătară indiferenți de la bun început. Alții — partea cea mai numeroasă — deveniră indiferenți doar după ce aflară că trebuie să plătească anual un florin cotizație. Chiar Vándory se arătă foarte rezervat, cu toate că era un cunoscut filantrop și James nu avusese nici o îndoială în privința lui. Dar cum se punea pe tapet problema, pastorul începea să vorbească despre spitale, orfelinate și alte instituții asemănătoare, deși nu aveau nici o legătură cu protecția animalelor. Ei, parcă nu-și au toate vremea lor ?! Parcă școlile, desființarea pedepsei cu moartea și interzicerea bătăii n-ar mai putea aștepta — cu atît mai vîrtos că Anglia ne dă o pildă strălucită, împăcînd și capra și varza, adică: protecția animalelor cu mîța cu șapte cozi [1]... În afara dezinteresaților mai luară însă atitudine potrivnică și cei care, aidoma Cassandrei [2], vedeau totul în culori

[1] În limba engleză *cat o' nine tails*, numire dată harapnicului

[2] Cassandra, personaj din mitologia Greciei antice, a prezis războiul și nenorocirile ce aveau să se abată asupra Troiei.

sumbre. Pe vremuri, cînd se vorbea despre primul cazinou, aceștia crezuseră că va lua ființă nici mai mult nici mai puțin decît clubul iacobinilor[1]; de data aceasta, ei își avertizau concetățenii că interzicerea schingiuirii dobitoacelor era o primejdie, deoarece discuția despre animale putea degenera foarte ușor la subiecte dăunătoare integrității constituției. Alții considerau că se leza titlul al nouălea din partea întîia a *Tripartitului* dacă boierul maghiar — stîlp al sfintei coroane — decade în asemenea hal încît să nu-și poată bate calul după pofta inimii... Intr-un județ oarecare se introduseseră nu de mult asigurările împotriva incendiilor, dar în așa fel încît nobilimea nu era obligată să respecte condițiile; domnul James se inspiră din această pildă și prevăzu în statute că asociația își propune să se opună numai schingiuirilor comise de oamenii din popor. Totuși, se iviră noi dificultăți, căci se impunea o întrebare: dacă, din pricina drumurilor proaste, surugiul de corvoadă la trăsura boierului e silit să-și bată caii, faptul poate sau nu poate fi considerat schingiuire? Intrebarea era din cale afară de delicată și numai datorită tactului său deosebit domnul James reuși să evite destrămarea societății chiar de la bun început. Se prevăzu în statut că nu se consideră schingiuiri următoarele cazuri: dacă o vită e bătută de către un nobil sau din porunca acestuia; dacă iobagul își bate caii în timpul corvoadei prestate pentru boier, la cîmp ori la trăsură, sau — din septembrie pînă în aprilie — pe șoselele județene, deoarece în acest răstimp amintitele drumuri nu erau practicabile decît cu ajutorul harapnicului. In cele din urmă, modificările avură darul să-i reducă la tăcere pînă și pe cei mai îndîrjiți adversari ai cauzei.

Mult ostenise domnul James, ba i se prăpădiră și doi cai din cei patru roibi pe care-i avea, tot cutre-

[1] Iacobinii formau aripa cea mai radicală a burgheziei franceze în revoluția din 1789.

ierînd județul ca să cîștige nobilimea mai răsărită, dar, în sfîrșit, asociația exista, iar fondatorul fusese ales președinte în unanimitate. Asociația mai avea însă dușmani. De pildă Vándory. Altădată, cînd venea vorba despre alinarea suferințelor, pastorul se arăta plin de însuflețire. Mai mult chiar, el însuși era împotriva schingiuirii animalelor. Dar cum, din pricina condițiilor mizerabile, jos în beciurile închisorii mureau zeci de condamnați, în timp ce sus, în sălile de ședință, se discuta despre metoda prin care s-ar putea alina suferințele dobitoacelor, Vándory nu pricepea cum vine una ca asta. Pe de altă parte, membrii care își achitaseră cotizația anuală de un florin nu înțelegeau de ce, din banii adunați pentru vite, ei nu primiseră încă nimic — cu excepția secretarului. Din fericire numărul acestora nu era mare, deoarece și membrii asociațiilor din Porvár preferau să-și cumpere pe credit gloria de patrioți. În ciuda tuturor dușmăniilor și suspiciunilor însă, asociația exista; or, asta era principalul.

„Scopul vieții e s-o trăiești", spune nu mai știu care scriitor celebru în nu mai știu care carte celebră. Dacă nu credeți că citatul e dintr-un neamț, atribuiți-mi-l mie; nu va fi cea mai proastă dintre ideile franțuzești, englezești sau nemțești împămîntenite la noi și maghiarizate cu mult succes prin adăugarea unei mustăcioare bine răsucite. Afirmația de mai sus se potrivește multor altor lucruri din lumea asta, lucruri care există ca să existe. Copilul are nevoie de jucării; bărbatul, de o ocupație. Dacă n-o au, se plictisesc amîndoi. Marea majoritate a acțiunilor săvîrșite de noi oamenii — cu multă emfază și cu multă trudă — nu prea aduc alt folos; bineînțeles, slujbele fac excepție, folosul lor fiind leafa... Societatea pentru protecția animalelor își ținea ședințele, avea un președinte și un comitet, ba chiar un secretar și un casier (plătiți, amîndoi). Ce vreți mai mult? Într-o asemenea situație, James nu avea nevoie de prea mult optimism pentru a putea spera că societatea înființată de el va dăinui și va

prospera. Noi, ungurii, sîntem deosebit de înclinați să imităm totul și experimentăm pe dată orice obicei străin care iese cît de puțin din comun. Cel mai cucunoscut dintre savanții noștri era convins că toate neamurile din lumea aceasta sînt de semințe maghiară; pricina era poate tocmai faptul că e foarte greu să găsești undeva pe glob un obicei neîmpămîntenit la noi. La urma urmei, dacă am importat din Anglia cursele de cai și vînătoarea cu copoi, de ce n-am importa și protecția animalelor ?! Eu i-aș răspunde domnului James cel mult că a greșit ordinea logică a lucrurilor, deoarece am impresia că acum ar fi venit la rînd împămîntenirea luptelor de cocoși — dar aceasta e doar o părere personală și poate, văzînd că prima sa asociație se bucură de succes, domnul James va drege și lipsa amintitei distracții, mai ales că ea constituie singurul motiv din pricina căruia n-am egalat încă situația înfloritoare a Angliei. În schimb, asociația pentru protecția animalelor era cît se poate de prosperă și avea la activul ei cîteva realizări frumoase; dovadă, procesele-verbale. Tocmai în ședința despre care vă vorbesc, raportul secretarului conținea numeroase exemplificări și dovezi obiective asupra răspîndirii principiilor asociației în tot județul. Îngăduiți-mi să vă redau cîteva.

Cu o lună, două în urmă, vizitiul domnului primprocuror întîlnise pe ulița mare din Porvár un surugiu. Ca să se ferească din calea trăsurii, omul își bătu din răsputeri caii. Vizitiul îi făcu observații neomenosului său coleg, dar — noroiul fiind mare — celălalt continuă să dea cu sîrg în bietele animale, neținînd seama de observația primită. Vizitiul ridică vocea, dar în loc de răspuns, schingiuitorul înrăit îi trînti o înjurătură grosolană, continuînd să dea în cai, bineînțeles mai abitir decît înainte. Mare filantrop, vizitiul domnului primprocuror sări de pe capră și, văzînd că vorba bună nu folosea la nimic, se repezi la surugiul cocoțat pe căruța împotmolită, îl apucă de picioare, îl

dădu jos și-i trase o mamă de bătaie, încît omul abia se mai putu sui la loc.

Hotărîre: Asociația constată cu multă plăcere că pînă și poporul de jos începe să aibă vederi mai luminate în materie de protecție a animalelor, motiv pentru care hotărăște să-i acorde mențiune vizitiului Katona Péter, eternizîndu-i numele în protocolul său.

Domnul N.N., jude tabular în Taksony, călătorea — în februarie trecut — spre Porvár, venind din satul dumisale. Pe la jumătatea drumului (foarte noroios) observă că i-au cam ostenit caii. Spre a nu-și nenoroci caii, boierul porunci vizitiului să deshame caii și să aducă alții — opt — din satul apropiat, continuîndu-și drumul cu aceștia.

Hotărîre: Domnul N.N. a dat o nouă dovadă a binecunoscutei sale fineți. E un merit și un temei pentru a fi cooptat membru onorific în asociație. Se hotărăște emiterea diplomei respective, cu avizul favorabil al președintelui.

N-am să vă mai plictisesc cu alte citate din procesele-verbale, dar aș mai adăuga ceva: în Taksony — ca în toate celelalte județe — opinia publică e reprezentată de doi-trei inși; or, aceasta se arătă favorabilă asociației. Oricît s-ar strădui unii să demonstreze că opinia publică e o vorbă-n vînt, noi știm că cei mai mulți oameni merg în direcția în care bate vîntul și de multe ori scot pălăria în fața lui... ca să nu le-o dea jos din cap.

Cînd Vándory intră în sala de ședințe — unde putea găsi ușor martorii potriviți — tocmai se discuta, cu multă ardoare, cazul unui măgar bătut de stăpînul său. Încă de cînd luase ființă, asociația era împărțită în trei tabere: ultrastîngiștii, dornici să-și extindă binefacerile asupra tuturor animalelor, conservatorii, convinși că activitatea asociației trebuie limitată numai și numai la cai, și centraliștii de tip Ancillon [1],

[1] Johann Peter Friedrich Ancillon (1767—1837), politician și ministru al Prusiei.

hotărîți să împace aceste două extreme ; fiind moderat progresiști, aceștia din urmă se ocupau de ocrotirea măgarilor, voind să le asigure privilegiile acordate cailor. Centraliștii noștri repurtaseră o serioasă victorie în ședința anterioară, reușind să impună principiul egalității dintre cai și catîri (păcat că nu existau catîri în județ) ; or, de-aici și pînă la emanciparea măgarilor nu mai era decît un pas... Imaginați-vă dar, cu cîtă însuflețire lupta acest grup pentru problema care îl interesa foarte îndeaproape.

Cuvîntările rostite cu această ocazie erau nespus de frumoase : adevărate prototipuri de oratorie maghiară — despre care se știe că chiar în cel mai arid expozeu politic utilizează termenii politici cu aceeași frecvență cu care îl întîlnești pe „dragă domnule" și pe „scumpă duduie" în scenele amoroase. Oratorii — după cum v-am spus — încolăceau adevărate ghirlande de floricele pe după urechile măgarilor protejați de ei, iar adversarii preamăreau meritele cailor, cîștigate odinioară prin excepționalele servicii aduse patriei. Aceștia din urmă țineau să sublinieze că ar fi nedrept să nu acordăm privilegii animalelor care i-au adus pe strămoșii noștri în Hunnia și aminteau auditoriului că jumătate din gloria luptelor cîștigate revine de fapt cailor ; de altfel, ce-ar fi ajuns oare nobilimea maghiară dacă nu avea pe ce să se urce ?! Părea că Vándory nu dă nici o atenție discuției. Îl chemă deoparte pe Völgyesy — care era prezent dar nu participa la dezbateri — și pe Bántornyi Lajos, cel silit să stea la ședințe de dragul fratelui său, și retrăgîndu-se cu ei în firida unei ferestre, le spuse în șoaptă cîteva cuvinte. Îndată după aceasta cei trei părăsiră sala în mare grabă.

Cu cît se arătase însă mai indiferent Vándory față de consfătuire, cu atît mai mult interes suscită sosirea și mai ales plecarea sa grăbită în tovărășia celorlalți doi. Observaseră cu toții că Bántornyi și Völgyesy păruseră viu interesați și atît de uimiți de comunicarea pastorului, încît primul renunțase să mai asculte cea

mai frumoasă dintre toate cuvîntările fratelui său, iar cel de al doilea își uitase mănușile pe masă. O parte a asistenței se întreba de ce venise Vándory, iar alții nu se puteau dumiri de ce plecase — și încă însoțit de două persoane ?! Mulți se minunau de ce îi luase tocmai pe Bántornyi și pe Völgyesy, cînd putea găsi atîția alții ! Se emiseră numeroase ipoteze, dintre care două păreau foarte verosimile : ori cei doi domni trebuiau să fie martori la întocmirea testamentului unui avocat foarte bolnav pe vremea aceea și care — deși refuzase mereu — fusese poate convins de Vándory, ori erau chemați ca martori la vreo cununie. Din clipa aceea interesul pentru dezbaterile asociației scăzu simțitor. Domnul James încercă în fel și chip să capteze din nou atenția membrilor, readucîndu-i la obiect, dar oamenii se tot foiau prin sală și comentau în șoaptă, așa că președintele se văzu silit să închidă ședința, anunțînd că îndreptățitele pretenții ale măgarilor urmau să fie acceptate o zi mai tîrziu.

Nu i se poate reproșa domnului James că accidentul îl enervase și era supărat pe Vándory — pentru că venise — ca și pe Völgyesy și pe fratele său — pentru că plecaseră. Rar am întîlnit oameni care, de dragul altora, să poată renunța la ideea că se află în centrul preocupării generale. Or, cum în timp ce-și rostea frumoasa cuvîntare prezidențială domnul James fusese silit să-și vadă auditoriul preocupat de altceva, trebuie să-l iertăm. Exista însă la isprăvnicie o persoană și mai neplăcut impresionată de agitația lui Vándory ; această persoană era nevasta vicecomitelui.

Doamna Réty ședea în dormitorul ei, la fereastra dinspre curte, și lucra, cînd îl văzu pe Vándory ieșind de la evreu și pornind în grabă spre scara principală. Amănuntul nu-i trecu neobservat dar n-o alarmă. De cînd știa că geamgiul era pe moarte, nu mai întreba de el : era atît de calmă ca și cum l-ar fi știut gata mort. Își aduse aminte de el numai cînd îl văzu pe Vándory ieșind din cămăruța transformată în temniță, dar își zise : „Ce-mi pasă mie dacă e viu sau mort ?!

Evreul aiurează. Măg...ul ăsta de pastor i-o fi boscorodit iarăși niște baliverne din care celălalt n-a priceput nimic și-acum — mulțumit că a putut da din gură — urcă la Tengelyi să-i cînte mai departe pe aceeași strună." Liniștindu-se în felul acesta, doamna își văzu de lucru. Se gîndea la zadarnicele strădanii ale pastorului cu tot disprețul pe care așa-numiții oameni practici îl au față de cei ce nu țin să-și poată cîntări munca în florini și creițari... Peste puțin timp auzi însă din nou zvon de pași prin curte și-l văzu pe Vándory întorcîndu-se la deținut în tovărășia lui Bántornyi și a lui Völgyesy. Imediat după ce intrară ei, îngrijitoarea bolnavului ieși. Din acest moment doamna Réty se simți cuprinsă de neliniște.

„Ce-o fi asta? se întrebă ea. Evreul aiura; nici vorbă să se poată face bine. Ce-or fi căutînd ăștia la el? Ciudat, foarte ciudat. Völgyesy e avocatul lui Tengelyi, iar Vándory... Te pomenești că geamgiul și-a revenit și... Trebuie să aflu!... Femeia care-l îngrijește stă colo, în fața ușii. Ea trebuie să știe totul."

Nerăbdătoare, doamna Réty își trimise camerista s-o cheme și în curînd bătrîna intră în odaie făcînd o temenea adîncă. Biata de ea era încurcată rău; nu se putea dumiri de ce o fi chemînd-o nevasta vicecomitelui.

Înalta doamnă căută să-și ascundă emoția pe cît putea. Îi povesti femeii — încă tot nedumerită — că îl cunoaște de multă vreme pe geamgiu, că nu-l crede vinovat și că tocmai din această pricină soarta lui o interesează foarte mult... O lăudă pe femeie pentru hărnicia cu care îl îngrijise, apoi o întrebă vizibil tulburată cum se simte bolnavul și de ce s-o fi dus domnul Vándory la el, cu cei doi boieri.

Femeia îi dădu, supusă, cîteva explicații, dar doamna Réty nu se simți de loc mai liniștită după cele aflate de la ea. Dimpotrivă, neliniștea ei crescu. De ce l-o fi așteptat cu atîta nerăbdare evreul pe Vándory? Ce taină nu-l lăsa să moară neliniștit? De ce fusese femeia poftită să iasă cînd Ván-

dory stătuse mai mult de un ceas la bolnav? De ce i-a chemat pastorul și pe ceilalți doi, dacă nu pentru a fi martori la destăinuirea acelui om?

— Nu știi ce i-a spus evreul părintelui? întrebă doamna Réty cu glas sugrumat, după ce ascultase încordată toată istorisirea femeii.

— Domnul părinte mi-a spus să ies, răspunse femeia liniștită. Da nu era nevoie, că nu-s gură spartă de felul meu, și-apoi sînt destul de bătrînă ca să mi se poată încredința o taină. Dar domnul părinte mi-a spus să ies, așa că nu știu nimic. Cred că omul i-o fi mărturisit fărădelegile sale.

— Ce te face să crezi? întrebă din nou doamna Réty, atît de schimbată încît bătrîna își dete seama că stăpîna nu era în apele ei.

— N-am tras cu urechea și, chiar să fi vrut, nu mă mai ajută auzul să deslușesc ceva, că ușa era închisă, dar cred că numai asta trebuie să fi fost. Niciodată nu l-am mai văzut pe sfinția-sa atît de mirat ca atunci cînd a ieșit de la geamgiu. Cine știe ce grozăvii i-o fi fost dat să audă!? Cînd m-am întors, geamgiul părea mai liniștit, dar nu peste mult a început să se frămînte din nou. Dacă vor să le mărturisesc ceva, de ce nu vin o dată?! mi-a zis el, iar eu i-am spus că părintele abia ieșise și l-am îndemnat să stea liniștit. Da' el se tot frămînta și ofta. Mai mare mila să-l vezi, doamnă, chinuit de remușcări. Nu s-a mai ostoit pînă n-a venit părintele cu boierii ceia. Atunci a întrebat dacă trebuie să-și facă mărturisirea în fața dumnealor, și s-a liniștit pe dată cînd i s-a spus că da... Ce-aveți, doamnă? se întrerupse ea, văzînd că stăpîna pălise. Doar nu vă e rău și dumneavoastră!?

Doamna Réty își adună toate puterile: — Nu, nu mi-e rău, declară ea cît putea de calm. Du-te înapoi la bolnav. Cred că boierii n-au să mai stea mult.

— Aveți dreptate, doamnă! Bietul de el, tot n-o mai trage pînă mîine, da acu poate mai are nevoie de mine... Ei, să iasă o dată la lumină adevărul, asta e! Nu-i așa, doamnă, că asta e?

— Bine, bine, are să iasă el, zise doamna Réty cu vocea gîtuită. Bătrîna îi sărută mîna și se retrase, iar stăpîna încuie ușa, ca să n-o poată surprinde nimeni în starea în care se afla. Apoi se prăbuși pe canapea, zăcînd așa, cuprinsă de cea mai neagră disperare.

După cele auzite de la bătrînă, doamna Réty nu se mai putea îndoi: geamgiul mărturisise totul. Pe de altă parte ar fi fost o prostie să spere că prietenii lui Tengelyi nu se vor folosi de orice informație folositoare notarului.

„Ce să mă fac? se întreba ea îngrozită de situația în care se afla. Nu există oare vreo scăpare? Doamna Réty sări în picioare și se plimbă multă vreme prin odaie, copleșită de gînduri. Nu, nu e nici una! exclamă ea în sfîrșit, oprindu-se. Cazul Tengelyi a făcut prea multă vîlvă ca să mai poată fi mușamalizat fără proces. Or, în cine să mă încred, în situația îngrozitoare în care mă aflu? Cui să-i cer un sfat? Pe cine să mă pot bizui? Pe bărbatu-meu? La gîndul acesta, fața i se crispă de o adîncă scîrbă. Lui să-i cer ajutor? De ce? M-a iubit el vreodată? Și nu mă urăște acum atît cît îi îngăduie lașitatea? Pot fi oare sigură că nu mă va părăsi în clipa cînd mă va ști în primejdie și nu va trece de partea dușmanilor mei, numai ca acuzația ce mi se aduce să nu se răsfrîngă și asupra lui?... Nu, prefer orice, dar nu mă umilesc în fața lui!... Ce să mă fac? Doamna Réty începu să se plimbe din nou prin odaie. Din cînd în cînd dădea din cap neliniștită: se vedea limpede că nu găsise nici o scăpare. În cele din urmă însă se opri brusc, ca luminată de un gînd, cu ochii ațintiți la scrinul așezat într-un colț. Nu! exclamă ea îngrozită. Nu-i nevoie. Nu se poate să fie nevoie! Și continuă să se plimbe, din ce în ce mai repede, ca și cum ar fi vrut să fugă de propriile ei gînduri. Scrinul îi atrăgea privirile cu un fel de forță magică; părea că nu poate scăpa de ideea îngrozitoare și, oriîncotro se ducea, rămînea cu privirea ațintită la scrin. Simt că înnebunesc! exclamă ea în sfîrșit, oprindu-se în mijlocul odăii, cu

palmele la ochi. Nu mai pot scăpa de ideea asta înspăimîntătoare. Doamne, doamne! Ajută-mă, doamne!

Stătu nemișcată o clipă. Inima i se zbătea cu putere și simțea în piept o teribilă încordare. Nici o lacrimă însă nu i se ivi în ochi. La urma urmei, de ce ar fi chiar atît de înspăimîntătoare ideea? își continuă ea șirul gîndurilor, după ce îi trecu primul val de disperare. Să mor... Oare de ce mă înfioară gîndul acesta? Moartea nu-ți poate lua decît averea pămîntească. Dar oare am eu ceva de pierdut, am pentru ce mă amărî? Copii n-am și nici nu mi-am dorit vreodată. Totuși, dacă aș avea, m-aș simți poate legată de viața asta. De bărbatu-meu mi-e scîrbă. Situația pe care mi-am dorit-o nu s-a putut realiza... iar acum mă așteaptă doar rușinea și pedeapsa. Ar fi o prostie să mai stau la îndoială."

Hotărîtă, se apropie de scrin, trase un sertar și scoase dintr-însul un flacon plin cu un praf alb, asemănător zahărului. — Așa, zise încet, așezîndu-și flaconul în față. Cu atîta arsenic aș putea trimite pe lumea cealaltă jumătate din județ. Cîtă vreme îl am în mînă, nu îngădui nimănui să mă judece! O vreme stătu așa, pe gînduri. Probabil că în clipa asta același lucru îl fac atît cititorii cît și criticii mei, zicîndu-și că prea e cusută cu ață albă ca doamna Réty să aibă asupra ei pînă și otrava de care are nevoie. Totuși, nu am obiceiul să dau lovituri ieftine. Nu-i nimic neobișnuit în faptul că — aidoma multor conace ungurești — casa lui Réty era plină de șobolani și că doamna Réty, pentru ca să-i stîrpească, se folosea de mijlocul cel mai comun. Arsenicul se întrebuințează, în același scop, în sute de alte case, iar dacă doamna Réty îl ținea întotdeauna încuiat în scrinul ei, nu însemna decît că dumneaei era o gospodină cît se poate de ordonată. Sau poate cantitatea vi se pare exagerată și neverosimilă? Sînteți niște teoreticieni! Toată lumea știe că numai la farmacie obții greu arsenicul. La băcan poți lua cît vrei. Eu însumi am văzut o dată un ucenic de zugrav cu o jumătate de kilogram

de arsenic împachetat în hîrtie albastră; era pentru patronul lui și i-l ducea la atelier. Dacă nu credeți, întrebați; ba chiar ar fi bine s-o facă persoanele chemate a exercita controlul sanitar!

„Se spune că moartea prin otrăvire te chinuie rău, își zise după o vreme doamna Réty, privind țintă la flacon. Am auzit că unii oameni s-au chinuit îngrozitor, ceasuri întregi, și au murit cu blestemul pe buze. Dacă mă așteaptă și pe mine aceeași soartă? Dacă organismul meu robust va rezista otrăvii și va trebui să mă zbat între viață și moarte, ceasuri în șir, simțind cum mi se sfîșie măruntaiele și cum i se împotrivește morții fiecare părticică vie din mine?! În agonia aceasta prelungită, sfîșiată de groaznice chinuri, nu voi avea pe nimeni care să mă compătimească, sau să zvînte sudoarea morții de pe fruntea mea rece! Va trebui să suport totul singură, sau înconjurată de niște oameni nepăsători; fiecare cuvînt, fiecare privire a lor îmi va spune că ei așteaptă și doresc nu sfîrșitul suferințelor ci al clipelor mele!" Femeia se înfioră și, cu un gest involuntar, împinse flaconul la o parte.

Șovăia. Nu știa ce să facă. Nu vedea alt drum, altă scăpare, dar toată ființa ei se răzvrătea împotriva unui asemenea sfîrșit. Stătea așa, mută de disperare, cu ochii pironiți fără să vrea pe otrava din fața ei. Din cînd în cînd întindea mîna după flacon, dar o retrăgea îngrozită. „Am să iau cît mai multă; toată am s-o înghit! își zise ea din nou, încleștîndu-și degetele pe flacon. N-am să sufăr. O clipă, și totul s-a isprăvit!... Dar... să mor acum? Aș mai putea trăi douăzeci de ani!" Tremurînd, doamna Réty dădu drumul sticluței cu otravă și se prăbuși într-un scaun, acoperindu-și ochii cu palmele.

„Mai știi? Poate m-o fi mințit baba! exclamă ea brusc, mirată parcă de ideea salvatoare. Dacă n-o fi adevărat nimic din ce mi-a spus despre mărturia ovreiului?! Sau, chiar dacă ovreiul l-a chemat pe Vándory și i-a făcut vreo mărturisire, i-o fi spus altceva!

De ce să mă fi învinuit pe mine, binefăcătoarea lui dintotdeauna ?!"

Gîndul o liniști pentru o clipă. Așeză otrava la loc în sertar și încuie scrinul, mirată că frica o putuse împinge pînă la ideea asta disperată. Dar liniștea nu putea dura. Doamna Réty era mult prea inteligentă ca să nu-și dea seama că își întemeia speranțele numai pe o presupunere și încă pe una foarte puțin verosimilă... În curînd îngrijorarea o cuprinse din nou.

„Trebuie să am certitudinea, își zise ea în cele din urmă. Probabil geamgiul mai e încă în viață ; de la el pot afla ce a mărturisit. Dacă s-a lăsat totuși ademenit de Vándory, trebuie convins să-și retracteze depoziția." Se înfășură într-o pelerină și ieși din odaie, îndreptîndu-se în grabă către celula deținutului.

Era seară, așa că străbătu curtea fără să fie văzută de cineva. Cum nimeni nu se temea că bolnavul ar putea evada, magazia în care zăcea geamgiul stătea aproape întotdeauna descuiată, așa că doamna Réty putu pătrunde fără nici o greutate. La lumina opaițului, bătrîna care îngrijea de bolnav o recunoscu și se arătă foarte mirată. Noua venită o întrebă cum se simte bolnavul.

— E mai liniștit, mult mai liniștit, răspunse femeia ridicîndu-se de pe scaun, căci în primele clipe uitase să se scoale. După ce au plecat boierii mi-a spus că se simte mai bine de cînd și-a putut face mărturisirea. Acum cred că e tare ostenit... Mereu ațipește. De-ar ști că și înălțimea-voastră ați întrebat de el, ba că ați fost chiar aici...

— Te-aș ruga să ieși puțin, o întrerupse doamna Réty cu glasul sugrumat de emoție. Ieși și așteaptă-mă în curte, dar nu sufla nimănui că sînt aici. Înțelegi ? Nimănui ! Trebuie să vorbesc cu nefericitul ăsta, cît mai e încă în viață. Dumneata știi că Macskaházy, pe care l-a ucis ovreiul, era omul nostru de încredere. Despre el trebuie să-l întreb ceva, adăugă ea văzînd că femeia făcuse ochii mari. Dacă l-au cu-

prins într-adevăr remuşcările, poate îmi va răspunde şi mie.

— E sigur că l-au cuprins! declară bătrîna fără să se urnească din loc. Sfinţia-sa l-a înmuiat de tot! Dar cred că totuşi ar fi mai bine să rămîn, căci e mai obişnuit cu mine şi are să-mi răspundă mai uşor. Şi-apoi, se poate să-l încolţească din nou fierbinţeala şi-i tare furios cînd aiurează. Înălţimea-voastră...

— Ieşi, dacă-ţi spun — o întrerupse doamna Réty — ieşi şi aşteaptă-mă în curte... Să nu spui nimănui că am trecut pe-aici!

Tonul cu care îi spuse acestea o determină pe bătrînă să iasă, în ciuda curiozităţii care-i dădea ghies. Îmbufnată, femeia îşi îmbrăcă cojocul şi ieşi mormăind ceva despre îngîmfarea boierilor care pun sărăcimea să îngrijească de bolnavi, dar o alungă îndată ce bolnavii se trezesc şi poţi auzi de la ei lucruri interesante.

Doamna Réty se duse la uşă pentru a se convinge dacă femeia plecase într-adevăr, apoi se întoarse lîngă patul geamgiului, chemîndu-l pe nume.

Bolnavul nu răspunse. Gîfîia, din cînd în cînd oftа greu şi era scuturat de un tremur ce-i revenea mereu în jurul buzelor şi în tot corpul: erau simptomele atît de frecvente la muribunzi. Doamna Réty aşteptă înfrigurată, privind obrazul tras, cu trăsăturile schimonosite de apropierea morţii. Din cînd în cînd îi vorbea, dar bolnavul zăcea mut, cu ochii închişi. Era neliniştit. Degetele lui păreau a căuta ceva, pe pătură, fără să se fi trezit însă.

Convinsă că nu mai avea vreme de pierdut, doamna Réty îi mai vorbi de cîteva ori fără nici un rezultat, apoi îl zgîlţîi uşor.

Geamgiul deschise ochii, rotind privirile prin încăpere, dar nu văzu decît o femeie şi — crezînd poate că era îngrijitoarea — voi să se întoarcă din nou cu faţa către perete.

— Nu mă recunoşti? întrebă doamna Réty, cu vocea gîtuită. Nu întoarce capul, priveşte-mă, eu sînt!

— Lăsați-mă în pace! se rugă geamgiul încet, aproape în șoaptă. V-am spus tot. Ce mai vreți?

— Nu mă recunoști, omule? îl imploră femeia. Uită-te la mine! Eu sînt, doamna Réty.

— Doamna Réty?! făcu bolnavul surprins, întorcîndu-se și fixînd-o cu niște ochi stinși.

— Cine să fie, dacă nu eu?! continuă ea cu o voce dulceagă. Cine se îngrijește de tine și-ți vrea numai binele?

— Pleacă de-aici, scorpie! o întrerupse bolnavul. Lasă-mă să mor liniștit. De ce-ai venit? Nu vezi că nu mai am putere să fur și să ucid?!

— Aiurezi! zise doamna Réty încet. Cum poți vorbi așa? Dacă te aude cineva?!

— Ce-mi pasă! răspunse geamgiul, mai liniștit. Nu mă mai tem de nimeni.

— Nu te lăsa tras pe stoară, începu să-l dăscălească femeia, în șoaptă. Ți-au spus că nu te mai poți face sănătos, nu-i așa? Ei bine, află că n-au vrut decît să-ți stoarcă mărturisirea și atît! Știu chiar de la medic că ai trecut de orice primejdie. Ești slăbit, după boală, dar în curînd ai să fii sănătos tun. Trebuie doar să te îngrijești!... Am auzit că azi a fost la tine Vándory cu încă doi domni...

Cuvintele ei îl făcură pe geamgiu să izbucnească în rîs, un rîs horcăit, de muribund.

— Va să zică pentru asta ai venit? întrebă el, sec, apucînd cu degetele osoase mîna doamnei Réty. Vrei să știi ce le-am spus despre fărădelegile noastre comune!? Fii liniștită: am mărturisit totul. Pricepi?! Tot ce s-a întîmplat, din clipa în care Macskaházy m-a îndemnat prima dată să fur actele și pînă la seara cînd te-ai certat cu Macskaházy tocmai din pricina acestor hîrtii. Le-am spus că m-ai chemat să-ți înlocuiesc două geamuri la fereastră, dar că de fapt m-ai îndemnat să-l ucid pe avocat...

— Taci! Ești un monstru! exclamă femeia încercînd să-și scoată mîna din strînsoarea degetelor geamgiului.

— Monstru! Nu-i așa că sînt un monstru?! întrebă geamgiul, care numai cu mari eforturi mai putea vorbi. Vocea lui dogită o înfioră pe doamna Réty. Monstru?! Și cum i se va zice ființei care m-a îndemnat să fiu un monstru?

— Nemernicule! Cine-ți va da crezare, cînd mă învinuiești pe mine?!

— Au să se găsească unii. Ce-am spus eu se potrivește cu spusele lui Viola; nu se va îndoi nimeni!

— Trebuie să-ți retragi mărturisirea. Am să aduc alți martori și, în fața lor, vei declara că ți-au făgăduit marea cu sarea și te-au ademenit să depui mărturie mincinoasă împotriva mea, dar că tot ce le-ai spus sînt baliverne. Ai înțeles?

— Nu retrag nimic! Nici un cuvînt nu retrag! se împotrivi bolnavul.

— Ascultă! exclamă femeia, amenințătoare. Dacă nu vrei...

— Amenință pe cine vrei, o întrerupse geamgiul. Făgăduințele și amenințările tale nu mai au preț pentru mine. Mîine am să fiu într-un loc unde maimarii lumii n-au nici o putere asupră-mi, deși sînt evreu. Dar tu — adăugă el, făcînd un efort — tu care m-ai împins întotdeauna la fărădelegi, tu care mi-ai întors spatele după ce m-ai nenorocit, tu ai să fii judecată... Au să te închidă, ca pe mine... Ai să ajungi în streang! Te-am visat, cît am fost bolnav... Noi doi — tu și cu mine, la mijloc; alături, gîdele cu un palos mare și lucitor. Era și Cifra acolo... și Macskaházy, și de jur-împrejur popor, mult popor... și ne-au pus să ședem... Șirul vorbelor i se încîlci dintr-o dată. Continuă să vorbească, dar nu se mai înțelegea nimic. Degetele sale reci însă erau încleștate de brațul doamnei Réty. După spasmele lor, femeia înțelese că sosise ceasul de pe urmă.

Cu mare greutate își desfăcu brațul din strînsoarea muribundului și ieși tulburată, aproape alergînd, iar bătrîna, întorcîndu-se, își găsi bolnavul zbătîndu-se în frigurile morții.

N-am să vă mai spun cît era de tulburată doamna Réty. Există atît în lumea materială cît și în cea a sentimentelor monstruozități pe care nu le poți descrie; or, suferințele acestei femei erau într-adevăr monstruoase. Întîlnindu-și camerista pe scări, porunci să-i aducă sfeșnicul și un pahar de apă, în odaie. Fata se îngrozi cînd văzu halul în care arăta stăpîna ei. Era palidă ca un mort, tremura din tot corpul și rostogolea niște priviri de o sălbăticie fără seamăn.

— Sînteți bolnavă, doamnă? întrebă Julis așezînd sfeșnicul pe masă. Nu vreți să-l chem pe domnul medic-șef? E aici, la isprăvnicie.

— Ce te amesteci?! se răsti doamna Réty fulgerînd-o din ochi. Pune paharul colo și cară-te!

Fata ieși. Doamna încuie ușa în urma ei și rămase singură.

Poți evita compătimirea, dar nu și curiozitatea oamenilor. Spune-i unei cameriste să nu-și bage nasul unde nu-i fierbe oala și lasă-te convins că te-a ascultat: ei bine, te asigur că ai greșit! La fel se petrecu și acum. Părăsindu-și stăpîna, Julis rămase în odaia alăturată, care era a ei, și-și lipi imediat urechea de ușa dintre cele două încăperi...

Cele auzite îi stîrniră și mai mult curiozitatea: doamna Réty se plimbă o vreme prin odaie, apoi se așeză la masă și scrise ceva, dar nu peste mult se ridică iar. Se auzi un fîșîit de hîrtie ruptă și plimbarea reîncepu. Apoi, scîrțîi ușa scrinului; puțin mai tîrziu urmă zgomotul pe care îl făcea așezîndu-se iar la masă. Julis îi auzea bine suspinele grele. După o vreme, fetei i se păru că stăpîna amesteca apa din pahar.

— E într-adevăr bolnavă, își zise ea. Și-o fi luînd doctoria. N-ar strica totuși să chem pe cineva.

Camerista lipi din nou urechea de ușă și auzi sunetul paharului pus pe masă cu o mișcare bruscă. Își spuse că stăpîna trebuie să fie prost dispusă și era cît pe ce să-și schimbe hotărîrea, socotind că e

mai bine să nu mai cheme pe nimeni, dar deodată i se păru că doamna s-a trîntit pe canapea, scoțînd un geamăt de durere.

Era mai mult decît putea suporta chiar cea mai binecrescută cameristă. Fata bătu în ușă de mai multe ori la rînd, dar neprimind nici un răspuns, uită de poruncă, uită că stăpîna era aprigă la mînie, uită prin urmare totul și se năpusti să-l caute pe Réty.

Nu cu mult în urmă intrase și Vándory, foarte neliniștit, la vicecomite, și-l întrebă dacă nu-și văzuse nevasta.

Réty îl asigură că n-o întîlnise toată ziua, și nu se putu stăpîni să nu-l întrebe de ce e atît de tulburat. Pastorul îi răspunse că venea de la Tengelyi, unde îl căutase bătrîna să-i spună că geamgiul a murit și că înainte de a-și fi dat sufletul stătuse mai multă vreme singur cu doamna Réty. Apoi îi istorisi pe larg toate amănuntele aflate de la femeie. — Prietene — adăugă el — soția ta e o fire cam nesăbuită. A aflat că nefericitul ne-a făcut anumite mărturisiri, dar nu cunoaște ce anume și probabil se crede compromisă. Cine știe ce e în stare să facă, disperată cum e! Te rog du-te la dînsa și asigur-o că geamgiul n-a mărturisit nimic compromițător pentru ea. Pot să-mi dau cuvîntul de onoare că nenorocitul nu l-a acuzat decît pe Macskaházy.

Tocmai atunci năvăli Julis, spunîndu-le tot ce auzise la ușa stăpînei.

— Haidem degrabă! strigă Vándory. Poate mai sosim la timp.

În cîteva clipe cei doi bărbați se aflau la ușa doamnei Réty.

Ușa era încuiată. Din odaie se auzea un geamăt.

— Trebuie să spargem ușa! strigă Vándory și amîndoi se repeziră în ea, izbind-o din răsputeri cu umărul, pînă cînd broasca cedă.

Era prea tîrziu. Paharul de pe masă, resturile băuturii dintr-însul și, alături, flaconul cu arsenic, arătau limpede că sosiseră prea tîrziu.

În clipa cînd intră soțul ei, nefericita mai trăia. Îl privea țintă, cu aerul că ar fi vrut să-i vorbească, dar cînd Réty îngenunche lîngă ea, luîndu-i mîna, degetele crispate îi erau reci. Mai oftă o dată și ochii îndreptați către soțul ei deveniră sticloși.

Murise.

38

Oricît de modest ar trăi, fiecare om ajunge o dată să atragă atenția semenilor săi: atunci cînd e înmormîntat. E prilejul în care pînă și celui mai sărac dintre săraci i se trage clopotul cel mare și oamenii se adună în jurul sicriului — chiar dacă săvîrșitul fusese poate un singuratic părăsit de toți. Mulțimea face loc convoiului funerar chiar dacă cel din coșciug n-a cunoscut decît piedici în viața sa, iar săracul lipsit de orice bunuri pămîntești se pricopsește cu o moșie de veci pe care are s-o folosească liber pînă la judecata de apoi, fără să-i treacă prin gînd cuiva să-l pedepsească pentru cine știe ce încălcare de legi. Mortului i se dă întotdeauna cinstire. Oare de ce? Oare pentru că inteligența impune respect, și în marea majoritate a cazurilor cel mai inteligent lucru e să părăsești viața asta? Sau poate pentru că mortul știe ceva ce nu știe cel mai inteligent om viu, deși pe toți ne interesează în cea mai mare măsură?! — Ce-i drept, moartea e cel mai bun tălmaci din lume. Te îndoiești cumva de valoarea vieții și nu știi dacă face sau nu să te ostenești de dragul realizărilor posibile aici, pe pămînt? Te lămurește primul prieten care moare: O înmormîntare mai mult sau mai puțin pompoasă, blazonul, sau un simplu nume pe sicriu, un mausoleu sau o modestă cruce de lemn — deosebite ca preț, dar la fel de părăsite pînă la urmă —, vestea morții comunicată vecinilor verbal,

prin invitații cu chenar negru sau prin anunțuri la ziar, eventual chiar un necrolog în presa străină, după care la un ceas, paisprezece zile sau o lună urmează tăcerea și indiferența veșnică: iată *gloria*. O panglică neagră la pălărie sau un costum întreg, de doliu. La săraci, discuții: cine plătește înmormîntarea? La bogați, discuții: cine încasează moștenirea?... Iată amintirea dragostei de care ai avut parte! Cît despre prietenie?... Nu știți că numai arareori rămîne ceva în urma deselor strîngeri de mînă ale prietenilor?! Rareori rămîne ceva care să-i amintească prietenului că odinioară îi strîngeam mîinile; mai degrabă are să-și amintească — după bătături — că îl strîngeau cizmele... Cine nu se mulțumește cu atîta, să se consoleze considerîndu-se o excepție.

O astfel de excepție era și doamna Réty. În județele din lungul Tisei, moartea ei constitui cea mai mare senzație a ultimilor ani și ajunse să preocupe întreaga opinie publică. Fusese o femeie bogată, nu împlinise nici cincizeci de ani, dăduse întotdeauna mese strălucite și purtase rochii superbe. Neașteptata ei moarte ar fi fost socotită îngrozitoare chiar dacă ar fi respectat toate formalitățile cuvenite, adică boală, minimum două consilii medicale etc. Darmite așa? Medicul-șef fusese chemat abia după ce doamna Réty intrase în comă și — în ciuda excelentei sale pregătiri — nu mai putu decît să constate că, dacă îl chemau măcar cu cinci minute mai devreme, ar fi salvat-o cu siguranță. Întîmplător, Serer se afla tocmai la Porvár. Aflînd vestea, venise și el în grabă, dar nemaiavînd ce face, se mulțumi doar să declare că lichidul băut de doamna cu siguranță nu era apă cu zahăr. Cît despre un consult medical, sau despre farmacie, nici vorbă nu putea fi. Dacă n-a fost nici măcar atîta timp, ca domnul Serer să-și poată oferi excelenta sa emulsie de migdale — o licoare miraculoasă, după cîte afirma dumnealui! Nevasta vicecomitelui murise otrăvită. Otrăvită de mîna ei, nu mai

începea îndoială! Și dacă strălucitul corp medical din județ se arătă pe drept cuvînt jignit de o asemenea ignorare a rolului ei oficial, lumea bună din Porvár se considera la fel de îndrituită să răscolească dedesubturile tragediei.

Familia Réty, împreună cu prietenii mai intimi, ca Vándory și Kislaky Kálmán, susțineau că nu era vorba decît pur și simplu de un accident regretabil și afirmau că nefericita doamnă Réty obișnuia să ia magneziu și că, ambele flacoane fiind încuiate în același scrin, lesne se putuse întîmpla nenorocirea, în penumbra odăii insuficient luminate. Cum însă lumea nu se mulțumește să accepte explicațiile ce i se oferă la moment și în general se îndoiește de orice știre oficială, nimeni nu dădu crezare acestei versiuni. Pe de altă parte, în lipsa unei certitudini, omului îi place să se amăgească singur. Deci toți căutau să găsească explicația în fel de fel de bănuieli și cată să mărturisim că Julis, care asistase la moartea stăpînei sale, era mare meșteră în fabulații. Camerista povesti vrute și nevrute despre tristețea și purtările ciudate pe care le observase în ultima vreme la stăpîna ei și insistă atît de mult asupra acestor amănunte, încît pînă la urmă nimeni nu se mai îndoi că doamna Réty se otrăvise cu bună știință. Cel mai bun indiciu era faptul că vicecomitesa se încuiase în odaie, așa că nu mai rămaseră deosebiri de opinie decît în privința presupușelor motive și cauze.

Cît despre Réty, nu discuta cu nimeni asupra acestui subiect. Unii vorbeau despre demență, precizînd că firea extrem de impulsivă a doamnei fusese întotdeauna un semn de boală mintală; alții pomeneau de deznădejdea ce-o cuprinsese la vestea căsătoriei lui Ákos cu Vilma, pe care ea n-o putuse zădărnici, deși o considera dezonorantă, și căreia îi preferase moartea. În sfîrșit, cucoanele din Porvár le explicau bărbaților lor că de bună seamă vicecomitele își jignise nevasta, pricinuindu-i moartea datorită încăpățînării cu care refuzase să-i îndeplinească cine

știe ce dorință (caz foarte frecvent!)... Oricare ar fi fost însă părerea oamenilor, Réty nu discuta. Totuși, cei ce îl cunoșteau nu scăpară din vedere cît era de impresionat de moartea soției sale.

Să nu se creadă însă că durerea lui era o dovadă a dragostei reînviate. Ce-i drept, se întîmplă destul de des ca, după o viață petrecută în neînțelegeri, moartea unuia din soți să trezească în supraviețuitor o dragoste fără de margini. În conflictele permanente ale vieții de toate zilele, defectele celuilalt îți sar în ochi și uiți cu multă ușurință că are și calități. Despărțit însă pe veci de el, nu-ți mai amintești decît de părțile bune. E în firea și slăbiciunile omului să i se pară că un lucru, o dată iremediabil pierdut, a fost o comoară. Durerea lui Réty avea însă alte cauze. Niciodată nu-și iubise cu adevărat nevasta și chiar dacă ar fi iubit-o, în ultimul timp o cunoscuse sub unele aspecte menite să șteargă orice urmă de sentiment. Tristețea lui, observată de toată lumea, după moartea doamnei Réty, se datora reproșurilor pe care și le făcuse cu această ocazie. Oare nu el însuși pricinuise, în mare parte, nenorocirile din jurul său? După moartea soției sale găsise pe masa ei o scrisoare neterminată, adresată lui, o scrisoare în care ea îl învinuia de tot ce se întîmplase. Or, nu era adevărată, măcar în parte, această învinuire? Nu era el oare silit să admită că toate nenorocirile a căror victimă fusese nevasta lui, nu s-ar fi putut întîmpla dacă el nu îngăduia să se nască prilejul?! Dacă i-ar fi destăinuit din vreme că e rudă cu Vándory, nefericita ar fi refuzat poate să se mai mărite cu el, sau se obișnuia cu ideea că pastorul e fratele soțului ei și nu se preta la faptele prin care încercase să se pună la adăpost de eventualele pretenții ale lui Vándory. Da, totul pornea numai și numai de la el, și prin ura ce-o manifestase fățiș față de ea, în ultima vreme, o determinase pe biata femeie să ia hotărîrea tragică. Lucrurile n-ar fi ajuns niciodată pînă aici dacă nevasta lui ar fi putut avea un sprijin într-însul.

Gîndurile acestea îl îndurerau adînc pe Réty; cuvintele pline de blîndețe ale lui Vándory nu-i puteau risipi mîhnirea.

Depoziția geamgiului pricinuise moartea doamnei Réty și impresionase toată societatea din Porvár, dar nu dădu rezultatele scontate în privința lui Tengelyi. Situația notarului nu se îmbunătățiși de loc. Puțini se îndoiseră de amestecul lui Macskaházy în furtul actelor notarului, dar tocmai acest fapt întărea bănuielile îndreptate împotriva vicecomitelui. Dacă actele furate se aflaseră într-adevăr la Macskaházy — așa cum mărturisise geamgiul — Tengelyi avea un motiv foarte serios să comită omorul. E drept că geamgiul mărturisise că Viola era ucigașul, dar cum *o singură* mărturie și încă una provenită de la un individ dubios nu avea destulă greutate în fața numeroaselor elemente ce probau împotriva notarului, nu se putea nădăjdui într-o sentință de achitare. Tengelyi nu putea fi salvat decît dacă Viola era prins și silit să mărturisească omorul. Așa credeau și prietenii și dușmanii notarului, dar — în afară de Vándory — nimeni nu-și pusese prea multe nădejdi în realizarea acestei alternative. Trecuseră mai bine de două săptămîni de cînd bătrînul János plecase împreună cu Csavargós și era foarte puțin probabil ca un husar bătrîn să facă ce n-au putut face autoritățile unei țări, sau Ákos, Kálmán și Völgyesy la un loc — adică toți cei interesați de soarta lui Tengelyi.

Pare-se că țiganul Peti știa unde se află Viola, dar în ciuda tuturor rugăminților și promisiunilor lui Ákos, tuciuriul se încăpățîna să declare că, de cînd cu tribunalul statarial, nu-l mai văzuse pe Viola. Încolo, nu spunea nimic — în afară de jurămintile menite să întărească această afirmație. La fel de puțin comunicativ era și păstorul de la Kislak, despre care se știa că venise cu căruța și caii lui s-o ia pe nevasta haiducului și pe copii. Păstorul afirma că o dusese pe Zsuzsi doar pînă la un han din apropiere, unde femeia rămăsese să-și aștepte bărbatul; zicea

că nu știe ce s-a ales de capul lor. Zadarnice se dovediră toate înjurăturile, promisiunile și amenințările lui Kálmán. Bătrînul n-ar fi spus mai mult, nici să-l fi pus la cazne. Chiar lelea Lipták, în ciuda atașamentului pe care-l arătase față de familia notarului și mai ales față de Vilma, cum era întrebată despre Viola, cum începea să vorbească în dodii, susținînd că nu știe nimic: pînă la urmă, însă, îi mărturisi lui Ákos că n-ar spune chiar dacă i-ar cunoaște ascunzătoarea.

— Dumneata știi, cucoane, cît îmi ești de drag, îi răspunse ea o dată, cînd tînărul o luase din nou la întrebări. La urma urmei cine să-mi fie, dacă nu dumneata?! Din toți copiii pe care i-am alăptat, doar dumneata mai trăiești... Dar nu-mi cere una ca asta, cucoane. Mi-aș da viața să-l pot scăpa pe domnul Tengelyi, dar iudă nu mă fac de dragul nimănui. Boierul are destui prieteni și au să-l scape, iar de nu, măcar are un trai omenesc și-acolo unde e. Încolo, de familie are cine se îngriji. Dar pe Viola îl așteaptă streangul, iar ai lui au să piară de foame. Chiar de n-aș fi rudă cu Zsuzsi, tot n-aș spune. Mai bine mi-aș smulge limba din gură!

Așadar, toți cei ce știau unde se afla Viola erau hotărîți să tacă și, cu toate că Vándory își încuraja mereu prietenii, sfătuindu-i să nu-și piardă nădejdea în dumnezeu, părea că ea nu se va împlini curînd...

După două săptămîni de căutare János nu dăduse încă de nici o urmă și începea să se îndoiască de reușită.

Și el și Csavargós erau convinși că Viola nu se afla prin apropiere, dar că nici peste hotare nu se va fi dus, cum remarcase Csavargós de mai multe ori. Dar, în care dintre cele cincizeci și două de județe ale țării trebuiau oare să-l caute? Iată o întrebare la care — deși mare specialist în strategie — bătrînul János nu putea răspunde.

— Al dracului om Viola ăsta, îi spunea el din cînd în cînd tovarășului său de drum. A făcut o manevră

de retragere, încît nici dracu nu-l mai poate găsi, Tiii, ce mai ghinărar se alegea din ăsta!

— Ce-i aia manevră de retragere? îl întrebă o dată Csavargós, care, de cînd îl însoţea pe János, nu se mai sătura ascultîndu-i istorisirile, iar războiul şi strălucitele fapte de arme ale husarului de odinioară îl impresionaseră atît de mult, încît ajunsese aproape să-şi dispreţuiască propriul fel de viaţă, deoarece nici cele mai interesante momente din trecutul său nu se puteau compara cu viaţa de ostaş.

— I-auzi bre!? făcu János uimit. Nu ştii ce-i aia manevră de retragere??... La urma urmei nu-i de mirare, adăugă el după ce se gîndi puţin. Cum să ştii, dacă n-ai fost la război! Apoi, nepoate, manevră de retragere e aia cînd capeţi poruncă să te-ntorci înapoi.

— Precep! zise celălalt după ce ascultase cu mare luare aminte. Adecă atunci cînd fugi de duşman!

— Măi că slab mai eşti de minte! se răsti husarul. Păi, dac-ar fi aşa, apoi oamenii de treabă n-ar mai face niciodată manevre de retragere! De cînd sînt, n-am fost în vreo bătălie pe care să n-o fi cîştigat noi; şi totuşi cîte manevre de retragere n-am făcut!

— Cititorii mei îşi mai amintesc de bună seamă că lui János nu-i plăcuse niciodată să se retragă din faţa inamicului şi că întotdeauna o făcuse doar silit de poruncă, de unde şi convingerea sa că, în timpul cît servise la oaste, armatele noastre nu suferiseră vreo înfrîngere. — Manevra de retragere — îşi continuă el expunerea — e aşa: îl baţi bine pe duşman şi pe urmă te-ntorci şi pleci. Acum pricepi?

— Precep, declară Gazsi. Precep... Dar de ce să mai faci cale-ntoarsă după ce l-ai bătut pe duşman?!

— Măi, da prost mai eşti! făcu János zîmbind cu milă. Păi, faci cale-ntoarsă, măi, pentru că aşa e porunca. Iar dacă un oştean nu se supune poruncii, e împuşcat!

— Da de ce să se dea porunci din astea? întrebă Gazsi, care tot mai avea oarecari îndoieli.

— Aia nu-i treaba noastră, răspunse János prost dispus, deoarece întrebarea și-o pusese și el, de sute de ori, fără să-i poată găsi răspunsul. De ce se dă poruncă să faci cale-ntoarsă? mormăi el. Ce întrebare! Pesemne ca să avanseze în grad șefii. Că ăia de fac mai multe manevre de retragere avansează mai mult! Ori — știu eu? — poate ca să-și vină dușmanul în fire și să-l poată bate din nou! Vezi, măi Gazsi, de-ai fi oștean și te-ai apuca să întrebi de-al de astea, zău că te-ar împușca!

Csavargós Gazsi nu avea decît de învățat din asemenea discuții, iar János se simțea încîntat. De cînd Ákos se făcuse mare și nu-i mai asculta istorisirile, bătrînul nu fusese niciodată mai mulțumit ca acum, în tovărășia lui Gazsi. Dar această mulțumire nu-l apropiase cîtuși de puțin de ținta călătoriei sale. Păstorul din Kislak nu-i spusese nici lui mai mult decît celorlalți: nu-l înduplecaseră nici rugămințile, nici prietenia pe care i-o arăta János. Omul luase în brațe pe „nu știu" și oriunde mai iscodise husarul, i se răspunsese în același fel.

— Parcă-s înțeleși, exclama János adesea, mînios. Toți zic că nu știu nimic. Fac și ăștia cum face grăjdarul nostru: cum îi spun ceva de îngrijitul ori de hrănitul cailor, cum îmi răspunde că știe ce are de făcut. Ăștia, dimpotrivă, zic că n-au habar. De, așa e: cînd vrei să le spui ceva oamenilor, știu toți, da cînd îi întrebi, nu-ți răspunde nici unul... — Dar cuvintele sale nu avură darul să dezlege nici limba păstorului, nici a altora. Umblau cei doi din sălaș în sălaș și pretutindeni primeau același răspuns.

Trecuseră așa prin trei județe. Csavargós, obișnuit cu acest fel de viață, se simțea în apele lui, iar János avea ocazia să-și închipuie din nou că e oștean, de mult ce străbătea călare păduri, cîmpii și mlaștini. Uneori se înălța în scări, scrutînd cu nespusă plăcere întinderea cîmpiei, unde privirea călărețului nu întîlnește nici o mogîldeață mai răsărită ca el. Pînă la urmă însă, căutarea asta zadarnică îi plictisi pe amîndoi.

De altfel, aproape toți sîntem atrași de țeluri despre care alții știu prea bine că nu le vom atinge niciodată. Ce are a face! Important e să nu-ți pierzi nădejdea sau, chiar dacă ai pierdut-o, să mergi mai departe, de vreme ce așa îți impune datoria, onoarea sau orgoliul (diametral opus uneori cinstei, ce-i drept!). Așadar, mai oftînd, mai înjurînd, bătrînul János își văzu de datorie. Asta era filozofia lui: Oricît de încet ai merge pe un drum oarecare, ajungi departe, dacă mergi; ba, pînă la urmă poți atinge chiar ținta despre care ai crezut că niciodată nu vei ajunge pînă la ea. In cazul nostru, justețea axiomei se adeveri curînd.

Se spune că luna aprilie e foarte capricioasă. Nu știu în ce măsură această însușire poate dăuna reputației unei luni, mai ales în țara noastră, unde nu-i nevoie s-o aștepți ca să poți vedea o furtună groaznică sau o acalmie desăvîrșită (veselie după lacrimi), nouri și soare, vînt de răsărit, de apus, de miază-noapte și de miază-zi — toate într-un singur ceas! Cert este însă că în anul cu pricina luna lui april numai capricioasă nu era. Bătrînul husar se obișnuise încă din tinerețe cu toate mizeriile; dar de data asta, udat de ploaie pînă la măduva oaselor, zi de zi, nu-i rămase decît să blesteme constanța exasperantă a lui april. Mai ales într-o anumită ocazie își pierdu răbdarea cu totul.

Cutreierau al treilea județ, cale de vreo douăzeci de poște de la Porvár. Nu mai coborîseră de pe cai din zorii zilei. Tîrziu, după-amiază, Csavargós îi mărturisi bătrînului că rătăcise drumul: nu mai știa încotro e sălașul spre care porniseră. Pînă atunci János răbdase totul, în nădejdea că va da de urma lui Viola, cu atît mai mult cu cît Gazsi îl asigurase că sămădăul de-acolo îi cunoștea pe toți păstorii din ținut, cale de zece poște... Aflînd că rătăciseră drumul, bătrînul se zborșise la Csavargós rău de tot, dar, pînă la urmă, ce puteau face? Se aflau în inima unui co-

dru și nu știau încotro s-o mai ia. Furios, husarul se jură că nu mai pornește la drum cu un mucos ca Gazsi, dar pînă una alta nu-i rămase decît să se înfășoare cît mai bine în cojoc — căci bătea un vînt subțire — și să-l urmeze pe Csavargós, mîngîindu-se cu gîndul că a doua zi se vor întoarce la Porvár. Din cînd în cînd Gazsi se uita atent la copaci, căutînd crengi rupte sau așezate cruciș în cale, după obiceiul haiducesc de a însemna drumeagurile prin codru.

Umblară așa pînă seara, cînd, în sfîrșit, zăriră într-un luminiș un foc de păstori. Dăduseră de sălașul căutat și nu se știe cine era mai bucuros : János, pentru că se putea încălzi la foc, sau sămădăul pentru că îl întîlnise pe Gazsi. Părea că lucraseră împreună mult mai mult decît credea isprăvnicia.

János îi lăsă o vreme să vorbească după pofta inimii ; pe urmă începu să se intereseze de Viola, dar gazda nu știa nimic. Cel puțin așa zicea la început. Mai tîrziu însă, cînd îl întrebă și Csavargós, omul se gîndi ce se gîndi și le făgădui că are să-i ducă a doua zi în zori la cineva care s-ar putea să știe mai multe.

— În toamnă s-a așezat prin părțile astea un păstor venit din ținuturile voastre, continuă el. Încolo, e un nevolnic : nu s-a împrietenit cu nimeni și nu face negoț cu vite. E un om de nimic, dar e de pe la voi și s-ar putea să știe ceva despre Viola.

— Cine să fie oare ? zise Csavargós, pe gînduri. N-am auzit de vreun păstor care să fi plecat de la noi astă-toamnă.

— E fratele mezin al păstorului din Kislak, răspunse gazda. Frate-su a fost un om de nădejde, dar ăsta nu face două parale : nu vrea să știe de nimeni !

— Fratele păstorului din Kislak ? făcu Gazsi uimit. Nu se poate, omule, că ăla-i mort încă din toamnă !

— Mort ?! întrebă sămădăul și mai mirat. Păi, l-am văzut cu ochii mei : e un bărbat oacheș, frumos și bine legat. Ce-mi spui că-i mort, cînd a venit cu nevastă-sa și cu copiii !?

— Eu ți-am spus de fratele păstorului din Kislak, se împotrivi Gazsi, calm. Ăla de care vorbești tu poate să trăiască mult și bine, dar frate cu István n-are să fie în vecii vecilor!

— Ei asta-i! Dacă-ți spun eu că i-i frate!? se repezi gazda. Crezi că nu-l cunosc pe István? N-am prea dat de cîțiva ani pe la voi, dar în tinerețe eram prieten bun cu el. Și-acum, cînd a venit cu muierea și cu pruncii, tot la mine a mas. Unul din copii era beteag, dar celălalt e tare frumușel... Are să se aleagă om dintr-însul, nu ca din tată-său. De, dacă-l cheamă Pista ca pe unchiul lui și ca pe mine! Ei, mă crezi acum că omul e într-adevăr frate cu păstorul din Kislak? adăugă el, în timp ce Gazsi și cu János își făceau cu ochiul.

— Îmi pun capul că e Viola! zise mai tîrziu Csavargós, după ce gazda lor adormise.

— Așa mi se pare și mie, răspunse husarul încet. Dar nu-i spune nimic pînă nu ne duce acolo. Nu-i spune cu cine are a face!

— Tiii, ce-o să se mai mire cînd o afla că vecinul pe care-l crede un om de nimic e chiar Viola! zise Csavargós. Ei, o să vedem noi mîine... — mai adăugă el și se tolăni lîngă foc, pregătindu-se să doarmă. În schimb, bătrînul János se mai frămîntă mult în așternutul său, deși era frînt de oboseală. Convins că dăduse de Viola, nu mai știa ce să facă. Se întreba dacă nu era mai bine să-l lase-n pace. „Se vede treaba că și-a găsit liniștea, bietul de el, își zicea bătrînul. De ce să-l pîrăsc? Pe domnul Tengelyi tot n-au să-l spînzure, și-apoi — mai știi? — poate nu se vor mai ține oamenii de cuvînt, după ce-or pune mîna pe Viola... și-atunci ce se va alege de biata nevastă-sa și de copii? Iar vina are să fie a mea și numai a mea, care l-am vîndut ca un nemernic!" Cu un singur lucru se mîngîia husarul: chiar dacă se va duce pînă la Viola, nu înseamnă că-l va și da pe mîna isprăvniciei. Iar dacă vorbea cu el, găseau poate o modalitate de a-l scăpa pe Tengelyi fără ca Viola să intre la puș-

cărie. „A suferit destul, bietul de el. Poate e fericit acum! Are niște copii atît de frumoși!... Doamne ferește să-i stric eu norocul"... și tot gîndindu-se la lucrurile acestea, adormi și el.

Să ne întoarcem acum la Viola, pe care l-am pierdut din ochi de atîta vreme. V-ați dat seama fără-ndoială că păstorul de la sălașul vecin, unde prietenul lui Csavargós făgăduise să-i conducă pe oamenii noștri, era chiar haiducul, aciuit acolo sub cuvînt că e frate cu păstorul din Kislak. Nu mai e nevoie să descriu în amănunt sălașul în care trăia, căci nu cred să existe printre dumneavoastră vreunul care să nu fi văzut măcar o dată o casă cu acareturi păstorești. Or, la noi, acest fel de întocmiri e pretutindeni la fel și nu prezintă decît foarte mici deosebiri. Sălașul lui Viola era bunicel. În tot cazul, un om sărac se putea simți bine într-însul. Nu era o casă atît de încăpătoare ca cea pe care-o avusese la Tiszarét, dar acoperișul de stuf — dres — te ferea de ploaie, iar pereții albi și curați păreau o lumină în cîmpia nesfîrșită unde nu se mai vedeau locuințe omenești cale de poște întregi. Singurătatea și pustiul te făceau să vezi în căsuța aceasta un simbol al tihnei și comodității. În spatele ei se înălța un șir lung de dealuri. La poalele lor — acolo unde pădurea fusese tăiată — creșteau copaci uriași, iar mai sus, pe coaste, codrul des se zărea pînă hăt, departe. Dincoace de dealuri se întindea cîmpia fără de sfîrșit, cu orizontul sfîșiat ici-colo de cîte-un turn, cu turme ce pășteau alene, singurele semne menite să-i amintească drumețului că se află pe pămînt locuit... În apropierea sălașului se aflau un grajd, cîteva șoproane și clăi de fîn. În fața ușii se soreau cîțiva dulăi flocoși.

Viola putea fi mulțumit de noua sa locuință: găsise adăpostul căutat. Cînd ai suferit cît suferise el și nu te mai poți aștepta decît la noi prigoniri din partea oamenilor, singurătatea e un adevărat noroc. Da, Viola ar fi putut fi fericit — dacă fericirea ar depinde numai de ceea ce vezi. Dar pentru că nu de-

pinde, bătrînul Janos se înșela. Numai faptul că fusese silit să plece de pe meleagurile unde trăise atîta, ar fi fost de ajuns să întunece toate bucuriile lui Viola — dacă le-ar fi avut. Un om cult, alungat din țara sa, dacă e o ființă sensibilă, nu se va simți niciodată mulțumit. Oricît l-ar favoriza norocul, tot singur și părăsit s-ar socoti. La fel de legați sînt oamenii simpli nu numai de patrie dar și de locul lor natal. Viața lor se desfășoară între limite mai strîmte și, de obicei, nu pricep în toată adîncimea ei ideea de patrie; își iubesc țara ca pe un lucru al cărui tîlc nu-l cunoști pe de-a-ntregul, dar față de care ai anumite îndatoriri: oamenii simpli își iubesc patria așa cum îl iubesc pe dumnezeu. Adevărata lor patrie este însă satul natal, locșorul unde și-au petrecut tinerețea și nimic nu-i poate despăgubi pentru pierderea lui. Așează-l pe țăran la zece poște depărtare de locu-i natal; ideea că a rămas pe teritoriul țării nu-i va alina durerea despărțirii de satul său. Meleagurile copilăriei, locurile unde se află modesta căsuță a părinților, sau poate chiar mormintele lor, ogorul muncit ani la rînd, copacii sub care s-a odihnit de atîtea ori, fîntîna la care și-a întîlnit poate prima dată iubita, sînt adînc împlîntate în inima țăranului și nimic nu le poate înlocui... Amintirile sale nu sînt alcătuite din istoria neamului, ci din a familiei sau a vecinilor și chiar dacă oamenii printre care s-a statornicit vorbesc aceeași limbă, el nu se va mai putea întreține cu ei asupra singurelor lucruri care îl interesează cu adevărat. Va rămîne străin printre străini, aproape ca și cînd n-ar mai fi în țara lui, căci — dincolo de limita de la care se poate zări turnul bisericii din satul său — nu mai există meleaguri cu care să se poată familiariza. Și-apoi, viața nu este oare un întreg indivizibil? Bucuriile ei sînt în mare parte nădejdile de viitor, iar fericirea ei e strîns legată de amintiri. Dar exista oare, în tot trecutul și viitorul lui Viola, ceva liniștitor? Loviturile soartei seamănă cu furtuna de vară, care, abătîndu-se peste piscuri, le smulge verdeața, florile,

ba uneori spală și huma de pe ele, lăsînd în urmă doar stînca golașă și stearpă. Da, uneori loviturile destinului distrug nu numai bucuria. În urma lor, inima omenească rămîne despuiată de partea în care creșteau bucuriile. Oricîte zile senine ar mai urma, inima rămîne goală pentru vecie... Așa i se întîmplase și lui Viola. Haiducul nu mai putea uita vreodată nedreptatea omenească și nici zilele cînd era hărțuit ca o fiară ; nu-și putea uita faptele care-l înfiorau ori de cîte ori își aducea aminte de ele. Era un ucigaș : își mînjise mîinile, de două ori, cu sînge omenesc. Cum era să mai nădăjduiască în zile mai bune, el, ființa chinuită de remușcări, omul care putea pierde în orice clipă tot ce-i mai aparținea !? Viitorul însemna pentru acest nefericit un permanent pericol. În tot ținutul, nimeni nu-i cunoștea încă adevăratul nume. Stăpînul și toți ceilalți cu care avea de-a face îl credeau frate cu păstorul din Kislak, dar totul atîrna de un fir de păr ! Oricare dintre vechile cunoștințe îl putea recunoaște într-o bună zi, sau întîmplarea putea face să se afle că se folosea de actele și numele altuia, și-atunci totul ieșea la lumină ! Ce-l aștepta, într-o astfel de împrejurare, pe el, osînditul la moarte ? Era silit să se teamă de oricine-i călca pragul, ba chiar de propriul său copil, pui de om nevinovat, care-și putea trăda părinții fără să-și dea seama. Poate fi chin mai crîncen decît acesta ? Și totuși, pînă la urmă Viola s-ar fi obișnuit poate cu situația sa, și s-ar fi simțit dacă nu norocos, cel puțin liniștit. Destinul, care nu-i îngăduise să hotărască singur asupra vieții sale, i-a dat în schimb o inimă în stare să se obișnuiască, pînă la urmă, cu orice. Viola nădăjduise că dragostea pentru el și pentru copii avea s-o facă fericită pe nevastă-sa ; dacă ar fi fost așa, reușea poate să uite pînă și primejdia care-l păștea necontenit, căci pînă la urmă te obișnuiești pînă și cu sabia lui Damocles... Lucrurile se petrecură însă altfel.

Zsuzsi nu avea nevoie de prea mult ca să se simtă bine. Făcută să iubească, atîta vreme cît avea asupra

cui își revărsa dragostea ea era fericită. Nu dorea decît să-și aibă aproape bărbatul și copiii, să-și poată consacra lor fiecare clipă a vieții, să-i poată îngriji, să poată munci pentru ei. Fusese foarte fericită știindu-și bărbatul scăpat și văzîndu-se în drum spre noua lor locuință. Se împlinise visul vieții ei. Toate suferințele i se spulberară în fața bucuriei care o cuprinsese. De ani de zile dorise să plece departe, într-un loc unde nu-i cunoștea nimeni, unde puteau începe o viață nouă — și în sfîrșit i se împlinise dorința. Trecînd pragul casei, femeia căzuse în genunchi și-i mulțumise lui dumnezeu. Se rugase fierbinte, plină de recunoștință, încredințată că după o asemenea fericire n-ar mai fi avut ce să ceară...

Dar fericirea nu dură mult. Există oameni care nu pot fi decît nespus de fericiți sau nespus de nenorociți și Zsuzsi făcea parte dintre aceștia. Alături de cei dragi, ea s-ar fi simțit în al nouălea cer și nu și-ar mai fi dorit decît un singur lucru: ca dragostea care o lega de ai săi să dăinuiască veșnic, dar nimic n-ar fi consolat-o dacă ar fi pierdut pe vreunul din cei dragi. Și tocmai de această nenorocire nu scăpă.

Mezinul fusese întotdeauna slăbuț și bolnăvicios. „Cum să nu fie! exclama Zsuzsi adesea, cînd îi citea pe față tristețea, acest semn sigur de boală, la un copil. Numai amărăciuni a supt bietul o dată cu laptele meu și amare au fost și lacrimile mele, care-i ștergeau zîmbetul de pe față! De cînd și i-a deschis, ochișorii lui blînzi și albaștri n-au văzut decît necazuri. Cum să nu fie trist, bietul copil?" Viața lor neliniștită din ultimul timp, frigul toamnei, îndurat ceasuri întregi, și drumul făcut în grabă pînă la noul cămin al familiei zdruncinaseră sănătatea copilului, destul de șubredă și altfel. Frămîntată de grija pentru bărbatul ei, Zsuzsi nu observase din vreme schimbarea care se petrecuse cu copilul. Deîndată ce ajunse însă la casa unde peste cîteva zile o urmase și Viola, femeia își dădu seama de primejdie, dar fu prea tîrziu. După cîteva zile de chinuri și veghe, copilul muri;

mormîntul mititel de lîngă sălaș era tot ce-i mai rămăsese bietei Zsuzsi din micuțul pe care-l iubise atît de mult.

În alte împrejurări moartea mezinului n-ar fi îndurerat-o poate atît de adînc. Acum însă năpasta venise neașteptat, tocmai cînd femeia se simțea ceva mai fericită. Observînd însă că Viola, întristat, vedea în această întîmplare o pedeapsă venită de la dumnezeu, Zsuzsi își dădu seama că omul avea nevoie de îmbărbătare și reuși să-și înfrîngă durerea ei de mamă. „Cine știe — zicea ea adesea — poate e mai bine așa... Prea a suferit mult copilul. Dumnezeu ne-o fi trimis această nouă încercare ca să nu ne încredem prea mult, acum cînd sîntem fericiți... Uite, mi-a mai rămas Pista ; crește văzînd cu ochii și e cel mai bun copil din cîți mi-a fost dat să văd vreodată !" Avea dreptate : atîta vreme cît i-a mai rămas un copil căruia să-i poată dărui toată dragostea, femeia, în ciuda nenorocirii, nu se va lăsa înfrîntă cu totul de soartă. Mîna slabă a copilului călăuzit prin viață e în același timp și sprijin, iar micuțul Pista era într-adevăr un copil încîntător. Vesel, sănătos tun și cuviincios, el își iubea foarte mult mama : părea a ști că, după moartea frățiorului, toată fericirea mamei sale era el.

Pe la jumătatea iernii Pista se îmbolnăvi de vărsat. Nu vă voi mai descrie frămîntările mamei și nici abnegația cu care îl îngrijea. Numai văzînd o femeie pusă într-o asemenea situație îți poți da seama de toată dragostea de care e capabilă ; numai o mamă știe cum poți zîmbi la patul unui copil, deși ești chinuit de griji, numai ea știe cum poți fi totuși vesel, ca să-l înveselești și pe el ; numai o mamă e mereu destul de tare ca să suporte orice, cît timp e nevoie de ea. După trei săptămîni de speranțe și de îndoieli chinuitoare, muri și Pista, iar cînd îl culcară alături de frățiorul său, nefericita femeie își dădu seama că pentru ea nu mai putea exista fericire pe pămînt.

Zsuzsi nu se plîngea și nu vorbea niciodată de nefericirea ei. Dimpotrivă, se străduia să-și ascundă du-

rerea : nu voia să i-o știe bărbatul. Dar zîmbetul silit de pe fața ei palidă, cîte-un oftat greu, venit ca din senin și tremurul care o cuprindea cînd ceva îi amintea de copii, lacrimile ce-o podideau pe ascuns, spuneau mai mult ca orice... De altfel haiducul o iubea prea mult ca să nu simtă toate acestea. Vedea el bine urma lacrimilor pe obrazul care-i era atît de drag, pricepea durerea tăinuită, iar sufletul i se umplea de o tristețe cum nu mai cunoscuse niciodată. Nimic nu te apasă mai mult decît conștiința că nu poți alina suferințele unei ființe dragi. Lui Viola i se părea că scăpase cu zile numai pentru a avea prilejul să guste și cea mai amară picătură din cupa vieții sale. „Cît sînt de nefericit ! își zicea el uneori, scrutînd întinsul cîmpiei, în timp ce păzea vitele. Oare n-am suferit destul, ca să trebuiască să îndur și nenorocirea asta ?! Poate se îndura dumnezeu de ei dacă pieream în streang. Acum, iată, atotputernicul m-a pedepsit luînd viața pruncilor. Mi-s mînjite mîinile cu sînge, dar ce-i vinovată Zsuzsi și ce-s vinovați bieții copii ? Doamne dumnezeule, cu ce ți-au greșit ei ?“

Gînduri asemănătoare îl frămîntau pe Viola și acum. Ședea în vîrful dealului ce se ridica în spatele casei lui. Pe neașteptate auzi lătratul cîinilor, dinspre casă : era ceva cu totul neobișnuit. Privind în jos, văzu un străin care venea drept spre el... Urmărit cum era, Viola trebuia să trăiască foarte retras. Nici păstorul din Kiskak nu fusese la el decît o singură dată. Știind că nu vrea să se împrietenească cu nimeni, haiducii și păstorii din ținut numai arareori treceau pe la dînsul ; sosirea unui străin constituia deci un eveniment neașteptat. Darmite cînd îl recunoscut pe bătrînul husar al vicecomitelui și-l auzi rostind numele lui adevărat, pe care nu și-l mai auzise de atîta vreme !

Dînd cu ochii de căsuța lui Viola, János îi mulțumise gazdei din ajun pentru bunăvoință și o rugă să se înapoieze împreună cu Csavargós. Voia să rămînă singur cu Viola, să-i poată vorbi mai pe îndelete. Cînd îl văzu pe bătrînul oștean în straie țărănești și cu

barba crescută de-a binelea, în timpul călătoriei, haiducul rămase uimit.

— Dumneata ești, János ? întrebă el căscînd ochii la noul venit. De ce te-ai îmbrăcat în straiele astea ?

— Ți se pare ciudat, nu-i așa ? răspunse celălalt bine dispus. Ei, ce să-i faci ? Goi venim pe lume și goi ne întoarcem în pămînt, sau cel mult îmbrăcați cu izmene ! Oșteanul a fost cîndva țăran și-acum a ajuns din nou țăran. Așa se-nvîrte roata lumii ! Nu-s rele straiele astea, dar vezi că am fost strîns atîta vreme în hainele celea cu bumbi, încît acu parcă-mi lipsește ceva. În primele zile mi s-a părut că n-am nimic pe mine.

— Dar de unde vii și de ce-ai făcut atîta amar de drum ? întrebă haiducul.

Bătrînul, care niciodată nu fusese pe deplin convins că face un lucru bun, se pomeni într-o mare încurcătură.

— Ei, am vrut și eu să te văd, zise el după o scurtă pauză folosită pentru a se scărpina după ureche. Adică... voiam să stau de vorbă cu tine, continuă el și mai încurcat. Aș vrea să-ți spun ceva important. Nu, nu te speria. Dacă am făgăduit să te găsesc, nu înseamnă că am să le spun și altora pe unde te afli ! continuă el văzînd cît de uimit îl privea Viola. Am de vorbit cu tine și-atît ; pe urmă, n-ai decît să faci ce crezi de cuviință. De la mine nu află boierii nimic, chiar de-ar fi să mă jupoaie de viu, că eu în viața mea n-am denunțat pe nici un dezertor !

Viola deveni și mai curios, iar bătrînul János, îndemnat de el, îi istorisi pe loc de ce anume venise să-l caute. Nu e nevoie să-i urmărim expunerea puțin cam prea amănunțită, de vreme ce tot nu v-ați putea imagina în ce măsură cuvintele lui îl impresionară pe Viola.

— Parcă mă paște un blestem ! zise haiducul ridicînd privirile spre cer, după ce află ce i se întîmplase lui Tengelyi. Fie că-l urăsc, fie că-l iubesc, omul de care mă apropiu e pierdut. Numai nenorocire am adus

pe capul tuturor... — Își îngropă obrazul în palme și rămase așa, copleșit de durere.

— Să nu crezi că-i merge chiar atît de rău, zise János încercînd să-l liniștească. La urma urmei nu stă în temniță ci într-o odaie și are mîncare și băutură cîtă poftește! Chiar eu îl slujesc — și îți închipui cum îl îngrijesc pe viitorul socru al domnișorului Ákos. Numai blestematul ăla de proces de n-ar fi! Cremenal... sau cum naiba îi zice... Nu se știe cum are să iasă cu judecata, dacă nu se poate face dovada că nu-i vinovat. Și-atunci...

— Și cînd mă gîndesc că am vrut să-i fac un bine! îl întrerupse Viola. Nimănui nu-i datorez atîta recunoștință! A primit-o în casă pe nevastă-mea cu copiii... Mi-aș fi dat viața pentru el. Am făcut moarte de om crezînd că e în folosul lui... La ce i-a folosit recunoștința mea? A ajuns la pușcărie. La pușcărie, el, cel mai cinstit om din lume! De nu veneai să-mi spui, în streang își sfîrșea zilele, și tot din pricina mea! Eeh, János, de ce te-ai mai canonit atîta să mă scapi de la spînzurătoare?! Ziua morții mele are să fie o zi cu noroc! Pînă și cîinele turbat pleacă din ograda în care a trăit... Nu vrea să-și muște binefăcătorii. Și uite, eu sînt mai rău decît un ciine turbat!... Îmi nenorocesc prietenii.

Bătrînul husar, adînc mișcat de durerea lui Viola, se străduí să-l liniștească spunîndu-i că poate vor găsi totuși un mijloc prin care să-l poată ajuta pe Tengelyi.

— Cît despre asta, fii pe pace! zise Viola ceva mai liniștit. În trei zile putem fi la Porvár. Hîrtiile pe care le-am luat de la Macskaházy sînt la mine... Și-acum se mai văd încă urme de sînge pe ele. Dacă mărturisesc totul așa cum a fost, domnul Tengelyi scapă de orice bănuială.

János clătină din cap îngîndurat.

— Nu cred să fie bine așa, măi nepoate! zise el. O treabă ca asta cată să fie rumegată ca lumea. E ușor să te duci acolo și să spui: uite-mă, eu l-am dat

gata pe Macskaházy, eu, Viola ! Așa ceva știe să facă orice copil. Da' e mai greu să scapi după ce te-au închis. Gîndește-te și la asta ! Bine, bine, zic ei boierii că nu te spînzură... Pînă și vicecomitele a făgăduit, dar, la urma urmei, mai știi ? Nu-i bine să pui preț oricînd pe făgăduielile făcute de boieri unor oameni sărmani ca noi. Cred că ar fi mai bine să încercăm întîi altceva. De pildă, îmi dai hîrtiile mie, le duc eu și-am să le spun că am vorbit cu tine și că mi-ai spus chiar tu că l-ai omorît pe Macskaházy.

— N-au să te creadă, îl întrerupse Viola.

— Nu-i nimic ! Dacă nu vor să mă creadă pe mine, mai aduc un martor, continuă János. Csavargós Gazsi e un băiat tare de treabă ; a venit cu mine și se află acum la sămădăul vecin. Doi martori cinstiți sînt de ajuns pentru orice treabă. Putem să-l chemăm și pe sămădău, căci, mă rog, Gazsi nu-i chiar cinstit de tot. Îl știi : mai fură el cîte ceva, din cînd în cînd. Dar așa, cu sămădăul, musai să ne creadă. În vreme ce le mărturisim noi toate astea, tu o iei din loc cu nevasta și copiii și pînă să vină dumnealor să pună mîna pe tine, ia-l de unde nu-i. Ce zici, n-ar fi mai bine așa ?

— Nu mai am copii, zise Viola, îndurerat. N-au trecut două luni de cînd l-am înmormîntat și pe Pista.

— Pe Pista ? exclamă bătrînul. Pe micuțul meu Pista ? Vai și-amar !

— Și pe el, și pe cel mic, continuă Viola cu vocea sugrumată. Nu mai am copii... Parcă văd că și biata Zsuzsi are să se ducă în curînd pe urma lor... E tot mai slabă, pe zi ce trece. Nu mai apucă, săraca, toamna asta !

Cei doi bărbați șezură o vreme fără să scoată un cuvînt : Viola copleșit de durere, bătrînul János luptîndu-se cu lacrimile.

— Așa e, nepoate... Numai dumnezeu știe de ce lovește atît de crunt în omul sărac ! zise János într-un tîrziu. Cică pînă la urmă la un loc ajungem cu

toții, ca și cum lumea asta n-ar fi bună decît să mărșăluiești printr-însa către celălalt tărîm. Știu eu ce să zic? Nu-i de mirare că ăi din ariergardă își mai pierd răbdarea cîteodată! Cei din față înghit totul: ei cu gloria, cei din spate cu bătaia și foamea. Am avut eu parte de mizeria asta, nu o dată în viață! Cînd armata se retrage, îi trimite la urmă pe cei mai de nădejde. Mult am mai umblat eu așa, la coadă, pe vremea războiului! Dar vezi, nepoate, tocmai acolo am învățat că nu trebuie să-ți pierzi niciodată nădejdea. Întîi și-ntîi, după ce se isprăvește o treabă ca asta, ghinărarul tot pe ăi din coadă îi laudă și-i răsplătește, dacă-i om deștept... Eu cred că la fel face și dumnezeu pe lumea ailaltă... Și-apoi, nu poți ști cum ți se întoarce norocul. Slavă domnului, nevasta îți mai trăiește, așa că mai poți avea zece copii, nu unul. Nu zic, n-au să fie ca Pista, că așa copil drăgălaș nu se mai poate, dar de avut vei mai avea. Și-ascultă-mă pe mine: cine poate avea copii, poate avea și noroc. Mai știi? Eu atîta-ți spun, nepoate: ar trebui să fii nebun să te dai pe mîna judecătorilor. Ai vreme s-o faci oricînd.

Viola îl asculta mișcat, dar cînd János îl privi, ca pentru a-i cere un răspuns, haiducul dădu din cap, cu tristețe:

— De-ai ști cît am suferit nu mi-ai da sfatul ăsta! zise el. Vrei să nu mă dau pe mîna judecății? Vrei să fug de pedeapsă? Crezi că suferința mea de-acum e mai ușoară?! E de o sută de ori mai grea ca orice pedeapsă! Au să mă osîndească la moarte? Merit! Ce-i moartea pe lîngă frica asta chinuitoare și fără de sfîrșit în care trăiesc de cînd stau aici?! Mă aflu la douăzeci de poște de locurile acelea — dar ce-s douăzeci de poște? Așa cum m-ai găsit dumneata, mă putea găsi și recunoaște oricine. De cîte ori nu m-am ascuns în pădure, ca un fricos nevolnic, cînd se apropia cineva de casă?! De cîte ori nu simțeam cum îmi năvălește sîngele în obraz cînd stăpînul meu sau altcineva mă întreba de viața mea de odinioară?! De

cîte ori n-am tremurat, ca răufăcătorii în fața judecății, cînd mi se puneau aceste întrebări, întîmplător și fără nici un gînd ascuns?! Asta nu-i viață, János! De chinurile iadului are să mă scape streangul!

— Ba de spînzurat n-au să te spînzure! interveni János cu voce blîndă. Slavă domnului, vicecomitele s-a sfădit cu nevastă-sa și de-atunci e alt om. A făgăduit că n-au să-ți ia viața și are să se țină de cuvînt; fără-ndoială... dacă se poate, adăugă el. Căci vezi, nu se știe dacă le poate ține piept celorlalți... De-aia-ți spun că totuși ar fi mai bine...

— Să nu mai vorbim de asta, îl întrerupse Viola. Știu că îmi vrei binele, dar eu unul m-am hotărît. Crede-mă că, de cînd mi-au murit copiii, m-am gîndit de multe ori că ar fi mai bine să mă dau singur pe mîna stăpînirii. Poate o făceam chiar dacă nu veneai dumneata și chiar dacă nu aflam de năpasta ce-a căzut pe capul domnului Tengelyi. O făceam ca să scap de chinurile ce mă sfîșie. Înainte de a fi murit Pista... Bietul copil! Vărsatul îl urîțise în așa hal, că nu l-ai fi recunoscut... Numai glasul cel drag și blînd i-a rămas neschimbat. Parcă-l mai aud și-acum... Ce voiam să-ți spun? se întrerupse el ștergîndu-și ochii cu dosul palmei. Cînd îmi aduc aminte de feciorul meu, uit tot... Da, voiam să-ți spun că înainte de a muri, copilul mă ruga mereu să nu mă mai fac haiduc niciodată. „Așa-i, tată, că nu te mai faci haiduc?" Astea i-au fost vorbele de pe urmă. Dar dacă rămîn aici, cum am să-i pot îndeplini dorința? Oricare dintre nemernicii cu care am avut de-a face pe cînd haiduceam poate nimeri într-o bună zi pe-aici, mă poate recunoaște și — o dată taina mea descoperită — mă poate sili să fac cele mai groaznice mîrșăvii! Din clipa în care cineva îmi spune pe nume, sînt robul lui: cinstea mea atîrnă doar de bunul plac al întîmplării.

Pricepînd cît adevăr era în spusele celuilalt, János oftă.

— Crede-mă, cel ce și-a mînjit mîinile cu sînge omenesc trebuie să moară, continuă haiducul. M-am gîndit mult la asta și-am priceput că așa e firesc. După o asemenea faptă nu mai ai liniște și pace. Eu nu mă mai pot liniști decît după osîndă, altfel nu mă lasă remușcările să-mi trag sufletul. Ce-i drept, niciodată n-am vrut să ucid, dar soarta a hotărît astfel. Și mi-a cerut să îndur și osînda! La ce bun să mă împotrivesc?

— Bine, dar ce se alege de Zsuzsi? întrebă János, cu un oftat greu.

Citva timp Viola nu scoase o vorbă. Pe față i se citea o durere fără margini. Degetele i se încleștaseră pe ciomag iar pieptul i se încordase, mai-mai să se spargă...

— Ce se va alege de Zsuzsi după moartea mea? zise el în sfîrșit, cu vocea sugrumată. Cînd mă gîndesc, îmi piere tot curajul! Dar ce pot face? Dacă aș ști că-i pot alina durerea, dacă n-ar fi atît de nefericită cît nici după moartea mea nu poate fi, aș îndura orice chin de dragul ei. Aș îndura remușcări și frică, chiar dacă-aș ști că trebuie să tremur în fiece clipă a vieții mele și că-mi pierd sufletul. Crede-mă, János, că aș îndura fără să crîcnesc, numai să știu că e spre binele ei, să știu că îi pot îndulci amarul! Dar inima bietei femei e atît de plină de amărăciune, încît n-a mai rămas loc nici pentru alte dureri, nici pentru îmbunare. Dacă-s alături de ea nu poate plînge în voie, cu toate că lacrimile ar ușura-o poate. În loc să-i fiu de folos, îi sporesc durerea, căci față de mine încearcă să și-o ascundă și, pînă la urmă, mai rău se chinuie! Nu, nu! continuă el, pătimaș. Nu mai pot răbda! Întîmple-se ce s-o întîmpla, dar întîmple-se odată! Poate după ce voi muri se îndură domnul și-o izbăvește și pe ea din lumea asta în care nu-i loc pentru cei ce l-au îndrăgit pe Viola. Iar de nu, măcar nu mai are de ce se teme după ce au să mă spînzure... S-or găsi ceva oameni buni să-i poarte

de grijă. Leagă-mă, János, și du-mă la Porvár... E cel mai bun lucru pe care îl poți face!

János pricepu că hotărîrea lui Viola era de nestrămutat. Dîndu-și seama că haiducul are dreptate, nu mai insistă.

— La urma urmei, ai dreptate, zise el după ce se gîndi un timp. Pun rămășag că n-au să te spînzure și-i mai bine să-ți faci pedeapsa. Încalte pe urmă ești liber. Da treaba cu legatul ar fi o prostie. E mai înțelept să vii de bună voie, că-ți dă pedeapsă mai mică. Doamne ferește să te duc eu! Mi-ar fi rușine pînă-n ceasul de pe urmă să-i aud pe oameni zicînd: Bătrînul János e ăl de l-a prins pe Viola.

— Bine, încuviință haiducul după o scurtă pauză. Dacă zici că-i mai bine așa, du-te dumneata înainte și spune-i domnului Tengelyi să nu-și facă griji. Cel mult în patru zile sînt la Porvár. Acuș trebuie să se întoarcă și sluga... Am să-i las grija vitelor. Mă gîndesc ce să-i spun nevesti-mi cînd oi pleca de-aici, că nu vreau să se sperie... Tot o să ne despărțim greu...

— Ai face mai bine să nu-i spui nimic, îl sfătui bătrînul. Să nu afle încă hotărîrea ta. Mai tîrziu, după ce-ajungi la Porvár, am să viu chiar eu s-o iau. Cînd îi va spune vicecomitele că n-au să-ți ia zilele, are să se liniștească. Nu-ți fie frică nepoate — adăugă el bătîndu-l pe umăr — că pînă la urmă toate-au să iasă bine. Îți dă și ție, colo, cîțiva ani și pe urmă te întorci la Tiszarét om cinstit. Dar trebuie să plec, zise el iscodind împrejurimile. Zsuzsi poate sosi din clipă în clipă și are să se sperie dacă mă vede aici, mai ales în straiele astea. Rămîi cu dumnezeu, nepoate. Zicînd acestea, bătrînul o luă spre cocioabă, unde își priponise calul. După ce făcu însă cîțiva pași se opri brusc și se întoarse spre Viola, care rămăsese pe loc. Știi — îi zise el — dacă te răzgîndești, nu mai e nevoie să vii. Eu unul n-am să spun nimănui unde te afli, ți-o jur. N-au decît să spună că sînt un prăpădit, că nu ți-am putut da de

urmă. Nu-mi pasă... Rămîi cu bine! Și fără să mai aștepte răspunsul, János își văzu de drum. În curînd, tropotul calului îl înștiință pe Viola că bătrînul se depărta grăbit.

„Așadar tot am să-i pot fi de folos cuiva, își zise haiducul. Tengelyi mi-a făcut un bine... Eu am vrut să-i mulțumesc și l-am nenorocit. Dar tot eu îl voi scăpa de belea... Oi, doamne, ce are să se aleagă de biata mea Zsuzsi?" Cuprins de gînduri negre, Viola își lăsă capul în palme. Cînd sosi acasă și îl trezi din toropeala lui, nevastă-sa avu impresia că omul plînsese. Dar cum biata de ea venea de la mormîntul copiilor, lacrimile lui i se părură foarte firești.

39

Pe Viola îl mai așteptau clipe grele înainte de a putea să-și ducă hotărîrea la bun sfîrșit. Nu se răzgîndise, dar trebuia să găsească un pretext pentru plecarea sa, ca s-o liniștească pe Zsuzsi. De cînd trăiau în pustă și mai ales de cînd muriseră copiii, femeia era chinuită de neliniște chiar dacă bărbatul ei lipsea numai cîteva ceasuri. În afară de Viola n-avea pe nimeni. Or haiducul era veșnic primejduit printre oameni de vreme ce oricînd se putea întîmpla să-l recunoască cineva. De o sută de ori se pregătise omul să-i spună neveste-si că are să plece, încă în aceeași noapte, pentru cîteva zile, dar tot de atîtea ori își amînase mărturisirea, ba că Zsuzsi i se părea ceva mai senină ca de obicei — și cum era să-i strice voia bună? — ba că o credea mai tristă și iarăși găsea că momentul nu e potrivit. Nu știu cum s-ar fi descurcat pînă la urmă dacă femeia, văzînd starea în care se afla și pregătirile pe care și le făcea, nu l-ar fi întrebat ce gînduri îl bat. Cînd îi spuse că în lipsa lui venise vechilul de la curte, aducîndu-i po-

runcă să plece în județul vecin după niște vite, femeia păli... Ce era să facă? Nu putea destăinui nimănui motivul plecării sale și, pînă la urmă, femeia fu mulțumită să afle că bărbatul pleca într-un loc îndepărtat de județul Taksony. — N-am de ce mă teme că mă va recunoaște cineva, o asigură Viola de mai multe ori, iar Zsuzsi, ca să nu-l amărască și mai mult, se prefăcu a-l crede.

De cîte ori se uita la ea, Viola se gîndea cît avea să fie de îndurerată cînd va afla adevărul, și oricît de tare era, cu greu își putea stăpîni lacrimile. Cu chiu cu vai reuși totuși să nu se lase pradă slăbiciunilor. Cînd își îmbrățișă nevasta pentru ultima dată și se aruncă în șea, nimeni n-ar fi bănuit ce se petrece în sufletul său. Zsuzsi nu-și dădea seama, dar nefericitul pornea cu simțămîntul că schimbase cele din urmă cuvinte cu draga lui... Viola se obișnuise de mult cu suferința. Fața lui, veșnic întunecată ca valurile unei mări posomorîte, nu trădă cîtuși de puțin furtuna din sufletul său... Mai tîrziu însă, după ce se îndepărtă de ajuns pentru ca femeia ce rămăsese nemișcată în prag, urmărindu-l cu privirea, să nu-i mai poată surprinde mișcările, amărăciunea înfrînată atîta vreme izbucni nestăvilită: pe obrajii haiducului se iviră două șiroaie de lacrimi.

Era seară. Razele sîngerii ale soarelui care apusese nu mai împrăștiau decît o lumină slabă, pe geana zării. Printre norii ușori ce brăzdau înălțimile luna plutea împrăștiind argint lucitor peste firea încremenită într-o tăcere solemnă. Farmecul naturii nu te face să-ți uiți necazurile mari, dar îți îndulcește amărăciunea. În locul disperării pe care ai simți-o printre oameni, sau între pereții odăii tale, sufletul ți se umple de o vagă și molcomă tristețe... Ai impresia că toată natura participă la durerea ta, că fiecare stea clipește cu milă din înalt. Nemărginirea orizontului te face să simți cît ești de mic și cînd ai impresia că toată existența e un ce mărunt și efemer, nenorocirea ta ți se pare mult mai ușoară. Liniștea

din jurul său puse stăpînire în cele din urmă și pe Viola. Struni calul, să meargă la pas, își șterse lacrimile și ridică privirea spre stelele din lumea cărora pogoară atîta nădejde în sufletul fiecărui îndurerat.

Ajuns în vîrful unui deal — tocmai dealul de pe care zărise pentru prima dată, cu cîteva luni în urmă, noul său cămin — se opri o clipă, să se uite înapoi. Din pricina depărtării, la lumina tulbure a lunii nu se mai vedea decît o pată albă și puțin mai încolo strălucirea unui foc. Își aminti cîte nădejdi își pusese în locurile acelea, tot ce îndurase acolo; se gîndi la copiii morți și la nenorocita asupra căreia nu peste mult avea să se abată cea mai înfricoșată năpastă din viața ei... Din nou ochii i se umplură de lacrimi, dar după această izbucnire dureroasă, haiducul își recîștigă tăria de mai înainte. „Ce poți să-i faci? își zise el, cu un oftat greu, pe cînd se urnea din loc. Ce poți să-i faci? Toți sîntem în mîna sorții... Cel puțin eu, parcă m-am născut însă fiu nefericit."

Viola hotărîse că va merge la Tiszarét, unde i se va da prins lui Réty Ákos, iar dacă nu avea să-l găsească, își făcu socoteala s-o trimită pe Ielea Lipták la Zsuzsi. Avea de făcut cale de vreo douăzeci de poște și, pentru că nu voia să fie prins, umbla pe căi ferite, călătorind îndeosebi noaptea, mai ales de cînd intrase în județul Taksony. Tot drumul se gîndise. „Biata Zsuzsi! își zicea el uneori. Măcar grija ei de nu m-ar apăsa! Are să fie deznădăjduită cînd o afla că m-am dat pe mîna isprăvniciei... Dar ce pot face? Pînă la urmă, tot m-ar fi dibuit — așa cum m-a găsit bătrînul János, mă poate găsi oricine — și-atunci ar fi fost și mai rău. Așa, dacă mă predau singur, nu-mi poate lua nimeni hîrtiile domnului Tengelyi și cel puțin îi pot ajuta cu ceva... Iar pînă la urmă, cine știe?... Te pomenești că nu mă spînzură, vorba lui János..." Gîndul acesta îl mai liniștea. Nu se temea de moarte, dar ideea de a-și sfîrși zilele în mîna călăului îl îngrozește chiar pe cel mai curajos om. Și-apoi, gîndul că nevastă-sa nu va

supraviețui unei astfel de lovituri îl făcea să prefere orice alte chinuri. „Să mă țină zece ani în temniță, își zicea el. Să mă schingiuiască, să-mi facă orice, dar dacă mă știe în viață, dacă știe că-mi poate fi de folos, Zsuzsi nu-și va pierde nădejdea, iar eu am să îndur orice numai s-o pot vedea din cînd în cînd. Pînă la urmă au să treacă toate și — vorba lui János — oi intra și eu în rîndul oamenilor cinstiți. Așa e firea omului: ajuns la ananghie, îți pui toată nădejdea în răul mai mic, dar fără nădejde n-o poți duce o zi măcar."

Cu cît se gîndea mai mult la situația lui, cu atît era mai liniștit. Nu săvîrșise niciodată fărădelegi mai grele, iar în privința celor două omoruri putea invoca sumedenie de circumstanțe. Însuși faptul că mai simțise o dată pala morții și că se preda singur era de ajuns să-l pună la adăpost de sentința capitală. Pe de altă parte se putea bizui pe sprijinul lui Réty Ákos și, printr-însul, pe bunăvoința multor alți oameni de treabă, mai ales dacă avea să-l scape pe Tengelyi de necazul în care se afla. A treia noapte, însă, apropiindu-se de Tiszarét, îl cuprinse totuși îngrijorarea la gîndul că ar putea pica în mîna poterașilor lui Nyúzó înainte de a se fi putut preda, cu acte cu tot, în mîna lui Réty Ákos sau a lui Vándory. Nu știa de ce erau importante actele aflate asupra sa, dar ele îi mai fuseseră luate o dată, iar Nyúzó tăgăduise acest lucru. Viola se temea deci să nu se întîmple la fel și de data aceasta, din moment ce știa prea bine ce caiafă e primpretorul; iată de ce hotărî ca la nevoie să se apere pînă la ultima suflare, dar să nu predea actele decît lui Tengelyi sau cel mult unui om de încredere.

În zorii zilei ajunse în pădurea Szent-Vilmos. Călărind toată noaptea fără popas, își ostenise calul, iar de la locul unde se afla mai era cale de două ceasuri pînă la Tiszarét. Haiducului i se făcu milă de animalul care-i fusese atît de folositor; apoi își dădea seama că era primejdios să se apropie de sat pe lumină: putea

fi recunoscut și tîrît cu forța în fața primpretorului încă înainte de a-și fi dus la îndeplinire planul. Cu toate acestea, cum desișul pădurii fusese tăiat încă din iarnă, iar rariștea nu era bună de ascunziș, mai ales că abia dăduse frunza, Viola se hotărî să plece mai departe. „În largul șesului — își zise el — pot vedea de departe pe oricine și-l pot ocoli... Iar tu, Corbule — adăugă el mîngîind coama calului — tu, dragul meu, va mai trebui să-ți faci slujba și azi. Pe urmă am eu grijă să încapi pe mîini bune. Poate vrea domnișorul Ákos să te primească în grajdul lui. Ai să ajungi cal de vînătoare, că ești învățat cu goana: te-au vînat destul, cît ai stat cu mine! Eu unul tot nu te voi mai încăleca..." Viola își continuă drumul, adîncit în gînduri triste. Calul, simțind parcă durerea stăpînului, mergea agale, cu capul plecat, printre trunchiurile pe lîngă care zburase de atîtea ori ca vîntul.

Deodată, auzind un tropot, Viola se înălță în șea. Se afla tocmai într-un luminiș. De partea cealaltă văzu trei poterași călări. Aceștia, văzîndu-l la rîndul lor, se îndreptară spre el. Cum nu mai era chip să-i ocolească sau să se ascundă, haiducul dădu pinteni calului, căutîndu-și scăparea în fugă.

— Stai! strigară urmăritorii. Stai, că de nu, tragem! și se năpustiră după el. Dar oricît de ostenit, Corbul nu era ușor de ajuns cu niște cai ca ai poterașilor. Cele cîteva focuri trase în urmă-i îi dădură ghies și mai mult la fugă. Viola se așternu pe goană drept spre Tiszarét. Poterașii îl urmau fără să-l scape din ochi.

Ákos se afla tocmai la Tiszarét, unde vicecomitele — căruia de cînd îi murise nevasta nu-i mai plăcea să stea la conac — îi dăduse pe mînă toată gospodăria. Venise pentru cîteva zile, din pricina arăturilor de primăvară, dar pentru că nu putea uita ultimele evenimente, se hotărîse să nu stea la conac, ci la Vándory. Ca de obicei, și în dimineața aceea bătrînul se sculase în zori. Bucuros de cerul senin, se hotărî să privească răsăritul soarelui de pe Movila Turcului. Îl luă și pe

Ákos și plecă spre locul unde l-am întîlnit prima dată, la începutul acestei povestiri.

Cum tinerilor nu le prea place să renunțe la somnul de dimineață, lesne vă puteți închipui că nici Ákos nu se simțea prea bine dispus în timp ce-l urma pe bătrînul său prieten care-i vorbea într-una de frumusețea răsăritului de soare, savurînd dinainte priveliștea ce avea să-i întîmpine de pe Movila Turcului. Spre marea rușine a unuia din eroii mei, trebuie să vă mărturisesc totuși că, deși răsăritul era într-adevăr splendid, în dimineața aceea Ákos nu se arătă de loc însuflețit.

Nu mai trecuse pe la movilă din toamna trecută, cînd îi întîlnise acolo pe Vándory și pe Tengelyi, după vînătoare. Era foarte firesc deci ca, uitînd de auroră și aducîndu-și aminte de întîmplările de atunci, să înceapă să-i vorbească bătrînului de ele.

— Parc-ar fi fost ieri... Îmi amintesc perfect. Aici, unde stăm noi acum, era bietul Tengelyi, cu tine. Jos, caii, în fața noastră Kálmán, în dreapta eu. Dincolo, blestematul ăla de Nyúzó. Parcă-i aud și-acum înjurăturile. Se uita spre pădurea din Szent-Vilmos de unde poterașii lui aduceau un om legat, și eu i-am spus că nu e Viola.

Rostind aceste cuvinte Ákos se întoarse fără să vrea către pădure. Cu ochii săi ageri observă îndată că dintre copaci ieșeau cîțiva călăreți.

— Ce-o fi asta? îl întrebă pe Vándory arătîndu-i grupul. Gonesc nebunește, unul în față, trei după el... parcă l-ar urmări.

— Doamne ferește, oftă Vándory. Mi-a fost destul să văd o dată asemenea grozăvii, din locul acesta.

— Cu toate astea n-am greșit, zise Ákos fără să-și ia ochii de la călăreți. Cel din față e urmărit. Gonește drept spre sat, peste pășuni și ogoare.

— Dumnezeu să se milostivească de bietul de el, răspunse Vándory înălțîndu-și privirile spre cer.

— Dacă e vreun haiduc, s-a isprăvit cu el, constată Ákos. Îl gonesc drept spre sat și calul îi slăbește mereu. Urmăritorii sînt mai aproape decît adineauri.

— Poate n-o fi haiduc, își dete cu părerea Vándory, urmărind la fel de încordat goana călăreților.

— Pesemne că-i haiduc, sau cel puțin ceilalți îl cred haiduc, declară Ákos după o pauză. Am început să văd și armele poterașilor. Bietul om! Calul i-a ostenit de tot. Unul din urmăritori l-a încolțit de-a binelea. Uite, urmăritorul a căzut, cu cal cu tot. Haiducul cîștigă teren... O, dacă aș putea să-i dau un cal odihnit!

Urmăritul era într-adevăr Viola. Datorită accidentului poterașului, situația haiducului se îmbunătăți oarecum, dar nu pentru mult timp. Cum al doilea poteraș descălecă alături de cel căzut, iar al treilea se afla încă la o distanță destul de mare, Viola — care nu mai dorea decît să ajungă în sat înaintea poterașilor, ca să poată pune în siguranță actele — se și vedea ajuns la țintă. „Nu mă lăsa, Corbule! E ultima oară cînd îți cer să nu mă lași! zise el dînd pinteni calului care înainta în salturi greoaie. Diii, Corbule!" Toate au însă o limită: pînă și puterile unui cal bun se irosesc o dată. Viola simțea că inimosul animal nu mai poate. Bietul de el alergase toată noaptea, iar de o jumătate de ceas străbătea arături și sărea șanțuri. Deodată începu să meargă la trap... Viola ajunsese în apropierea Movilei Turcului, era deci aproape de țintă, dar întorcînd capul văzu că urmăritorii se apropie mereu. Își mai îndemnă calul, cu vorba și cu pintenul, dar zadarnic. Armăsarul era alb de spumă și tremura tot. Nădușeala i se prelingea în picuri grei, pe coama neagră, și abia înainta, împleticindu-se. Deși simțea prea bine că totul e zadarnic, haiducul își mai înfipse o dată, cu disperare, pintenii în burta animalului. Sfîșiat de durere, calul făcu încă o săritură și porni în galop, adunîndu-și ultimele puteri, dar urmăritorii erau prea aproape.

— Stai! urlă o voce sălbatică în spatele lui Viola. Haiducul constată îngrozit că poterașul se afla doar la cîțiva pași. Nemaiavînd altă scăpare, smulse pistolul din cobure și-l îndreptă asupra urmăritorului, ca să-l

sperie. Dar cum acesta era pregătit, văzînd mișcarea lui Viola înjură o dată cumplit și trase în el.

Adversarii erau atît de aproape încît focul nu putea da greș. Viola scoase un răcnet și se prăbuși pe gîtul calului. Acesta, speriat de detunătură, mai făcu două trei salturi, apoi se nărui, cu călăreț cu tot.

Toate acestea se petreceau atît de aproape de movilă, încît Ákos, văzînd tragica întîmplare, fugi într-acolo. Era vremea, căci poterașul sărise de pe cal și se apropia, cu securea, de nefericitul său adversar, ca să-i dea lovitura de grație.

— Să nu îndrăznești, mizerabile! răcni Ákos, înfuriat la culme, încercînd să-l scoată pe Viola de sub cal. Nu vezi că nu se mai poate apăra nenorocitul?

— Nenorocit? mormăi poterașul, care nu era altul decît Cifra, fostul haiduc, devenit om al stăpînirii. Recunoscîndu-l însă pe fiul vicecomitelui, nu îndrăzni să se împotrivească. Nenorocit?! Păi nu vezi, cucoane, că e Viola? S-a pus preț greu pe capul lui... Cinci sute de florini pentru oricine l-ar da viu sau mort pe mîna isprăvniciei. Banii-s ai mei! Trag nădejde să moară pînă să sosească ceilalți... Altminteri au și ei dreptul la partea lor!

Indignat cum era, Ákos nu mai auzi crudele cuvinte ale poterașului. Opintindu-se din răsputeri, și ajutat de Cifra și de Vándory, pînă la urmă reuși să-l scoată pe Viola de sub cal.

— E mort, zise Ákos culcînd trupul însîngerat pe pajiștea verde. Îl recunoscuse: fața aceasta galbenă ca ceara era într-adevăr a lui Viola.

— Nu, n-a murit încă, răspunse Vándory care îngenunchease între timp lîngă haiduc. Are o rană adîncă, în partea stîngă a pieptului. N-are să scape, dar mai poate trăi cîteva ceasuri și nu-i exclus să mai poată vorbi chiar... Încalecă! îi porunci el poterașului. Încalecă și du-te galop în sat să aduci cîțiva oameni, că vreau să-l duc la mine-acasă.

— Nici prin gînd nu-mi trece să plec! făcu Cifra. Doar nu-s nebun! Isprăvnicia plătește cinci sute de

florini pe capul haiducului, viu sau mort. Dacă plec, vin ăilalți și p-ormă vor toți banii, barem că dumneavoastră ați văzut, boierilor, că eu l-am împușcat!

— Dacă nu pleci îndată, te-mpușc eu pe tine, cîine! răcni Ákos ridicînd de jos al doilea pistol al lui Viola. Dacă n-or vrea să-ți plătească, îți dau eu banii!

Dublul argument avu darul să-l urnească din loc pe Cifra : omul plecă grăbit iar Ákos și Vándory rămaseră o vreme singuri alături de rănitul care nu-și venise încă în simțiri. Între timp sosiră și poterașii. Unul din ei se duse după apă, dar, cu toate încercările lor, nu reușiră să-l trezească pe Viola din leșin.

Trecuse o jumătate de ceas. Tocmai soseau oamenii din sat, cînd haiducul deschise ochii, dînd semne de viață.

— Nu mă cunoști? îl întrebă Ákos aplecîndu-se deasupra lui și luîndu-i mîna. Uită-te la mine, Viola.

— Ba te cunosc, cucoane. Bine că ești aici, că tocmai la dumneata veneam, zise rănitul, cu voce stinsă. Apoi duse mîna la piept, voind parcă să caute ceva. Descheie-mi laibărul, adăugă el, văzînd că nu poate singur. Descheie-l și scoate hîrtiile... Sînt ale domnului Tengelyi... cele furate de geamgiu și de Macskaházy... Am venit ca să ți le dau dumitale... Sînt pline de sînge, continuă el, văzîndu-le în mîinile lui Ákos. Iar sînt pline de sînge, dar nu face nimic... De data asta nu-i decît sîngele meu! Domnul Tengelyi mi-a făcut un bine. Iacă, eu i-l răsplătesc. Spuneți-i că-i sărut dreapta. Să nu creadă că Viola a fost un nemernic în stare să-și păgubească binefăcătorul.

In timp ce vorbea, oamenii ce sosiseră din sat se bulucirăă în jurul muribundului.

— Prietene! zise Vándory profund mișcat. Poate nici nu știi că din pricina acestor acte a căzut o bănuială groaznică asupra lui Tengelyi.

— Ba știu, îl întrerupse Viola. Mi-a spus János... Și chiar eu am vrut să mă dau pe mîna isprăvniciei, ca să înlătur bănuiala. Auziți, oameni buni? îi întrebă el pe oamenii din jurul său. Apoi începu să le vor-

beaşcă, cu glas mai ridicat, dar întrerupt din cînd în cînd. Nu-i adevărat că domnul Tengelyi l-a ucis pe Macskaházy. Ucigaşul sînt eu! Voiam să-i iau doar hîrtiile pe care i le furase domnului notar împreună cu geamgiul — dar a vrut să tragă-n mine cu pistolul... M-am înfuriat şi l-am ucis. Să n-am parte de mila celui de sus dacă Tengelyi e vinovat de fapta asta...

Viola tăcu obosit. Oamenii stăteau în jurul lui, emoţionaţi; unii aveau lacrimi în ochi.

— Vai, nepoate, de ce-a trebuit să ai parte tocmai tu de asemenea soartă?! exclamă un moşneag de lîngă Vándory. Eram megieşi şi-am crezut că tu ai să-mi închizi ochii, cînd oi muri, aşa cum i-am închis eu pe ai tatălui tău.

— Să-ţi aminteşti cîteodată de Viola, cînd vei trece pe lîngă casa mea şi ai s-o vezi goală, sau locuită de alţii, moşule, îl rugă, cu vocea stinsă, haiducul, privindu-l ţintă. Dumnezeu mi-e martor că nu din vina mea am ajuns ce-am ajuns; şi tot el să-i ierte pe cei care m-au adus pînă aici.

În clipa aceea sosi lelea Lipták. Pornise în grabă, îndată ce aflase despre cele întîmplate. Îşi făcea loc cu coatele prin mulţime. Văzîndu-şi ruda rănită, zăcînd pe jos printre oamenii adunaţi, îi întrebă plîngînd de ce nu l-au dus în sat, ca să-l îngrijească aşa cum trebuie.

— Lasă-mă, nană, zise Viola gîfîind. Nu mai am nevoie de îngrijire... S-a isprăvit cu mine... Dar nu mă plîng. Am vărsat sînge, trebuie să curgă şi sîngele meu. Aşa e legea celui de sus. Lăsaţi-mă să mor aici, pe ogorul pe care l-am muncit; lăsaţi-mă să mor aici, sub razele blînde ale soarelui...

Rănitul abia mai putea vorbi. Lelea Lipták îngenunche lîngă el, ca să audă ce spune.

— Du-te, nană, la Zsuzsi, continuă Viola, aproape în şoaptă. Spune-i să mă ierte că nu i-am spus adevărul, dar nu puteam face altfel... Nu-mi puteam părăsi binefăcătorul la necaz. Iar dacă-i spuneam unde

mă duc... — Nu se mai înțelegea ce spune. Viola mai deschise o dată ochii, privi în jurul lui, mai rosti o dată numele neveste-si și oftînd adînc, își dădu sufletul.

— Dumnezeu să aibă milă de toți păcătoșii — zise un moșneag — că multe păcate a avut pe sufiet!

— A suferit mult, zise Vándory, mișcat. Odihnească în pace!

De fapt n-ar mai fi nevoie să istorisesc nimic din cele întîmplate după moartea haiducului, căci dacă n-ați zvîrlit încă din mînă cartea, puteți bănui cu toții ce s-a întîmplat cu eroii mei. E vorba, bineînțeles, de viitorul apropiat, căci — deși e sigur că Ákos și Vilma, Kálman și Etelka au devenit perechi cît se poate de fericite — nimeni nu poate garanta viitorul. În ce mă privește, nădăjduiesc că revenind la Tiszarét sau la Kisiak peste douăzeci de ani, voi regăsi aceeași mulțumire cu care fericiții tineri și-au dus alesele acasă.

Cît despre vicecomite, aflați că rar mai trece pe la Tiszarét. Conacul îi evocă amintiri neplăcute. Cu atît mai bine se simte însă la Porvár. Pretextînd o boală, a demisionat din slujbă, renunțînd și la goana după titlurile de cămăraș și de consilier intim. De-atunci e un om cît se poate de mulțumit. Mulți credeau că are să se statornicească la Pesta, dar s-au înșelat. Datorită averii și meritelor ce și le-a cîștigat ca fost vicecomite, dumnealui e cel mai de seamă om din Porvár. Ca și odinioară, părerea lui e cea a majorității, ceea ce înseamnă că majoritatea îl admiră mereu. Or, într-un stat constituțional, ce-ți trebuie mai mult ca să fii fericit?

Bătrînul Kislaky nu jinduiește la gloria asta. Dimpotrivă, pot să vă asigur că chiar după primul prilej în care a activat ca președinte al tribunalului statarial, a renunțat la acest titlu pompos... Dar scumpul său Kálmán e fericit și atît îi ajunge bătrînului, ca și soției sale. Iar cînd află că uneori Etelka nu e chiar

mulțumită de bărbatul ei (încă și azi mare amator de vînătoare), bătrînul își consolează nevasta, amintindu-i că și vinul din '811 a fost cîndva vin nou — și că odată și odată are să se coacă și feciorul lor.

Tengelyi fusese cam trist la început. O nenorocire ca a lui îl amărăște chiar pe cel mai vesel om; or, notarul fusese dintotdeauna un om foarte grav. Nevastă-sa nu reuși să-l convingă niciodată să se mute la conac. — M-am născut într-o casă modestă și vreau să mor tot așa, se împotrivea el mereu... Dar, cu ajutorul ginerelui său, reuși să le facă mult bine oamenilor din Tiszarét, unde fusese notar atîta vreme. Plăcerea de a ajuta și fericirea pe care o vedea în jurul său îl înseninară pînă la urmă și pe el. Înființă un grînar pentru depozitarea rezervelor și o grădiniță pentru copii și plantă pomi roditori prin livezi și pe marginea drumurilor. Lucrul îi înfrumusețea zilele bătrîneții... Era o pildă vie pentru toți cei care nu voiau să priceapă că o mașină neîntrebuințată ruginește cu vremea, dar cu cît lucrează mai mult devine tot mai strălucitoare. Așa e și cu oamenii: cei ce ostenesc o viață întreagă nu sînt lipsiți de podoabe la bătrînețe...

Cei mai de treabă oameni ce dădeau pe la conacele din Tiszarét și Kislak rămaseră tot Vándory și Völgyesy. Aflat mereu între prieteni, încet-încet acesta din urmă se dezobișnui de traiul său singuratic și înțelese că dacă mulți sînt destul de proști ca să te judece după înfățișare, nu e de loc mai cuminte să renunți la societate numai ca să-i eviți pe nătărăi. Oricît de mare ar fi numărul nebunilor și al celor răi în societatea omenească, puținele ființe cinstite și inteligente merită să le cauți cufundîndu-te, ca un pescuitor de perle, în apa tulbure a societății... Cît despre Vándory, el trăia printre oameni fericiți, printre făpturi care constituiau însăși dovada vie a justeții optimismului său. Cum să nu fi fost, dar, fericit? Bineînțeles, nu se folosi în nici un chip de scrisorile redobîndite, căci nici o situație nu-i putea oferi mai multă plăcere și mulțumire decît cea oferită de

căsuța lui, deschisă tuturor celor ce căutau ajutor. Inima lui rămase la fel de plină de dragoste față de oameni și încrederea sa în bunătatea oamenilor rămase mereu neclintită. Sufletul acestui om era aidoma rugului din scriptură ; flacăra din sufletul său iradia lumină și căldură, dar, pentru că nu era flacără pămîntească, nu-și secătuia izvorul.

Bătrînul János — înălțat de Ákos la rangul de vechil — nu se mai despărțea nici acum de uniforma lui de husar ; ce-i drept, în primul an bătrînul nu fusese prea mulțumit, dar după ce se născu fiul lui Ákos — împlinindu-se deci și cea mai fierbinte dintre dorințele fostului oștean — János aștepta cu nerăbdare clipa în care putea să înceapă a-i istorisi și celei de a doua generații din familia Réty povestea numeroaselor sale bătălii încununate de glorie.

Printre cititorii mei vor fi poate și unii dornici să afle ce s-a mai întîmplat cu Nyúzó... Mă rog ; tot a fost dumnealui de față — ca *testimonium legale* — la toate evenimentele mai de seamă din cartea asta ! Hai să nu-l omitem nici de la sfîrșit, cu toate că povestea lui nu e atît de romantică pe cît mi-ar plăcea... Pe oameni îi judecăm după cum judecăm timpul. Agricultorul binecuvîntează duminica ploioasă ; domnișorul plecat la plimbare o blestemă. Pînă și grindina sau seceta își au adepții lor — printre negustorii de grîne. Chiar cea mai nemernică creatură poate trece drept un om de treabă — cel puțin în ochii celor cărora le-a fost folositor tocmai prin fărădelegile sale. E firesc dar că Nyúzó avea prieteni. Din păcate însă, după moartea doamnei Réty, nu atîția de cîți ar fi avut nevoie. Primpretorul respectase, toată viața lui, anumite principii. De pildă, era de părere că pîinea cea de toate zilele era un lucru pe care filozofii îl botezaseră : *necesar* ; casa (cît mai frumoasă), moșia și celelalte intrau în categoria lucrurilor *folositoare*. Încolo, buna reputație și stima concetățenilor făceau parte — după părerea sa — din categoria de *lux*. Or tot omul cu mintea întreagă începe să facă lux numai

după ce și-a agonisit tot ce intră în primele două categorii. Totuși, necazul lui Nyúzó se trăgea tocmai de la aplicarea practică a acestor principii. Anumite lucrări edilitare menite să înfrumusețeze satul Garacs, precum și alte chestiuni asemănătoare, despre care nu vreau să vă vorbesc mai pe larg, îi atraseră emeritului funcționar atîtea invidii încît într-o bună zi se trezi scos din slujbă, cu jurat cu tot, fapt care dăună nespus de mult întregului ținut, deoarece treimea cu șindrilă de pe acoperișul casei domnului primpretor își mai așteaptă și azi țigla, iar gardul tot neterminat a rămas, după cîte știu eu.

V-am spus deci tot ce știu despre boieri, așa că dumnealui criticul care mă acuza că prea le dau întîietate țăranilor, poate fi mulțumit: mi-am dres greșeala... Dar poate cititorii sînt curioși să afle ce s-a întîmplat cu Zsuzsi.

Povestea ei e scurtă și simplă. Primind prin lelea Lipták vestea că bărbatul ei murise, Zsuzsi leșină în brațele bătrînei. După ce își reveni, se duse la mormîntul copiilor și îmbrățișă plîngînd movilițele pe care încolțise prima iarbă. După un ultim rămas bun, plecă la Tiszarét cu lelea Lipták, unde ceru îngăduința să stea în casa în care trăise cu bărbatul ei. Se și retrase acolo după ce — din porunca lui Ákos și cu ajutorul bătrînei — totul fu refăcut așa cum se afla odinioară... Trăia singură. Chiar lelea Lipták doar arareori ajungea s-o vadă, iar oamenii din sat n-o vedeau niciodată ziua. Numai serile se deschidea ușa casei: nefericita femeie se ducea la Movila Turcului și stătea acolo pînă-n zori.

Într-o noapte de vară Ákos se plimba cu tînăra lui soție prin apropierea movilei. O voce de femeie cînta:

„In noaptea asta de vară
E mai strălucitor luceafărul de sară!
Am să mă duc și eu acolo sus
Unde scînteie dorul lui nespus."

Vilma bănuia cine cîntă.

A doua zi dimineața, în apropierea Movilei Turcului, pe locul unde murise Viola cu cîteva luni în urmă, gospodarii ieșiți la cosit o găsiră pe biata femeie culcată în iarbă. Încercară să o trezească, dar zadarnic.

Iată-mă ajuns la sfîrșitul povestirii. Adio, dragii mei cititori! Dacă — scandalizați de povestea mea obișnuită — unii dintre voi s-ar găsi să exclame fără nici o reticență că ar putea scrie o carte mult mai frumoasă, nu pot să le răspund decît că am vrut să vă istorisesc lucruri adevărate și nu fanteziste. Alții vor fi fiind poate nemulțumiți de felul deschis în care am vorbit despre racilele de la noi. Îi rog să mă creadă că, după a mea convingere, îndreptarea acestor rele depinde numai de noi. Să nu fi fost convins, v-aș fi prezentat mai degrabă părțile luminoase și însorite, ca să ne amăgim cu toții. Dacă tabloul pe care vi l-am înfățișat vi se pare nereal, dovediți-mi că astfel de lucruri nu s-au întîmplat și nu se întîmplă nici în vreun județ oarecare și nici în țară, — și am să vă fiu recunoscător. Da, dorința mea cea mai fierbinte este să știu că acest roman a devenit, cît se poate de repede, ireal și neverosimil. N-am vrut să vă distrez: am vrut să fiu folositor și nu doresc altă răsplată decît convingerea că strădania mea nu a fost zadarnică.

Și-acum, adio și ție, nesfîrșită cîmpie a țării mele, cîmpie în care am petrecut în tinerețe atîtea zile fericite și triste, pe malurile blondei Tise... Gîndurile mele s-au întors de multe ori spre locurile acelea, cînd îmi scriam cartea! O, sînt frumoși munții aceștia; frumoasă e și oglinda întinsă a Dunării, pe care o văd din casa mea de pe coline, dar mai frumoasă ești tu, *cîmpie verde,* podoaba țării mele! Nesfîrșită ca întinderile mării, tu n-ai hotare să le poată cuprinde ochiul: doar bolta albastră a cerului te hotărnicește! În jurul tău nu se înalță munți întunecoși; răsăritul soarelui nu încunună cu aur piscuri albe... Ierburile

tale înalte nu pier sub coasă, iar rîurile tale curg mute printre malurile pline cu trestii. Natura nu ți-a hărăzit neprevăzutul piscurilor și al văilor, iar călătorul care a trecut peste întinderile tale uniforme nu va regăsi, în amintirile sale, farmecul amănuntelor; și totuși, de cîte ori nu s-a oprit în drum, uimit și covîrșit de măreția ta!? Cînd soarele răsare încet deasupra zării tale cenușii, revărsîndu-și lumina dintr-o dată peste toată fața ta, ori în amiezile fierbinți, cînd Fata Morgana întruchipează peste întinderile tale văduvite de umbră eleștele și iazuri, ca și cînd pămîntul însetat ar visa marea care îl acoperea odinioară, sau în liniștea sumbră a nopții, întinsă peste depărtări, cînd sus nu scînteiază decît stelele și jos doar zarea cîte unui foc de păstori, cînd liniștea e atît de adîncă încît auzi susurul vîntului printre ierburi — nu s-a înfiorat oare călătorul de simțiri nebănuite pînă atunci?! O, nu le găsești perechea printre minunile pline de măreție ale Alpilor; ele sînt mai triste poate, dar mai măreț, tot așa cum mai măreață ești tu decît toți munții din lume, cîmpie nesfîrșită a țării mele, soră a mării fără de margini, verde ca ea, liberă și neîngrădită ca ea!

Tu ești simbolul vieții noastre, cîmpie maghiară! Ești verde ca nădejdea, dar pustie; soarta ți-a hărăzit să fii mănoasă și îmbelșugată, dar nimeni nu te-a semănat încă. Forțele binecuvîntate din adîncul tău nu s-au trezit și mileniile n-au fost încă martore gloriei tale; dar puterea, deși ascunsă, mai e vie în tine... Mărturie e însuși belșugul de buruieni de pe pămîntul tău. O voce lăuntrică îmi spune că se apropie ceasul înfloririi tale... Vei propăși, minunată cîmpie, și va propăși poporul statornicit aici de o mie de ani. Fericiți cei ce vor apuca ziua aceea! Fericiți cei ce se pot mîngîia măcar cu gîndul că au muncit din răsputeri întru împlinirea vremurilor...

Responsabil de carte: C. Olariu
Tehnoredactor: I. Gheorghiu
Corector: E. Petrescu

Dat la cules 13.11.59. Bun de tipar 10.03.60. Tiraj 6100+ 2050 ex. Hîrtie semi velină mată de 65 gr. m.p. Format 540×840/16. Coli ed. 20,39. Coli de tipar 24,75. Ediția I. Comanda 3201. A. nr. 01720. Pentru bibliotecile mici indicele de clasificare 8 M—31=R.

Tiparul executat sub com. nr. 91633 la Combinatul Poligrafic Casa Scînteii „I. V. STALIN". București — R.P.R

ÎN COLECȚIA
CLASICII LITERATURII UNIVERSALE
au mai apărut:

Homer
ILIADA ed. a II-a
476 pag. — 17 lei

★

* * *
TRAGICII GRECI
704 pag. — 21,50 lei

★

Carlo Goldoni
TEATRU, 2 vol.
956 pag. — 17 lei

★

Friedrich Schiller
TEATRU, 2 vol. ed. a II-a
884 pag. — 20 lei

★

G. E. Lessing
OPERE, 2 vol.
1032 pag. — 23 lei

★

Alfred de Musset
OPERE ALESE
640 pag. — 12,40 lei